

INSTITUTUL DE ISTORIE STAT SI DREPT

REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI

Nr. 2 (74)
aprilie-iunie
2008

REVISTA DE ISTORIE A MOLDOVEI

Publicație științifică

Nr. 2 (74), 2008

FONDATOR: Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei
(I.I.S.D. al A.Ș.M.)

ISSN 1857-2022

Colegiu de redacție

Redactor-șef: **Leonid Bulmaga**, doctor în istorie, director al Centrului Studii Istorice al I.I.S.D. al A.Ș.M.

Redactor-șef adjunct: **Lilia Zabolotnaia**, doctor în istorie, conferențiar cercetător,

vicedirector al I.I.S.D. al A.Ș.M.

Secretar responsabil: **Alina Felea**, doctor în istorie, I.I.S.D. al A.Ș.M.

Membri ai colegiului de redacție

Alexei Agachi, dr. hab. în istorie, șef al sectorului *Istorie modernă*

Alexandru Burian, dr. hab. în drept, prof. universitar, director al I.I.S.D. al A.Ș.M.

Ion Chirtoagă, dr. hab. în istorie, șef al grupului *Istorie locală*

Valeriu Cozma, dr. hab. în istorie, prof. universitar, șef al secției *Istoria Moldovei*

Ilona Czamanska, dr. hab. în istorie, prof. universitar, Universitatea din Poznan, Polonia

Demir Dragnev, dr. hab. în istorie, prof. universitar, membru corespondent al A.Ș.M.,

șef al sectorului *Istorie veche și medievală*

Andrei Eșanu, academician, profesor cercetător, șef al secției *Istorie universală*

Victor Ișcenco, dr. în istorie, vicedirector al Institutului de Istorie Universală al A.Ș. din Rusia

Constantin Rezachevici, dr., prof. universitar, Institutul *Nicolae Iorga* al Academiei Române

Chiril Stratievski, dr. hab. în istorie, prof. universitar, membru corespondent al A.Ș.M.

Vladimir Țaranov, dr. hab., prof. universitar, membru corespondent al A.Ș.M.

Redactor coordonator: L. Arsene

Redactori literari: Eugenia Proca, Angela Levința

Tehnoredactare: Victoria Eșanu, Vera Bostan

**Opiniile autorilor nu reflectă neapărat
opiniile Colegiului de redacție**

S-A ÎNTÎLNIT OARE PAN HALIPPA CU LENIN LA PETROGRAD ÎN 1917?

(Notițe pe marginea participării unui reprezentant al Basarabiei la Congresul I
General al Sovietelor din Rusia)

Gheorghe COJOCARU

În evocările sale memorialistice, dictate la microfonul Academiei Române în 1973, Pan Halippa (1883-1979) insistă asupra unui episod mai puțin cunoscut și deloc cercetat din biografia sa. La Congresul țăranilor din Basarabia din revoluționarul an 1917 el a fost ales delegat la Congresul țăranilor din întreaga Rusie, de la Petrograd, la care a plecat în luna *iulie* a aceluiași an împreună cu alți 15 membri¹. Cîteva precizări se cer din capul locului: Congresul țăranesc de la Chișinău a avut loc între 21-24 mai 1917, iar primul Congres țăranesc pan-rus de la Petrograd s-a desfășurat între 4 (17) mai – 28 mai (10 iunie). Un al doilea Congres al țăranilor la scara întregii Rusii și-a ținut lucrările deja după lovitura bolșevică din Octombrie, între 26 noiembrie și 10 decembrie (9-23 decembrie) 1917, la care Pan Halippa nu avea cum să participe, fiind deja vicepreședinte al Sfatului Țării.

Să le luăm pe rînd. După cum remarcă Onisifor Ghibu, „adunarea țăărănească” de la Chișinău sau „congresul deputaților țărani din Basarabia” din mai 1917 a marcat „o adevărată cotitură în evoluția luptei naționale a moldovenilor”. Un eveniment la care Pan Halippa a participat de la bun început a fost un cuvînt de salut din partea ziarului „Cuvînt Moldovenesc”. La acest for al țăărănimii, se constata în „Cuvînt Moldovenesc”, 2 mil. de moldoveni „au avut [...] mai puțini delegați decît rușii, bulgarii și nemții, care luați la un loc abia ajung la jumătate de milion”. Halippa le-a cerut „fraților plugari” prezenți la Congres să realizeze o „unire țăărănească care să stea la straja intereselor lor” și care „va trebui să se pună pe muncă pentru a înrădăcina în mințile sătenilor noștri gîndurile revoluționare și pentru a stîrpi orice pornire de întoarcere spre trecut”. Țărănimea organizată a Basarabiei, potrivit editorului ziarului „Cuvînt Moldovenesc”, tot el și secretar general al Partidului Național Moldovenesc, trebuia să acorde sprijinul său Guvernului Provizoriu, „să ia parte la lupta pentru pămînt, știindu-se că tot pămîntul trebuie să treacă fără plată în mîna plugarilor care îl muncesc”. De asemenea, țăărănimea trebuia să lupte și pentru „ocîrmuirea autonomă” a „țării noastre”, ceea ce „presupune și întocmirea zacoanelor și viața obștească a țării noastre potrivit cu însușirile noroadelor care trăiesc în Basarabia”. Merită de reținut observația transilvăneanului Onisifor Ghibu precum că în discursul lui Halippa la Congres „în locul ideii naționale moldovenești se afișează în prima linie ideea socială pe baze internaționale și în locul ideii de

adevărată „autodeterminare”, gravitarea spre guvernul central de la Petrograd”². Dar poate că acesta era contextul politic al fazei traversate de Basarabia, de care Pan Halippa nu putea să nu țină cont și care reclama o anumită abordare tactică care nu putea fi nici ea neglijată.

Congresul a fost prezidat de N.D. Sokolov, vicepreședinte al Sovietului Petrograd al deputaților muncitorilor și soldaților, care a și deschis lucrările în limba rusă. Când țărani moldoveni au cerut să li se traducă și lor discursul lui Sokolov, toți delegații nemoldoveni au părăsit sala în semn de protest, „nevoind să asculte ceea ce se spunea în limba moldovenească”.

Un alt scandal s-a produs la alegerea prezidiului Congresului. Delegații de altă etnie decât cea română au refuzat să-și dea votul în favoarea celor propuși în prezidiu deoarece unii dintre ei erau ... moldoveni (!). În această situație, circa 200 de delegați moldoveni au fost nevoiți să părăsească lucrările Congresului din Casa Eparhială și, reunindu-se în sala Zemstvei Guberniale, „și-au ales prezidiul lor și cu o rînduială de cea mai mare laudă au început a-și dezbate și judeca treburile lor”. O rezoluție de protest împotriva tratamentului discriminatoriu la care au fost supuși reprezentanții țăranilor moldoveni, în care se arăta că „moldovenii, recunoscînd drepturile naționale ale neamurilor din Basarabia, nu vor da voie nimănui să le calce drepturile naționale ale neamului moldovenesc”, a fost trimisă comisarului gubernial, C.A. Mimi, și emisarului Sovietului de la Petrograd. Acesta din urmă, îngrijorat de turnura evenimentelor, s-a prezentat la „congresul moldovenilor” unde a vorbit despre mersul revoluției, despre faptul că tuturor popoarelor opresate de autocrația rusă li se vor recunoaște drepturile naționale, dreptul la autonomie pe care o va obține și Basarabia. La această declarație a lui Sokolov întreaga adunare a explodat în strigăte de o nemărginită bucurie. Reprezentantul Petrogradului i-a chemat pe țăranii moldoveni la o muncă liniștită și rodnică, în unire cu celelalte popoare ale Rusiei. Discursul lui Sokolov, care-și mărturisise regretul că nu vorbea moldovenește, a fost tradus în română chiar de Pan Halippa³. Apoi o delegație a adunării din sediul Casei Eparhiale, ajunsă în imposibilitatea de a-și continua lucrările în lipsa delegaților țăranilor moldoveni, din care făcea parte însuși N. D.Sokolov, s-a prezentat la congresul din sala Zemstvei Guberniale pentru a găsi o modalitate de reconciliere și de revenire într-un Congres comun. Moldovenii au revenit la Congresul, prezidat de I.I. Pijov, redactor la ziarul „Izvestia” al Sovietului deputaților soldați și muncitori din Petrograd, ca persoană „neutră”.

Congresul s-a pronunțat în favoarea transformării Rusiei într-o republică federativă parlamentară, astfel încît fiecare popor să beneficieze de „cea mai largă autonomie”, decretată de o viitoare Adunare Constituantă a întregii Rusii. Pan Halippa a fost ales, probabil, în ultima zi a lucrărilor, la 24 mai, delegat la Congresul Sovietelor de la Petrograd, care trebuia să înceapă „în curînd” și unde acesta și plecă „pentru vreo patru săptămîni”⁴. Vasile Harea, colaboratorul apropiat al lui Pan Halippa de la „Cuvîntul Moldovenesc”, notează și el că Halippa „a fost delegat de congresiști să ia parte în luna iunie la consfătuirea din Petrograd a Comitetului central țărănesc pentru toată Rusia”⁵. Totuși, deși cu mandat din partea țăranimii basarabene, Halippa a fost delegat nu la Congresul țărănesc pan-rusesc care către data desemnării lui deja se apropia de încheierea lucrărilor, deși nu este exclus ca

acesta să fi avut contacte și pe linia Comitetului Executiv Central al Sovietelor Țăranilor din întreaga Rusie, care de asemenea își afla sediul la Petrograd, ci la un alt Congres - cel al Sovietelor Deputaților Muncitorilor și Soldaților din întreaga Rusie. Prezența lui N.D. Sokolov la Congresul țăranilor de la Chișinău nu a fost accidentală, acesta avînd misiunea nu numai de a se documenta la fața locului asupra evenimentelor din Basarabia, dar și de a monitoriza selectarea delegaților la Congresul Sovietelor de la Petrograd. Nu se știe cu exactitate ce forță politică reprezenta emisarul Petrogradului, dar, judecînd după programul din discursul său ținut la Congres este probabil ca acesta să fi fost membru al Partidului eser. Halippa, unul dintre liderii Partidului Național Moldovenesc apărut pe valul Revoluției ruse din Februarie, se număra și el printre reprezentanții acestei formațiuni politice, avînd un stagiul destul de vechi de eser.

Înainte de a pleca la Petrograd, Pan Halippa a participat la Congresul învățătorilor și profesorilor moldoveni, din 25-28 mai, unde a rostit un cuvînt de salut chiar în ziua de 25 mai. Și aici Halippa a fost mult mai explicit decît la Congresul țăranilor. „Noi suntem înapoiți, sublinia acesta, fiindcă am fost lipsiți de școli în limba noastră ... Dvs, învățătorii, sunteți chemați să clădiți viitorul strălucit al neamului nostru ... Eu unul vă sfătuiesc ca pentru a putea reuși cît mai bine treaba moldovenească cu toții să luptăm pe temeiul Programului Partidului Național. Nici un program din Rusia nu răspunde nevoilor noastre cum răspunde acesta. Basarabia este, ce e drept, o gubernie rusească, dar ea nu e ca oricare gubernie rusească. Partidul Național vrea să se orînduiască aici toate treburile potrivit nevoilor și obiceiurilor de aici ...”. Halippa a abordat și problema veșnică a țăranului care visează „pămînt, pămînt și iar pămînt”, arătînd că Partidul Național pleda pentru ca „întreg pămîntul să fie al țăranilor, fără plată, însă să nu ne facem noi de pe acum dreptate, ci să trimitem în Adunarea Întemeietoare deputați care să lucreze după dorința poporului”⁶. Halippa a vorbit și în ședința Congresului din 26 mai la care s-a decis trecerea la alfabetul latin⁷. Tot Onisifor Ghibu consemnează că Halippa „pleacă în ziua de 3 iunie la Petrograd ca deputat al țăranilor basarabeni de toate națiile spre a lua parte la lucrările Adunării deputaților muncitorilor, soldaților și țăranilor din toată Rusia”⁸. Dacă data plecării lui Halippa indicată de Ghibu este corectă, rezultă că delegații Chișinăului au ajuns în capitala Rusiei cu întârziere, drumul pînă la Petrograd durînd vreo 2-3 zile și nopți, și nu au fost prezenți la deschiderea lucrărilor Congresului din 3 iunie. Dar, este posibil, ca data de 3 iunie, indicată de Ghibu, să fie aproximativă, cu atît mai aproximativă cu cît acesta în altă parte a notițelor sale vorbește deja despre 4 iunie, ziua în care Halippa s-a deplasat la Petrograd.

„În capitala Rusiei, relatează Pan Halippa, am luat contact cu guvernul Kerenski și i-am pus problema pregătirilor necesare pentru naționalizarea învățămîntului, pentru ca anul școlar 1917-1918 să-l facem în limba elevilor nu în limba rusă, ca sub țar. Se cerea să ne pregătim manuale și cadre didactice, dar lucrul acesta nu putea fi realizat în două-trei luni. Am cerut deci aprobarea guvernului ca să colaborăm cu România pe frontul cultural, cum colaborăm pe cel militar. Kerenski s-a opus, spunînd că această chestiune se va putea rezolva numai în Constituanta Rusiei. Am încercat să-l lămurisc că noi, moldovenii, nu putem aștepta ca Adunarea Constituantă să ne

dea școală moldovenească. Această școală trebuie să se facă de îndată, în 1917, cu puterile locale ale Moldovei noastre. Și dacă n-am găsit înțelegerea din partea guvernului, am luat contact cu Troțki și cu Lenin și ei au dat formula: „Procedați cum vă dictează conștiința națională și interesul politic, dar hotărîrea să fie luată prin Sfatul Țării”⁹. (În perioada martie – mai 1917 A. Kerenski a deținut funcția de ministru al Justiției, din 5 mai pînă în septembrie a fost ministru al Războiului, apoi la 8 (21) iulie a devenit ministru-președinte al Guvernului Provizoriu, rămînînd în tot acest interval și membru al Comitetului Executiv Central al Sovietului din Petrograd și din întreaga Rusie. V.I. Lenin era liderul Partidului bolșevic, iar L. Troțki – de asemenea, liderul unei grupări politice socialiste – inter-raioniste.)

Dacă Halippa ar fi participat la Congresul I al țăranilor din întreaga Rusie, din mai 1917, el ar fi putut avea o întîlnire și cu Kerenski, și cu Lenin. Cu Kerenski, care exercita funcția de ministru al Războiului, deoarece acesta ca membru de marcă al Partidului socialist-revoluționar (eser) făcea parte din Prezidiul eser al congresului alături de N.D. Avksentiev (președinte), A.R. Goț, V.M. Cernov ș.a. Tot acolo el ar fi putut să-l vadă și să-l cunoască și pe M.V. Frunze, liderul fracțiunii bolșevice la Congres, ce reunea 9 membri plus 14 delegați fără apartenență de partid. Iar, la 22 mai (4 iunie), ziua în care a fost dezbătută problema agrară, ar fi avut posibilitatea să-l vadă în carne și oase pe însuși liderul bolșevic V.I. Lenin. În această zi Lenin a rostit un discurs de la tribuna forului, în care a propus ca pămîntul să fie declarat proprietate a întregului popor și să se procedeze imediat la repartizarea organizată și gratuită a terenurilor moșierești țăranilor, nemaiașteptînd convocarea Adunării Constituante a întregii Rusii. Dar, cu certitudine, Halippa, fiind la Chișinău, nu a avut cum să fie prezent la această nemaivăzută adunare a țăranilor din marea Rusie. În schimb, alți trei delegați – V.F. Petrușca și C.A. Topciu din partea guberniei Basarabia și Z.T. Vișoțchi, din partea județului Tiraspol, au participat, după cîte se poate înțelege, la Congresul țăranesc și au fost aleși în Comitetul Central al Sovietelor deputaților țăranilor din întreaga Rusie¹⁰.

Ceea ce se poate afirma cu siguranță este faptul participării lui Pan Halippa la Congresul I al sovietelor deputaților muncitorilor și soldaților, din 3-24 iunie (16 iunie – 7 iulie) 1917, de la Petrograd. Asta deoarece stenograma Congresului atestă participarea sa în cadrul dezbaterilor în problema autoadministrării locale, fiind identificat și documentul prin care a fost delegat la Congres. În fondurile de arhivă s-a păstrat „biletul de delegat nr. 780” prin care se certifică că „Halippa Panteleimon Nicolaevici, delegat din partea Sovietului Chișinău al deputaților muncitorilor, soldaților și țăranilor, este într-adevăr membru al Congresului Sovietelor deputaților muncitorilor și soldaților din întreaga Rusie”. „Biletul de delegat” al lui Halippa poartă semnăturile președintelui și secretarului Secției extraurbane a Congresului și sigiliul cu inscripția „Comitetul Executiv al Sovietului Petrograd al deputaților muncitorilor și soldaților”. După cum se vede, acesta era permisul de acces al lui Halippa în sala de ședințe a Congresului și în căminul unde a fost cazat. Ceea ce nu este clar definitiv este cine anume și cîți delegați de la Chișinău au mers la Congresul de la Petrograd. La interogatoriul de la NKVD din 29 martie 1952, Halippa a mărturisit că la Petrograd l-au mai însoțit Rudiev, Arman, Botnariuc, Domusci „și alții”, numele cărora îi scapă¹¹.

Deci, pot fi identificate sigur 5 persoane și nu 15, ceea ce pare a fi mai aproape de realitate, date fiind și cotele de reprezentare elaborate de Sovietul de la Petrograd, responsabil cu organizarea Congresului. Potrivit altor surse, dintre acești cinci delegați patru reprezentau țăranimea Basarabiei și unul – județul Tiraspol. Anterior, o consfătuire a reprezentanților Sovietelor muncitorilor și soldaților din Chișinău, Bender, Bălți și Orhei, din 19-21 mai, a desemnat trei delegați la Congresul I General al Sovietelor de la Petrograd¹². La 1 iulie la o ședință a membrilor Sovietului Chișinău au fost discutate rapoartele „reprezentanților comitetului executiv”, F.I. Prujinin și Lutcev, la Congresul Sovietelor de la Petrograd¹³.

Cotele sau normele de alegere a delegaților la Congres au fost făcute publice de către Comitetul Executiv al Sovietului Petrograd al deputaților muncitorilor și soldaților la 9 mai. Sovietele care reuneau de la 25 la 50 de mii de membri alegeau 2 delegați, cele de la 50 la 75 de mii – 3, de la 75 la 100 de mii – 4, de la 100 la 150 de mii – 5, de la 150 la 200 de mii – 6, mai mult de 200 de mii – 8 delegați. Sovietele care numărau mai puțin de 25 de mii de „muncitori și soldați organizați” erau obligate să se unească pentru a putea alege delegații conform normelor de reprezentare stabilite. În cazul imposibilității unirii lor, modalitatea și cota lor de reprezentare erau stabilite de centrele regionale, definite ca atare prin decizia Comitetului Executiv. Aceste centre funcționau sau urmau să înceapă să funcționeze în orașele Moscova, Vologda, Revel, Minsk, Saratov, Kiev, Odesa, Harkov, Perm, Tiflis, Irkutsk, Omsk, Habarovsk și Tașkent. Centrele regionale erau responsabile cu organizarea alegerilor în regiunile circumscrise lor. Reprezentarea țăranilor la Congres urma să fie soluționată printr-o înțelegere aparte cu Sovietul Deputaților din partea Țărânimii din întreaga Rusie. Organizațiile locale ale țăranilor luau parte la alegerile la Congresul Sovietelor din partea deputaților muncitorilor și soldaților, în măsura în care erau organizați în soviete locale și regionale.

Nu se cunoaște cu exactitate care era numărul sovietelor din Basarabia în acea fază și care era gradul lor de reprezentare. Aveau acestea mai mult de 25 de mii de membri sau nu? Ce organizații reprezentau și ce mandat aveau ceilalți membri ai delegației ce lua drumul la Petrograd?

Agenda Congresului din capitala Risiei revoluționare includea 12 chestiuni: (1) Atitudinea față de război : problemele apărării și lupta pentru pace; (2) democrația revoluționară și puterea guvernamentală; (3) pregătirea către Adunarea Constituantă; (4) chestiunea națională în Rusia; (5) chestiunea agrară și problemele vieții țărănești; (6) problemele vieții muncitorilor; (7) problemele vieții soldaților; (8) organizarea producției, repartizării, transportului și controlul asupra lor; (9) problema alimentară; (10) problemele politicii financiare; (11) autoadministrarea locală; (12) probleme organizatorice și alegerile. La 23 mai Comitetul Executiv a examinat mersul pregătirii către Congres și a menționat, între altele, că reprezentanții sovietelor care numără mai mult de 10 mii de membri dar mai puțin de 25 de mii vor avea la congres doar dreptul de vot consultativ. La fiecare ședință erau admiși în baza unor invitații speciale circa 1 mie de oaspeți, dintre care 400 erau rezervate sovietelor, iar restul trebuiau repartizate partidelor socialiste, uniunilor sindicale, sovietelor din sfera asigurărilor sociale și ale ofițerilor. 200 de locuri erau pentru oaspeți ocazionali.

Fiecărui ziar i se repartiza câte o invitație. Guvernul Provizoriu era invitat în plină compoziție. Congresul urma să-și țină lucrările în Palatul Taurida, în blocul Kadetilor, unde era amenajat și un cămin pentru găzduirea a circa 1,5 mii de oameni. Începînd cu 28 mai în sala de ședințe se planificau audierea unor rapoarte privind evoluțiile din teritoriu, asupra cărora urma să fie informat telegrafic Congresul. Spre sfîrșitul lunii mai Comitetul Executiv Petrograd a numit raportorii asupra problemelor ce urmau să fie examinate în plenul forului: Dan trebuia să prezinte raportul cu privire la atitudinea față de Guvernul Provizoriu, Bramson – despre Adunarea Constituantă, Rozanov – despre conferința internațională în problema războiului și păcii etc. Inițial, raportul în chestiunea națională a fost încredințat lui Liber, dar apoi Comitetul Executiv a optat pentru un alt raportor – Voitinski¹⁴.

Într-o ședință din 1 iunie Comitetul Executiv a aprobat tezele în chestiunea națională. Acestea prevedeau: (1) soluționarea problemei naționale și asigurarea drepturilor naționalităților din Rusia este într-o legătură indisolubilă cu consolidarea în țară a bazelor democrației și libertății; (2) democrația revoluționară poate accepta ca soluționare corectă a chestiunii naționale doar asigurarea fiecărei naționalități cu dreptul deplin la autodeterminare, înțeles în cel mai larg sens (pînă la secesiune); (3) revoluția trebuie să creeze forme de stat care să garanteze reglementarea tuturor contradicțiilor naționale în Rusia. Organul care va defini aceste forme de stat este Adunarea Constituantă atotpopulară; (4) pînă la convocarea Adunării Constituante democrația revoluționară își subordonează toate acțiunile sale sarcinii unificării forțelor revoluției; (5) este necesară înlăturarea tuturor rămășițelor asupririi naționale care alimenta vrajba națională și sentimentul exepționalității sub țarism. Printre măsurile de neamînat este acordarea dreptului și a posibilității de a se folosi de limba maternă tuturor cetățenilor din toate etniile la exercitarea drepturilor lor civile și politice, în școală și justiție, în organisme de autoconducere, în relațiile cu puterea de stat etc.; (6) pe de altă parte, recunoscînd indiscutabil dreptul fiecărei naționalități de a rezolva independent problemele existenței sale, democrația revoluționară recunoaște drept inoportună soluționarea parțială a problemei naționale pînă la Adunarea Constituantă prin punerea în fața faptului împlinit, pe calea separării de Rusia a unor părți ale ei aparte, prin desprinderea din cadrul armatei a unor unități militare aparte etc. Toți acești pași divizează forțele revoluției, generează discuții interminabile în interiorul fiecărei naționalități și opun un grup național altor grupuri, duc la slăbirea amplitudinii revoluției, subminează forțele economice și militare ale Rusiei și, în particular, pun în pericol triumful bazelor autodeterminării naționale; (7) Guvernul Provizoriu trebuie să emită Declarația drepturilor naționalităților. Totodată, prin decrete ale Guvernului Provizoriu trebuie să fie asigurate urgent toate măsurile prevăzute în punctul 5.

Conform Regulamentului Congresului din 1 iunie au fost formate următoarele secțiuni de lucru: (1) muncitorească; (2) agrară; (3) soldățească; (4) economico-financiară, cu subsecțiile: (a) alimentară; (b) pentru politica financiară; (c) controlul asupra producției și repartizării; (5) națională; (6) organizatorică; (7) pentru problemele autoconducerii locale și guvernării.

La 1 iunie s-au început ședințele pe fracțiuni, iar la 3 iunie Congresul I al Sovietelor deputaților muncitorilor și soldaților din întreaga Rusie și-a deschis luc-

rările. La congres erau prezenți 1090 de delegați, dintre care 822 – cu dreptul de vot deliberativ și 268 – cu drept de vot consultativ. 777 de participanți și-au declarat apartenența de partid. Dintre aceștia 285 erau membri ai partidului eser, 248 – menșevici, 105 – bolșevici, 32 – internaționaliști, 73 – socialiști extrafracționiști, 10 – social-democrați unificați, 10 membri ai BUND-ului, 3 reprezentanți ai grupului Plehanov „Edinstvo” („Unitatea”), 3 – socialiști populari, 5 – ai grupării „Trud” („Munca”), 2 aderenți la platforma partidelor eser și social-democrat, un anarho-comunist. La aceștia se mai adaugă 20 de simpatizanți ai partidului eser, 8 ai menșevicilor și 17 delegați care nu și-au afișat apartenența de partid. Astfel, partidul eser era formațiunea dominantă la Congres, deținând împreună cu menșevicii majoritatea absolută a voturilor. Bolșevicii reprezentau circa 10% din întreg corpul de delegați și 13% din numărul celor cu carnet de partid. Potrivit comisiei de validare, la Congres erau reprezentate 305 organizații unificate ale muncitorilor, soldaților și țăranilor, 53 de organizații raionale, regionale, guberniale și militare (la nivel de armată), 21 de organizații ale armatelor active, 8 ale unităților din spatele frontului și 5 organizații ale flotei. În linii mari, toate aceste soviete reuneau circa 20 mil. de oameni, dintre care, potrivit unor date parțiale, 5,1 mil. muncitori, 8,15 mil. soldați și 4,2 mil. țărani. În baza acestor date, s-a afirmat în deschiderea Congresului, delegații prezenți reprezentau „proletariatul organizat al întregii Rusii și al întregii armate active și din spatele frontului”¹⁵.

Lenin a luat cuvîntul la Congres la 4 iunie imediat după audierea raportului de activitate a Comitetului Executiv Petrograd, prezentat de I. Gh. Țereteli. El a supus unei critici distrugătoare politica Guvernului Provizoriu, declarînd în replică la cuvintele ministrului poștei și telegrafului, menșevicul Țereteli, care afirmase că în Rusia nu se găsea un partid care să îndrăznească să-și asume puterea de stat, că „nici un partid nu poate refuza așa ceva și că nici partidul nostru nu refuză: în fiecare minut el este gata să preia întreaga putere”¹⁶. O afirmație întâmpinată cu aplauze, dar și cu risetele, probabil, ale celor care doar peste cîteva luni vor fi invitați să părăsească scena de către liderul bolșevic și de către partidul său. Cîteva detalii asupra atmosferei din luna iunie de la Congresul Sovietelor și un portret succint al lui Lenin din această perioadă ne oferă Ion Inculț, care arată în memoriile sale că s-a numărat printre membrii primului Soviet de la Petrograd, format imediat după căderea autocrației, din partea Uniunii profesorilor. Probabil, în această calitate el a avut acces și la lucrările forului pan-rusesc, din „vasta sală a liceului militar”. Spre deosebire de Halippa, Inculț afirmă în memoriile sale publicate în epoca interbelică că acolo, la ședințele Sovietului, a avut ocazia de a-i cunoaște „personal, pe toți membrii de frunte, începînd cu Kerenski, Lenin, Troțki”¹⁷. Congresul, arată Inculț, „era extrem de ostil bolșevicilor care „trădau revoluția”. În atmosfera aceasta a ieșit să vorbească Lenin. Pleșuv, roșcovan, ochi mici fără expresie, cu o mică bărbie, ceva burtă, vorbind repede, repede, sărind mereu de la o idee la alta, - nici exteriorul nu era în folosul oratorului. Des întrerupt, nici n-a putut să-și termine bine discursul”. Ideile sale erau „firește, cele bolșevice”: pacea imediată, toată puterea sovietelor, întreruperea oricărui contact cu burghezimea, ca dușman principal al proletarietului. Pentru a-i împiedica să subminze revoluția, Lenin, potrivit lui Inculț, a cerut „să fie arestați, spre învățătura tuturor,

imediat vreo sută de capitaliști din cei mai importanți și astfel, urmînd calea aceasta toate chestiunile sociale vor fi neîntîrziat rezolvate tocmai așa cum dorește proletariatul”¹⁸. Sigur, atmosfera la Congres era foarte încărcată, dar, cu toate acestea, nici discursul lui Lenin din 4 iunie, nici cel din 9 iunie nu au fost bruiate și, în plus, în ambele cazuri i s-a acordat timp suplimentar pentru a-și încheia cuvîntul. Lenin a chemat la răsturnarea clasei burgheziei, dar nu exact în formula redată de Incuț. Memorialistul basarabean mai avea să observe că după ce și-a rostit discursul, Lenin, „strecurîndu-se pe sub pereți”, a plecat să facă revoluția printre soldații garnizoanei Petrograd¹⁹.

În 1969 Vasile Vetișanu, directorul Institutului de etnografie și folclor al Academiei Române, îl întreba direct pe Pan Halippa: „Din cîte știu, l-ați cunoscut personal pe Lenin. Cînd l-ați cunoscut, în ce împrejurări și mai ales care au fost gîndurile lui despre pămîntul basarabean?”. Întrebarea sugerează că Halippa relatează și pînă atunci despre întrevederea sa cu viitorul conducător al revoluției din Octombrie. O primă mențiune documentară referitoare la această întîlnire se conține în scrisoarea lui Pantelimon Halippa, condamnat la 25 de ani de GULAG, către președintele Sovietului Suprem al URSS, K.E.Voroșilov, din septembrie 1955. Iată ce scria deținutul politic Halippa în această scrisoare referitor la episodul întîlnirii sale cu Lenin: „[...] În iunie a aceluiași an 1917 am fost trimis de către congresul I al delegaților țaranilor din Basarabia la Petrograd la Congresul I pan-rusesc al Sovietelor țărănești (nu este clar de ce Halippa susține că a fost ales delegat la Congresul țărănesc de la Petrograd, deși a participat la Congresul I General al sovietelor deputaților muncitorilor și soldaților – n.a.), unde lozinca reformei agrare și a autodeterminării popoarelor pînă la secesiune a fost recunoscută drept principiu al politicii de stat. La Petrograd, noi, basarabenii, am avut ocazia de a discuta cu Lenin în privința nereușitei noastre la ministrul V.Cernov căruia i-am solicitat să acorde Zemstvei guberniale din Basarabia toate acele sume pe care i le datora Ministerul (prin intermediul Departamentului care gestionează stabilimentele străine din Basarabia) și din contul cărora se putea proceda imediat la naționalizarea învățămîntului public din provincia moldovenească. La această discuție V.I.Lenin ne-a sfătuit pe noi, basarabenii, să nu pierdem timpul în zadar în negocieri inutile cu guvernul Kerenski, ci să mergem la noi acasă și să acționăm în baza dreptului revoluționar la autodeterminare pînă la secesiune”.

În interviul acordat lui Vasile Vetișanu Halippa a oferit cele mai ample relatări, din cîte se cunosc, cu privire la întîlnirea sa cu Lenin. „Pe Lenin l-am cunoscut în luna iunie 1918 (1917 – n.a.). Faptul s-a petrecut în chipul următor. Eu ca deputat în primul Congres al Sfaturilor din Rusia sovietică (la acea dată Rusia nu era „sovietică” – n.a.) tratam problema anului școlar 1917-1918 cu Kerenski și-i spuneam cum vom dovedi noi să întocmim și să edităm manuale și să pregătim învățători și profesori în aceste trei luni care sunt pînă în septembrie – iulie, august și septembrie pentru ca anul școlar să-l începem în limba copiilor. Kerenski a spus că aceasta este o problemă foarte grea, că ea ar trebui să fie amînată pînă la deschiderea Constituantei rusești. Eu atunci i-am făcut obiecțiunea aceasta: - Tovarășe Kerenski, ca socialist-revoluționar ai ajuns prin Constituantă conducătorul Rusiei? – Nu. Prin revoluție. Tot așa și eu sunt prin revoluție un conducător al provinciei

noastre dintre Prut și Nistru și pe mine mă preocupă firește problema politică de organizare a uniunii și federației rusești. Dar lucrul acesta noi îl vom face firește în parlamentul cel mare, în Constituanta acestui imperiu. Dar pînă atuncia noi trebuie să ne pregătim ca anul școlar să-l putem face în limba copiilor; sub țar noi n-am avut școală în limba lor și atunci n-aveam manuale, n-aveam nici profesori și învățători pregătiți și atunci ce ne facem? Eu zic, singura soluție ar fi să ne ducem la Iași și acolo ne vom găsi și manuale, și pedagogi care să ne instruiască. La această propunere a mea Kerenski s-a revoltat și a spus că lucrul acesta este antirevoluționar, că chestiunea aceasta poate fi soluționată numai prin Constituantă. Eu iarăși i-am făcut obiecțiunea: „Domnule, dumneata nu prin Constituantă ai ajuns conducătorul Rusiei și tot așa nici eu n-am ajuns prin Constituantă conducătorul Basarabiei. Revoluția m-a făcut să fiu conducător al provinciei mele și dacă dumneata spui mereu ca noi să amînăm problema învățămîntului nostru în limba copiilor pînă la Constituantă, asta înseamnă ca noi să pierdem încă un an, dar poate și mai mult. Dacă dumneata stărui în această idee, atunci eu mă duc la opoziție”. Și, într-adevăr, m-am dus și am stat de vorbă cu Troțki, care era secretarul general al Partidului Comunist (la acea dată (1) Partidul lui Lenin se numea social-democrat (bolșevic) și nu comunist și (2) Troțki (încă) nu făcea parte din această formațiune – n.a.). Și cu dînsul am elaborat următoarea soluție. Noi să procedăm în problema învățămîntului așa cum ne dictează conștiința națională, interesul politic, dar s-o facem prin Sfatul Țării. Și cînd i-am pus eu întrebarea dacă acest punct de vedere îl împărtășește și Lenin, el a spus: „De bună seamă că noi, Partidul comunist, suntem pentru autodeterminarea liberă a popoarelor”. Și cînd eu am insistat ca el să mă conducă la Lenin și eu singur să-i pun întrebarea ca (el) însuși să-mi răspundă, m-a condus. Și noi, eu și cu Ion Sinicliu, care era și el deputat în acest Congres al sfaturilor, ne-am dus la Lenin. Lenin a repetat aceeași formulă și anume – noi să procedăm în problemele noastre politice și culturale și economice cum ne dictează interesul politic, cum ne dictează conștiința națională, dar s-o facem organizat, prin Sfatul Țării. Dacă erau dumnealor, și Lenin, și Troțki, sinceri în soluția aceasta, eu nu mă pot face judecător, dumnealor puteau să judece și în alt fel – pînă vom organiza noi Sfatul Țării, dumnealor vor ști să facă propagandă bolșevică în Basarabia și prin bolșevism să ne deruteze pe noi de la chestiunile noastre vitale”²⁰.

Pan Halippa revine cu noi detalii asupra acestui subiect într-un interviu cu scriitorul Mircea Popa, din decembrie 1976. „[...] personal, povestește Halippa, am fost ales la un congres al sfaturilor țărănești din Basarabia pentru primul Congres al sfaturilor de la Peterburg (Petrograd - n.a.), din luna iunie 1917. Acolo, firește, am participat la discuțiile care priveau organizarea politică a imperiului, dar pe mine mă interesa o problemă de actualitate și care se impunea ca imediat să o pregătim. Și anume, problema școlii. Anul școlar 1917-1918 trebuia să-l facem în limba copiilor. Și atunci i-am spus lui Kerenski: „Tovarășe Kerenski, dumneata știi prea bine că noi sub țar n-am avut școală în limba elevilor. În aceste luni care mai rămîn pînă la deschiderea anului de studii, în iulie și august, noi va trebui să facem manuale, să le tipărim. Va trebui să pregătim învățătorii și profesorii ca anul școlar să-l începem în limba copiilor”. Eu nu țineam ca toți copiii Basarabiei să învețe în limba românească. Nu! Numai copiii moldovenilor, iar evreii – în limba

lor, ucrainenii, câți sunt, - în limba lor, copiii rușilor - în limba lor, nemții - în limba lor. Da, în tot cazul, pentru moldoveni puneam chestiunea: când vom putea noi să ne pregătim cu manuale, cu învățători și cu profesori? Și zic, altă soluție nu poate fi decât aceasta: ca eu să mă duc la Iași și acolo să-mi găsesc manuale pentru școala din țara românească și să le adaptăm pentru Basarabia noastră. Kerenski, ca un prostănac, spune: „Bine, dle, asta înseamnă trădare a imperiului (la acea dată Rusia nu mai era imperiu și Kerenski, ca adversar al fostului Imperiu Rus, ar fi putut să-i impute lui Halippa, mai curînd, trădarea revoluției - n.a.). Dumneata trebuie să știi că schimbarea în învățămînt trebuie să se facă după o lege, așa că trebuie să așteptăm Constituanta să se pronunțe în ce limbă să se predea copiilor moldoveni”. Eu atunci, îi fac obiecțiunea aceasta: „Tovarășe Kerenski, dumneata ai așteptat Constituanta ca să devii prim-ministru al imperiului? Revoluția te-a făcut prim-ministru (în interviul precedent Halippa i s-a adresat lui Kerenski, folosind cuvîntul „conducător” și nu ministru-președinte, acesta din urmă nefiind la data întîlnirii lor șeful Guvernului Provizoriu - n.a.). Ei. Tot așa și pe mine, cetățean al Basarabiei, m-a făcut conducător al acestei provincii. Și ia spune dumneata că noi trebuie să soluționăm această problemă în aceste două luni, dar nu putem fi așa de voinici și fermecători ca să reușim lucrul acesta, decât să ne ducem și să le împrumutăm de la frații noștri români”. „Dle, acest lucru nu se poate”, - zice Kerenski (nervos). Și atunci i-am spus: „Dle, la revedere, eu nu am nevoie să discut cu dumneata. Dumneata fii conducătorul Rusiei, dar conducătorul Basarabiei nu ești și nu vei fi! Eu mă duc să stau de vorbă cu opoziția care ți-o face Troțki și cu Lenin”. Și, într-adevăr l-am luat pe Ion Sinicliu care era deputat la acest Congres și ne-am dus. Acolo (Halippa nu precizează locul întîlnirii - n.a.) am discutat și am ajuns la concluzia aceasta: noi să procedăm cum ne dictează conștiința națională, cum ne dictează interesul politic și cum va hotărî Sfatul Țării. Numai prin Sfatul Țării trebuie să facem lucrul acesta, să nu facem pe cale întîmplătoare, ci Sfatul Țării care va fi parlamentul local al Basarabiei (or, Lenin și Troțki nu erau adepții parlamentarismului; aici Halippa redă propria percepție asupra rolului Sfatului Țării în viața Basarabiei - n.a.), el să hotărască. Puteam să zic în gîndul meu: ”Poate că și Lenin și Troțki au întrebuițat o hîtrie și că în fapt ei nu se vor ține de această formulă. Pînă cînd vom face noi Sfatul Țării ei vor ști să buimăcească masele populare țărănești care sunt naive. Ele și acum sunt naive, dar atunci erau și mai naive! Și atunci în loc să facem cum ne dictează conștiința națională și interesul politic, bolșevicii vor face lucrurile așa cum le dictează interesul lor egoist”²¹.

Cu mult înainte de mărturisirile lui Halippa, Nichita Smochină (1894-1980), un pasionat istoric al românilor de dincolo de Nistru, jurist și etnograf ilustru, a povestit în revista lunară *Promethe* a emigrației georgiene din anii 1932-1933 cum l-a vizitat el pe Lenin în vara anului 1917, ca ofițer pe Frontul Caucazian cu probleme militare al Congresului popoarelor de la Tiflis, trimis la Sovietul de la Petrograd pentru coordonarea activității revoluționare. Întrevederea i-a fost intermediată de un consătean din Mahalaua natală a lui Smochină, de lîngă Dubăsari, care era în paza lui Lenin. Această paralelă istorică - urmărirea discuției lui Smochină cu Lenin - este necesară pentru o mai bună înțelegere a poziției lui Lenin în problema românilor din Basarabia. Smochină participase întîmplător la un miting

al lui Lenin în problema autodeterminării popoarelor din fostul Imperiu, fiind impresionat de modul în care viitorul conducător al revoluției din Octombrie aborda problema națională. În numele compatrioților săi moldoveni, el l-a rugat să explice cum vedea Lenin chestiunea națională „și ce ne așteaptă pe noi moldovenii în viitor. Care va fi situația noastră în viitoarea configurație socială cu popoarele de diferite naționalități; sau dacă într-adevăr va fi continuată exploatarea naționalităților?”. Lenin l-a ascultat pînă la capăt, apoi, „cu ochii de aziat mongol pe jumătate închiși”, i-a răspuns: „Dvs., tînăr ofițer, faceți agitație pe frontul Dvs. caucazian în favoarea înfrățirii cu soldații turci pentru încetarea războiului și încheierea păcii fără anexiuni și fără alte contribuțiuni imperialiste. Dvs., moldovenii, nu aveți nici un fel de interese pentru care să luptați de partea Rusiei, care de veacuri a înrobitorul poporului vostru. Moldovenii, din punct de vedere cultural, se găsesc mult înaintea rușilor. De aceea constituiți-vă în regimente naționale moldovenești și, cu baioneta în mînă, cucerii și consfinții libertatea, pe care nimeni nu o va face cadou poporului vostru moldovenesc. Adică, împreună cu toți moldovenii risipiți prin toată Rusia, deci într-un efort comun, creați o singură și puternică forță împotriva opresiunii exercitate de statul velikorus. Vă plîngeți că nu aveți nici un răspuns la problema voastră națională. Eu vă răspund însă categoric: limba maternă. Nu trebuie să vă preocupe Biserica. Aceasta este opiu pentru poporul vostru. Ea nu vă trebuie. Înființați școala națională proprie și presa națională moldovenească. Vă repet, religia prosteste. Ea nu vă trebuie. Rețineți, prin forțe proprii sunteți obligați să vă creați școala moldovenească și, repet, presă. Țineți minte, însă, împotriviți-vă aventurierilor de tot soiul. Feriți-vă, de asemenea, de România moșierească. Inspirați-vă de la românii voștri de același sînge, dar, iarăși, ferii-vă de a cădea în labelle boierilor exploatare români. Dimpotrivă, faceți agitație în rîndul maselor și transformați România boierească într-o țară proletară. Noi, bolșevicii, ne pronunțăm pentru pacea imediată, fără anexiuni și contribuțiuni, pentru autodeterminarea pînă la despărțirea completă de Rusia și crearea statelor independente. Dar ce s-a ales din vechile promisiuni ale burghezilor ruși? Noi știm foarte bine: o și mai necruțătoare opresiune. Uniunea Sovietică, pe care o preconizez eu, va strivi și ultimele rămășițe ale trecutului. Ea ne va da o lege unică împotriva barbariei țariste, dăunătoare popoarelor noastre și tuturor naționalităților. Surghiunul, surghiunul siberian s-a înfățișat ca un fenomen obișnuit, ca și deportarea oamenilor nevinovați. Autocrația constituie asuprire și noi luptăm împotriva ei. Însă Dvs., tînăr ofițer, ce căutați Dvs. în această străină pentru Dvs. capitală? Dvs. ca român, întrucît toți moldovenii sunt români, treaba Dvs. e la București. Mergeți, deci, în patria voastră și faceți agitație acolo pentru România socialistă, luptați contra boierilor români care asupresc proletariatul român. Înecați-l dracului pe regele român și înfăptuiți România sovietică!”²².

Povestirea lui Nichita Smochină despre întîlnirea sa cu Lenin redă, în fond, aceași idee pe care o transmite și Halippa pe marginea discuției sale cu liderul bolșevic: îndemnul lui Lenin la trezire națională și la urmarea unor obiective politice proprii. Dacă lui Halippa Lenin i-a recomandat autodeterminarea prin Sfatul (Sovietul) Țării, lui Smochină i-a spus mult mai direct: „Dvs. ca român, întrucît toți moldovenii sunt români, treaba Dvs. e la București. Mergeți, deci, în

patria voastră și faceți agitație acolo pentru România socialistă [...]”. Și această atitudine a lui Lenin este explicabilă: dacă el era informat că Halippa era unul dintre liderii eserilor din Basarabia, el trebuia să fie conștient că avea în față nu numai un reprezentant al moldovenilor din Basarabia, dar și un adversar politic, iar aceasta obliga la o anumită circumspecție. Și, dimpotrivă, în fața unui ofițer tânăr care-i mărturisea sincer că „Dvs. ridicați problema națională cel mai bine, în comparație cu ceilalți revoluționari ruși de toate nuanțele”, el își putea permite mult mai multe, inclusiv adevărul istoric despre originea moldovenilor răătăciți prin Imperiul Rus. Cu regret, deocamdată este imposibil să stabilim cui i-a aparținut înțietatea întâlnirii cu Lenin: lui Pan Halippa sau lui Nichita Smochină. Dar, mai mult decât sigur, cei doi au putut să discute acest subiect în anii în care locuiau ambii la București.

În relatările sale Halippa nu face o descriere a portretului lui Kerenski. Acest gol informațional îl completează un alt fruntaș al vieții publice din Basarabia din anul 1917, Vladimir Cristi, comisar gubernial, investit cu acest mandat de către Guvernul Provizoriu. La sfârșitul lunii iulie, acesta, în cadrul unei delegații de la Chișinău, a plecat la Petrograd pentru a protesta împotriva intențiilor Radei Centrale de la Kiev de a include Basarabia în cadrul Ucrainei. La 26 iulie, la solicitarea reprezentantului Radei de la Kiev, Vinicenکو, Guvernul Kerenski luase decizia prin care Basarabia era inclusă în frontierele statului ucrainean în curs de edificare, ca o a zecea gubernie ucraineană. După mai multe eforturi, la 29 iulie Vladimir Cristi, Pantelimon Erhan și alții au reușit să pătrundă în Palatul de Iarnă cu scopul de a-l aborda pe Kerenski în problema Basarabiei. După o zi lungă de așteptări în anticameră, relatează Cristi, „la ora șase fără un sfert apare Kerenski, înalt, subțire, nervos, îmbrăcat în haina lui specială, o tunică fără nici o insignă militară. Amîndouă miinile erau cu mănuși negre de piele, fiindcă, cu o zi înainte, la un miting socialist cîteva mii de tovarăși i-au strîns mîna care i se umflase. Îl acostasem împreună cu delegații mei și îi explicam scopul venirii noastre: îmi răspundea necăjit că chestiunea nu mai poate fi revizuită. Atunci i-am declarat că toți ostașii moldoveni vor părăsi frontul și i-am spus că nu pot să mă întorc în Basarabia fără rezolvarea acestei chestiuni. Kerenski prin firea lui era un poltron - cu toate cuvîntările sale de Napoleon, stă puțin pe gînduri și îmi spune; „Așteaptă aici, te vom chema peste cîteva minute în Consiliul de Miniștri, unde vei face expunerea”. Și, în adevăr, sunt chemat în Consiliu, unde citesc memoriul pregătit de mine, împreună cu Vladimir de Hertza și Paul Gore, prezint harta cu statistica etnografică a Basarabiei a lui Nour și o hartă din veacul XVII, după care Basarabia făcea parte de atunci din Moldova. După o scurtă deliberare, Kerenski îmi declară că Guvernul a revenit și a recunoscut dreptul la autodeterminare și autonomie federală a Basarabiei, la fel ca și în cazul Ucrainei. A doua zi în toate ziarele Petrogradului apare interviul lui Vinicenکو care declara că a sosit la Petrograd cu zece provincii în portofoliu și pleacă înapoi numai cu nouă”²³.

Dacă ministrul Kerenski îi refuzase lui Halippa dreptul elementar la școală în limba maternă, lui Cristi șeful Guvernului Provizoriu, același Kerenski, îi recunoscuse deja dreptul Basarabiei la libera autodeterminare și autonomie, o dovadă a faptului că autoritățile de la Petrograd nu mai puteau să ignore cerințele și drepturile firești ale populațiilor neruse.

În ambele sale interviuri Halippa afirmă că l-a vizitat pe Lenin împreună cu Ion Sinicliu, un alt delegat la Congresul de la Petrograd. Cine era acest Sinicliu Ion? În Sfatul Țării a fost un deputat cu numele Elifterie Sinicliu al lui Ion, din satul Echimăuți, județul Orhei, care a votat Unirea Basarabiei cu România la 27 martie 1918. Acesta a fost ales ulterior și membru al Parlamentului României întregite. A decedat la București, în 1980, fiind înmormântat la cimitirul Cernica, unde și-a găsit în 1979 locul de veci Pan Halippa. În 1917 Sinicliu avea 22 de ani și era înrolat în armata rusă la Ekaterinoslav, unde a organizat o baterie de artilerie moldovenească, aducând-o apoi la Chișinău. În toamna anului 1917 a participat la Congresul militarilor moldoveni, fiind ales membru al Sfatului Țării. Totuși, Halippa vorbește în repetate rânduri despre un anume Ion Sinicliu, fără a preciza cine era acesta. Să fi fost părintele lui Elifterie Sinicliu, o altă rudă a acestuia sau o altă persoană? Nu se știe nici dacă numitul Ion Sinicliu a lăsat la rîndul lui vreo mărturisire privind întâlnirea celor doi basarabeni cu Lenin, care ar permite o mai largă reconstituire a acelor evenimente.

Dar, să revenim în atmosfera Congresului. Cel care i-a urmat lui Lenin la tribună a fost ministrul războiului, Kerenski. El l-a atacat pe Lenin, incriminându-i că propunea „mijloace de luptă condamnate și ridiculizate de marxismul științific: „a aresta, a distruge, a omori”. Și atunci, întreba Kerenski, „cine sunteți voi – socialiști sau niște brute („derjimorda”) ale vechiului regim?”²⁴. Cei doi se vor încheșta din nou la 9 iunie când a fost dezbătută chestiunea cu privire la război și pace.

„Participînd la ședințele Congresului, relatează în ancheta KGB Halippa, am susținut platforma lui Kerenski și Cernov, care cereau vot de încredere pentru Guvernul Provizoriu. Eu, împreună cu alți membri ai delegației noastre, am susținut propunerea de a exprima vot de încredere Guvernului Provizoriu și necesitatea continuării războiului. În unele chestiuni delegația noastră l-a susținut pe Troțki, care luase cuvîntul de nenumărate ori la acest congres”²⁵.

Însuși Pan Halippa a luat cuvîntul la Congres la 22 iunie în dezbaterile asupra mișcării privind autoconducerea și guvernarea, raportor în această chestiune fiind Șapiro. Iată ce a declarat Halippa: „Tovarăși, cred că rezoluția propusă de tov. Șapiro nu este prea elastică și nu este potrivită pentru toate regiunile Rusiei. Ea propune niște norme generale de autoconducere pentru toate regiunile, dar, totodată, noi știm că sunt regiuni care visează la autonomie, care și-o doresc și care o cer. Și iată că despre aceste regiuni tov. Șapiro nu a spus un singur cuvînt. Mie mi se pare că toate propunerile lui sunt indiscutabil acceptabile pentru guberniile ruse și în general pentru toate acele gubernii care nu luptă pentru autonomie. În ceea ce privește viitoarele regiuni autonome, este în afara oricăror îndoieli că aceste norme s-ar putea dovedi nepotrivite. Iată de ce consider necesar să propun un asemenea amendament: normele autoconducerii în cadrul viitoarelor regiuni autonome ca, de exemplu, în Transcaucazia, regiunea Ural, în Basarabia ș. a. trebuie să fie elaborate de către organele legislative ale acestor regiuni, dar nu la centru. Apoi, încă o chestiune. Să presupunem, de exemplu, că țara noastră, Basarabia, din partea căreia eu sunt deputat, ar adopta normele generale de autoconducere împreună cu toată Rusia. Atunci noi ne vom ciocni cu o asemenea dificultate: gubernia noastră are două autoconducere locale: una – rusească pentru jude-

țele din nord și din centru și alta – românească pentru județele din sud, pentru județul Ismail și o parte a Acchermanului. Rezultă o teribilă anormalitate: oamenii trăiesc umăr lângă umăr sub legi diferite. Prin urmare, și sub acest aspect propunerile tov. Șapiro nu sunt elastice și nu pot fi acceptabile pentru Basarabia”²⁶.

În replică la obiecțiile lui Pan Halippa, raportorul Șapiro a declarat: „Propun să nu se anticipeze chestiunea privind autoconducerea locală și guvernarea, deoarece regiunile autonome pot să edifice o altă rînduială. Tov. Halippa propune să nu anticipăm această chestiune cu privire la organele autoconducerii locale și de guvernare, deoarece regiunile autonome vor stabili, se prea poate, o altă ordine. Dar, mai întîi trebuie să precizăm volumul noțiunii de autonomie. Tipul obișnuit de autoconducere locală și guvernare se fixează în legile fundamentale constituționale. Dacă e să abordăm autonomia atît de larg încît chiar metodele de bază, procedurile și tipurile fundamentale ale autoconducerii locale vor fi elaborate de fiecare unitate autonomă aparte, - eu nu știu cîte asemenea unități autonome vom avea, - în orice caz principalele tipuri de autoconducere locală sunt adoptate de obicei de către Adunarea Constituantă și sunt parte componentă a legilor fundamentale, astfel că unitățile autonome aparte reprezintă unele sau altele variații în limitele acestor reglementări fundamentale. Sigur, poate că Rusia va depăși limitele autonomiei și va traversa calea spre o altă conviețuire generală de stat, poate că sub forma unui stat federalist, atunci, desigur, se va schimba și peisajul. Dar, atîta timp cît aceasta nu s-a întîmplat nu este corect să includem în rezoluția noastră un punct prin care să se anticipeze [...] transferarea acestei chestiuni despre autonomia regiunilor [...]. Însăși ideea de autonomie locală regională în această rezoluție nu este pronunțată, acolo ea este doar amintită fugitiv, acolo unde se vorbește despre conducerea regională, dar aceasta prezintă deja obiectul altei rezoluții [...]. Iată de ce consider incorect să includem aici acest moment care, în particular, anticipează toată structura de mai departe a construcției de stat în Rusia”²⁷. Pusă la vot, în urma acestor explicații ale lui Șapiro, propunerea lui Halippa a fost respinsă de către Congres²⁸.

În final Congresul a ales Comitetul Executiv Central din întreaga Rusie, în număr de 256 membri și 65 membri supleanți. În cadrul acestui „guvern sovietic” al Rusiei revoluționare, fracțiunea menșevică a delegat 104 membri și 16 membri supleanți, cea eseră – 99 membri și, respectiv, 18 supleanți, bolșevică – 35 membri și 23 supleanți, social-democrată unificată – 8 membri și 5 supleanți, popular-socialistă și a muncii – 3 membri și 2 supleanți, partidul socialist muncitoresc evreiesc – un membru. În plus, cinci miniștri socialiști din Guvernul Provizoriu de coaliție – A.F. Kerenski, ministru al apărării (eser), A.V. Peșehonov, ministrul alimentației (socialist popular), M.I. Skobelev, ministrul muncii (menșevic), I.Gh. Țereteli, ministrul poștei și telegrafului (menșevic), V.M. Cernov, ministrul agriculturii (eser) și N.S. Ceheidze, președintele Congresului (menșevic), au fost aleși membri ai Comitetului Executiv Central în afara listelor propuse de către fracțiunile partidelor socialiste, formate la Congres²⁹. Printre cei 256 membri ai Comitetului Executiv Central din întreaga Rusie, aleși la Congres, unul singur reprezenta Basarabia și acesta era nimeni altul decît Pan Halippa, al 93-lea pe lista socialiștilor-revoluționari³⁰. Prin voia destinului său, Halippa se pomenise în campania unor nume celebre ca cele ale membrilor Guvernului

Provizoriu, al menșevicului Fiodor Dan sau al eserului Abram Goț, ale bolșevicilor Djugașvili-Stalin, Zinoviev, Lenin, Kamenev sau al social-democratului unificat Lev Troțki. Pentru comparație, Felix Dzerjinski, Nikolai Buharin, Aleksandra Kollontai, Nikolai Podvoiski sau Nikolai Rikov, de exemplu, viitoare figuri marcante ale loviturii bolșevice din Octombrie 1917, au fost desemnați doar ca membri supleanți ai executivului pan-rusesc sovietic de la Petrograd.

Faptul că Halippa se număra printre cei 99 de membri ai „guvernului sovietic din umbră”, aleși din partea Partidului Socialist –Revoluționar, este o recunoaștere incontestabilă a locului pe care-l ocupa în ierarhia elitelor esere din întreaga Rusie. La interogatoriile de la KGB, el a arătat că s-a aflat în rândurile Partidului eser din 1906 și pînă în 1919 (?). În 1906 a fost ales delegat la primul congres al partidului, ținut în ilegalitate în Finlanda, dar ajuns la Moscova, unde urma să afle parola și să primească actele necesare pentru a se deplasa la Helsinki, a fost arestat în apartamentul unui membru al organizației. În timpul percheziției i s-au găsit niște foi volante, fapt pentru care a fost ținut închis cîteva luni și apoi expedit la Chișinău, unde a fost pus în libertate. Deși se afla sub supravegherea jandarmilor, după eliberare a reluat relațiile cu partidul eser, „participînd activ la munca de organizare”. Misiunea sa, ca unul dintre liderii eseri din Basarabia, era să formeze o rețea de organizații de partid. Personal întreținea legătura „cu reprezentanții de partid din județele Orhei, Bălți, Soroca și altele, prin intermediul cărora se și făcea munca de organizare și cooptare a noi membri în partidul care se numea *Uniunea Țărănească*”. În satele și orașele Basarabiei au fost formate „comitete ale organizației eserilor, altfel spus, „uniuni țărănești” prin intermediul cărora pînă la revoluția din februarie 1917 se și făcea toată activitatea”. După Februarie 1917, *Uniunea Țărănească* a activat „pentru realizarea programului eserilor”, sprijinind politica internă și externă a Guvernului Provizoriu „condus de Kerenski”³¹. În „spovada [...] și testamentul pentru toți aceia care vor să-și facă datoria față de Patria Română”, din 27 martie 1975, Halippa declară cu aceeași sinceritate: „Eu – poporanistul și socialistul revoluționar – totdeauna am fost pentru găsirea metodelor și formelor democratice. În revoluția din 1917-1918 am încercat să servesc nevoile Basarabiei moldovenești cu Guvernul provizoriu al lui Alexandr Kerenski. Dar n-am reușit și a trebuit să caut o colaborare cu Troțki și Lenin”³².

La ancheta din 1952 Halippa a declarat că „după terminarea primului congres m-am mai aflat timp de 2-3 luni în Petersburg (Petrograd – n.a.), am participat la demonstrația din iunie 1917 de la mormîntul victimelor revoluției și împreună cu alți membri ai delegației noastre mergeam la uzine unde aveau loc mitinguri la care Arman, Botnariuc, luînd cuvîntul, îndemnau muncitorii să înceteze grevele, să susțină Guvernul Provizoriu. La sfîrșitul lui August delegația noastră s-a îndreptat spre Chișinău [...]”³³. Probabil, aici memoria îi joacă o festă septuagenarului Halippa, pentru că în realitate el și ceilalți delegați la Congresul Sovietelor au revenit mult mai devreme de la Petrograd.

La revenirea din capitala Rusiei, Pan Halippa publică în „Cuvînt Moldovenesc” din 9 iulie articolul „Darea de samă despre călătoria mea la Petrograd”³⁴. „Mai bine de o lună am lipsit din Basarabia, își începe Halippa „darea sa de seamă”. Fiind ales de Adunarea din mai a țăranimii basarabene ca deputat la Petrograd, am plecat

acolo și am stat o lună întreagă, luînd parte la lucrările Adunării Deputaților muncitorilor, soldaților și țăranilor din toată Rusia și totodată silindu-mă să cunosc cît mai bine mersul treburilor în așezămînturile înalte ale împărăției. Întors acum în Chișinău, mă simt dator și față de alegătorii mei, și față de țară să povestesc pe scurt despre roadele călătoriei mele la Petrograd”. Halippa își expune opinia față de Guvernul Provizoriu – „Stăpînirea Vremelnică” care era una de coaliție, reunind trei miniștri socialiști – revoluționari – Kerenski, Cernov și Pereverzev, „un socialist-poporan” – Peșehonov, doi social-democrați – Țereteli și Skobelev și nouă miniștri nesocialiști „dar cu multă dragoste pentru țară și buni lucrători pentru întărirea slobozeniilor dobîndite prin revoluție”. Atitudinea sa este clară în favoarea Guvernului Provizoriu. „Și să vă spun cinstit, declară Halippa, că eu nu știu în trecutul Rusiei o stăpînire mai vrednică decît cea de azi. Și asta este spre norocul Rusiei, pentru că împrejurările prin care trece ea în timpurile de față sunt din cale afară de grele. Împărăția este primejduită și din afară, și din lăuntru. În afară – bătaia urmează, cerînd jertfe nenumărate, iar în lăuntru îi tot mai puțină rînduială și liniște. Și bătaia, și nerînduiala din lăuntru primejduiesc foarte mult slobozenia, și Stăpînirea Vremelnică trebuie să lucreze cu multă pricepere și hărnicie ca să ducă țara la Adunarea Întemeietoare care va trebui să hotărască formele de viață pe viitor în împărăție. Și noroc [...] că țara în timpurile acestea grele are o Stăpînire vrednică, pentru că altfel toată clădirea împărăției s-ar prăbuși și astfel ar astupa sub dărîmiturile ei țări și popoare ce își au legată soarta lor de soarta Rusiei”. Din interior, considera Halippa, Revoluția este amenințată de acele partide și de dreapta, și de stînga care „pe ascuns sau pe față luptă împotriva Stăpînirii Vremelnice, vrînd s-o răstoarne”. Dacă partidele de dreapta tindeau să readucă „rînduială veche, păgubitoare cu totul pentru slobozenie”, cele de stînga „ar dori ca revoluția să ia o altă față și anume ca domnia capitaliștilor să fie înlocuită chiar acum prin domnia muncitorilor, soldaților și a țăranilor”. Dintre partidele de stînga Halippa se oprește doar asupra „așa-zișilor bolșevici” care „nu lucrează” ca și partidele de dreapta: „[...] chemînd la luptă îndată împotriva capitaliștilor și fabricanților, ele îi aruncă pe aceștia în brațele dușmanilor slobozeniei pe lîngă că ajută la zdruncinarea mersului vieții economice a țării, ceia ce îngreuiază cu desăvîrșire purtarea bătaiei căci aceasta pentru bunul său sfîrșit cere un mers orînduit în viața economică a țării”. El arată și asupra altui pericol care provenea din mediul „mulțimilor nepăsătoare” și al ostașilor care „în loc să-i asculte pe povătuitorii săi, făcîndu-și datoria de apărători ai țării cu toată osîrdia, se dau leneviei, se deprind cu fel de fel de petreceri rele [...]”. Halippa este un partizan declarat al Guvernului Provizoriu, încrezător în victoria autorităților de la Petrograd. El este convins că „calea pe care a apucat Stăpînirea este bună și Adunarea Deputaților muncitorești, soldățești și țărănești i-a glăsuț toată încrederea”. El își informează cititorii că „împotriva politicii Stăpînirii Vremelnice a glăsuț abia a opta parte din Adunarea Deputaților”, avînd în vedere votul „așa-zișilor bolșevici”. De altfel, își încheie „darea de samă” Pan Halippa, „Adunarea nu s-a mulțumit numai cu glăsuirea încrederii, ci a lucrat și un plan întreg de care Stăpînirea Vremelnică trebuie să se ție în munca ei pînă la Adunarea Întemeietoare”. Deși va promite să revină asupra „planului” respectiv în aparițiile viitoare ale ziarului său, el nu va mai reveni asupra acestui subiect³⁵.

Înainte ca delegația de la Chișinău să ia drumul spre Basarabia, Halippa și „alți membri ai Uniunii Țărănești” au fost în audiență „la șeful Guvernului Provizoriu, eserul Kerenski”, avînd și o întîlnire cu liderul Partidului eser – Avksentiev. La anchetă Halippa a declarat că în conformitate cu indicațiile primite de la Kerenski și Avksentiev, „urma să desfășurăm munca de organizare a organelor autoadministrării locale, să obținem majoritatea în sovietele muncitorilor și țăranilor prin intermediul cărora să promovăm politica Guvernului Provizoriu de coaliție, să organizăm susținerea de către populație a Guvernului Provizoriu, continuarea războiului, precum și pregătirea și desfășurarea alegerilor pentru Adunarea Constituantă”³⁶. „Darea sa de samă” era unul din primele sale eforturi în sensul îndeplinirii indicațiilor celor doi liderii eseri.

În timpul anchetei, anchetatorul s-a interesat doar despre indicațiile pe care Halippa le-a primit de la Kerenski, nu și despre ce a dorit acesta personal să discute cu Kerenski. Probabil, prin aceasta se explică lipsa, în paginile proceselor-verbale ale interogatoriilor de la KGB, ale unor informații cu privire la problemele pe care Halippa le-a abordat la întîlnirea cu liderii eseri de la Petrograd. Halippa vorbește despre „guvernul Kerenski”, dar Kerenski a devenit ministru-președinte al Guvernului Provizoriu la 8 (21) iulie. Este de presupus că deja către această dată Halippa era fie în tren spre Chișinău, fie deja era ajuns la Chișinău, odată ce articolul despre călătoria sa la Petrograd apare în „Cuvînt Moldovenesc” din 9 iulie. Prin urmare, el ar fi putut avea o discuție cu Kerenski în calitatea acestuia de ministru al Războiului.

Ca și Lenin, Troțki a participat la Congres. Halippa spune că s-a întîlnit „cu Troțki și Lenin”. Din această expresie a sa nu este clar dacă Troțki a fost și el de față la întîlnirea cu Lenin sau, după ce i-a prezentat pe cei doi basarabeni, s-a retras. Înainte de toate, în iunie 1917 Lenin și Troțki erau în partide diferite, unul fiind lider al Partidului bolșevic, altul „inter-raionist” – activist al Partidului social-democrat unificat, prietenia lor politică legîndu-se mai tîrziu, în luna august. Ar fi mai dificil să ne imaginăm o discuție, cît de expeditivă, a celor doi umăr la umăr și față în față cu trimișii Basarabiei la Congres, ambii situîndu-se pe o poziție comună: „Procedați cum vă dictează conștiința națională și interesul politic, dar hotărîrea să fie luată prin Sfatul Țării”. Mai curînd, ochiul lui Halippa a reținut peste ani o imagine sintetică asupra întîlnirilor sale cu cei doi – ambii recomandîndu-i soluții similare. Dar merită explorată și ipoteza precum că ar fi putut avea și o întîlnire la care să fie prezenți și Lenin, și Troțki. Aceasta, dacă plecăm de la ideea că cei doi întrețineau niște relații apropiate, știindu-se sigur că Lenin încă din luna mai l-a invitat pe Troțki, și pe adepții acestuia, să se înscrie în Partidul bolșevic și chiar să facă parte din redacția ziarului său „Pravda”. Troțki a fost cel care a amînat aderarea sa la Partidul lui Lenin, aderare care s-a produs în august la congresul al VI-lea al Partidului bolșevic³⁷. Halippa îl cunoștea pe Leon Troțki încă din 1910. L-a cunoscut în casa lui Zamfir Rally-Arbore din București, unde a avut două întîlniri cu acesta. Cu Troțki, care venea în România ca să ia cunoștință de mișcarea social-democrată, Halippa a discutat despre mișcarea de eliberare națională din Basarabia³⁸.

Este curios că procesele-verbale ale interogatoriilor lui Halippa la KGB nu fixează și momentul întîlnirii acestuia cu Lenin, fie că inculpatul nu a pomenit

despre aceasta, fie că anchetatorul a eliminat deliberat o [eventuală] referire a lui Pan Halippa la numele lui Lenin. Procesele-verbale care i se aduceau a doua zi pentru semnare puteau fi lesne „redactate” în sensul dorit de anchetă, fără ca inculpatul să sesizeze toate subtilitățile derulării dosarului său. Așa sau altfel, Halippa relatează, pentru prima dată, posibil, despre întâlnirea sa cu Lenin în scrisoarea, expedită din GULAG, către K.E.Voroșilov, din 1955, în care cere clemență de la regimul sovietic. Va reveni asupra acestui subiect ulterior, în 1969, 1973, 1976, fiind deja de mulți ani stabilit la București.

În iunie 1917 la Petrograd Halippa se putea întâlni și cu Cristian Rakovski care la 23 iunie a salutat Congresul în numele social-democrației din România³⁹. Pe *Hristofor Rakovski*, cum îl numește la interogatoriul de la KGB, Halippa l-a cunoscut de asemenea în casa lui Zamfir Rally-Arbore, din București. Cu Rakovski s-a văzut ulterior de nenumărate ori pînă în anul 1913, „povestindu-i mai mult despre activitatea organizației eserilor din Basarabia, deoarece el împărtășea aceeași platformă”⁴⁰.

Halippa nu furnizează detalii nici cu privire la locul întâlnirilor sale cu cele trei figuri ale Revoluției ruse, oferindu-ne iarăși spațiu pentru imaginație. Evident că aceste discuții se puteau purta în localul Palatului Taurida, unde-și desfășura lucrările Congresul. De Kerenski, membru marcant al Partidului socialist-revoluționar, el se putea apropia și în cadrul ședințelor fracțiunii esere la care era obligat, ca membru al formațiunii esere, să fie prezent. Pe cei doi putea să-i abordeze, de exemplu, ocazional pe culoarele Palatului Taurida.

În ciuda unor inexactități care pot fi trecute în contul vârstei înaintate a lui Pan Halippa, relatarea sa despre întâlnirile cu cei trei, Kerenski, Troțki și Lenin, nu poate fi pusă la îndoială, și nu numai din motive de probitate și corectitudine care-l caracterizează. Să nu uităm că destăinuirile sale au fost făcute mai întâi în fața inchiziției lui Stalin pe care, de asemenea, a avut posibilitatea să-l vadă în timpul Congresului I General al Sovietelor. Dacă ar fi urmărit să smulgă mila cerberilor KGB-iști, Halippa ar fi trebuit să fabuleze în jurul discuțiilor sale cu marele conducător al revoluției bolșevice și să nu sufle un cuvînt despre întrevederile cu „bounapartistul” Kerenski sau cu „renegatul” Troțki. Și totuși el a vorbit și despre unul și despre celălalt, riscînd să i coase noi acuzații la dosar. De ce nu a ascuns ceea ce putea imediat să i se incrimineze? Este puțin probabil ca ancheta KGB să fi deținut deja careva informații despre contactele lui de la Petrograd din 1917, pentru a-l acuza că ascunde adevărul. Mai curînd, venerabilul Halippa a fost sincer cu zbirii săi, ca la judecata istoriei, pentru că altfel nu putea să fie.

O întrebare rămîne totuși neclarificată: de ce după 1917, între 1918-1940, cînd Lenin, Troțki și apoi Stalin s-au plasat în fruntea Rusiei sovietice, Halippa nu a vorbit nici odată în public despre călătoria sa la Petrograd și nici despre întâlnirile sale cu cei trei în perioada Congresului I General al Sovietelor? În lipsa unor explicații plauzibile nu ne rămîne decît formularea unei presupozitii: poate pentru faptul că relațiile României cu URSS rămîneau încordate în toată această perioadă, iar el ca om politic, ajuns în mai multe rînduri deputat și ministru al Guvernului de la București, unul dintre liderii Partidului Național Țărănesc nu putea risca un gest ușor interpretabil politicește, mai ales de către oponenții politici, pentru a evita un prejudiciu de imagine?...

Note:

- Autorul mulțumește lui Valeriu Popovschi, doctor în istorie, și lui Mihai Tașcă, doctor în drept, cercetători științifici la Institutul de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei pentru sprijinul și sfaturile utile de care a beneficiat din partea Domniilor lor la redactarea acestui studiu.

1. Iurie Colesnic, *Un chip sculptat în piatra suferinței* // Patrimoniul, Chișinău, nr. 1, 1990, p.13.
2. Onisifor Ghibu, *Pe baricadele vieții. În Basarabia revoluționară (1917-1918). Amintiri*, Chișinău, Editura „Universitas”, 1992, p.154-155.
3. *Ibidem*, p.156.
4. *Ibidem*, p.158.
5. Vasile Harea, *Basarabia pe drumul Unirii. Amintiri și comentarii*, Editura Eminescu, 1995, p.108.
6. Onisifor Ghibu, op. cit., p.193.
7. *Ibidem*, p.199-200.
8. *Ibidem*, p.207-208.
9. Iurie Colesnic, op. cit. în loc . cit., p.13.
10. A.T.Roman, *Vlasti trudeașihsea (Soveti Moldavii v 1917-1941 gg.)*, Chișinău, Cartea Moldovenească, 1985, p.22.
11. Iurie Colesnic, *Apostolul Unirii*, Editura ULISSE, Chișinău, 2006, p.37.
12. A.T.Roman, op. cit., p.21-22; autorul afirmă că cei cinci au fost aleși delegați la Congresul I al Sovietelor deputaților țăranilor din întreaga Rusie, ceea ce nu este conform realității, ei fiind aleși delegați la Congresul pan-rus al Sovietelor deputaților muncitorilor și soldaților, desfășurat la Petrograd.
13. *Ibidem*, p.26.
14. *Pervii Vserossiiskii Siezd Sovietov R. I S.D. Stenograficeskii otčet*, t.I, Gosudarstvennoe Izdatelstvo, Moscova-Leningrad, 1930, p. XXIV- XXVI.
15. *Ibidem*, p.XXVII –XXVIII.
16. *Ibidem* p.70.
17. Ion Inculeț, *O revoluție trăită*, Chișinău, Universitas, 1994, p.4-5.
18. *Ibidem*, p.29.
19. *Ibidem*, 29-30; Nici Inculeț, nici Halippa nu fac nici o referire la vreo întâlnire a lor la Petrograd în perioada Congresului I General al Sovietelor.
20. Pan Halippa: „Am fost cei dintii care am înfăptuit Actul reîntregirii neamului nostru”, în „Glasul Națiunii”, 29 noiembrie 1990.
21. Pantelimon Halippa: „Sfatul Țării n-a fost altceva decât un Soviet” în „Vocea Poporului”, 6 martie 1990.
22. Daniel-Nicolae Chelaru, Rafael Dorian Chelaru, Octavian Dascăl: *Nichita Smochină: de vorbă cu Lenin* „Magazin Istoric”, București, nr. 6 (399), iunie 2000, p. 16-17.
23. Vladimir Cristi, *O pagină inedită din istoria Basarabiei*, în „Cugetul”, Chișinău, martie 1998, p.48.
24. *Pervii Vserossiiskii...*, t.I, p.78.
25. Iurie Colesnic, *Apostolul Unirii...*, p.37.
26. *Pervii Vserossiiskii...*, t.II, p.271.
27. *Ibidem*, p.271-272.
28. *Ibidem*, p.272.
29. *Ibidem*, t.II, p.423-426.
30. *Ibidem*, p.424.
31. Iurie Colesnic, *Apostolul Unirii...*, p.36-37.
32. Pantelimon Halippa, *Note la sfârșit de viață (III)*, în „Literatura și Arta”, 25 ianuarie 1990.
33. Iurie Colesnic, *Apostolul Unirii...*, p.37-38.
34. Onisifor Ghibu, op. cit., p.208.
35. Pan Halippa, *Darea de samă despre călătoria mea la Petrograd* în „Cuvînt Moldovenesc”, nr. 54 (254), 9 iulie 1917.
36. Iurie Colesnic, *Apostolul Unirii...*, p.39.
37. L.D.Troțki, *K istorii russkoi revoliuții*, Moscova, Izdatelstvo politiceskoi literaturı, 1990, p.20-26.
38. Iurie Colesnic, *Apostolul Unirii...*, p.37, 95.
39. *Pervii Vserossiiskii ...*, t.II, p. 319-320.
40. Iurie Colesnic, *Apostolul Unirii...*, p.94.

КРЕСТ-КАРАВИК В ЛИТВЕ. ПРОИСХОЖДЕНИЕ, РАЗВИТИЕ, ОБЫЧАИ

***Габия СУРДОКАЙТЕ, ст. науч. сотрудник
Института культуры, философии и искусства,
Литва, Вильнюс***

Крестостроительство – важнейшая часть культурного наследия Литвы. В конце XIX века и в начале XX века поиски литовской национальных корней вели к актуализации деревенской культуры и народного искусства. В них велись поиски черт, присущих только литовскому народу. Поэтому исследователи первой половины XX в. на литовское крестостроительство смотрели глазами романтиков. В это время исторические исследования этого явления не проводились. Во второй половине XX в. из-за сложившихся исторических обстоятельств литовское крестостроительство исследовалось только формальным образом, более широко обсуждались его орнаментика и пластика. После восстановления независимости историческое развитие крестостроительства так же исследовалось слишком мало. Об ограничениях наложенных на установление крестов в XIX в. писал Казис Мисюс в статье «Точка зрения царской власти на кресты».¹ Об историческом развитии крестостроительства в XIX веке в регионе Занеманья, который в то время входил в состав губернии Сувалков Польского Королевства в статье «Кресты Занеманья: между традицией и диктатом власти» писала и автор этой статьи.² Это почти единственная публикация на данную тему. Но анализировать историческое развитие крестостроительства необходимо и важно, потому что в третьем десятилетии XX века постепенно заменило понятие традиционного памятника и нивелировало различие локальных типов крестов, которые так ценили романтики. Их начинают вытеснять «народные кресты»³.

В данной статье будет обсужден особый тип креста-крест-каравик. Подобные кресты в Литве (относительно других типов крестов) на данный момент встречаются довольно редко. До сих пор в историографии Литвы они не удостоивались надлежащего внимания, хотя в обществе XVII в. – начала XX века, играли важную роль. О существовании креста-каравика в Литве Паулюс Галауне только упомянул в книге «Литовское народное искусство: основы развития его художественных форм». В своей типизации крестов подобные мемориальные памятники он причислил к четвёртому типу крестов с двумя и тремя перекаладинами⁴. В книге он представил образец надписи на кресте-каравике, но ни иконографию креста, ни происхождение, ни надписи, не комментирует. Чуть больше внимания этому кресту уделял Юзефас Перковски в большом исследовании «Орнамент жемайтйского народа: форма, символика». Увы, это произведение исследователя искусства литовского народа, написанное

в 1931 г., было опубликовано только в 1999 г.⁵ Ю. Перковски писал: «Наиболее интересным образцам (креста) принадлежит крест с двумя или даже тремя перекладинами. В Жемайтии он бывает двояким: первый – так называемый «каравик» - крест с двумя перекладинами, охраняющий от мора - чумы (холеры и других болезней), второй – надглавный крестик⁶. Публикация Перковского важна тем, что он вводит европейский контекст, и происхождение креста-каравика связывает с испанским городом *Caravaca*⁷. Несколько шире это явление исследовали польские учёные. Нужно упомянуть книгу Яна Станислава Быстроны. *Dzieje obyczajów e dawnej Polsce wiek XVII - XVIII*⁸, книгу Яна Крацика *Rakonać czarną Śmierć*⁹, позицию Я. Копеца *Encyklopedia Katolicka*¹⁰.

Данная статья посвящена определению происхождения креста-каравика, исследованию способов его распространения в Великом Княжестве Литвы (далее - ВКЛ) в XVII-XVIII веке и на его бывших территориях в XIX веке. Что касается памятников, поставленных в XX веке, то будут анализироваться только памятники, зафиксированные в этнографических землях Литвы. Сохранившиеся исторические сведения о кресте-каравике и иконографический материал XVII-XVIII в. довольно фрагментарны, но сравнение с европейским контекстом дает возможность реконструировать определённое представление об этом явлении в ВКЛ.

Происхождение

Крест-каравик – это тип креста с двумя перекладинами. Его верхняя перекладина более короткая, а нижняя длиннее (ил. 1). Иногда каравики в Литве называют и крестом с тремя перекладинами. Кресты-каравики выделяются не столько своей формой, сколько функцией. Они ставились, чтобы оберечься от чумы, холеры, дизентерии и других заразных болезней, от бурь и грома (ил. 2). Верили, что то место, где стоит крест-каравик, Бог охраняет от всех заразных болезней¹¹. В Литве до сих пор встречается и другое название, непосредственно определяющее функцию креста-каравика – «моровой крест», «чумной крест», „*ravietrès*”¹². На стволе и перекладинах подобных каравиков вырезались буквы. Кроме того, он ещё называется крестом св. Захария, св. Рока или св. Бенедикта. О разных названиях этого креста описание будет дано далее.

Название креста-каравика происходит от испанского городка *Caravaca*, в котором прославился крест с двумя перекладинами, чудотворно спасающий от чумы. Крест Каравака – это реплика деревянной реликвии св. Креста, исчезнувшей в 1934 г. Имеется предположение, что она принадлежала патриарху Иерусалима Роберту, и был привезён в Испанию в 1229 г. из крестового похода. В XVI в. каменная копия креста-реликвии была помещена на фронтоне храма Святого Креста.¹³ Крест охранял город Каравака от стихийных бедствий, потоков, огня и врагов.

1545-1563 г. в Триденте состоялся Священный собор. В 1546 г. в этом городе началась эпидемия чумы¹⁴. Один из епископов, участников Тридентского Собора, – вспомнил о кресте Каравака, который оберегал от многих бедствий. Участники Собора посредством этого креста обратились за помощью к Богу. Тогда на кресте Каравака были вырезаны 7 небольших крестиков и 18 букв¹⁵,

обозначающих определённую инвокацию и молитву или цитату из Священного Писания. Эту формулу молитв, как средство защиты от «мора» - чумы и других болезней, составил св. Захарий (?-752), патриарх Иерусалима, подобрав цитаты из разных мест Священного Писания (больше всего из Псалтири). Поэтому одним из названий этого креста и является крест св. Захария.

Так как крест сберёт участников Собора в Триденте ¹⁶, очень скоро начал распространяться представление о нем, как оберегающем от болезней, особенно чумы. В XVII в. данная функция креста-каравика стала широко известной в Европе. Во время Тридцатилетней войны (1618-1648 гг.), кресты с двумя перекладинами, как средство защиты от чумы, пришедшей из Швеции, - были уставлены в Южном Бадене (современная Германия). Такое же объяснение значения этого креста даётся в небольшой книжке «*Remedium contra pestem*» ¹⁷, изданной в Польше в 1691 году. Аналогичная литература издаётся и в ВКЛ. Например, в 1678 г типографией францисканцев была издана небольшая книжка «*Skutki y moc Krzyża albo Metala S. Patriarchy Benedicta*» ¹⁸.

Как именно подобные кресты появляются на территории ВКЛ, установить не удалось. Весьма вероятно, что они пришли из Польши, где были известны уже с XVI века. З.Глогерис (Z.Gloger) в *Encyklopedia Staropolska* пишет, что в XVI в. пилигримы приносили в Польшу реликвии в виде небольших крестиков, которые назывались крестами-каравиками. Во время эпидемии чумы, чтобы болезнь их обошла, набожные люди ставили каравики около деревень и городков ¹⁹. Так же верующие использовали другой способ защиты – носили при себе небольшой крестик-каравик, повесив его на шею или прикрепив к одежде ²⁰. Такие подвески, изготовленные из разного металла, подвешивались и у дверей дома.

Распространение

Религиозная печать.

Крест-каравик распространялся через религиозную печать, в которых разъяснялся смысл креста, его частей и букв. Например, неоднократно упоминаемая в данной статье книжка, изданная в вильнюсской типографии францисканцев, рассказывающая об истории креста св. Бенедикта и раскрывающая смысл букв, вырезанных на нём. Также книжки больше всего предназначались для духовенства и монахов. В это время во всей Европе более чем книги, были популярны небольшие гравюры на одном листе, - лубки.

Например, в Аугсбурге во второй половине XVII в. издана гравюра Абрахама Баха, изображающая крест-каравик. На нём вырезана вся молитва св. Захария, предназначенная для защиты от чумы ²¹. Подобные гравюры были широко распространены и часто вывешивались дома на стенах. Кроме того, их носили при себе, и они выполняли такую же бережную функцию, как металлические крестики ²². В Швейцарии такие небольшие гравюры назывались «письмами». Исследователи более склонны причислить такой обычай к области предрассудков, а не к знакам веры. В Швейцарии зарегистрировано такое высказывание: «Кто сей амулет на шее носит, тот защищен от множества разных происшествий и отравленного воздуха» ²³. «Письма» носились сложенны-

ми и часто помещались в искусно разукрашенную оболочку или металлическую капсулу ²⁴. Подобные небольшие гравюры, подобные швейцарским «письмам», печатались и в ВКЛ. В гравюре XVII в. (ил. 3) видим крест-каравик, окружённый орудиями Страстей. Такое изображение не является случайным. В конце XVI в. – в начале XVII в. во всей Европе замечено возобновление культа Страстей Христовых. Отголоски этого явления видим и в предоставленной иллюстрации. Графическое изображение креста-каравика с орудиями Страстей, стало иконографическим прототипом деревянных памятников. *Arma Cristi* встречаются не только в каравиках с двумя или тремя перекладинами, но и в латинских крестах. Кресты с орудиями Страстей особенно характерны для региона Дзукии, хотя их можно найти по всей Литве (ил. 4).

Стоит более подробно остановиться на резной медной гравюре Йонаса Анупраса Петраускаса ²⁵ 1757 г. Её иконография очень сложна (ил. 5): в центре гравюры изображён крест св. Захария, под ним вырезаны изображения св. Августина и Игнатия. Гравюра посвящена прелату. В медальонах изображены евангелисты Матфей, Марк, Лука, Иоанн. Вокруг креста видим св. Кароля, Варфоломея, Лаврентия, Флориана. Юозапата Кунцявичуса, Анупраса, Иоакима и Анну, Антанаса, Розалию, Рока, Себастиана. Такое изображение разных святых вокруг креста не является случайным. Оно соответствует учению постриженного Католического Собора, что святые, царствуя вместе с Христом, молятся перед Богом за людей, и просят их помощи и доверятся им в молитвах что хорошо и полезно ²⁶.

Следует обратить внимание на изображения святых на гравюре, так как некоторые из них непосредственно связаны с функцией защиты от чумы. Св. Рок (около 1293-1327) – святой, родившийся во Франции. Когда умерли родители, он раздал унаследованное богатство бедным, а сам как паломник отправился в Рим. По дороге остановился в Аквапенденте, где ухаживал за жителями, заразившимися чумой. Здесь св. Рок прославился как человек, обладающий чудодейственной исцеляющей силой ²⁷. После смерти он стал святым покровителем больных, особенно больных чумой. В искусстве Германии святой изображается как проситель перед св. Девой Марией. Культ св. Рока в Литве не исследован, хотя этот святой очень популярен в наших краях. В 1713 году вильнюсский епископ Бжостковский учредил общество монахов рокитов, которые ухаживали за больными, и особенно помогали людям во время чумы. В разных видах искусства, как и на гравюре Й. А. Петраускаса, св. Рок часто изображается со святым Себастианом, который уже с VII в. так же считался покровителем христиан во время эпидемий чумы. Маленькие скульптуры св. Рока очень часто прикреплялись на ствол креста-каравика. Видимо, благодаря популярности святого и тому, что и святой, и крест оберегали от чумы, каравик получил ещё одно название – крест св. Рока. У каравика читалась молитва св. Рока и его литания.

В 1624 г. в одной из пещер в Италии было найдено тело св. Розалии (?-1160) и с почестями перенесено в кафедральный собор Палермо ²⁸. Рассказывается, что во время свирепствовавшей в 1625 году в Палермо чумы, жители спаслись от смерти, прося у неё защиты. С тех пор св. Розалия считается покровитель-

ницей больных чумой. Культ св. Розалии в Литве распространили итальянские эмигранты²⁹. До самого начала XX в. у креста-каравика читалась так же молитва св. Розалии.

Хотя св. Флориан (?-304) в Литве более известен как защитник людей и имущества от огня, но так же, как св. Рок и св. Розалия, считается ещё и защитником от чумы. Другие святые, св. Антоний – отшельник (251-356), св. Лаврентий (?-258), св. Бенедикт, св. Игнатий Лойола (1491-1556), - благодаря помощи которых приписывается особенно много случаев выздоровления, - все они являются покровителями калек, больных и бедных.

Гравюры изданные в провинции, так же, как работы отдельных народных резчиков, посвященные этой теме, - часто отличались сложной иконографией (ил. 6). Но известны и гравюры, выполненные в скромной иконографии. Такие печатные луски различного размера продавались во время отпусков, или во время наиболее важных праздников.

В книжках последних десятилетий XIX века, состоящих из нескольких листов с несложными, лаконическими изображениями креста-каравика, - давалось объяснение значения букв и крестиков, изображенных на кресте. (ил. 7).

Бытование креста-каравика

Самые ранние упоминания этого креста в ВКЛ, известные автору данной статьи, - связаны с небольшими крестами. Как уже было упомянуто, среди народа существовал обычай небольшой крестик-каравик носить при себе, повесив на шею или прикрепив к одежде, чтобы он защищал от чар и болезней. В Литве, как и в других странах, такие крестики, выполняющие функцию амулета, можно найти в захоронениях. Два подобных крестика в 1931 г. были найдены в древнем захоронении Апуоле (район Скуодо).³⁰

Так же, крестики-каравики приносились в жертву, как votивная благодарность за несостоявшиеся несчастья. В 1668 г. в визитной описи костёла Мстибова упоминаются два небольших votивных крестика-каравика³¹. В 1695 г. в инвентарной описи костёла в Лишкяве среди пожертвований при алтаре св. Девы Марии упоминается серебряный крест-каравик³². В 1703 г. в инвентарной описи алитусского приходского костёла св. Иоанна Крестителя и Вознесения в небо св. Девы Марии, в списке предметов, бывших в алтаре братства св. Юзапаса, зафиксирован серебряный крест-каравик³³. В 1784 г., в инвентарной описи костёла в Тробай упоминается votивный крест-каравик³⁴. Такие votивные крестики довольно часто упоминаются в визитных и инвентарных описях костёлов ВКЛ в XVII-XVIII в.

В Литве известен один случай, когда крест-каравик изображен на колоколе. Это колокол вильнюсского костёла св. Екатерины в монастыре бенедиктинок, отлитый в Вильнюсе на сталелитейном заводе Антанаса Апанавичюса, по заказу тогдашней матушки Вильнюсского монастыря бенедиктинок Оны Валавичюте. Среди других изделий А. Апанавичюса этот колокол выделяется символическими рельефами, которые больше на колоколах не встречаются³⁵. На колоколе вылиты два шестиугольных креста с буквами. Первый крест – св. Бенедикта состоит из первых букв благословения, причисляемого этому святому. На кресте по вертикали распределены буквы: V R S N S M V S M Q L

I V B, у первой буквы N видим первую перекадину из четырёх букв – C S P B, у второй буквы V – другая перекадина из букв C S S M L N D S M.

На втором кресте по вертикали выложены буквы и крестики: † Z † I † B I Z † S A B † Z † первой буквы I на первой перекадине вылиты две буквы D A, у второй буквы Z – вторая более длинная перекадина с буквами и крестиком – H G F † B F R S. «Эти кресты, вылитые на колоколе, имеют особо важный символический смысл, потому что в средних веках верили, что звон колокола можно остановить болезни»³⁶. Как уже упоминалось, такое изображение является единственным в Литве. То, что этот колокол вылит для костёла ордена бенедиктинок – не случайно. Бенедиктинцы поклонялись и распространяли кресты не только основателя ордена – св. Бенедикта, но и кресты-каравики.

Известны так же прецессионные алтарики в форме креста-каравика. В костёле деревни Леплаукес сохранился с последней четверти XIX в. прецессионный алтарик, созданный мастером Йонасом Виркялюсом (ил. 8). Он отличается от многих традиционных алтариков тем, что в нём вместо традиционного ретабля установлен крест, украшенный зеркалами, и группы деревянных скульптур. С одной стороны Распятый Христос и фигуры св. Девы Марии, св. Иоанна и коленопреклонённой св. Марии Магдалины. С другой – Пиета и два коленопреклонённые ангела с подсвечниками в руках. Трёхлистные концы ветвей перекадины и восходящие лозы винограда по обеим сторонам креста, образуют компактную форму ретабля³⁷. С оборотной стороны ретабля на зеркальном кресте записаны буквы креста каравика: D Z A / † Z † J. † B J. † S A B † Z † / H G F. † J. † Z B F R S.

В XVII – XVIII в., из-за свирепствовавших эпидемий чумы, возникла традиция воздвигать большие деревянные кресты. Они устанавливались на папертях, около деревень, усадеб, перекрёстков. О самых ранних таких памятниках имеется очень мало сведений, но в исторических источниках крест-каравик нередко обособляется от других памятников малой архитектуры³⁸. Вообще, в исторических источниках XVII-XIX в. кресты, часовенки мемориальные столбы или столбы с часовенками, обозначаются одним термином «крест». Нет необходимости сомневаться, что во время больших эпидемий чумы или позже, в XIX в., – когда свирепствовали эпидемии дизентерии, холеры, – так же устанавливались эти кресты. О чем свидетельствуют не только кресты, поставленные в конце XIX в., которые были зафиксированы учёными в первой половине XX в., но и исторические источники. Об этом же говорят также обычаи, связанные с установлением этих крестов. В XVIII в. поставлен крест-каравик в г. Таураге. В 1796 г. в описи костёла в Таураге и в инвентаре этого костёла в 1806 г. зафиксировано, что на паперти стоит покрашенный крест-каравик. В инвентаре 1806 г. он назван крестом св. Бенедикта³⁹. Может показаться, что в названиях крестов происходит путаница. Но этот крест, вероятно, получил свое новое название от креста св. Бенедикта. Этот креста-двусторонний. На одной из сторон есть формула молитвы, составленная св. Бенедиктом (около 480-547?). Здесь на нём вырезаны такие буквы V R S N S M V S M Q L I V B / C S P B / C S S M L N D S M D. На другой стороне были

фрагменты молитвы св. Захария (?-752) – 16 букв и крестики: D Z A / † Z † J † B J † S A B † Z † / H G F † J † Z B F R S.

Крест-каравик в Литве – это следствие распространения конкретного оригинала креста-Каравака. Разные их названия возникали так же из-за различных образцов-прототипов, изображенных в изданиях и гравюрах, хотя все они трактовались как один и тот же крест. Всё же в Литве чаще всего ставился крест-каравик с буквами, обозначающими собрание молитв св. Захария на одной стороне. Но в общественном сознании жителей страны XVII-XIX в. различия подобных крестов никак не существовали.

В XVIII веке, когда прошли эпидемии чумы (1709-1711, 1718 г.), - значение и функции каравика несколько меняются. Верующие начали устанавливать подобные кресты, чтобы защититься и от других болезней: холеры, дизентерии или даже от ненастья - града, бури. Они упоминаются в связи с каждой новой эпидемией. Например, в Занеманьи, - которое в XIX в. входило в состав губернии Сувалков, - они ставились для защиты от часто свирепствовавших здесь эпидемий холеры. Есть сведения, что каравики ставились и во время эпидемии холеры в 1848 г.⁴⁰ Надобность ставить такие кресты появилась вновь в конце 1892 г. когда в губернии Сувалков началась эпидемия холеры. Только в 1893 г. было поставлено около сорока крестов, больше всего в гмине Сейвй⁴¹. Для того, чтобы поставить крест-каравик, - как и любой другой крест, - надо было получить разрешение царской власти. 8 (20) июля 1864 г. Вильнюсский губернатор М. Муравьев подписал распоряжение, которым было запрещено ставить кресты в Вильнюсской и Каунасской губерниях без разрешения гражданской власти, а нарушивших закон указано карать⁴². 19 сентября (1 октября) 1867 г. он издал новый циркуляр о крестах, запрещающий их устанавливать без разрешения. Это ограничивало появление новых крестов⁴³.

Один из пунктов постановления комитета дел Польского королевства, изданного 20 апреля 1867 г., ограничивал возможность ставить кресты⁴⁴. 20 сентября 1876 г. закон, утвержденный комитетом Польского королевства, оставил в силе закон 1867 г. о порядке построения крестов, часовен, скульптур и других религиозных знаков. Исполнение этих законов и постановлений было возложено на местных губернаторов. Таким образом, сначала было необходимо подать прошение на установку креста местным властям. К прошению об установке креста должен был прилагаться его проект. (ил. 9). Путь самого прошения был очень длинный: адресованную на имя губернатора просьбу проситель вручал начальнику уезда, который давал указание начальнику волости предъявить рапорт о просителе, его политической благонадёжности, принадлежности к социальному сословию (кресты разрешалось ставить только крестьянам⁴⁵), и достоверности изложенных фактов. Позже все документы отправлялись в канцелярию внутренних дел губернатора. Здесь прошение обсуждалось, а ответ отправлялся обратным путём: сначала - начальнику уезда, тот передавал начальнику волости, он - местным чиновникам, а те – просителю. Иногда этот процесс продолжался около года. Чаще всего ответы доходили до жителей за три-шесть месяцев. Разрешение

получали политически благонадёжные крестьяне, которые устанавливали памятник не в политических целях.

В таких прошениях, предъявленных в канцелярии губернаторов, упоминается, что эти кресты защищают от болезней, холеры, града или предназначены для св. Рока, который оберегает от разных болезней⁴⁶.

Царская власть считала кресты-каравики слишком роскошными, а вырезанные на них буквы – расценивались как нарушение запрета писать по-латински. Поэтому больше всего сведений о каравиках в XIX в. мы имеем из документов о назначении наказания за их самовольное построение. Может быть поэтому, в первой половине XX века подобные кресты встречаются редко, а во второй половине XIX в. преобладает украшение этих крестов разной резьбой, символами, а буквы вырезаются всё реже.

В 1864 г. в Вильнюсской и Каунасской губерниях, а в 1876 г. комитетом дел Польского Королевства, разрешено цитировать Святое Писание латинскими буквами⁴⁷. Уездные начальники более терпимо относились к каравикам без символических букв. И поскольку разрешение установить крест, или отказать в этом, определялось рапортом самого начальника уезда, - в нем должно было отмечаться, что буквы на кресте – это сокращения молитв⁴⁸. Иногда для защиты от эпидемий или стихии ставился обыкновенный крест латинского типа. Например, чтобы поставить такой крест, с целью защиты от холеры и града⁴⁹, - в 1876 г., прошение подало общество Слоботской деревни Нижнего Подлеманья.

Кресты-каравики устанавливались и в XX веке. В 1913, 1917, 1919 г., когда по всей Литве свирепствовала эпидемия дизентерии, - были поставлены не один такой крест (ил. 10). В XX в. после последних эпидемий кресты-каравики начали ставить всё реже. Во время независимой Литвы (1918-1939) изменилась функция каравика. Крест вообще (не только каравик), начали осознавать, как признак национальной идентичности, он стал средством её выражения. Тогда кресты-каравики начали ставить и для того, чтобы отметить разные политические события и даты.

Во второй половине XX века известны только отдельные случаи, когда ставились кресты-каравики. Например, в 1968 г. на паперти костёла в Суткай (Шауляйский р.) поставлен крест-каравик. В 2001 г. он был возобновлён. К его стволу прикреплена скульптура св. Рока. Под ней к кресту прикреплён деревянный «рулон», на котором вырезан текст молитвы «Святой Рок прославленный / В месте в болезни любимый / взывают к тебе больные - / чудодейственно спасай людей»⁵⁰.

Но крест-каравик может быть актуальным и сегодня. Ляонас Мацюс (родился в 1913 г.) на паперти церкви в г. Плунге, в 1990 г. поставил крест-каравик. На фасаде он написал: «От войны, голода и мора, от болезни СПИДа спаси нас, Господь». Этот крест посвящен в 1991 г. во время отпусков св. Иоанна⁵¹. То, что кресты ставятся с просьбой у Бога защиты от СПИДа, - может стать началом возобновления традиции установки таких крестов в Литве.

Говоря о распространении креста-каравика, следует добавить, что даже тогда, когда его называли именем св. Бенедикта, - на таких деревянных крестах

редко вырезалось сокращение молитвы этого святого. Как пример можно упомянуть крест, поставленный в 1935 г. в деревне Ажутенай, в окрестностях реки Дотнувы (Каунасский р.)

Значение букв на кресте⁵²

Хотя до начала XX века печатались небольшие книжечки с разъяснением значения букв креста-каравика и молитвами, - тем не менее, уже в начале XX в. люди не знали их значения. В 1903 г. ксендз Адомас Якштас, критиковавший искусство богоделов⁵³, кресты-каравики называл крестами «москалей»⁵⁴. В 1911 г. Игнас Кончюс писал: «Видел два одинаковых – один на паперти в Грушлаукис и около *razomatyj*⁵⁵ в Салантай. Высокие, с двумя перекладинами; с верху до низу (перекладины тоже) с обеих сторон обколочены зимсами⁵⁶: дощечки всячески вырезаны и разукрашены. Христа нет. С верху до земли буквы; редкие; что они означают – не известно»⁵⁷. Каравики ставили и во второй половине XX в. но всё реже. Сегодня мало кто знает значение букв креста-каравика, поэтому ниже попытаюсь его раскрыть.

Молитва св. Бенедикта:

V. R. S. N. S. M. V .S. M. V. S. M. Q. L. I. V. B. *Vade Retro Satana, Numquam Suade Mihi Vana Sunt Mala Quae Libas, Ipse Venenum Bibas*: Отойди, сатана, не искушай меня своей суетой, то, что предлагаешь, ест зло, сам пей свой яд.

C. S. P. B. *Crux Santi Patris Benedicti*: Крест св. отца Бенедикта.

C. S. S. M. L. *Crux Sacra Sit Mihi Lux*: Да будет св. Крест мне светом.

N. D. S. M. D. *Non Draco Sit Mihi Dux*: Змей пусть не руководит мною.

Молитва св. Захария

† *Crux Christi salva nos*: Крест Христа спаси нас.

Z *Zelus domus tuae liberet nos*: Ибо верность по доме Твоём (Ps 69, 10)⁵⁸ освобождает нас.

† *Crux vincit, crux regnat, crux imperat, per signum crucis libera me, Domine, ab hac peste*: Крест побеждает, Крест руководит, Крест господствует, через знак Креста освободи меня, Господь от этого мора.

D *Deus, Deus meus, expelle pestem a me et a loco isto et libera me*: Боже, Боже мой (Ps 22, 2; Mt 27, 46) прогони мор от меня и с этого места и спаси меня.

I *In manus tuas, Domine, commendo spiritum, cor et corpus meum*: В Твою руку передаю дух мой (Ps 31, 6): сердце и тело.

A *Ante coelum (et terram) Deus erat, et Deus potens est liberare me ab ista peste*: Бог был перед появлением Неба и Земли и Бог имеет силу освободить меня от этого мора.

† *Crux Christi potens est ad expellen-dam pestem ab hoc loco et a corpore meo*: Крест Христа имеет силу прогнать мор с этого места и из моего тела.

B *Bonum est praestolari [Dei] cum silentio, ut expellat pestem a me*: Благо тому, кто терпеливо ожидает спасения от Господа (Rd 3, 26), ибо прогнать мор от меня.

I *Inclinabo cor meum ad faciendas iustificationes tuas, ut non confundar, quoniam invocavi te*: Я приклонил сердце моё к исполнению уставов Твоих навек, до конца (Ps 119, 112)

Z *Zelus super iniquos pacem peccatorum videns et speravi in te*: Я позавидовал безумным, видя благоденствие нечестивых (Ps 73, 3) и верю в тебя.

† *Crux Christi fuget daemones, aërem corruptum et pestem expellat*: Да отгонит Крест Христа демонов, испорченный воздух и прогонит мор.

S *Salus tua ego sum, dicit Dominus; clama ad me et ego exaudiam te et liberabo te ab ista peste*: Я спасение твоё (Ps 35, 3), говорит Господь; зови меня и я выслушаю тебя и освобожу тебя от этого мора.

A *Abyssus invocatur*⁵⁹ *et voce tua expulisti daemones, libera me ab hac peste*: Бездна призывает (Ps 42, 8) и голосом своим демонов прогнал, освободи меня от этого мора.

B *Beatus vir, qui sperat in domino et non respexit in vanitates et insanias falsas*: Блажен человек, который на Господа Возлагает надежду свою и не обращается к гордым и к склонным ко лжи (Ps 40, 5).

† *Crux Christi quae antea fuit in opprobrium et contumeliam et nunc in gloriam et nobilitatem, sit mihi in salutem et expellat a loco isto diabolum et aërem corruptum et pestem a corpore meo*: Крест Христа, который раньше был бесчестьем, а теперь стал честью и благородством, даруй мне здоровье и да прогони с этого места сатану и испорченный воздух, а из моего тела мор.

Z *Zelus honoris Dei convertat me antequam moriar, et in nomine tuo salva me ab ista peste*: Ревность к чести Бога да вернёт меня к Богу перед смертью и именем своим обереги меня от этого мора.

† *Crucis signum liberet populum Dei et a peste eos, qui confidunt in eo*: Знак креста да освободит от мора народ Бога и тех, которые верят в него.

H *Haecce reddis Domino, popule stulte?*⁶⁰ *Redde vota tua offerens sacrificium laudis et fide illi, quia potens est istum locum et me ab hac peste liberare, quoniam, qui confidunt in eo, non confundentur*: Сие ли воздаёте вы Господу, народ глупый и несмышлённый? (Іst. 32, 6). Выполни своё общение хваля Бога и доверяй ему, так как у него есть сила это место и меня спасти от этого мора, потому что те, которые доверяют Ему, не будут пристыжены.

G *Gutturi meo et faucibus meis adhaereat lingua mea, si non benedixero tibi, libera sperantes in te, in te confido, libera me, Deus ab hac peste et locum istum, in quo nomen tuum invocatur*: Прилипни язык мой к гортани моей если не буду помнить тебя (Ps 137, 6), освободи имеющих надежду на Тебя, Тебе доверяю освободи, Боже, меня и это место, на котором благословляем имя Твоё, от этого мора.

F *Factae sunt tenebrae super universam terram in morte tua; Domine, Deus meus, fiat lubrica et tenebrosa diaboli potestas, quia ad hoc venisti, fili Dei vivi, ut dissolvas opera diaboli, expelle tua potentia a loco isto et a me, servo tuo, pestem istam, discedat aer corruptus a me in tenebras exteriores*: В час твоей смерти тьма была по всей земле (Mt 27, 45)⁶¹ Господи, Боже мой, пусть будет темна и слаба мощь сатаны, потому что ты, сын живого Бога, пришёл для того, чтобы разрушить деяния злого сатаны, своим могуществом прогони от этого места и от меня, Твоего слуги, этот мор; да нездоровый воздух уйдёт от меня в далёкие сумраки.

† *Crux Christi, defende nos et expelle a loco isto pestem et servum tuum libera a peste ista, quia Benignus es et misericors et multae misericordiae at verax*: Крест Христа, защити нас и выгони с этого места мор и освободи своего слугу от

этого мора, так как щедр и милостив Господь, долготерпелив и многомилостив (Јл 2, 13; Ps 103, 8).

B *Beatus, qui non respexit in vanitates et insanias, in die mala liberabit eum Dominus. Domine, in te speravi, libera me ab hac peste*: Блажен человек, который на Господа возлагает надежду свою и не обращается к гордым и к уклоняющимся ко лжи (Ps 40, 5) в день несчастья спасёт его Господь. Господи, доверяю тебе, спаси меня от этого мора.

F *Factus est Deus in refugium mihi, quia in te speravi, libera me ab hac peste* Но Господь твердыня убежища моего (Ps 94, 22) ⁶² потому что доверяю тебе, спаси меня от этого мора.

R *Respice in me Domine, Deus meus Adonai, [in sede sancta maiestatis tuae] et miserere mei et propter misericordiam tuam ab hac peste libera me*: Посмотри на меня и помилуй (Ps 25, 16) по своей милости споси меня от этого мора.

S *Salus mea tu es, sana me et sanabor, salvum me fac et salvus ero*: Исцели меня, Господь, и исцелён буду; спаси меня, и спасён буду; ибо Ты хвала моя (Jer 17, 14).

Обычаи

В XVII в. в ВКЛ укореняется обычай носить крестик-каравик на шее или держать его при себе каким-нибудь другим способом, потому что таким образом можно избежать сглаза, болезней, порчи. Металлический крестик клали в сосуд с питьевой водой, из которого поили животных, или этой водой окропляли животных. Верили, что такая вода становится лекарством для больных животных. Советовали такой крестик класть на порог или спрятать под порогом, чтобы болезнь не прошла в дом через порог. Его также можно было повесить на стене дома. Можно закопать крест-каравик в землю, тогда он спасёт это место от порчи. Также верили, что крестик-каравик надо иметь при себе, сбивая масло и готовя другие молочные продукты. Он также освобождал человека, одержимого нечистой силой⁶³.

Во время мора кресты – каравики ставили около деревень и городков, чтобы болезнь их обходила стороной, и молились по молитвеннику с таким же названием⁶⁴. «Люди думали, что чуму привозят с собой путешествующие или приезжие (может быть, такое мнение и справедливо), или они персонифицировали чуму и представляли ее живой. Поэтому все кресты этого вида устанавливались на перекрёстках, возвышениях, чтобы странствующая по миру чума издалека могла увидеть этот оберегающий знак»⁶⁵.

Существовали поверия, что крест надо было изготовить за один день – от восхода солнца до его захода. Но главное условие – ставить крест в тех местах, до которых болезнь ещё не дошла. Чаще всего ставили не один, а четыре креста со всех четырёх сторон деревни. В 1927 г. этнографы зафиксировали рассказ, что в 1917 г. в Литве было много эпидемий. Только в деревне Паажуолес (окр. Канявос, район г. Варены) ещё никто не болел. Тогда ксёндз деревни Ночес велел поставить крест на рубеже с чужими землями, чтобы Бог защитил деревню от болезней. Жители деревни Паажуолес за один день изготовили четыре креста и поставили их, а ксёндз их освятил. В той деревне никто не заболел и не умер»⁶⁶.

Был и другой обычай – ставить столько крестов, сколько дорог сходится у деревни. Приведу цитату из воспоминаний Рапаласа Мацкониса, как в самой южной части Литвы в 1917 г. деревня ставила каравики: «Тяжёлый был 1916, но еще ужаснее – 1917 г., когда вместе с глубочайшим неурожаем и голодом летом началась ужасная эпидемия кровавой дизентерии. Вокруг не было ни одного врача и никто не надоумил, как вести себя во время болезни как избежать её. [...] Местами вымерли все семьи. Наконец разнёсся слух, что надо пойти в лес на восходе солнца, вырубить несколько сосен, обрубить, отесать, обстрогать и на том же месте изготовить столько крестов, сколько дорог сходится у деревни. Изготовив их, в тот же самый день их вокруг деревни поставить и освятить. После этого путь болезни в деревню будет преграждён. Задумано – сделано. Однажды ранним утром с восходом солнца вся деревня с мала до велика ушла в лес с пилами да топорами, рубанками, ножами, словом – все должны были работать. До обеда кресты были изготовлены. Когда их везли на место, провожала вся деревня. Когда поставили, пригласили ксендза Кузминскиса, чтобы освятить. Теперь все верили, что болезнь не тронет деревни. И на самом деле, не тронула и никто не заболел!»⁶⁷

В восточной Литве существовал и другой обычай. Крест-каравик ставили посередине деревни «на островке», а для защиты от чумы женщины ткали полотна. В записанном в 1937 г. рассказе говорится, что в деревне Чижюнай (окрестность Аукштадвариса, Тракайский район – Г. С.) свирепствовала чума. Тогда две женщины за один день выпряли весь лён, выткали и разложили полотна вокруг деревни, а посередине деревни поставили крест. С тех пор мор перестал свирепствовать»⁶⁸. Можно заметить, что в этом ритуале сливается два мировоззрения. Представления, пришедшие через католическое учение, переплетаются с языческими обрядами. Роль льна и полотна в защите от ведьм, дьявола или порчи, очень ярко выражена в литовском народом фольклоре.

Очень похожий рассказ о том, как для защиты от чумы люди не только ставили кресты, но женщины ещё и ткали полотна, – зафиксирован в 1969 г. в деревне Клишбалос (окрестн. Муснинкай, район Ширвинтай). Только здесь крест был поставлен у дороги на память о чуме, после того, как никто не заболел⁶⁹. Подобные кресты разрушились у дороги в Дукштай (Игналинский р.) и на перекрёстке Межонис-Пакалнис (Швенчёню р.), в семидесятые годы XX в.

Существовал так же обычай ставить два или три креста одновременно. Во время этнографических экспедиций, не только в восточной Литве, но и в регионе Жямайтии (ил. 11), и в юго-западной Литве, – зафиксировано кресты, в центре села, «на острове», – среди которых только один был крест-каравик.

После установки креста читались специальные молитвы: от бурь читалась особая молитва,⁷⁰ от пожара – другая, от болезней и эпидемий – специальная молитва или литания, посвящённая св. Року или молитва св. Розарии⁷¹. Кроме того, тем, кто читал молитвы у креста-каравика, предназначались большие отпусы⁷².

Выводы

Крест особой иконографии с двумя перекладинами, на стволе и перекладинах которого вырезались буквы-символы и крестики, имеет длинную и

богатую историю. В Литве такие кресты имели несколько названий. «Моровой крест», «чумной крест» – соответствовало его прямой функции оберегать от этой болезни. Термин крест-каравик - является следствием распространения оригинала этого креста – креста Каравака. Так же он назывался крестом св. Захария, св. Бенедикта или крестом св. Рока.

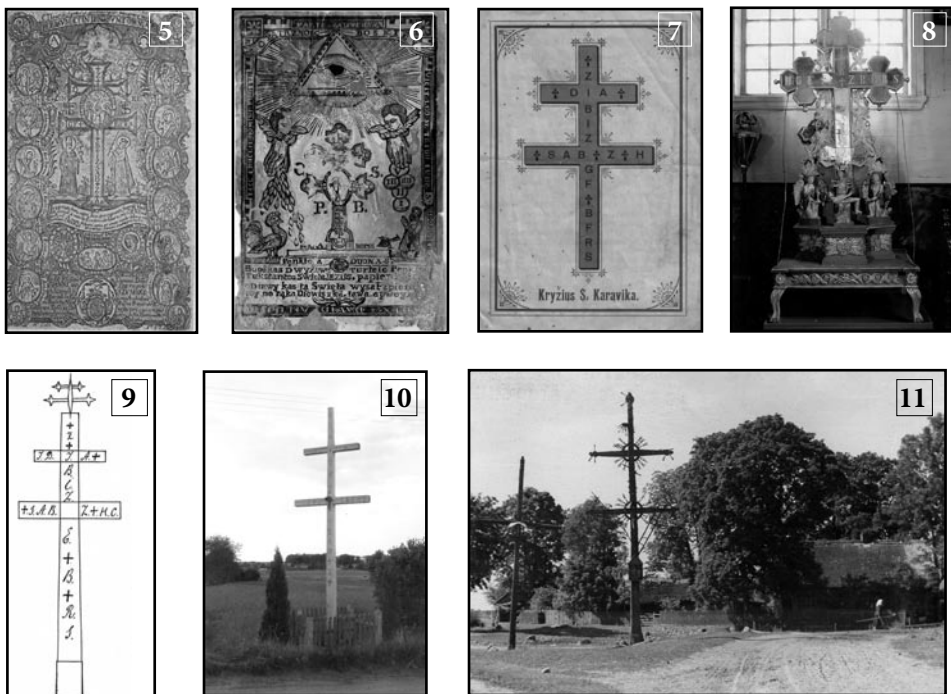
Крест-каравик в Литве преимущественно распространялся через религиозную печать. Вначале эти крестики были в виде небольшой подвески. Позже кресты начали ставить около деревень, городков не только тогда, когда свирепствовала чума, но и когда появлялись и другие эпидемии – тифа, холеры, дизентерии и др.

С крестами-каравиками связаны многочисленные обычаи, в которых проявлялось как католическое мировоззрение, так и древние языческие обряды и представления.

Список иллюстраций

1. Крест-каравик. Шяуляйский р., дер. Кябляй. ШАМ (Музей «Алка» в Шаулей) Инв. №. Нег. Т-Ф431.
2. Крест-каравик, охраняющий от грома. 1905 г. Тельшяйский р., дер. Кунгю. ШАМ Инв. №. Нег. 16378.
3. Религиозная картинка «Крест-каравик». XVIII в. Резьба по дереву. 4,9 x 3 м. ЛНМ (Национальный музей Литвы) Инв. №. ИМиК 1198.
4. Кресты. Конец XIX в. Кретингский р., дер. Курмайчю. Фот. И.Кунчюс. 1935. ЛНМ Инв. №. Е 19891.
5. Йонас Анупрас Пятраускас. Крест-каравик с изображениями святых Августина и Игнатия. 1757. Резьба по меди. 17x10. ЛНМ Инв. №. ИМиК 1535.1-4.
6. Религиозная картинка «Крест-каравик». XIX в. Резьба по дереву. ШАМ Инв. №. Т 55.
7. Обложка издания «Крест С. Каравика». Конец XIX в.
8. Йонас Виркялис. Процесссионный алтарик. IV четверть XIX в. Плунгяйский р., Лиеплауке. Фот. М. Иршенас, 2000.
9. Проект деревянного креста-каравика 1893 г. ЛВИА (Литовский Государственный исторический архив) ф. 1010, оп. 1, д. 1436, л. 103.
10. Крест-каравик. 1917 г. Мажейкяйский р., дер. Жемалес, фот. П. Шверebas, 2005.
11. «Остров» крестов. Конец XIX в. Кретингский р., дер. Курмайчю, фот. И.Кунчюс. 1935г. ЛНМ Инв. №. ЕИ 19821.

Примечания:

¹ Misius, K., Rusijos caro valdžios požūris į kryžius Lietuvoje // Liaudies kultūra, 1995, Nr. 1, p. 41-47.

² Surdokaitė, G., Užnemunės kryžiai: tarp tradicijos ir valdžios diktato // Užnemunė: visuomenė ir dvasinio gyvenimo procesai. Vilnius, 2005, p. 238-257.

³ Jurkuvienė, T., Suvalkijos kryžiai, Menotyra, 2004, Nr. 3, p. 58.

⁴ Galaunė, P., Lietuvių liaudies menas: jo meninių formų plėtojimosi pagrindai. Kaunas, 1930, p. 116, 130.

⁵ Perkovskis, J., Žemaičių liaudies meno ornamentas: forma ir simbolika. Vilnius, 1999.

⁶ Perkovskis, J., там же, p. 39.

⁷ Perkovskis, J., там же, p. 39, 57.

⁸ Bystron J. S. Dzieje obyczajów w dawnej Polsce wiek XVI-XVIII, t. I, Warszawa, 1994.

⁹ J. Kracik. Pokonać czarną śmierć: staropolskie postawy wobec zarazy. Krakow, 1991.

¹⁰ Копець J. Karawaka // Encyklopedia katolicka, t. 8, Lublin, 2000, s. 780.

¹¹ Apginimas nuog Užsirožiama. Zinoimas ir ižguldymas nekiriun Litaru Kriziaus sudetas katras su paszinawonie der neszioty cziesu Paviatas, Vilniuj, 1857, c. 6; [Beržanskis G.] Abginimas dwasiszskas nuog maru pawietres yr kitu užsirozijęcziu ligų, tejp žmonęms kapjo yr galwijęms lajmingas, Wilniuj, 1860;

Литовская национальная библиотека им. М. Мажвидаса Отдел редкой печати (далее – ЛНБ РС) ф. 25. Lapai nenumuotai. Smulkusis religinis spaudinys „Kryžius S. Karavika. Iszguldymas litarų Kryžiaus vadinamo Karavika“, без пагинаций.

¹² «Pavietrė»-«Паветре» - сравните русские – «мор», «поветрие». Записки экспедиции П. Шверёбы в Мажейкляйский район, в деревню Жямалес. Архив П. Шверёбы.

¹³ Копець J. Karawaka // Encyklopedia katolicka, t. 8, Lublin, 2000, s. 780.

¹⁴ Skutki y moc Krzyza albo Metala S. Pátriarchy Benedicta, Przy tym, lekarstwo duchowne. Preciwo chorobom y powietrzu. Ná tymże Metalu Literámi wyrázone; z Błogoslawieństwem S. Zácháriasza. Za dozwołieniem Zwierzchności Duchowney, po różnych Łáćńskich edicyách powtornie wydáne polskim iezykiem, w Wilnie w Drukárni Oycow Fráńciszkánow. Roku P. 1678, без пагинаций.

[Beržanskis G.]. Apiginimas nuog Užsirožiima. Zinoimas ir išguldimas nekiriun Litaru Križiaus suduetas katras su paszinawonie der neszioty cziesu Pavieta, Wilniuj, 1857, c. 2.

¹⁵ Kopeć J., там же, с. 780.

¹⁶ Skutki y moc Krzyza ..., 1678, без пагинаций.

[Beržanskis G.]. Apiginimas nuog Užsirožiima ..., 1857, c. 2.

¹⁷ Kopeć J., там же, с. 780.

¹⁸ Skutki y moc Krzyza ..., 1678, без пагинаций

¹⁹ Perkovskis J., там же, p. 57.

²⁰ Wojtyska D. H. CP. Męka Chrystusa w religijności polskiej XVI-XVIII wieku // Męka Chrystusa wczoraj i dziś [pod red. Wojtyski H.D. CP., J.J. Kopcia]. Lublin, 1981, p. 70.

²¹ The German single-lief woodcut 1600-1700. Vol. A-N. New York, 1977, p. 46.

²² Bystroń J. S., там же, p. 316.

²³ Dünninger H. Amulete // Lexicon der Marienkundte. 1B. Regensburg, 1967, p. 187.

²⁴ Там же.

²⁵ Petrauskas (Piotrowski) Jonas Anupras. Гравер. Боярин. В 1754-68 г. жил в Вильнюсе. (Lietuvos dailininkų žodynas XVI-XVIII a., sud. A. Paliušytė. Vilnius, 2005, p. 215).

²⁶ Vaišvilaitė I. Šventųjų kultas XVI a. antroje – XVII a. pirmoje pusėje // Šventieji vyrai, šventosios moterys. Šventųjų gerbimas LDK XV – XVII a. Vilnius, 2005, p. 106.

²⁷ J. V. [J. Vaišnora]. Rokas // Lietuvių enciklopedija, t. 25, 1961, p. 408.

²⁸ Rozalija // Lietuvių enciklopedija, t. 26, 1961, p. 27.

²⁹ Mc Guire M. R. P. Rosalia, St. // New catholic encyclopedia, t. 12, 2003, p. 373.

³⁰ Экспонаты Литовского национального музея. Вильнюс. Инв. № AR 428.

³¹ Библиотека Вильнюсского университета. Отдел рукописей (далее VUB RS) ф. 57, д. Б. 53-41, л. 72v. Визитная опись Мстибовской церкви. 1668 г.

³² Литовский Государственный исторический архив (далее - ЛВИА) ф. SA 72, л. 509-511v. Инвентарная опись церкви в Лишккяве. 1695 г.

³³ VUB RS. ф. 102, д. 141, л. 12. Reitelaitis J. Alytaus bažnyčios XVI – XIX a. istorinė medžiaga.

³⁴ Библиотека академии наук Одел рукописей ф. 43, д. 5449, л. 13-31. Инвентарная опись церкви в Тробы. 1784 г.

³⁵ Riškevičienė J., Škiudienė R., Žalėnas G. Metalų dirbiniai ir kiti bažnytiniai reikmenys // Lietuvos sakralinė dailė, t. 4: Auksakalystė, kn. 2: Pavieniai metalų dirbiniai, Vilnius, 2007, p. 195.

³⁶ Žalėnas G. III. 6. Varpas // Lietuvos sakralinė dailė, t. 4: Auksakalystė, kn. 2: Pavieniai metalų dirbiniai, Vilnius, 2007, p. 199-200.

³⁷ Gričiūtė L. Bažnyčios procesijų reikmenys [Lieplaukė] // Plungės dekanato sakralinė architektūra ir dailė. Vilnius, 2005, p. 400.

³⁸ К памятника малой архитектуры в Литве относят не только самые разнообразные часовни, но так же и большие кресты разного назначения.

³⁹ ЛВИА ф. 1671, оп. 4, д. 467, л. 20. Визитная опись церкви в г. Таураге. 1792 г.

ЛВИА ф. 1671, оп. 4, д. 467, л. 36. Инвентарная опись церкви в г. Таураге. 1806 г.

⁴⁰ ЛВИА ф. 1010, оп. 1, д. 1436, л. 59. Прошение крестьян дер. Лиепачу Сувалкийскому губернатору. 29 января (9 февраля) 1893 г.

⁴¹ ЛВИА ф. 1010, оп. 1, д. 1436, л. 14, 19, 24, 31, 33, 40, 41, 46-46v, 48, 51, 59, 62, 68, 71, 72, 74, 82, 97, 100, 103, 116-116v, 126, 132, 208 и дд.

⁴² Misius K., там же, p. 42.

⁴³ Там же.

⁴⁴ Полное собрание законов, т. XLIX, 1876, с. 266. № 36381. Постановления комитета дел Польского королевства. 20 сентября (2 октября) 1876 г.

⁴⁵ ЛВИА ф. 1010, оп. 1, д. 1436, л. 68. Письмо Сувалкийского уездного начальника Сувалкийскому губернатору. 11 (23) февраля 1893 г.

⁴⁶ ЛВИА ф. 1010, оп. 1, д. 1436, л. 14, 19, 31, 33, 41, 46, 48, 72, 74, 82, 97, 100, 103, 116-116v, 126, 132, 208 и д.

⁴⁷ Полное собрание законов, т. XLIX, 1876, с. 266. № 36381. Постановления комитета дел Польского королевства. 20 сентября (2 октября) 1876 г.

⁴⁸ ЛВИЯ ф. 1010, оп. 1, д. 1436, л. 68. Письмо Сувалкйского уездного начальника Сувалкйскому губернатору. 11 (23) февраля 1893 г.

⁴⁹ ЛВИЯ ф. 1010, оп. 1, д. 1436, л. 126. Прошение жителей Слободской деревни Нижнего Поднеманья Сувалкйскому губернатору. 1893 г.

⁵⁰ Smilingytė-Žeimienė S. Šv. Roko kryžius karavykas // Lietuvos sakralinė dailė, t. 1: Vilkaviškio vyskupija, kn. 6: Šakių dekanatas, d. 2. Vilnius, 2007, p. 463-465.

⁵¹ Milius V., там же, р. 298.

⁵² Приношу благодарность Л.Йовайше, за помощь в переводе латинских текстов.

⁵³ Народные мастера, резчики по дереву, которые создавали изображения Христа и святых, другие традиционные сакральные изображения.

⁵⁴ [Jakštas A.]. Daugiau estetikos nuo „dievdirbiu“! // Dirva – Žinynas, 1903 m. sausio mėn., р. 79.

⁵⁵ „razomatis“ – место около каменной или глиняной ограды костёла.

⁵⁶ „zimsas“ – «резьба», «украшение», «карниз». См. Соболев Н.Н. Русская народная резьба по дереву. М., 2000. Орнаментальное украшение иконостасов и киотов – «гзымзы».

⁵⁷ Ig. K-čius [Končius I.] Žemaičių // Lietuvos žinios, 1911 m. kovo 3 (16) d., Nr. 26, p. 3.

⁵⁸ Под знаком Ps цитируется Псалтирь из латынского Сб. Писания «Vulgata». Знаки Ps и проч. взяты из перевода на литовский язык (Šventasis Raštas. Senasis Testamentas. Iš lotynų k. vertė J. J. Skvireckas. Vilnius, 1991).

⁵⁹ Должно быть „Abyssus abyssum invocat“.

⁶⁰ Должно быть: „Haecce reddis Domino popule stulte et insapiens?“

⁶¹ Должно быть: «От шестого же часа тьма была по всей земле до часа девятого».

⁶² Должно быть «Но Господь был защита моя, и Бог мой – твердыня убежища моего».

⁶³ Skutki y moc Krzyza ..., 1678, без пагинаций.

⁶⁴ Perkovskis J., Žemaičių liaudies meno ornamentas: forma ir simbolika, Vilnius, 1999, p. 57.

⁶⁵ Milius V. Kryžių ir koplytelių statymo priežastys // LKMA Suvažiavimo darbai, t. XV. Vilnius, 1995, p. 298.

⁶⁶ Институт литовской литературы и фольклора № LDM I 586. За помощь приношу благодарность др. Ю. Шлеконите.

⁶⁷ Mackonis R. Amžiaus liudininko užrašai: atsiminimai. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos užrašai, 2001, p. 46.

⁶⁸ Институт литовской литературы и фольклора № LTR 1253 (118). За помощь приношу благодарность др. Ю. Шлеконите.

⁶⁹ Институт литовской литературы и фольклора № LTR 4113 (103). За помощь приношу благодарность др. Ю. Шлеконите.

⁷⁰ Apginimas nuog Užsirožiima. Zinoimas ir izguldymas nekiriun Litaru Križiaus suduetas katras su paszinawonie der neszioty cziesu Pavietas, Wilniuj, 1857, с. 6

⁷¹ Apginimas nuog Užsirožiima. Zinoimas ir izguldymas nekiriun Litaru Križiaus suduetas katras su paszinawonie der neszioty cziesu Pavietas, Wilniuj, 1857, с. 7-8;

Abginimas dwasiszkas. Nuog maru pawietres yr kitu užsirozijęcziau ligu, tejp žmonęms kajpo yr galwijęms lajmingas. B.m. XIX a. leidinys.

⁷² Литовская национальная библиотека им. М. Мажвидаса. Отдел рукописей. Ф. 25. Листы нумерованы. Книжка „Kryžius S. Karavika. Iszguldymas litarų Kryžiaus vadinamo Karavika“. За помощь приношу благодарность С. Смилигите-Жеймене.

UN INCIDENT DIPLOMATIC MOLDO-RUS ÎN TIMPUL DOMNIEI LUI ȘTEFAN CEL MARE

Eugen CERNENCHI

S-a observat, pe bună dreptate, că perioada care „a urmat, de la încheierea tratatelor din 1499 și până la moartea lui Ștefan cel Mare, pare să fi atras mai puțin atenția și interesul istoricilor”, astfel, „s-a ajuns ca, în unele cazuri, istoria lui Ștefan cel Mare să se încheie, practic, în anul 1499, odată cu ratificarea tratatului moldo-polon”¹, deși pentru acești ani (1500-1504) s-au păstrat, relativ, multe surse documentare. Această stare de lucruri se explică în mare parte prin interdicțiile ideologice impuse îndată după al Doilea Război mondial atât istoriografiei din România cât și celei din R.S.S.M. Ele țineau de cele „două dintre problemele fierbinți ale anilor 1500-1503 – erau dintre acelea greu de reamintit și încă mai greu de acceptat ca realități ale trecutului”. Prima era lupta „pentru dobândirea și păstrarea Pocuției (teritoriu care, odată cu dezmembrarea Poloniei, în 1939, a intrat în componența Uniunii Sovietice)” și a doua „conflictul cu marele cneaz al Moscovei, care i-a trimis la închisoare fiica și nepotul”² lui Ștefan cel Mare.

În rândurile de mai jos dorim să repunem în discuție un episod neelucidat până la capăt și care ține de relațiile cu Moscova. Este vorba despre reținerea de către Ștefan cel Mare a soliei ruse, condusă de Dimitrie Ioan Rally și Mitrofan Fiodorov Karaciarov, în perioada anilor 1500-1503. Subiectul merită o abordare minuțioasă, deoarece urmărește să nuanțeze caracterul relațiilor dintre Ștefan cel Mare și cneazul Ivan al III-lea, reprezentând concomitent un caz special în practica diplomatică de atunci și în istoria relațiilor româno-ruse, în general. Incidentul este remarcabil și prin implicarea nemijlocită, în calitate de intermediar, a Hanatului din Crimeea. Totodată conflictul a căpătat aspectul unui litigiu financiar, a cărui soluționare se va realiza mult mai târziu.

Principalele documente care reflectă acest caz au fost publicate încă în secolul al XIX-lea³ și tot atunci a fost publicat un studiu pe marginea relațiilor tătaromoscovite⁴, unde tangențial se fac referiri asupra chestiunii date. Ulterior cercetătorul sovietic Konstantin Vasilevici Bazilevici le-a folosit în monografia sa „*Politica externă a statului rus centralizat în a doua jumătate a secolului al XV-lea*”⁵ în care a descris și relațiile dintre Ștefan cel Mare și Ivan al III-lea, inclusiv incidentul cu reținerea soliei. Alexandru Boldur a făcut și el referiri la solie, caracterizând relațiile celor doi suverani⁶. Bunul cunoscător al relațiilor româno-ruse, Gheorghe Bevizconi a menționat incidentul doar în treacăt⁷. Referiri succinte și fragmente din documentele privitoare la solie au fost incluse (doar la note) de către alcătuitoarii culegerii de documente *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România în*

veacurile XV – începutul celui de al XVIII-lea⁸. Toți autorii menționați au reflectat cazul doar în limita documentelor expuse în primul volum care ține de relațiile ruso-tătare⁹, trecând cu vederea două documente importante – scrisoarea hanului Mengli Ghirai, adresată marelui cneaz, Vasile al III-lea și răspunsul acestuia – din 12 septembrie 1508 și respectiv 25 februarie 1509. Ele se conțin în al doilea volum și practic nu au fost introduse în circuitul științific¹⁰. Informațiile pe care le conțin sunt, însă, importante și completează cunoștințele despre ultima fază a domniei lui Ștefan cel Mare. Existența acestor lacune impune o nouă cercetare a evenimentelor legate de staționarea în Țara Moldovei a misiunii ruse.

Solia reținută de Ștefan cel Mare era condusă de Dimitrie Rally și Mitrofan Fiodorov Karaciarov. Primul era fiul grecului Ioan Rally și frate cu Manuel Rally – tustrei veniți în Statul Moscovit, în jurul anului 1485, să-l slujească pe marele cneaz¹¹. Dimitrie a condus și anterior o solie, care a recrutat meșteri din Europa. Astfel, între 1488-1490, Dimitrie și Manuel Rally s-au aflat în misiune în Italia, vizitând Roma, Veneția și Milano. Ei s-au întors la Moscova împreună cu fratele Sofiei Paleolog (a doua soție a lui Ivan al III-lea), Andrei Paleolog și au adus un medic și diverși meșteri¹².

În a doua sa solie în Italia, Dimitrie Rally va fi trimis împreună cu diacul Mitrofan Karaciarov. Misiunea lor a început în martie 1499, prin traversarea Poloniei, apoi a Ungariei¹³. În mai-iunie 1499 ei au staționat în Germania, iar de la 25 noiembrie 1499 și până la 6 ianuarie 1500 au stat în Veneția. Aici au fost primiți la 1 decembrie în audiență la Seniorie, iar la 15 decembrie solii au participat la ședințele marelui Consiliu. Totodată ei au vândut un mare număr de blănuri. La 25 februarie 1500 trimișii ruși au ajuns la Roma, fiind însoțiți de ducele Valentino, fiul papei Alexandru VI Borgia (1492-1503). Ei au fost prezenți la serbările jubiliare organizate de papă, în timpul cărora el a proclamat o nouă cruciadă (11 martie 1500). Solii au stat la Roma timp de câteva luni. De asemenea au vizitat orașul Napolie¹⁴. În tot acest răstimp ei au angajat un mare număr de meșteri, astfel, încât spre Moscova deja pleca o adevărată caravană, compusă din familiile acestor italieni¹⁵.

În primăvara anului 1500 solii erau așteptați în patrie¹⁶. Din cauza frecventelor conflicte dintre Moscova, pe de o parte și Lituania și Polonia, pe de altă parte, drumul obișnuit al soliilor ruse spre Italia trecea prin zona baltică, în special prin orașele livoniene și hanseatice. Această cale a fost însă abandonată în 1494, în urma ostilităților dintre moscoviți și Hansa¹⁷. Rally și Karaciarov au plecat în Italia prin Lituania și Polonia, deoarece au fost normalizate relațiile moscovito-lituanene, odată cu căsătoria marelui duce Alexandru Jagiello cu fiica lui Ivan al III-lea, Elena (1495). În timpul aflării soliei în Italia, în primăvara anului 1500 a început un nou război ruso-lituanian (1500-1503). În aceste condiții unicul drum de întoarcere pe care trimișii îl puteau urma era prin Ungaria, Moldova și Hanatul din Crimeea.

Se pare că solii au ajuns în Țara Moldovei în a doua jumătate sau la sfârșitul anului 1500, deoarece în ianuarie 1501 la Moscova deja se știa că la întoarcere solii au fost bine primiți de regele Ungariei, Vladislav și conduși, ulterior până la Ștefan cel Mare în Moldova¹⁸. Gheorghe Bezviconi susține că această veste a putut fi adusă în Rusia de către „moldoveanul Nichifor, fiul paharnicului Dimitrie” (iulie 1502)¹⁹. Considerăm însă că știrile au putut fi aduse la curtea cneazului rus mai devreme, de către solul

regelui Ungariei, Mateiaș Cejelitski, care a ajuns la Moscova la 9 ianuarie 1501, iar la 14 ianuarie a fost primit în audiență²⁰. Anume la această audiență Ivan III a adresat mulțumiri regelui Vladislav pentru atitudinea binevoitoare față de solii săi²¹.

Deoarece războiul dintre Ivan III și Alexandru era în toi, Rally și Karaciarov nu-și puteau continua calea prin Lituania²². Acest lucru era periculos de înfăptuit și prin stepele nord-pontice, deoarece atât Hanatul din Crimeea (aliat al Moscovei), cât și Hoarda cea Mare (aliată a Lituaniei) erau implicate în conflictul ruso-lituanian²³. Nici activitatea de mediator a lui Ștefan cel Mare, care dorea să-i împace pe Alexandru Jagiello și Ivan III nu s-a încununat cu succes²⁴. Fără rezultate a fost și medierea celorlalți frați Jagielloni încoronati (Vladislav și Ioan Albert). În timpul negocierilor tripartite polono-lituaniano-moscovite de la Moscova din februarie-martie 1501, care trebuiau să pregătească tratativele de pace, partea rusă a solicitat ca marele duce Alexandru să permită trecerea misiunii conduse de Rally și Karaciarov prin statul său și să le dea și o scrisoare de trecere, pe care să o transmită lui Ștefan cel Mare²⁵. În aceeași primăvară la Moscova se afla și solul voievodului, Coste diacul²⁶. Tratativele au eșuat, iar solia continua să rămână în Moldova.

Atât un suveran, cât și celălalt, căutau sprijinul domnului Țării Moldovei. Marele duce al Lituaniei Alexandru Jagiello, care din decembrie 1501 va deveni și rege al Poloniei, încă de la începutul războiului a încercat să-l câștige de partea sa pe Ștefan cel Mare. El a profitat de problema succesiunii la tronul moscovit și căderea în dizgrație a fiicei voievodului, Elena Voloșanca. Astfel, în mai-iunie 1500, îndată după declanșarea războiului, Alexandru, într-o scrisoare adresată domnului prin solul său Boguș, făcea aluzie la aceasta situație, comunicându-i „*Iar despre fiica ta și nepotul tău solii milostivirii tale îți vor fi spus mai pe larg în ce cinste îi ține*”²⁷ Ivan III.

Statutul Elenei și al fiului ei Dimitrie la curtea moscovită a început să se diminueze în cursul anului 1499. În aprilie 1502 lui Dimitrie i s-a luat titlul de mare cneaz și el, împreună cu Elena, au fost închiși sub pază. La putere a ajuns gruparea Sofiei Paleolog și a fiului ei Vasile, ultimul fiind asociat la domnie la 14 aprilie 1502²⁸.

Probabil că și atitudinea lui Ștefan cel Mare față de solii ruși a evoluat în dependență de știrile pe care le obținea despre soarta fiicei și a nepotului său. Se pare că dizgrațierea lor a fost hotărâtă, dar încă tănuită de Ivan III, în toamna anului 1501²⁹. Totuși, unele zvonuri despre aceasta au ajuns la Ștefan cel Mare. În decembrie a aceluiași an, el a încercat să trimită o nouă solie la Moscova. Solul său, Șandru, trebuia să negocieze cu Ivan III în favoarea încetării războiului ruso-lituanian. Totodată el „trebuia să se intereseze și de nepotul său, despre care auzise că, după ce fusese investit mare cneaz, ar fi fost despuiat de moștenirea sa”³⁰. Deci, am putea presupune că la sfârșitul anului 1501 Ștefan cel Mare a hotărât să rețină solia rusă în Moldova, până va afla vești sigure despre soarta Elenei și a lui Dimitrie.

Marele cneaz, intuind că relațiile sale cu domnul Moldovei se vor deteriora irevocabil, a hotărât să implice în acțiunile de eliberare a soliei ruse pe hanul Crimeei, Mengli Ghirai, cu ajutorul căruia spera să obțină acest lucru mai lesne. În toamna anului 1501 (atunci când se presupune că Ivan III a decis înlăturarea lui Dimitrie de la moștenire) în Crimeea este trimis Fiodor Kisiliov. Lui i se poruncea la 7 octombrie, în cazul în care solia se afla încă în Moldova, să ceară lui Mengli Ghirai să trimită oamenii săi la Ștefan voievod, pentru a-i conduce pe Rally și Karaciarov până la Perekop, iar de acolo la Moscova³¹. Aceleași instrucțiuni le-a primit solul rus

Alexei Zabolotki, trimis la han în martie 1502³². La 2 iunie 1502 el îl informa pe Ivan III că la Mengli Ghirai a venit un sol al lui Ștefan cel Mare; că Dimitrie Rally și însoțitorii săi se găsesc încă în Moldova și că a venit „*de la Volohi, în Kirkor, Mikifor Ciașnic, iar Dimitrie Larev (Rally) a trimis cu dânsul însoțitor, la țarul Mengli Ghirai, pe Zaharie, care fierbe silitră*”³³ să-l roage pe han să intervină pentru eliberarea soliei ruse³⁴. Hanul l-a trimis pe Zaharie înapoi în Moldova împreună cu solul moldovean. Pentru cauza soliei condusă de Dimitrie Rally a rugat și Alexei Zabolotki. Mengli Ghirai i-a răspuns însă „*cum numai voi îndeplini aici treaba fratelui meu (Ivan III) și a mea, eu atunci îndată am să trimit după Dimitrie și însoțitorii săi*”³⁵.

În scopul urgentării eliberării soliei, marele cneaz a hotărât să întreprindă demersuri de o mai mare amploare. La 15 iulie 1502 el a trimis mai multe scrisori – voievodului Ștefan, lui Dimitrie Rally și Mitrofan Karaciarov, hanului Mengli Ghirai, șehzadei Mehmed, fiului sultanului lui Baiazid II, guvernator al Caffei și solilor ruși din Crimeea (Alexei Zabolotki și Alexei Golohvastov). În actul adresat hanului Crimeei Ivan III îl ruga să transmită, prin oamenii săi de încredere, o scrisoare a cneazului către Ștefan cel Mare, în care cerea voievodului să permită solilor ruși să plece din Moldova în Perecop. Alte două scrisori, către Rally și Karaciarov, trebuiau transmise solilor în taină „*să nu știe despre aceasta Ștefan voievod și nimeni altul dintre Volohi*”. De asemenea marele cneaz cerea hanului să întreprindă măsuri de eliberare și preluare a trimișilor și suitei lor, făgăduind să achite toate cheltuielile pe care le va suporta Mengli Ghirai cu aprovizionarea lor³⁶. În instrucțiunile trimise lui Alexei Zabolotki, Ivan III scria „*și mie mi-au spus aici că Ștefan voievod pe acei soli ai noștri dar și pe meșteri la noi nu-i lăsă, nici bani, nici straie, nici cai la drum nu le-a dat*”. Totodată cneazul îl informa despre demersul său către Mengli Ghirai. Zabolotki a primit indicații să-l roage pe han ca să „*trimită la Volohi pentru solii noștri și pentru meșteri astfel de oameni ai săi, căroră le-ar fi fără frică până la el (până la han) să-i însoțească pe solii și meșterii noștri*”³⁷. Rugăminți similare a adresat Ivan III și către „sultanul” de Caffa, Mehmed. În același timp, solului său de la Caffa, i-a poruncit să obțină sprijinul șehzadei în această problemă. De asemenea Golohvastov trebuia să insiste ca Mehmed să se adreseze tatălui său, Baiazid II, pentru eliberarea solilor ruși din Moldova, în cazul în care Ștefan cel Mare nu se va conforma cerințelor³⁸.

Deja peste două luni, la 12 septembrie 1502, Ivan III a aflat de la hanul Crimeei că acela a trimis oamenii săi de încredere în Moldova, cu scrisorile cneazului adresate lui Ștefan cel Mare și Rally și Karaciarov³⁹. Alexei Zabolotki îi relata cneazului că Ștefan i-a scris lui Mengli Ghirai, întrebându-l despre soarta fiicei Elena și a nepotului Dimitrie. Pentru a se informa, hanul l-a interogat în această chestiune pe rezidentul rus. Cu atât mai mult că printre știrile aduse de curierul tătar Arvan, recent reîntors de la Moscova, era și cea potrivit căreia „*Marele cneaz a luat marea cnezie a Moscovei de la nepotul său și a dat-o fiului său, cneazului Vasilie*”. Răspunsul lui Zabolotki s-a rezumat la negarea acestor zvonuri, susținând că „*O(A)rvan s-a greșit (омякнулся) povestindu-ți ție (hanului) despre fiul marelui cneaz; marele cneaz i-a dat fiului său, marelui cneaz Vasilie, marea cnezie în mărețul Novgorod*”⁴⁰. Se pare că solul rus a folosit un tertip diplomatic sau nu era informat despre evenimentele din aprilie legate de dizgrațierea Elenei și a lui Dimitrie, el fiind plecat în Crimeea în luna martie.

În luna noiembrie 1502 la Moscova ajung noi știri despre trimișii ruși din Moldova, aduse de curierul rus, Kadâș, care venea de la Caffa și solul tătar Arvan. Primul purta cu el scrisoarea șehzadei Mehmed, prin care acesta îl înștiința pe Ivan III că a trimis la Ștefan cel Mare oamenii săi pentru a-i cere pe solii și meșterii opriți de voievod. Solul tătar a venit cu mesajele lui Mengli Ghirai și Alexei Zaboloțki. Pentru a reconstitui evoluția evenimentelor ce ne interesează, informațiile din aceste acte trebuie coroborate cu cele din scrisorile hanului și rezidentului rus, emise mai târziu, la 4 și 5 februarie 1503⁴¹, precum și cu cele din scrisoarea lui Mengli Ghirai din 12 septembrie 1508⁴².

Din aceste relatări reiese că la sfârșitul lunii septembrie – începutul lui octombrie 1502 hanul l-a trimis la Ștefan pe „*aminul*” Asancea Hafiz („*Asanciuk-Afâz*”)⁴³. El l-a găsit pe voievod în Pocuția „*în țara Leșească sub Halici*”⁴⁴. Solul trebuia să obțină eliberarea misiunii rusești și să transmită lui Rally și Karaciarov 40 000 de „*bani otomani*” (aspri)⁴⁵. Zaboloțki scrie că Ștefan a vrut să le permită solilor ruși să plece din Moldova, îndată ce s-a întors în Suceava de la război⁴⁶. Însă, tot atunci a venit o scrisoare de la regele polon Alexandru, care îi reproșă voievodului că în timp ce „*pentru cneazul Ivan, mie dușmănie îmi faci, pământurile mele și orașele mele le devastezi, iar cneazul Ivan pe fiica ta a prins-o și fiului fiicei tale cnezia i-a luat-o și închizându-i, mult rău le-a făcut*”⁴⁷. Ștefan îndată a trimis la Mengli Ghirai pe „*omul său bun*” Maxim Ian de la Tighina cu scrisoarea și rugămintea adresată hanului „*cercetează pentru mine aceasta pe deplin, așa ar fi cu adevărat, cum mi-a scris regele, fiindcă la tine de la marele cneaz din Moscova adesea vin, și de la tine spre Moscova, dar și un sol moscovit acum e la tine... Și dacă va fi mințit acestea regele, eu tot atunci la tine pe solii marelui cneaz îi voi lăsa, ba încă și pe solul meu la marele cneaz cu dâșii îl voi lăsa, la Moscova*”⁴⁸.

Mengli Ghirai l-a convocat iarăși pe rezidentul rus la o convorbire confidențială. Apoi, Zaboloțki a fost interogată încă o dată în prezența solului moldovean Maxim. Mai mult, hanul intenționa să-l impună pe solul rus să infirme aceste „*zvonuri*” printr-un jurământ. Zaboloțki a respins toate acuzațiile, susținând că ele sunt „*o minciună și nedreptate*” urzite de regele Alexandru. Hanul i-a scris lui Ștefan o scrisoare, alcătuită împreună cu Zaboloțki, în care știrile despre prigonirea Elenei și a cneazului Dimitrie erau declarate niște zvonuri și intrigi puse la cale de Alexandru „*Iar tu știi și singur, ce fel de dușman este regele, nouă și marelui cneaz; și tu pe solii marelui cneaz lasă-i la mine și pe solul tău lasă-l tot acum cu dâșii, la Moscova, la marele cneaz și omul tău însuși o va vedea pe fiica și nepotul tău, și eu însumi, la fratele meu (Ivan III) pe solul meu îl voi trimite*”⁴⁹.

Între timp, probabil tot în lunile septembrie-octombrie, în Moldova a venit și o solie a șehzadei Mehmed, cu intenția de a-i prelua pe solii ruși. Informația este oferită de Mengli Ghirai și datează din 12 septembrie 1508. El relatează că solia era condusă de Sinnagul-Ahmet, care a vorbit în numele fiului sultanului Baiazid II, oferindu-se să achite datoria de 150 000 de „*bani otomani*” pe care o aveau solii ruși față de domnul Moldovei. „*Ștefan voievod, însă, după cum scrie hanul, bani de la el nu a luat ci a vorbit: eu cu șehzade treabă nu am; iar dacă va fi să-i dau pe solii marelui cneaz și pe meșteri, apoi a trimis la mine țarul Mengli Ghirai să-i ceară pe acei oameni, pe aminul său, Asanciuk-afâz și eu pe ei țarului Mengli Ghirai îi voi da și bani de la acela am să iau*”. Hanul relatează în continuare că domnul Moldovei peste un timp

i-a chemat pe Rally și Karaciarov, întrebându-i „câți bani otomani v-am dat cu împrumut?”. Solii au făcut socotelile („сочлися”) și au răspuns „pentru domnul nostru marele cneaz Ivan, 150 000 de bani otomani am luat, acestea îți datorăm ție, Ștefan voievod”⁵⁰.

Solul tătar Asancea Hafiz a trimis din Moldova, cu un curier, o scrisoare stăpânului său prin care îl înștiința că Ștefan a făcut calculele împreună cu solii ruși („с ними розчолся”), stabilindu-se o datorie a lor față de voievod în sumă de 107644 „bani otomani” (aspri)⁵¹, pentru care fapt domnul nu-i va elibera. Menli Ghirai i-a scris despre aceasta cneazului Ivan III la 4 februarie 1503, rugându-l să transmită cât mai curând acești bani căci „din cuvintele voievodului am priceput, că acești bani pe deplin neavându-i în mână, nu-i va elibera” pe soli⁵².

Din cauza amintitelor dificultăți de circulație între Crimeea și Moscova, banii de la marele cneaz nu au mai venit. Cu toate că Zabolotki scria despre intenția hanului de a trimite un curier în Moldova cu bani, se pare însă, că el nu a găsit această sumă⁵³. Asancea Hafiz a stat în Moldova întreaga iarnă, negociind condițiile eliberării trimișilor ruși și a meșterilor⁵⁴. Mengli Ghirai a hotărât să acționeze în conformitate cu indicațiile primite anterior de la Ivan III. În scrisorile sale marele cneaz îl ruga pe Mengli Ghirai să-și asume toate cheltuielile legate de revenirea solilor la Moscova, iar pentru banii pe care ei îi datorau domnului Moldovei, hanul „să facă legământ cu voievodul Ștefan”⁵⁵. Adică să fie garantul achitării acestor sume.

Probabil că lucrurile au evoluat anume în această direcție. Din corespondența tătaro-moscovită reiese că Ștefan cel Mare a cerut de la han un act de jurământ (увернь), prin care el să reconfirme faptul că statutul Elenei și al cneazului Dimitrie la curtea moscovită a rămas intact⁵⁶. În scrisoarea de la 12 septembrie 1508 Mengli Ghirai menționează că Rally și Karaciarov cu mâna lor au scris un act, întărit cu pecetile lor, care confirma datoria⁵⁷. La rândul său, hanul i-a trimis lui Ștefan cel Mare un act (iarlâk), prin care se angaja să achite banii datorati de soli, domnul Moldovei menționând cu această ocazie „suma (кунь) de 150000 de bani otomani, la mine, de la marele cneaz nu va ajunge și împăratul (hanul), în acei bani, cu mine legământ a făcut (поймался), iar despre aceasta iarlâkul lui e la mine în mâini, 150000 de bani otomani de la împărat am să-i iau”⁵⁸.

O problemă controversată legată de staționarea misiunii rusești în Moldova este cea a tratamentului la care au fost supuși de către Ștefan cel Mare solii și meșterii. Informații noi aflăm din scrisoarea de răspuns a lui Vasile III către Mengli Ghirai din 25 februarie 1509⁵⁹. Aprecierile marelui cneaz sunt negative. El menționează că în perioada de ședere a soliei în Moldova, voievodul i-ar fi impus pe meșteri să lucreze pentru dânsul, fiecare la ce se pricepea; nu le dădea provizii, cheltuiala întreținerii fiind pe seama lui Rally și Karaciarov; de asemenea, domnul ar fi însușit o parte a bunurilor ce aparțineau solilor⁶⁰.

Din rapoartele medicului Matteo Muriano reiese, însă, că cel puțin până la sfârșitul anului 1502 și începutul anului 1503, dată la care au fost scrise aceste acte, solii și întreaga lor suită au fost „bine tratați de acest domn”⁶¹. Meșterii italieni veniți cu Rally și Karaciarov în Moldova contactau liber cu conaționalul lor din Venetia. Unul dintre ei, Dimitrie, a îndeplinit o misiune în cetatea lagunelor, pentru a aduce medicamentele necesare tratamentului voievodului⁶². Altul, Nicolo Leondari, a cules informații pentru Matteo Muriano, conversând, fără restricții, cu solul turc trimis în Polonia, Sinan

bei, care era în trecere prin Moldova⁶³. Mai mult decât atât, patru dintre meșterii din cadrul soliei, „*cei mai buni*”, au rămas să activeze în Moldova, renunțând să plece în Rusia⁶⁴. Chiar dacă au existat anumite abuzuri din partea lui Ștefan cel Mare, considerăm că ele au vizat în primul rând pe soli și mai puțin pe meșteri.

Solul tătar Asancea Hafiz a zăbovit în Moldova până la sfârșitul primăverii anului 1503. Abia atunci Ștefan a decis să permită plecarea solilor și meșterilor în Crimeea. Împreună cu ei, voievodul a trimis pe solii săi, care trebuiau să ajungă la Moscova pentru a cerceta situația Elenei și a cneazului Dimitrie. Domnul în persoană în fruntea oștilor sale, a însoțit misiunea până la hotarele țării⁶⁵. De aici solii au fost preluați de o oaste tătară condusă de ulanul Alabat. În drum spre Crimeea, lângă un vad de pe râul Nipru, ei au fost atacați noaptea de către „*cazaccii kieveeni și cerkaskieni*”. La 16 iunie Mengli Ghirai îl înștiința pe Ivan III, că Rally și Karaciarov au ajuns la el, iar „*Ștefan voievod pe solii săi, Doma și Uliuc, i-a lăsat să meargă cu solii cei ai tăi, la tine, la fratele meu, pentru nepotul tău să pună un cuvânt*”⁶⁶. Alexei Zabolotki, însă, în scrisoarea sa către marele cneaz, îl menționează în calitate de sol al lui Ștefan cel Mare pe un oarecare Timofei, trimis la Moscova cu aceeași misiune⁶⁷. Solii moldoveni nu au mai ajuns la Moscova, deoarece Mengli Ghirai i-a reținut și el la rândul său pe trimișii ruși și pe meșteri mai bine de un an de zile. Trimișii lui Ștefan cel Mare, chiar dacă au staționat în Crimeea, cu siguranță s-au întors în Moldova atunci când au aflat despre moartea voievodului (2 iulie 1504).

Cât privește solia condusă de Rally și Karaciarov, ea a revenit în Rusia abia în noiembrie 1504⁶⁸. Împreună cu ei, Mengli Ghirai l-a trimis și pe Asancea Hafiz, care trebuia să prezinte lista cheltuielilor suportate de han, în eforturile sale de reîntoarcere a solilor ruși în patrie și să ia acești bani de la cneaz.

Din scrisoarea cneazului Vasile III din 25 februarie 1509, ar reieși că în aceeași perioadă la Moscova au fost și doi soli moldoveni, diecii Coste și Ștefan, cărora vistierul marelui cneaz Ivan III le-a plătit banii datorati voievodului Ștefan⁶⁹. Documentul nu precizează care datorii anume au fost decontate. Cu siguranță, însă, nu au fost restituiți cei 150000 de aspri, deoarece partea rusă i-a considerat nedrepti și neonorabili (*безлепичные*), această sumă fiind impusă forțat solilor ruși de către Ștefan cel Mare⁷⁰. Bogdan III, văzând că nu poate recupera banii preținși de tatăl său de la cnezii moscoviți, i-a revendicat de la Mengli Ghirai, garantul și chezașul acestei datorii.

În scrisoarea sa de la 12 septembrie 1508 hanul îi relatează lui Vasile III că Bogdan III a cerut banii împrumutați de Rally și Karaciarov și garantați prin iarlâkul său. Mengli Ghirai menționa că a plătit suma cerută, fiindu-i restituit în schimb iarlâkul. Cu această ocazie, hanul îl înștiința pe marele cneaz că îl trimite pe același Asancea Hafiz să preia banii cheltuiți de el pentru eliberarea soliei rusești din Moldova. Din misiunea solului tătar făcea parte și diacul moldovean *Bocea*⁷¹. El trebuia să prezinte poziția părții moldovene și să înmâneze o scrisoare cneazului Vasile III din partea lui Bogdan III⁷². Acești trimiși au ajuns la Moscova la 27 octombrie 1508, împreună cu o mare solie a hanului, care trebuia să reconfirme tratatul de alianță tătaromoscovită⁷³. În cadrul tratativelor partea moscovită a consfințit să-i restituie lui Mengli Ghirai cei 150000 de aspri cu monedă rusească în sumă de 1500 ruble. Totodată a cerut hanului să întreprindă toate măsurile pentru preluarea de la Bogdan a celor patru meșteri italieni care au rămas în Moldova și să obțină reîntoarcerea banilor

cheltuiți de Rally și Karaciarov pentru întreținerea acestor meșteri, precum și a lucrurilor luate de Ștefan de la solii amintiți⁷⁴. Toate acestea au fost înscrise într-un act în două exemplare. Unul a fost trimis hanului Mengli Ghirai, iar celălalt a rămas în vistieria cneazului⁷⁵. Din păcate, nu cunoaștem dacă Mengli Ghirai a dat curs acestor cerințe și care a fost soarta ulterioară a celor patru meșteri veniți din Italia.

Cert este faptul că aceste două documente, cunoscute de cercetători, dar omise din circuitul științific din considerente ideologice, au rostul să completeze informațiile cunoscute deja despre ultima etapă a relațiilor dintre Ștefan cel Mare și Ivan III și începutul celor dintre Bogdan III și Vasile III.

SUMMARY

A Moldo-Russian diplomatic incident that had happened in the reign of Stephen the Great

This article is an attempt to reconstitute the events related to the Russian ambassadors Dimitrie Rally and Mitrofan Karacharov holding back in Moldova from the summer of 1501 till the summer of 1503 by Stephan the Great.

This subject presents interest because it is an exception for that age's diplomatic practice and comes to specify the character of relationship between Stephen the Great and Ivan the Third, during their last stage. This incident is already known by historiographers, but it was ignored because of ideological reasons. Especially, a lot of historical documents that had been avoided come now to complete this dossier. These documents prove that the Russian mission included many Italian masters, and after it's leaving home, "four of the best ones" remained to work in Moldova.

This information is valuable for studying the evolution of art during the reign of Stephan the Great.

Note:

1 Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Szekely, *Princeps omni laude maior: o istorie a lui Ștefan cel Mare*. Suceava: Mușatinii, 2005, p.357.

2 *Ibidem*

3 Карпов Г.Ф., *Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымскою и Нагайскою ордами и с Турцией*, Томъ 1 (1474-1505), în „Сборник Императорского Русского Исторического Общества”, Томъ 41, Санкт-Петербург, 1884; Г.Ф. Карпов, Г. Ф. Штедман, *Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымом, Ногаями и Турцией*, Томъ 2 (1508-1527), în „Сборник Императорского Русского Исторического Общества”, Томъ 95, Санкт-Петербург, 1895. Unele documente ale acestui „dosar” erau cunoscute și cercetătorilor români din acea perioadă, fiind publicate în *Uricariul cuprinzătoriu de hrisoave, firmanuri și alte acte ale Moldovei*, Partea a III-a, sub redacția lui Teodor Codrescu, Iași 1853, p. 89-95, nr. 18-20.

4 Малиновский А. Ф., *Историческое и дипломатическое собрание дел происходивших между российскими великими князьями и бывшими в Крыму татарскими царями с 1467 по 1533 года*, în „Записки Одесского Исторического Общества Истории и Древностей”, Т. 5, Одесса, 1863, p. 178-420.

5 Базилевич К. В. *Внешняя политика русского централизованного государства вторая половина XV века*. Москва, 1952 – tradusă în limba română în anul 1955.

6 Alexandru Boldur, *Ștefan cel Mare, voievod al Moldovei (1457-1504). Studiu de istorie socială și politică*. Editura „Carpați”, Madrid, 1970.

7 Gheorghe Bezviconi, *Contribuții la istoria relațiilor româno-ruse (din cele mai vechi timpuri până la mijlocul secolului al XIX-lea)*, București, 1962.

8 *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România în veacurile XV – începutul celui de al XVIII-lea*. Documente și materiale în trei volume. Vol. I (1408-1632), Ed. „Știința”, Moscova, 1965, p. 302-304, nota 81-83.

9 Карпов Г.Ф., *Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымскою и Нагайскою ордами и с Турцией*, Томъ 1 (1474-1505), în „Сборник Императорского Русского Исторического Общества”, Томъ 41, Санкт-Петербург, 1884, doc. nr. 63, 64, 66, 76, 79, 81, 83, 84, 86-88, 90, 91, 97, 98, 100.

10 Карпов Г.Ф., Штедман Г. Ф., *Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымом, Ногаями и Турциею*, Томъ 2 (1508-1527), în „Сборник Императорского Русского Исторического Общества”, Томъ 95, Санкт-Петербург, 1895, doc. nr. 2,3.

11 Скрижинская Е. Ч., *Кто были Ралевы, послы Ивана III в Италию. (К истории итало-русских связей в XV веке)*, în *Проблемы истории международных отношений*. Ленинград, 1972, p. 267.

12 Acest medic – „*mistro Leon*” – l-a otrăvit ulterior pe Ivan cel Tânăr, fiul lui Ivan III și soțul Elenei Voloșanca, fiica lui Ștefan cel Mare (*Ibidem*, p. 269-270; *Полное собрание русских летописей*. Т. 28. *Летописный свод 1518 г.*, Москва, 1963, p. 320).

13 *Полное собрание русских летописей*. Т. 28. *Летописный свод 1518 г.*, Москва, 1963, p. 320; *Idem*, Т. 11-12. *Патриаршая или Никоновская летопись*, Москва, 1903, p. 249.

14 Пирлинг П., *Дипломатические сношения Москвы с Римом в XV-XVI в.*, în „Русская старина”, nr. 115, septembrie 1903, p. 629; Хорошкевич А. Л., *Русское государство в системе международных отношений конца XV – начала XVI в.*, Москва, 1980, p. 192-194; Казакова Н. А., *Грамота Ивана III папе Александру VI*, în „Археографический ежегодник” за 1973 год, Москва, 1974, p. 26-28; Зимин А. А., *Россия на рубеже XV-XVI столетий (Очерки социально-политической истории)*, Москва, 1982, p. 180.

15 Пирлинг П., *op. cit.*, p. 629.

16 Карпов Г.Ф., *Памятники дипломатических сношений ...*, Томъ 41, p. 296, 309.

17 Хорошкевич А. Л., *op. cit.*, p. 195; Зимин А. А., *op. cit.*, p.105.

18 Карпов Г.Ф., *Памятники дипломатических сношений Московского государства с Польско-Литовским государством в царствование Великаго Князя Ивана Васильевича*, Том 1 (1487-1533), în „Сборник Императорского Русского Исторического Общества”, Томъ 35, Санкт-Петербург, 1882, p. 306.

19 Gheorghe Bezviconi, *Contribuții...*, p. 43; Nikifor este menționat în instrucțiunile din 15 iulie 1502, trimise de Ivan III solului său de la Caffa, Alexei Golohvastov „*acum a venit la mine de la Volohi Mikiifor fiul lui Dimitrie Ciașnic și spune că voievodul pe solii și meșterii noștri la noi nu i-a lăsat*” (Карпов Г.Ф., *Памятники дипломатических сношений ...*, Томъ 41, p. 427-429).

20 Карпов Г.Ф., *Памятники дипломатических сношений...*, Томъ 35, p. 300-325.

21 *Ibidem*, p. 306. „*ne-au scris solii noștri Dimitrie Ioan și Mitrofan Karaciarov, pe care i-am trimis până la Roma și până la regele Vladislav; ...și înapoi ducându-se de la Roma, au fost la el (la Vladislav) și el de asemenea i-a miluit și a poruncit să fie conduși până la Ștefan, voievodul moldovean. Și pentru aceasta noi îi suntem regelui recunoscători...*” Vezi și Уляницкий В. А. *Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции в XIV-XVI вв.*, Москва, 1887, p. 183

22 Mai târziu faptul acesta va fi consemnat de doctorul lui Ștefan cel Mare venețianul Matteo Muriano, vezi - *Călători străini despre Țările Române*, Vol. 1, volum îngrijit de Maria Holban, București, 1968, p. 149-150.

23 Probabil, reieșind din aceste considerente, una din căile de retragere a soliei în patrie se preconiza a fi cea pe Marea Neagră – prin Cetatea Albă și Caffa. Astfel, Ivan III îi poruncește solului său Andrei Kutuzov, trimis la Caffa, la 13 martie 1500, ca să intervină pe lângă guvernatorul otoman să nu rețină solia lui Rally și Karaciarov și meșterii în caz dacă ei vor veni în oraș (Карпов Г.Ф., *Памятники дипломатических сношений...*, Т. 41, p. 296). Alexandru Gonța, fără a indica documentul, susține că solia rusă a fost reținută de Ștefan cel Mare la Cetatea Albă (Alexandru Gonța, *Relațiile românilor cu slavii de răsărit până la 1812*, Ed. „Universitas”, Chișinău, 1993, p. 91).

24 Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Szekely, *Princeps omni laude maior...*, p. 371-374.

25 Карпов Г.Ф., *Памятники дипломатических сношений...*, Т. 35, p. 323-324; *Relațiile istorice dintre popoarele U.R.S.S. și România în veacurile XV – începutul celui de al XVIII-lea*. Documente și materiale în trei volume. Vol. I (1408-1632), Ed. „Știința”, Moscova, 1965, p. 84-86, nr. 25.

26 Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Szekely, *Princeps omni laude maior...*, p. 374-376; Tot atunci la hanul din Crimeea, Mengli Ghirai a fost trimis solul Cacico (*Ibidem*; Карпов Г.Ф., *Памятники дипломатических сношений...*, T. 41, p. 355, 359). Se pare că acesta era specializat în efectuarea misiunilor la tătari, fiind menționat în 1507 ca sol al voievodului Bogdan, sub numele Cristea Hacıco (Gheorghe Gonța, *Formarea Metricei Lituaniene și importanța ei în studierea vieții politice a Țării Moldovei* (sec. XV-XVI), în *IN HONOREM Demir Dragnev. Civilizația medievală și modernă în Moldova. Studii. Chișinău*, 2006, p. 55; *Lietuvos Metrika (1499-1514)*. Knyga nr. 8, Vilnius, 1995, p. 75-76, nr. 40, 41).

27 Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare*. Vol. II, București, 1913, p. 413-415; *Lietuvos Metrika (1427-1506)*. Knyga nr. 5, Vilnius, 1993, p. 166, nr. 99.

28 Constantin Rezachevici, *Ștefan cel Mare, Ivan III, Sofia Tominicina (Paleolog) și Elena Stefanovna Voloșanca – legături dinastice și politice*, în „Studii și Materiale de Istorie Medie”, vol. XXII, 2004, p. 68; Maria Magdalena Szekely, *Un destin tragic: domnița Elena*, în „Magazin Istoric”, 1997, nr. 6, p. 62-63; Alexandru Boldur, *op. cit.*, p. 285-287; Зимин А. А., *Россия на рубеже XV-XVI столетий.*, p.176-177.

29 Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Szekely, *Princeps omni laude maior...*, p. 383, nota 648.

30 *Ibidem*, p. 383

31 Карпов Г.Ф., *Памятники дипломатических сношений...*, T. 41, p. 376.

32 *Ibidem*, p. 388.

33 „Захара что ямчюгу варить” – adică prepară pulbere, praf de pușcă.

34 Карпов Г.Ф., *Памятники дипломатических сношений...*, T. 41, p. 418; Уляницкий В. А. *Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции...*, p. 205-206.

35 Evenimentele s-au petrecut în ajunul confruntărilor dintre Mengli Ghirai și Ahmed (hanul Hoardei Mari) care s-au soldat cu victoria hanului Crimeei – vezi Базилевич К. В. *op. cit.*, p.489-490.

36 *Ibidem*, p. 424-425.

37 *Ibidem*, p. 427.

38 *Ibidem*, p. 427-429; *Uricariul cuprinzătoriu de hrisoave, firmanuri și alte acte ale Moldovei*, Partea a III-a, sub redacția lui Teodor Codrescu, Iași 1853, p. 91-95, nr. 20.

39 Карпов Г.Ф., *Памятники дипломатических сношений...*, T. 41, p. 431.

40 *Ibidem*, p. 434; Уляницкий В. А. *Материалы для истории взаимных отношений России, Польши, Молдавии, Валахии и Турции...*, p. 205-206.

41 Aceasta deoarece legăturile dintre Crimeea și Moscova s-au întrerupt pe perioada lunilor octombrie 1502 – februarie 1503 din cauza atacurilor săvârșite asupra curierilor tătari în drumul lor spre Rusia. Văzând că solii nu revin de la Moscova, Mengli Ghirai a trimis în februarie 1503 o nouă solie cu scrisori (inclusiv ale lui Alexei Zaboloțki) care le recapitulau pe cele anterioare.

42 Карпов Г.Ф., Штедман Г. Ф., *Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымом, Ногаями и Турцией...*, T.95, p. 22-24

43 Reieșind din titlul pe care îl poartă „*atin*” – ar putea fi – emin – adică vameș sau intendent al lui Mengli Ghirai.

44 Карпов Г.Ф., *Памятники дипломатических сношений...*, T. 41, p. 466. În această perioadă Ștefan cel Mare s-a aflat în Pocuția pentru a rezolva împreună cu reprezentanții regelui Alexandru și reprezentanții unguri chestiunea provinciei aflate în litigiu, vezi - Ștefan S. Gorovei, Maria Magdalena Szekely, *Princeps omni laude maior...*, p. 394-398; Ilona Czamanska, *Moldawia i Woloszczyzna wobec Polski, Wegier i Turcji w XIV i XV wieku*. Poznan, 1996, p.229-230.

45 Карпов Г.Ф., *Памятники дипломатических сношений...*, T. 41, p. 446.

46 *Ibidem*, p. 469-470.

47 *Ibidem*, p. 466.

48 *Ibidem*, p. 470.

49 *Ibidem*

50 Карпов Г.Ф., Штедман Г. Ф., *Памятники дипломатических сношений Московского государства с Крымом, Ногаями и Турцией...*, T.95, p. 23.

51 Cererea sumei de doar 107644 de aspri, din datoria totală de 150000, ar avea două explicații. Ori s-a luat în calcul faptul că Asancea Hafiz avea la el cei 40000 de aspri pe care anterior Mengli Ghirai i-a transmis la cererea lui Dimitrie Rally, sau în decursul perioadei octombrie 1502 – iunie 1503 (când solia rusă a plecat din Moldova) datoriile misiunii rusești față de Ștefan cel Mare s-au ridicat de la 107644 aspri la 150000. Zaboloțki a echivalat 107644 aspri în 1076 ruble și 15 altâni.

52 Карпов Г.Ф., *Памятники дипломатических сношений...*, T. 41, p. 466, 470.

53 *Ibidem*, p. 470.

54 „сее зимы у Стефана воеводы зимовал”, *Ibidem*, p. 475.

55 „и ты бы в тех денгах Стефану воеводе поимался”, Карпов Г.Ф., Штедман Г. Ф., *Памятники дипломатических сношений Московского государства сь Крымом, Ногаями и Турциею...*, Т. 95, р. 22.

56 Карпов Г.Ф., *Памятники дипломатических сношений...*, Т. 41, р. 472-473.

57 „И Дмитрей и Митрофан своими руками написав то да и печати свои приклали” – Карпов Г.Ф., Штедман Г. Ф., *Памятники дипломатических сношений Московского государства сь Крымом, Ногаями и Турциею...*, Т. 95, р. 23.

58 *Ibidem*

59 *Ibidem*, р. 53-63 nr. 3.

60 „и в те годы во все тем мастером Стефан воевода велел делати на себя, хто что умел, а своего им корму не давал ничего, а шол им корм и харч от тех же от наших послов... да и рухлядь у наших послов поимал.” – *Ibidem*, р. 55-56.

61 *Călători străini despre Țările Române*, Vol. 1, p. 148-154.

62 Ioan Bogdan, *Documentele lui Ștefan cel Mare...* Vol. II, p. 466, nr.CLXXXVI.

63 *Călători străini despre Țările Române*, Vol. 1, p. 151-154.

64 Карпов Г.Ф., Штедман Г. Ф., *Памятники дипломатических сношений Московского государства сь Крымом, Ногаями и Турциею...*, Т. 95, р. 56.

65 „и Стефан воевода с ратью проводил до своей Украины” – Карпов Г.Ф., *Памятники дипломатических сношений...*, Т. 41, р. 466, 476.

66 *Ibidem*, р. 472.

67 *Ibidem*, р. 479.

68 Documentele referitoare la staționarea soliei în Crimeea, vezi – *Ibidem*, doc. nr. 97, 98, 100.

69 „и отец наш князь великий те денги все велел полатить своему казначею... воеводиным дяком Косте и Степану те денги и полатил сполна” – Карпов Г.Ф., Штедман Г. Ф., *Памятники дипломатических сношений Московского государства сь Крымом, Ногаями и Турциею...*, Т. 95, р. 55; Mențiuni indirecte despre această solie se conțin în „Inventarul arhivei țariste din secolul al XVI-lea” unde scrie că în lădița nr. 53 se aflau „gramote și scrisori vechi ale lui Bogdan volohul și Ștefan voievod (Ștefăniță) către marele cneaz Ivan și către marele cneaz Vasile”. De aici reiese că între Bogdan III și Ivan III (decedat în octombrie 1505) au existat legături diplomatice (Această informație a fost pusă în lumină și valorificată de istoricul Gheorghe Gonța în «Молдавско-русские связи в первые десятилетия XVI в.» // Социально-экономическая и политическая история Молдавии периода феодализма. Chișinău, 1988, р. 63; *Описи царского архива XVI века и Архива посольского приказа 1614 года*. Под ред. С. О. Шмидта, Москва, 1960, с. 24.). Astfel, scrisoarea lui Vasile III oferă informații despre debutul relațiilor moldo-ruse la începutul domniei lui Bogdan III.

70 *Ibidem* – „А те денги полтора ста тысяч атманских безлепичные, а та кабаля неправая, занеже ведаеш и сам, в каков нужи држачи Стефан воевода тех послов отца нашего и наших, да и те кабаля на них писал сам не их волею”.

71 În timpul domniei lui Ștefan cel Mare este menționat un oarecare Borcea care scrie acte domnești între 1472-1482 – *Documenta Ramaniae Historica, A, Moldova, vol. II (1449-1486)*. Volum întocmit de Leon Șimanschi în colaborare cu Georgeta Ignat și Dumitru Agache, București, Edit. Acad., 1976, nr. 187, 213, 214, 220, 226, 227, 229, 233, 237, 240, 243-245.

72 *Ibidem*, р. 24.

73 Кузнецов А. Б. *Дипломатическая борьба России за безопасность южных границ (первая половина XVI в)*, Минск, 1986, р.17-18.

74 Карпов Г.Ф., Штедман Г. Ф., *Памятники дипломатических сношений Московского государства сь Крымом, Ногаями и Турциею...*, Т. 95, р. 56.

75 *Ibidem*, р. 67.

«В НАЧАЛЕ И В КОНЦЕ БЛАГИХ ДЕЛ»

(О ТРЕХ ЭТАПАХ ИСТОРИИ МОЛДАВИИ ЭПОХИ СТЕФАНА ВЕЛИКОГО)

Н.Д. РУССЕВ

Хорошо известно, что из домашних источников летописи наиболее связно и полно характеризуют эпоху Стефана Великого. Летописание Молдавии XV-XVI вв. являлось предметом непосредственной заботы господаря – записи велись под его наблюдением и отражали его видение событий. Первые сведения, занесенные в Анонимную (Бистрицкую) летопись, датированы 1455 г. Дальнейшее содержание рукописи, в которой 15 из 19 страниц посвящены деяниям Стефана, позволяют отнести данный памятник ко времени правления великого господаря¹. В том же ключе и в довольно близком хронологическом отрезке составлен целый ряд других памятников молдавского летописания². Кроме Анонимной летописи Молдавии (АЛМ), наиболее развернутые данные содержат еще четыре памятника: доведенная только до 1499 г. Молдавско-немецкая летопись (МНЛ); Путнянская I летопись (Путн. I); Путнянская II летопись (Путн. II); Молдавско-польская летопись (МПЛ). Несмотря на их разноязычие (три текста старославянских, один немецкий и один польский) и наличие двух вариантов летосчисления (чаще всего от Сотворения Мира, реже от Рождества Христова) многие сведения генетически связаны друг с другом, а порой совпадают даже до деталей. Эта черта сочетается с другой – довольно большим числом аналогичных лакун. Они становятся очевидными при сопоставительном рассмотрении.

В четырех из пяти наиболее полных молдавских летописях освещены события примерно половины из 48 лет, вместивших правление Стефана Великого. Исключение составляет II Путнянская летопись, в текст которой включены события касающиеся главным образом внутренней жизни монастыря. Но и эта летопись охватывает менее двух третей продолжительности его пребывания на троне.

Обращает на себя внимание то обстоятельство, что пропущенные годы распределяются хронологически неравномерно (Табл. 1). Большинство из 15 совершенно «пустых» лет приходится на начало и конец правления господаря. Так никаких событий не отмечено в течение пяти из первых 13 лет – 1457-1469 гг., причем три года (1458-1460 гг.) следуют друг за другом. Вместе с тем, только на протяжении четырех лет события

Таблица 1. Распределение событий времени правления Стефана в летописях

гг. от Р.Х.	гг. от С.М.	АЛМ	МНЛ*	Путн.- I	Путн.- II	МПЛ
1457	6965	+	+	+	+	+
1458	6966	-	-	-	-	-
1459	6967	-	-	-	-	-
1460	6968	-	-	-	-	-
1461	6969	+	+	-	+	+
1462	6970	+	+	+	+	+
1463	6971	+	+	+	+	+
1464	6972	-	-	-	-	-
1465	6973	+	+	+	+	+
1466	6974	-	-	+	+	+
1467	6975	+	-	+	+	+
1468	6976	-	-	-	-	-
1469	6977	-	+	-	-	-
1470	6978	+	+	+	+	+
1471	6979	+	+	+	+	+
1472	6980	+	-	+	+	+
1473	6981	+	+	+	+	+
1474	6982	+	+	-	+	+
1475	6983	+	+	+	+	+
1476	6984	+	+	+	+	+
1477	6985	+	-	+	+	-
1478	6986	-	-	-	-	-
1479	6987	+	+	+	+	+
1480	6988	-	-	+	+	-
1481	6989	+	+	+	+	+
1482	6990	-	+	+	+	-
1483	6991	+	+	-	-	-
1484	6992	+	+	+	+	+
1485	6993	+	+	+	+	+
1486	6994	+	+	+	+	+
1487	6995	-	-	-	-	-
1488	6996	-	+	-	-	-
1489	6997	-	-	-	-	-
1490	6998	-	-	+	+	+
1491	6999	-	-	-	-	-
1492	7000	-	-	-	-	-
1493	7001	-	-	-	-	-
1494	7002	-	-	-	-	-
1495	7003	-	-	-	-	-
1496	7004	+	-	+	+	-

1497	7005	+	+	+	+	+
1498	7006	+	-	-	+	+
1499	7007	-	+	-	-	-
1500	7008	+		-	+	-
1501	7009	-		-	-	-
1502	7010	-		-	+	-
1503	7011	-		-	-	-
1504	7012	+		+	+	+

отмечены во всех летописях без исключения. В последовавшие затем 17 лет (1470-1486 гг.) картина выглядит совсем иначе. Здесь «пропущен» один лишь год – 1478 г., зато 9 лет заполнены событиями у всех летописцев. Из завершающих 18 лет правления Стефана в каждом из памятников описан только один 1497 г. Все летописи умалчивают о содержании не менее половины лет в промежутке 1487-1504 гг., а пять лет к ряду – 1491-1495 гг. – вообще остались неосвещенными в летописных текстах. Показательно, что в Анонимной летописи пропуск наиболее продолжителен и составляет целое десятилетие – 1486-1495 гг.

Три в разной степени освещенные летописями этапа деяний господаря (Табл.2) заполнены сведениями в кратном соотношении 2:3:1 и эта неравномерность требует специального изучения.

Таблица 2. Суммарное распределение событий времени Стефана в летописях

Этапы		АЛМ	МНЛ	Путн.- I	Путн.- II	МПЛ
1457 – 1469 гг. (13 лет)	лет	6	6	6	7	7
	%	46,15	46,15	46,15	53,85	53,85
1470 – 1486 гг. (17 лет)	лет	13	13	14	15	13
	%	76,47	76,47	82,35	88,24	76,47
1487 – 1504 гг. (18 лет)	лет	5	3	4	7	4
	%	27,78	23,08 ³	22,22	38,89	22,22
Всего						
1457 – 1504 гг. (48 лет)	лет	24	22	24	29	23
	%	50	51,16 ⁴	50	60,42	47,92

Возникает, по меньшей мере, два далеко не праздных вопроса. Во-первых, отражают ли особенности распределения материалов летописей реальные ступени истории правления Стефана Великого? Во-вторых, что стоит за столькими годами молчания летописей? Чтобы не пускаться в досужие рассуждения, следует проанализировать более широкий круг источников.

Почти за пять десятилетий правления от имени господаря выпущено несколько сотен внутренних грамот⁵, касающихся в основном земельных владений. Их издание было немыслимо без группировавшихся вокруг правителя сотрудников двора, боярского совета и государственной канцелярии. Уже поэтому можно полагать, что частотное распределение грамот во времени отразило как особенности работы центральной власти во главе с господарем, так и общий ход пережитых страной важнейших событий.

Почти пятьсот дошедших опубликованных датированных документов при помесечном распределении создают в хронологическом отношении очень пеструю картину⁶. Оказалось, что из 567 месяцев правления Стефана на 377 (66,5%) не приходится ни одной грамоты. Ситуация выглядит чересчур ассиметричной, если учесть что среднемесячная «наполняемость» составляет 0,88 экз.

Время Стефана разделено двумя полосами бездействия его канцелярии. Первая из них длилась 13 месяцев и датируется июлем 1476 – июлем 1477 гг. Вторая – вдвое продолжительней и включает 27 «пустых» месяцев (июнь 1484 – август 1486 гг.). В обоих случаях начало прекращения выдачи грамот точно совпадает с самыми трагическими событиями в истории Молдавии второй половины XV в. – поражением от полчищ Мехмеда II *«у Белом Потоци»* 26 июня 1476 г., а также взятием войсками султана Баязида II Килии и Белгорода соответственно 14 июля и 5 августа 1484 г.⁷

Первый хронологический отрезок долгого отсутствия грамот короче второго в абсолютном исчислении, но окружен «полупустыми» промежутками времени. За пять самых бедных грамотами лет эпохи Стефана Великого – 1474-1478 гг. – издано только 15 документов, т.е. по 0,25 экз. в расчете на каждый месяц. Это более чем в 3,5 раза ниже среднего показателя. Напротив, второй перерыв в выпуске актов выглядит «провалом». Перед его началом грамоты выдавались как обычно – за первые пять месяцев 1484 г. составлено 6 или 7 экз. Затем спустя 30 месяцев, на которые приходится только лишь 2 документа, в 1487 г. зафиксировано уже 18 грамот (в среднем по 1,5 экз. в месяц).

Суммарное распределение выборки (Табл. 3) дает статистическую характеристику 1474-1486 гг. как отдельного этапа в истории правления господаря. Он обладает некоторыми формальными особенностями по сравнению с предшествующими и последующими годами. В свою очередь хронологические и количественные характеристики «раннего» и «позднего» Стефана также специфичны.

Очевидны три этапа выпуска грамот:

1. 1457-1473 гг. Этим временем (почти 17 лет) датировано 129 экз. из всех сохранившихся грамот, или 26,49 %. Внутри каждого года наблюдается относительно равномерное распределение грамот.

2. 1474-1486 гг. За 13 лет до наших дней дошли 67 экз., или 13,76 %. В течение данного временного отрезка ситуация существенно изменилась. Наибольшее количество грамот характеризует апрель и май, когда выпущено 38,9 % всех известных документов этого периода. Зато более половины каждого года показатели минимальны, а для июля равны 0.

3. 1487-1504 гг. – на 17,5 лет приходится 291 грамота, или 59,75 %. Неравномерность их помесечного распределения является особенно высокой. Январем и мартом датированы 41,5 % грамот, тогда как на май и июнь приходится только по 0,3 %.

Таблица 3. Суммарное помесечное распределение грамот Стефана Великого

	Месяцы													Всего за период
	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10	11	12	?	
1. 1457-1473 гг.														
грамот	12	10	3	12	6	12	6	18	18	12	4	8	8	129
%	9,3	7,8	2,3	9,3	4,7	9,3	4,7	14	14	9,3	3,1	6,2	6,2	100
грамот/месяц	0,7	0,6	0,2	0,7	0,4	0,7	0,4	1,1	1,1	0,7	0,2	0,5	0,5	0,6
2. 1474-1486 гг.														
грамот	3	4	6	10	16	3	0	9	9	4	1	1	1	67
%	4,5	6	9	15	23,9	4,5	0	13,4	13,4	6	1,5	1,5	1,5	100
грамот/месяц	0,2	0,3	0,5	0,8	1,2	0,2	0	0,7	0,7	0,3	0,1	0,1	0,1	0,4
3. 1487-1504 гг.														
грамот	65	15	113	8	1	2	1	7	10	25	21	4	19	291
%	22,3	5,2	38,8	2,7	0,3	0,7	0,3	2,4	3,4	8,6	7,2	1,4	6,5	100
грамот/месяц	3,6	0,8	6,3	0,6	0,1	0,1	0,1	0,4	0,6	1,5	1,2	0,2	1,1	1,4
Всего за 1457-1504 гг.														
грамот	80	29	122	30	23	17	7	34	37	41	26	13	28	487
%	16,4	6	25,1	6,2	4,7	4,5	1,4	7	7,6	8,4	5,3	2,7	5,7	100
грамот/месяц	1,9	0,7	2,8	0,7	0,5	0,4	0,2	0,8	0,9	1	0,6	0,3	0,7	0,9

Сравнение с рубрикацией, полученной при изучении грамот, на первый взгляд выдает большое сходство со степенью освещенности истории 1457-1504 гг. в летописях. Однако три полученных этапа, выделенные в обоих случаях на большом массиве данных с помощью объективных исследовательских процедур, сильно различаются по степени наполнения. Для большей наглядности мы перевели сопоставимые показатели по двум категориям источников в проценты (Табл. 4).

Таблица 4. Наполнение 1457-1504 гг. грамотами и летописными сообщениями

1. Грамоты			2. Летописи		Наполнение	
годы	число месяцев	число грамот	%	годы	%	1 : 2
1457-1473	201	129	64,18	1457-1469	49,23	64 : 49
1474-1486	156	67	42,95	1470-1486	78,82	43 : 79
1487-1504	207	291	140,58	1487-1504	26,84	141 : 27

Из обобщенных данных понятно, что только на начальном этапе правления Стефана наполняемость времени обоими видами источников характеризуется относительной симметричностью, склоняясь все же в пользу грамот. Диаметрально противоположна ситуация на следующем хронологическом отрезке. Летописи довольно пространно и без значительных пропусков освещают 1470-1486 гг. Эти годы, почти на 79% заполненные летописцами, фиксируют самую активную фазу военной деятельности Стефана и в общих чертах совпадают со временем, когда господарские грамоты составлялись редко. В 1474-1486 гг. канцелярия в среднем «тратила» на выпуск

одной грамоты гораздо больше чем 2 месяца. Еще большая диспропорция с новой переменной в пользу грамот наблюдается на последнем этапе, который хронологически однозначно выделяется по обеим категориям источников. На фоне многократного превосходства актового материала наполняемость летописей является неожиданно низкой. Только четверть покрытых записями лет никак не вяжется с интенсивной работой канцелярии.

Ответы на поставленные вопросы не вполне очевидны. Если на первом и втором этапах отмечены явления, находящие удовлетворительное объяснение в общеизвестных материалах о Стефане. В одном случае примерно половинное наполнение временного пространства может свидетельствовать о трудностях постепенного укрепления положения господаря, искавшего поддержку в стране и за границей, добивавшегося возвращения молдавских земель и боровшегося с Петром Ароном⁸. Во втором – выявленный факт легко связывается с бедствиями войн. Тогда обычная размеренная жизнь государства замирала; все силы страна концентрировала на защите целостности и независимости. Ничего подобного нельзя сказать о последних почти двадцати годах правления великого господаря. Нет сомнения в том, что чрезвычайно далекое от нормального наполнение этого этапа грамотами и летописными записями отражает скрытую реальность.

Можно предполагать, что существовала какая-то причина или причины, по которым Стефан потерял интерес к летописному делу, в то время как грамоты издавались с нарастающей активностью. Причем эти события не нашли явного отражения в памятниках молдавской средневековой письменности, а потому находятся вне поля внимания исследователей.

* * *

Предположительно правдоподобный ответ на отыскившуюся загадку, способны дать типологически близкие русские летописи. Среди них имеются не только памятники синхронные молдавским, но и связанные с ними общей событийной канвой. Эмпирически родственным выглядит и способ осмысления описываемых явлений в рамках славяноязычной православной культуры. Трудность представляет огромное количество научных исследований, многие из которых (в особенности старые и новейшие) остались бы недоступными. Однако благодаря возможностям Интернета, эта рискованная затея, дала некоторые интересные результаты.

В конце XIX в. М.И. Сухомлинов обнаружил, что принцип изложения событий по летам восходит к пасхальным таблицам. Когда в XI в. в Печерском монастыре Киева зарождалось русское летописание, пасхалии уже были рассчитаны до 7000 г. от сотворения мира. Поэтому «повести временных лет» (т.е. преходящих) должно было довести только до predeterminedного рубежа – 1492 г. от Р.Х. С его наступлением, как и в пасхалиях, человеческое время истекало. Вовсе не удивительно, что большинство русских летописных сводов, заканчивали свое повествование как раз накануне второго пришествия Спасителя⁹.

В христианстве мерилom смысла человеческой жизни является грех. По тому, как прожита временная жизнь, определяются перспективы вечной жизни. Жизнь на земле началась сотворением мира в 5508 г. до Р.Х., а закон-

чится Страшным Судом, на котором Господь будет судить души **«по написанному в книгах, сообразно с делами»** (Откровение Св. Иоанна Богослова, гл. 20). В ожидания Судного дня христианские интеллектуалы средневековья пытались соединить библейских пророчества со здравым расчетом, чтобы предсказать «конец времен». Повторялись слова одного из отцов церкви конца II в. н.э. Ириней: во сколько дней создан мир, через столько лет последует его конец¹⁰.

Поскольку господь сотворил видимый мир за шесть дней, а на седьмой отдыхал, «седмица» понималась символически. Число 7 (в мистических воззрениях христиан – знак целостности) как сумма 3 и 4 представлялось соединением триединого Бога и четырехмерного материального мира. Отсюда все человеческое выступало как семеричное явление, в частности и 7 тысячелетий человеческой истории¹¹. Показателем того, что мир простоит семь тысячелетий считались пасхалии. Расписанные в табличной форме на годы вперед дни празднования важнейшего праздника христиан завершались в древних списках 7000 г., или 1492 г. от Р.Х. Один из них подытоживал человеческую историю: **«Здесь страх, здесь скорбь, аки в распятии Христове сей круг бысть, сие лето и на конец явися, в неже чаем и всемирное Твое пришествие»**¹². Изумлявшая людей той эпохи круглая дата толковалась как бесспорное доказательство наступления години Второго пришествия. Трепет покаяния в преддверии Страшного суда объял массовое сознание¹³. Ожидание назначенных церковным преданием сроков «последних времен» воспринимается современной наукой «как показатель менталитета» людей эпохи средневековья¹⁴.

Большинство эсхатологических сочинений было известно на Руси уже с первых веков христианства, но они до поры не оказывали влияния на большинство мирян. Воздействие с конца XIV в. на общественное сознание исповедальной практики, покаянной дисциплины и заупокойно-поминального культа усилили эсхатологические настроения (Алексеев 1998). Именно во второй половине XV в. отмечен массовый уход в монастыри князей и бояр. Происходившее в мире, так или иначе, осмысливалось как знамение близкого светопреставления. Именно так толковался факт падения под ударами турок в 1453 г. Константинополя. Всплеск тревоги наблюдал в конце XV в. Иосиф Волоцкий, когда представители духовенства и мирян спрашивали о конце света всюду – **«в домах и на путях, и на торжищах»**¹⁵.

Когда с наступлением 7000 г. новое явление Христа не состоялось, от пребывавшего в смятении высшего духовенства общество потребовало объяснений смысла истекающего из будущего «сверхлимитного времени». Митрополит всея Руси в 1490-1494 гг. Зосима поручил составить новый определитель праздников Воскресения господня, тем самым, откладывая конец истории. Показательно само название произведения: **«Изложение пасхалии на осьмую тысящу лет ... в ней же чаем всемирнаго пришествия Христова»**. Новый вариант эсхатологии в духе хилиазма предполагал, что после «первого воскресения» на земле установится царство Христа и ожившие **«будут царствовать с Ним тысячу лет»**¹⁶. Такая трактовка вызвала

острые нападки со стороны представителей новгородско-московской ереси. «Жидовствующие», еще в 1489 г. высказавшие сомнения в наступлении судебного дня, объявили об обмане населения. Архиепископу Великого Новгорода Геннадию пришлось вести долгий богословский спор, а после расправы с еретиками он обратился за разъяснениями к Дмитрию Траханиоту, подвизавшемуся на Руси в связи с замужеством Софьи Палеолог. Вскоре владыка получил от ученого грека *«Послание о летах седьмой тысячи»*. Рассуждения его выглядели весьма двойственно: он не сомневался, что дата светопреставления должна быть *«седмирична»*, но предостерегал: *«Никто не вестъ числа веку»*. Высказывались суждения, что сначала настанет *«тьма в человецех»* – на земле воцарится Антихрист¹⁷.

Сторонники ортодоксальной линии толковали о митрополите Зосиме, который будто высказывался, что Христос сам себя назвал богом, считал вздором церковные уставы и предания, не видел в иконах и крестах святости. Он якобы заявлял: *«Нестъ, деи, второго пришествия Хрестова, нет, деи, царства небесного святым; умер, деи, ин, то умер – по та места и был»*. В 1493 г. против Зосимы выступил Иосиф Волоцкий и вскоре *«злодей, какого не было между древними еретиками и отступниками»* оставил митрополию¹⁸.

Между тем, митрополита Зосиму считали единомышленником московской княгини Елены Стефановны. Дочь молдавского господаря входила в столичный еретический кружок, во главе которого стоял посольский дьяк Ф.В. Курицын. В 1482-1485 гг. он побывал с дипломатической миссией в Молдавии и Венгрии, а когда вернулся, вероятно, составил знаменитую *«Повесть о Дракуле»*. Федор Курицын лично вел переговоры со Стефаном Великим и мог быть, равно как и дочь господаря, одним из многих источников о страстях, бушевавших на Руси вокруг ожидавшегося светопреставления¹⁹.

Летописи составлялись как своеобразные погодные помянники имен и поступков, совершенных в результате вполне осознанного выбора правителей, которые наделены властью свыше²⁰. Такие вещи не могли не волновать Стефана, жившего в условиях все нарастающего с приближением 7000 г. «синдрома обеспокоенности» загробной участью души²¹.

* * *

Взгляд на степень освещенности молдавскими летописями событий вокруг даты назначенного второго пришествия (Табл. 1) обнаруживает пять совершенно «пустых лет» – 6999–7003 гг. от С.М. (1491-1495 гг. о Р.Х.). Собственно говоря, еще ранее с 1487 г. (6995 г.) прекратились записи в Анонимной летописи Молдавии, прямо связанной с двором Стефана Великого и его личным патронатом официального летописания²². В трех летописях (двух Путнянских и Молдавско-польской) под 1490 г. имеются варианты одного и того же сообщения о смерти двух коронованных особ – венгерского короля Матьяша Корвина и зятя Стефана, наследника московского престола Ивана Молодого²³. Таким образом, и в этих памятниках обнаруживается полное отсутствие домашних событий, начиная с 1487 г. Что касается данных об умерших вдали от Молдавии близких господарю правителей, то они

могли быть включены в тексты как предзнаменования, только подчеркивавшие наступления конца света. Любопытно, что в Немецко-молдавской летописи после 6994 г. от С.М. перечень лет сбивается. Автор использует вместо абсолютных дат выражения *«через два года»*, *«на четвертый год»*, *«когда прошел год»*, затем цифровые обозначения лет возобновляются, но уже от Р.Х. – 1497 г.²⁴

Выходит, что суровый воин и жесткий правитель, который, по мнению отдельных молдавских бояр *«никогда не вел себя как господарь, а как мучитель и палач»*²⁵ столь глубоко прочувствовал близящийся Судный день, что стал готовиться к нему заблаговременно. Только на основе приведенных фактов и соображений поверить в это трудно. Однако сделанное предположение непротиворечиво объясняет, в сущности, иррациональное прекращение ведения летописания в Молдавии около 7000 г. от С.М. Кроме аналогий в русской действительностью и вероятной идейной связи с нею, среди памятников молдавского средневековья должны найтись и другие свидетельства в пользу вырисовывающейся версии.

Здесь уместно обратиться к истории церкви, которой принадлежала особая роль в Молдавском государстве эпохи средневековья и, в частности, во второй половине XV в. Мощная религиозная организация содействовали сплочению *«всей Земли»* и являлась важнейшей социальной и идеологической опорой власти господаря. Церковь *«помазала его на господство»*, представляя акт возведения Стефана на престол как исполнение божественной воли²⁶. Не случайно религиозные учреждения были окружены личной заботой господаря.

Стефан Великий почти прекратил практику пожалования сел светским землевладельцам. Вместе с тем, с 1466 г. господарь организовал беспрецедентную скупку имений из светского домена. Он приобрел восемь десятков сел на сумму 15 тыс. татарских злотых. Из них более 50 крупных сел, которые стоили свыше 12 тыс. злотых – более 80 % израсходованной суммы, были пожалованы монастырям и епископствам. Еще 12 сел Стефан передал церкви непосредственно из своего домена. Тем самым, собственность господаря стала главным источником богатств духовенства; доля принадлежащих церкви сел возросла с 9,4% до 15,2%. Это происходило «за счет некоторого сокращения старовотчинного светского землевладения»²⁷.

В количественном отношении дарений при Стефане было значительно больше, нежели при предшествующих господарях. Этому способствовала и сложившаяся внешнеполитическая ситуация – Молдавия тогда служила щитом православия перед нарастающей угрозой османского нашествия. Внимание к монастырям в политике укрепления внутренней структуры государства, была хорошо продумана. Стефан щедро одаривал их селами, полянами, лугами, мельницами, таможнями и др.

Для полноты картины распределения и соотношения земельных владений монастырей, были обработаны и грамоты предшествующего периода²⁸. Из 351 документа, выпущенного до 1457 г. в 94 говорится о земельных владениях монастырей, а из 499 грамот времени Стефана об этом свидетельс-

твуют 107. До 1457 г. в грамотах упоминается 6 монастырей: Молдовица, Нямц, Бистрица, Побрата, Хумор, Хородник, а также епископия в Рэдэуцах, епископия Роман и митрополия в Сучаве. В документах Стефана появляется информация о нескольких новых монастырях, которые были основаны при нем: Путна, Воронеж, Тэзлэу, Добровец.

И в данном случае ясно выделяются три периода дарений сел монастырям. В 1457-1481 гг. монастырям подарено 11,5 сел, причем за первые шесть лет правления сведения о таковых вообще отсутствуют. Основные пожалования этого времени сделаны монастырю Путна, начиная с момента его основания в 1466 г. Остальные дарения относятся к монастырям Побрата (1 село) и Тэзлэу (2 села), а также Сучавской митрополии (2 села). К тому же монастырь Тэзлэу основан в 1481 г. Таким образом, из 11 церковно-монастырских единиц, существовавших до прихода господаря к власти, его милости удостоились лишь митрополия и Побрата.

Во второй половине правления господаря количество подаренных сел монастырям значительно увеличиваются. В 1488-1492 гг. оно достигло максимума – 23,5 села, а в конце жизни Стефана (1499-1503 гг.) – вновь резко увеличилось до 22 сел. Из общего количества в 54,5 села, подаренных монастырям, на эти годы приходится 45,5 – 83,5%. По хронологическому распределению очевидны два пика: 1488-1492 и 1499-1503 гг. Показательно, что 40,5 сел получили всего лишь три монастыря: Путна (более всех), а также Тэзлэу и Добровец. Все они построены радением Стефана Великого. Из оцененных в абсолютных цифрах пожалований монастырь Путна получил владений на сумму 6359, Добровец – 1500, Воронеж – 1045, Тэзлэу – 1070 злотых. С другой стороны стоимость сел, подаренных господарем старым церковным вотчинникам, составляет значительно меньшие размеры: Сучавской митрополии – 320, монастырю Нямц – 400, монастырю Бистрица – 750 злотых.

* * *

Вторая половина XV в. отмечена техническими достижениями, проложившими дорогу к установлению гегемонии Европы во всем мире. Начиная от резки стекла алмазами и оптически точной шлифовки драгоценных камней на станках, работы свыше тысячи типографий Италии, Германии, Франции и других стран до распространения карманных часов и огнестрельного оружия, в том числе индивидуального. Эти новшества не меньше, чем создание океанских многомачтовых судов²⁹, открывали невиданные возможности перед теми, кто рвался к богатству и власти. Кроме того, для реализаций казалось бы авантюрных амбиций уязвленных османскими победами христиан, требовалась воля и деньги государственных мужей, а равно инициатива и отвага первопроходцев.

Известно, что Христофору Колумбу так и не удалось склонить короля Португалии Жуана II (1481-1495) к организации экспедиции в поисках западного морского пути в Индию. Риск останавливал правителей, поскольку для постройки только одной каракки, вроде знаменитой «Санта Марии», требовалось 4 тыс. дубов. И все же в 1492 г. испанская экспедиция Колумба открыла за атлантическими водами «Вест-Индии»³⁰.

Этот год Запад встретил в тревоге. В начале апреля над Флоренцией разыгралась страшная буря, и гром попал в купол кафедрального собора. Через три дня умер Лоренцо Великолепный, а 25 июля душа покинула Иннокентия VIII. В августе папой стал беспринципный злодей Александр VI Борджа³¹. Доминиканец Савонарола (1452-1498) воспринял эти события как предзнаменование и предсказал, что скоро ударит *«меч Господень»* и наступят испытания, за которыми последует обновление Церкви. Неистовый аббат, в 20-летнем возрасте написавший поэму *«О гибели мира»*, явился народу истинным спасителем и пророком, провозгласив последовавшую за ним Флоренцию *«небесным Иерусалимом»*. Своими проповедями о спасении с ним *«на ковчеге»* он способствовал свержению тирании Медичи и падению авторитета Рима, который отождествлял с Вавилоном. Наступало время решающей битвы воинства Христа и Сатаны, поэтому Савонарола взывал к господу: *«Теперь молю тебя, чтобы начался новый век, который будет началом великих дел»*³².

Умонастроения того десятилетия как зеркало отразило творчество Альбрехта Дюрера. Коммерческий успех ему принесла *«Дискордия»*. Он изобразил обнаженных античных богинь, выставя напоказ греховную сущность женщин. Его замысел, в частности, раскрывало висящее над ними яблоко раздора с буквами, за которыми скрывалась сентенция *«мерзость рода человеческого»*. Народ окрестил картину в духе эпохи – *«Четыре ведьмы»*. В 1498 г. художник создал свой *«Апокалипсис»*. Серия гравюр, вселявшая ужас и одновременно дававшая надежду на спасение в *«Новом Иерусалиме»*, пользовалась большим спросом в Германии и за ее пределами. Готовился к светопреставлению и *«Вечный город»*. На рождество 1499 г. по распоряжению папы в базилике Св. Петра размуrowали *«Святые ворота»*, открывшие душам праведников свободный вход в рай. Огромные толпы кающихся заполнили пути, ведущие в Рим. В изложении современного автора это выглядело так: *«Шли босые по каменным дорогам, ползли на коленях. В саванах, с зажженными свечами. Падали без чувств перед изображениями Страшного суда, не в силах перенести зрелища ожидавших их мук»*³³.

Победа индивидуализма, столь восхитительно выраженная в художественных шедеврах, *«оказалась разрушительной для социальной и политической жизни ренессансного общества»*³⁴. Миром правила вовсе не *«глупость»*, а люди *«представлявшие своей разбойничьей и человеконенавистнической самовлюбленности полную свободу»*³⁵. Савонарола прямо утверждал, что Александр VI *«вовсе не папа, он не христианин и не верует в Бога»*³⁶.

Праздник рождества прошел и наступил 1500 г. Вселенских перемен не наблюдалось. Однако через полгода в день Св. Петра молния разрушила папский дворец и его обломки погребли восседавшего на троне папу. Удивительно было то, что *«викарий Иисуса Христа»* не пострадал. Это было еще одно предзнаменование, дававшее основания для ревизии надежд на справедливый суд. Массовое сознание испытало бессилие перед скверной реальности. Как реакцию на не материализовавшееся пришествие Спасителя

можно расценивать написанный А. Дюрером в 1500 г. «Автопортрет в одежде, отделанной мехом». С точки зрения христианских ортодоксов художник совершил кощунство – он изобразил себя на липовой доске в виде Иисуса. Замысел подчеркивал и избранный ракурс – в соответствии с канонами в анфас позволительно писать только бога. Вызов читается и в надписях, помещенных как на иконах справа и слева от головы художника. Справа помещена его монограмма, а слева – латинский текст: **«Так написал я себя, Альбрехт Дюрер из Нюрнберга, вечными красками, в возрасте 28 лет»**³⁷. Практически тогда же в 1500-1502 гг. И. Босх создает трехстворчатый алтарь «Воз сена» – иллюстрацию к нидерландской поговорке **«Мир – стог сена, и каждый старается ухватить с него сколько может»**³⁸. Европа раздирали очарования и разочарования Земным и Небесным.

Из находившейся в смертельной опасности Молдавии западный гуманизм выглядел картинкой к известной итальянской истине: ***Se non e vero, e ben trovato*** – **«Если это и неверно, то все же хорошо придумано»**. По сообщению дипломата XVI в. Сигизмунда Герберштейна Стефан часто сетовал, что **«сам он, ежедневно сражаясь, едва в состоянии защитить свои границы»**³⁹. Прожив жизнь на пределе физических и духовных сил, молдавский господарь всегда оставался настоящим патриотом. Документы позволяют лучше представить эту незаурядную личность.

Показателен договор с Яном Ольбрахтом 1499 г., которым предусмотрена возможность бегства господаря и его людей **«от некоторого неприятеля мощного»** в польские владения. Однако даже при таком повороте, Стефан полагал, что при поддержке короля будет вновь **«добывать нашу отчизну Землю Молдавскую»**⁴⁰.

Конфликт с Польшей из-за Покутья, который длился больше столетия, приобрел особенно острые формы в конце жизни господаря. Показательна аргументация позиций молдавской дипломатии, раскрывающая побуждения Стефана. В апреле 1502 г. в походном лагере на территории Покутья он заявил посланнику кардинала Фредерика, фактического правителя Польши, что проблема спорных земель не разрешается по вине поляков, а правовое положение провинции документально не зафиксировано ни в одном из договоров. Господарь считал себя наследственным правителем этой земли, издревле принадлежавшей его предкам – ***est mea terra ex antiquis temporibus***. По феодальным меркам это давало право взять Покутье силой. В начале ноября того же года Стефан просил старост Львова вмешаться и растолковать королю наследственную природу его власти над Покутьем: ***terra est mea et patrimonium meum***. У Яна Ольбрахта не было никакой возможности для маневров. Король должен был согласиться с потерей провинции и тогда получал помощь в борьбе **«против турок и татар»**. В противном случае господарь оставлял под своей властью Покутье, которое он занял при поддержке Венгрии, до смерти. Ровно год спустя, воеводу вновь уговаривали отказаться от Покутья. Стефан ответил: **«Взяли мы тот клочок земли; хочу, чтобы он мне достался»**⁴¹. Господарь дорожил приобретением, оплаченным кровью молдавских воинов.

Уже 22 ноября 1503 г. переговоры в Люблине с новым польским королем Александром вел молдавский посол Лука. Он напомнил о прежних добрых отношениях Молдавии и Польши, которые прервались, поскольку Ян Ольбрахт с советниками **«потоптали записи и присяги отца своего Казимира»**. Рассказав о попытках разрешить при посредничестве венгров пограничную проблему, Лука заключил: **«И тогда мы на ту землю поставили наших людей»**. В его речи повторены слова Стефана, в которых названа **«бука та земли, што от Галицкого буковины...»**. Во имя мира между двумя странами и справедливости господарь предлагал Александру уступить: **«Для прыятельства тотъ кусъ земљи абы есте ся ее лишили, бо была нашою земли Молдавъской зъ стародавѣна отчына»**⁴².

Григорий Уреке писал, что исход последней войны Стефана, решило нападение на Молдавию нанятого поляками войска. Он говорит, что господаря уговорили покинуть Покутье свои, но добавляет: **«Исполнил он более из-за болезни, сиречь подагры, которой он страдал»**⁴³. Близился смертный час Стефана, который с тайной надеждой ожидали и в стране, и за границей. Однако к встрече с богом был готов и господарь.

* * *

Заупокойно-поминальный культ в Восточной Европе, как известно, сформировался при непосредственном участии митрополита Киприана (ок. 1330-1406). С его именем связано появление в конце XIV в. находившихся в употреблении десятилетиями и непрерывно пополнявшихся синодиков⁴⁴. Эти преобразования оказали прямое влияние и на Молдавию. Они были продолжены племянником иерарха Григорием Цамблаком (ок. 1365-1419?) и другими церковными деятелями болгарского происхождения⁴⁵. Сохранившийся поминальник Бистрицкого монастыря заведен в 1407 г.⁴⁶

Эсхатологические ожидания второй половины XV в., охватив Болгарию и Балканы, распространились за Дунай, на Восточную Европу⁴⁷. По мере приближения 7000 г. нарастал **«синдром обеспокоенности»** загробной участью души, что прослеживается на материале российских массовых источников XIV–XV вв. Чтобы обеспечить себе поминальные богослужения «ввек», богомольные землевладельцы часто одаривали монастыри селами. Такие пожертвования превратились в XV в. в важнейший источник увеличения имений церкви, которая охотно брала на себя заботу о душах вкладчиков в обмен на неотчуждаемое имущество⁴⁸.

Заботу о душе Стефан проявлять уже в начале своего правления. В 1466 г. он одновременно начал платить оброк Зографскому монастырю и строить Путну. Но это были первые шаги. Основные вклады господаря – населенные земли – монастырям селам (Табл. 5) демонстрируют картину периодичности таких акций.

Таблица 5. Дарения сел монастырям при Стефане Великом

Периоды	Плотность дарений			Крупнейшие дарения			
	Лет	Сел	Сел/год	Путна	Добровец	Тазлэу	Другие
1457-1462	5,75	0	0	0	0	0	0
1463-1481	19	11,5	0,6	6,5 – 11,4%	0	2 – 3,5 %	3 – 5,3 %

1482-1487	6	0	0	0	0	0	0
1488-1492	5	23,5	4,7	10 – 17,5 %	0	5,5 – 9,6 %	8 – 14 %
1493-1498	6	0	0	0	0	0	0
1499-1503	5	22	4,4	8 – 14 %	8 – 14 %	0	6 – 10,5 %
1504	0,5	0	0	0	0	0	0
Всего	47,25	57	1,2	24,5 – 43 %	8 – 14 %	7,5 – 13 %	17 – 29,8 %

Более 18 лет – примерно 38,6% продолжительности правления господаря – вообще не отмечены пожалованиями, хотя в среднем на каждый год его пребывания на престоле приходится по 1,2 села, переданных в церковные вотчины. С другой стороны, хорошо видны три периода пожалований. К первому (самому продолжительному) относится только 11,5 сел, из которых больше половины приняла Путна. Их плотность в расчете на один год в два раза ниже среднего показателя. Два других периода вместе покрывают меньше четверти времени правления, но зато охватывают около 80% всех сел, ставших монастырскими при Стефане. Подавляющее большинство имений передано духовным феодалам примерно равными частями (41,2% и 38,6%) в два приема, разделенными 5 пустыми годами. Не менее 70% сел получили три собственника, среди которых опять же на долю Путны выпало 43%. Этой обители передано больше всех имений в каждом из трех периодов. В 1499-1503 гг. столько же сел господарь пожаловал новому монастырю Добровец. Тазлэу досталось несколько меньше дарений, которые имели место в первом и втором периодах.

Другой источник, о котором уже шла речь, – молдавские летописи. Этот жанр вымысла не допускал: «Писать сакральным – церковнославянским – языком божественной службы можно было только о правде и Истине»⁴⁹. Поскольку летописные записи демонстрируют ту же периодичность, это означает, что в Молдавии ожидали светопреставления дважды и в 1492 г., и в 1500 г. Религиозная полемика с католиками способствовала обмену богословскими достижениями. Стефан находился в постоянных контактах с Западной Европой, особенно с Польшей, Венгрией, Италией и Германией.

Весть о близости конца света, принесенная из Византии в другие православные страны, включая Молдавию, с конца XIV – начала XV вв. прямо связывалось с османской экспансией. Падение Константинополя и давно поселившийся на Балканах страх «стали причиной широкого развития и распространения пророчеств и эсхатологической литературы вообще». Со Вторым пришествием связывалось и исполнение мистической миссии неким идеальным «последним царем». Венец этого спасителя примеряли на многих правителей. Искали его и в Молдавии, где историко-апокалиптические сочинения, сохранившиеся отчасти до наших дней, переписывались еще до 1453 г.⁵⁰ Разумеется, на роль безымянного «греческого царя» как нельзя лучше подходил Стефан Великий, на которого возлагало надежды на спасение от «исмальян» множество единоверцев.

В этой ситуации молдавскому господарю оставалось надеяться только на самого себя и на Бога... Анализируя данные о ктиторийских деяниях Сте-

фана, нельзя не обратить внимание на то, что 22 из 24 четко датированных монастырей и церквей той эпохи построены в 1487-1504 гг. При этом крепостное строительство приходится в основном на 1476-1483 гг. Храмы возводились в крупнейших населенных пунктах – Сучаве, Яссах, Васлуе, Пятра Нямец, Бакэу, Дорохое, Хушь, Хырлэу, а также в монастырях – Путне, Нянце, Бистрице, Тазлэу, Добровце, Воронце⁵¹. Нечто подобное прослеживается и по ктиторским надписям в Болгарии⁵².

Надеждой на чудесное спасение «*в мольбу святому иерарху и чудотворцу*» проникнуты «писания» на стене церкви Св. Николая, завершенной на господарском дворе в Яссах 10 августа 7000 г. – как раз накануне ожидавшегося Второго пришествия⁵³.

В молдавских богослужебных книгах, прижизненно справленных господарем «*за помин себя*», можно найти намеки на причину милости Стефана. В тетраевангелии из Воронца 1490 г. говорится о боге, который господствует над всеми «*в начале и в конце благих дел*». В четвероевангелии 1495 г., хранящемся теперь в Зографском монастыре, сказано еще определеннее: «*Это тетраевангелие купил Ио Стефан воевода, сын Богдана воеводы и Олти, и положил его в мольбе о себе в храме Успения пресвятой владычицы нашей Богородицы и приснодевы Марии, в церкви в Борзешти на Тотруше, пусть будет непоколебима память о нем пока стоит этот храм; а если кто станет нарушать и колебать эту память, то ли епископ, то ли поп, то ли кто-нибудь, да будет тому соперником святая богородица в день страшного судища Христова...*»⁵⁴

Однако более всего впечатляет высеченная в мраморе эпитафия великому господарю: «+ *Благочестивый господин, Ио Стефан воевода, божьей милостью господарь Земли Молдавской, сын Богдана воеводы, ктитор и создатель святой обители сей, иже здесь лежит. И преставился к вечным обителям, в лето 7000..., месяца... и господствовал лета...*»⁵⁵ В этом тексте из Путны не достает данных о точной дате смерти и продолжительности правления господаря. Однако для этих сведений специально оставлены места, которые после кончины Стефана по какой-то причине так и остались незаполненными. Эти пробелы являются безусловными свидетельствами того, что надгробие было изготовлено заранее. Вряд ли нужно сомневаться, что об этом распорядился лично господарь, с благоговением украшавший могилы своих предков. Судя по дате, место упокоения было подготовлено подобающим образом уже к 1492 г. Стефан, как известно, пережил предполагаемое светопреставление, не состоявшееся и в 1500 г.

* * *

Статистический анализ молдавских средневековых грамот, который широко и столь успешно применял в своих исследованиях П.В. Советов, в данном случае применен к летописям и памятникам эпиграфики. В результате через соотношение количественных параметров выявлены качественные различия исторического характера, зачастую ускользающие от взгляда при традиционном описании источников. Получены объективные основания для различения трех этапов в истории Молдавии эпохи Стефана Великого.

Такое хронологическое деление далеко не общепринято⁵⁶. В некоторых работах подобного рода рубрикации сделаны в значительной степени интуитивно с сильным акцентом на политическом аспекте событий, в первую очередь международных⁵⁷.

Ритмика ведения официального летописания и выпуска господарских грамот, пожалований монастырям, строительства храмов и крепостей позволяет глубже понять поворотные моменты в истории «Земли Молдавской» второй половины XV в. Три этапа исторического развития страны, характеризуют не только материальную, но и духовную сторону жизни, связанную с важными переменами в умонастроениях Стефана Великого и общественном сознании. Среди до сих пор неочевидных причин, формировавших историческую ситуацию второй половины XV в., несомненно, следует говорить об ожидании конца света в 1492 и, вероятно, в 1500 гг.

Религиозное мироощущение господаря вполне соответствовало духу времени. Деяния характеризуют его как правителя хорошо знавшего христианское вероучение и совершенно сознательно, служившего православию. Величие Стефана, может быть, и состоит в том, что «в свой жестокий век» он успешно сочетал приверженность божественным идеалам с несением тяжкого бремени земных забот. С этой точки зрения одна из летописей лаконично и точно подытожила историю его жизни: *«Был человек воинственный, удачливый и набожный»*⁵⁸.

Литература:

- 1 Руссев Е.М. Молдавское летописание – памятник феодальной идеологии. Кишинев. 1982. С. 30-37 и др.
- 2 Славяно-молдавские летописи XV-XVI вв. М., 1976.
- 3 Всего в корпусе опубликовано 499 грамот: 204 экз. за 1457-1486 гг. и 295 экз. за 1487-1504 гг. (Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. Vol. II-III). В подсчетах учтены только достоверные документы, датированные с точностью до месяца или хотя бы года.
- 4 См. Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV – начало XIX в.). Кишинев, 1987. С. 69-75.
- 5 Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. Vol. II-III. București, 1976, 1980.
- 6 Всего в корпусе опубликовано 499 грамот: 204 экз. за 1457-1486 гг. и 295 экз. за 1487-1504 гг. (Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. Vol. II-III). В подсчетах учтены только достоверные документы, датированные с точностью до месяца или хотя бы года.
- 7 Славяно-молдавские летописи... С. 30.
- 8 См. Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества (последняя треть XIV – начало XIX в.). Кишинев, 1987. С. 69-75.
- 9 Ужанков А.Н. Русское летописание и Страшный Суд («Совестные книги» Древней Руси). <http://www.pravoslavie.ru/archiv/letopis.htm>.
- 10 Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей. <http://orel.rsl.ru/nettext/history/kostomarov/hist/kostom14.htm>; Лурье Я.С. 1960. Идеологическая борьба в русской публицистике конца XV – начала XVI в. М.; Л. С.
- 11 Геллей Г. Библийский справочник. СПб., 1999. С 683; История мировой культуры (мировых цивилизаций). Ростов-на-Дону, 2002. С. 477.
- 12 Ужанков А.Н. Указ. соч.
- 13 Алексеев Ю.Г. Государь вся Руси. Новосибирск., 1991. С. 170.
- 14 Арьес Ф. Человек перед лицом смерти. М., 1992. С. 111.
- 15 Ужанков А.Н. Указ. соч.
- 16 Лурье Я.С. Указ. соч. С. 375-383; Словарь книжников и книжности Древней Руси. Вып. 2 (вторая половина XIV-XVI в.). Часть 1. М., 1988. С. 364-366.

- 17 Лурье Я.С. Указ. соч. С 269; Словарь книжников... Часть 2. М., 1989. С. 436; Скрынников Р.Г. Третий Рим. 1999. <http://www.rus-sky.org/history/library/skrynnikov.htm>.
- 18 Костомаров Н.И. Указ соч.; Словарь книжников... Часть 1. С. 364-366; 434-435.
- 19 Словарь книжников... Часть 1. С. 504-509; Скрынников Р.Г. Указ. соч.
- 20 Ужанков А.Н. Указ. соч.
- 21 Алексеев А.И. Церковь и государство на Руси в XV – начале XVI вв. (Ранний этап иосифляинства и нестяжательства). Автореф. дисс. канд. ист. наук. СПб., 1998.
- 22 Руссев Е.М. Указ соч. С. 42.
- 23 Славяно-молдавские летописи... С. 66, 72, 120.
- 24 Славяно-молдавские летописи... С. 53.
- 25 Мохов Н.А. Молдавия эпохи феодализма. Кишинев, 1964. С. 176.
- 26 Славяно-молдавские летописи... С. 63, 69.
- 27 Советов П.В. Исследования по истории феодализма в Молдавии. Т. 1: Очерки истории землевладения в XV-XVIII вв. Кишинев, 1972. С. 82-84, 89, 153, 184-188, 217, 222, 489. Табл. 1.
- 28 См. Documenta Romaniae Historica. A. Moldova. Vol. I-III. București, 1975, 1976, 1980. Подсчеты, касающиеся пожалований церкви, сделаны преподавателем Высшей Антропологической Школы Жанной Кроитор, которой автор выражает искреннюю благодарность.
- 29 История Европы. Т. 2. Средневековая Европа. М., 1992. С. 48-60.
- 30 Средневековый мир в терминах, именах и названиях. Минск, 1999. С. 67, 116-117, 183-184, 324.
- 31 Лозинский С.Г. История папства. М., 1986. С. 208-215; Мариети М. Савонарола. София, 2001. С. 54.
- 32 Мариети М. Указ. соч. С. 57-63, 89-90.
- 33 Зарницкий С.В. Дюрер. М., 1984. С. 75-108.
- 34 История мировой культуры... С. 293.
- 35 Буркхардт Я. Культура Возрождения в Италии. М., 1996. С. 298.
- 36 История мировой культуры... С. 313.
- 37 Зарницкий С.В. Указ. соч. С. 109-110.
- 38 Средневековый мир... С. 50; Фомин Г.И. Иероним Босх. М., 1974.
- 39 Герберштейн С. Записки о Московии. М., 1988. С. 68.
- 40 Bogdan I. Documentele lui Ștefan cel Mare. București, 1913. P. 417-441. Nr. CLXXVIII.
- 41 Bogdan I. Op. cit. P. 459-462, 463-465, 472-482. Nr. CLXXXIII, CLXXXV, CXCI. Показательно, что эта транслитерированная фраза – Vzyaly esmi tu bucato zemlye, hoczu stobi my s'ya ney dostalo – сказана господарем на местном русском наречии.
- 42 Bogdan I. Op. cit. P. 482-496. Nr. CXСII.
- 43 Уреке Гр. Летописецул Цэрий Молдовей. Кишинэу, 1971. P. 114; см. Руссев Е.М. Указ. соч. С. 280.
- 44 Алексеев А.И. Указ. соч.
- 45 Словарь книжников... Часть 1. С. 175-180; 464-475; Павлов Пл. Византийско-българският културен модел в средновековна Молдова (XIV-XV в.) // Българите в Северното Причерноморие. Т. VIII. Велико Търново, 2004. С. 167-178.
- 46 Руссев Е.М. Указ. соч. С. 30.
- 47 Польшванний Д.И. Культурное своеобразие средневековой Болгарии в контексте Византийско-славянской общности IX-XV веков. Иваново, 2000. С. 216-231.
- 48 Алексеев А.И. Указ. соч.
- 49 Ужанков А.Н. Указ. соч.
- 50 Тъпкова-Заимова В., Милтенова А. Историко-апокалиптична книжнина във Византия и в средновековна България. София, 1996. С. 16, 17, 26, 58, 65 и др.
- 51 Repertoriul monumentelor și obiectelor de artă din timpul lui Ștefan cel Mare. București, 1958. Nr. 2-23.
- 52 Польшванний Д.И. Указ. соч. С. 229.
- 53 Repertoriul... P. 104, 108. Nr. 9.
- 54 Repertoriul... P. 400-401, 406-408. Nr. 151, 157. Fig. 270.
- 55 Repertoriul... P. 267-269. Nr. 73. Fig. 193.
- 56 Мохов Н.А. Указ. соч. 1964; Гонца Г.В. Молдавия и османская агрессия в последней четверти XV – первой трети XVI в. Кишинев, 1984; Очерки внешнеполитической истории Молдавского княжества... 1987; Стати В.Н. История Молдовы. Кишинев, 2003.
- 57 Istoria României. Vol. II. București, 1962. P. 488-550; Istoria Moldovei di cele mai vechi timpuri pînă în epoca modernă. Chișinău, 1992. P. 78-101.
- 58 Славяно-молдавские летописи... С. 120. МПІІ: człowiek bil valeczni, fortunni i nabożny. P. 110.

ALIANȚE DINASTICE ÎN ȚARA MOLDOVEI DUPĂ DOMNIILE LUI RADU MIHNEA*

Valentin CONSTANTINOV

Domniile lui Radu Mihnea din Țara Românească și Moldova au impresionat contemporaneitatea. Personalitatea puternică a acestui voievod, realizarea pe cale diplomatică a uniunii dinastice a celor două țări române extracarpatice reprezenta o confirmare a pretențiilor domnului român de mare suveran, iar realizările lui deschideau un nou capitol în istoria Țărilor Române.

Radu Mihnea a murit la începutul anului 1626, la Hârlău. Conform relatării lui Miron Costin: “Omu boleac fiindu Radul vodă și de mâini și de picioare, care boală podagră și hidagră să dzice, n-au trăgănatu multu viața și acolea la Hîrlău s-au sfârșit viața, în anul 7134 <1626 *n.ns.*> în dzile...”¹. Cronicile muntene menționează și ele acest fapt: “Deci preste puținea vreme murind Radul vodă în Moldova, trimise fie-său, Alexandru, de i-au adus oasele aici în țară, de l-au îngropat la mănăstirea lui, unde iaste hramul Sfetaia Troiță, din jos de București”² și “dar și el ca un om au murit, în târg, în Hîrlău și fie-său Alixandru vodă au trimis de i-au adus trupul și l-au îngropat la mănăstirea lui la Sfînta Troiță”³. Hrizea vistiernic, Trufanda postelnic și Costin, tatăl viitorului cronicar, pe atunci postelnic al doilea, au adus din Moldova la București corpul neînsuflit⁴, care va fi îngropat în mănăstirea Radu Vodă.

Pentru boierii moldoveni era important să evite posibilitatea unor imixtiuni externe, care nu puteau aduce altceva decât necazuri țării. Alegerea a căzut pe Miron Barnovschi. Miron Costin găsea o explicație pentru această opțiune: “După moartea Radului vodă celui Mare, boierii și țara văzându pre Barnovschi hatmanul omu de țară fără cuconi și cunoscut împărăției cu slujbele ce făcuse la Hotin⁵, la sultan Osman și cunoscut și căpeteniilor tătărăști, ales lui Cantemir, cu carile legasă priiteșug ... au ales cu glasurile tuturor pre Barnovschi hatmanul de domnie și au mârșu o samă de boieri la împărăție, de i-au adus steag de domnie”⁶. Rapiditatea cu care boierii moldoveni au acționat i-a pus pe funcționarii turci în fața faptului împlinit. Aceștia din urmă n-au mai cutezat să intervină, cel puțin pe moment, în treburile interne ale Moldovei și astfel au acceptat instalarea în scaun a lui Miron Barnovschi⁷. Radu Mihnea se numără printre puținii domni români din secolul al XVII-lea care a murit în scaun. Din inscripția de pe mormântul său din București rezultă că el a murit la 13-14 ianuarie 1626⁸. Din această perioadă, însă, datează un caz rar întâlnit în diplomația românească. Sunt cunoscute câteva documente emise în numele lui Radu Mihnea între 14 și 20 ianuarie 1626, când

acesta era deja mort⁹. În plus, de la 17 ianuarie 1626, cunoaștem un act emis de Miron Barnovschi, în calitate de domn, la Iași¹⁰. Prin acesta el întărea mănăstirii Hlincea un loc domnesc din hotarul târgului Iași odată cu stabilirea acolo a călugărilor scoși de la mănăstirea Aron Vodă¹¹. Editorul volumului precizează că actul este autentic, iar cifra este scrisă clar¹². În acest caz, ar rezulta că în același timp au fost emise acte atât în numele domnului decedat, Radu Mihnea, cât și în numele celui nou, Miron Barnovschi. Acest fapt s-ar putea explica prin tendința de a asigura continuitatea domniei. Dacă s-ar fi procedat altfel, ar fi existat neșansa intervențiilor din exterior în favoarea unor pretendenți care n-au lipsit niciodată din jocurile marilor puteri. Or, prin alegerea rapidă și de comun acord a lui Miron Barnovschi se excludea această posibilitate și se asigura funcționarea fără întrerupere a aparatului de stat.

Dintre motivele evocate de Miron Costin pentru alegerea lui Miron Barnovschi în istoriografia românească s-a încetățenit ideea că prin formula „Omu de țară fără cuconi” s-a încercat o lovitură dată tradiției dinastice. S-a mers, chiar, mai departe afirmându-se că din relatarea lui Miron Costin ar rezulta consolidarea regimului nobiliar în Moldova¹³. În ceea ce ne privește, n-am fi chiar atât de categorici în acest sens. În primul rând, aspectele legate de instituirea unui regim nobiliar în Țările Române sunt complexe și fără o analiză a tuturor fenomenelor de natură externă și internă nu se poate ajunge la niște concluzii simpliste. Miron Costin nu amintește că noul domn era nepot de soră al lui Ieremia și Simion Movilă¹⁴. În documentele epocii noul domn se va intitula „Miron Barnovschi Moghila”, iar în acte externe îi numea pe cei doi „predecesori din sângele nostru - antecessorow y krew nasza”¹⁵.

La 21 februarie 1626, bailului Veneției de la Constantinopol, bun cunosător al realităților românești, scria că Radu Mihnea, când era pe moarte, „a înlocuit în acel guvern pe un Primoschi <Miron Barnovschi *n.ns.*> de origine poloneză, dar din neam vechi moldovenesc și destinat a-i fi ginere <*subl. ns.*>, căruia i-a lăsat o sută de mii de țechini, cincizeci <de mii *n.ns.*> ca moștenire, iar ceilalți <bani *n.ns.*> pentru a obține de la Poartă Principatul, cum s-a și întâmplat”¹⁶. Iar dacă lucrurile stau așa, înseamnă că Radu Mihnea, aflat pe patul de moarte, împreună cu fruntașii țării, a desemnat pe acel care avea să-i urmeze la tron și totodată să-i fie și ginere.

Alianța matrimonială trebuia să asigure continuitate, dar și o mai mare legitimitate domniei, astfel apăruse ideea căsătoriei fiicei lui Radu Mihnea, Ecaterina, cu Miron Barnovschi. În acest caz, expresia „fără coconi” din cronica lui Miron Costin, pusă de istoriografia românească pe seama triumfului regimului nobiliar în Moldova, trebuie privită mult mai nuanțat cu atât mai mult cu cât marele cronicar și-a scris letopisețul mult mai târziu decât evenimentele descrise de el. Ar apărea aici o problemă – de ce atunci nu s-a produs această căsătorie? Poate că aici a fost problema vârstei fiicei lui Radu Mihnea, căsătoria poate s-a amânat pentru perioada când aceasta ar fi atins majoratul. În orice caz știm doar că această căsătorie care s-a planificat așa și nu s-a mai realizat.

Rapiditatea cu care boierii moldoveni au pus puterea suzerană în fața faptului împlinit era motivată de numeroșii pretendenți de care țările noastre n-au dus

niciodată lipsă. La aceștia s-a adăugat și un oarecare Roditi, care era protejatul hanului tătar, iar după evenimentele din anul 1624 pericolul unei intervenții tătarăști era real¹⁷. Cu atât mai mult cu cât turcii nu aveau de gând să intre în conflict cu tătarii¹⁸. Într-o altă scrisoare de la 22 martie 1626, același Zorzi Giustinian expune aceleași temeri ale moldovenilor din partea tătarilor: “După moartea principelui Radu mulți au fugit din Moldova, temându-se că Saim Ghirai nu va reuși să-l pună în scaun pe Roditi și primul ales <Miron Barnovschi *n.ns.*> de sultan strânge o sumă de bani pentru a-l opri”. Există deci posibilitatea izbucnirii unui conflict pentru scaunul Țării Moldovei.

Noul domn a fost considerat un continuator al politicii promovate de înaintașul lui. Aurel H. Golimaș, în monografia sa referitoare la domnia lui Miron Barnovschi, spunea că acesta conducea “după stilul lui Radu Mihnea”¹⁹ și că a “lăsat pe toți sfetnicii înaintașului său la dregătoriile lor”, singura schimbare fiind bineînțeles cea a hatmanului²⁰, dregătorie pe care Miron Barnovschi a deținut-o în timpul lui Radu Mihnea. După cum se știe, o dată cu instalarea lui Radu Mihnea pe tronul Moldovei, au venit aici mai mulți dregători din Țara Românească²¹. Dintre aceștia mulți erau greci. Prin cooptarea în sfatul său domnesc a celor mai importanți boieri moldoveni și includerea colaboratorilor săi apropiați din rândul grecilor Radu Mihnea a reușit formarea unui sistem al sfetnicilor bine pus la punct, care i-a asigurat promovarea unei politici active în exterior, precum și sprijinul din interior.

Miron Barnovschi a moștenit membrii sfatului domnesc ai predecesorului său. Boierii pământeni, repuși în drepturi de către Radu Mihnea, după persecuțiile din timpul primei domnii a lui Ștefan II Tomșa, vor fi regăsiți și în sfatul domnesc al lui Miron Barnovschi care, pe lângă faptul că era un descendent al Movileștilor, era înrudit cu cei mai mulți dintre ei²². Ionașcu Ghenghea, care a fost mare logofăt în timpul primei domnii a lui Radu Mihnea și la începutul celei de-a doua, era căsătorit cu fiica lui Luca Stroici și prin aceasta era înrudit cu Movileștii. Nicoară hatman și Mateiaș Gavrilaș erau căsătoriți cu surorile lui Miron Barnovschi. Savin Prăjescu era fiul lui Ion Prăjescu și al Greacăi, fiica lui Ion Movilă, tatăl lui Ieremia și Simion Movilă.

Totodată, Miron Barnovschi a moștenit de la înaintașul lui și pe dregătorii de origine străină, pe care Radu Mihnea i-a adus în Moldova. Aceștia erau deja împământeniți și la rândul lor înrudiți cu familiile boierești de seamă din Moldova sau Țara Românească²³. Necula Catargiu, mare postelnic în sfatul domnesc al lui Miron Barnovschi, era căsătorit cu Despa, fiica lui Vasile mare vistier în Țara Românească, Lupu Coci, viitorul domn al Moldovei, era căsătorit cu Todosia, fiica lui Coste Bâcioc, mare vornic, iar Grama căsătorit cu o nepoată a lui Orăș hatman, care a fost dregător în timpul domniei lui Constantin Movilă.

În cazul Moldovei, odată cu moartea lui Radu Mihnea, erau să reizbucnească disputele între Imperiul Otoman și Polonia pentru desemnarea pretendentului propriu în scaunul țării. Radu Mihnea a știut să păstreze distanța între cele două mari puteri și, prin acțiunile sale, să inspire încredere atât otomanilor cât și polonezilor. Or, starea de calm menținută puțin timp după urcarea lui Miron Barnovschi pe tron avea să fie tulburată odată cu primirea de către domnul Moldovei a indigenatului polonez și semnarea tratatului între acesta și trimișii regelui polonez. Iar la acel moment erau

destui aceia care doreau destituirea lui Miron Barnovschi, atât în interiorul țării, cât și în exteriorul ei. Repetarea scenariului confruntărilor otomano-poloneze din perioada anterioară era nedorită de Constantinopol și asta în condițiile când disputa pentru supremație în acest spațiu nu era deocamdată încheiată. Inițial domnul Moldovei, asemeni predecesorului său, Radu Mihnea, și-a asumat rolul de mediator între Polonia și Imperiul Otoman²⁴, ulterior însă simpatiile față de Polonia aveau să-i aducă scoaterea din scaun²⁵. Mai târziu, în 1629, în prima jumătate a anului, Miron Barnovschi va depune jurământul față de regele Poloniei, Sigismund III, cu prilejul obținerii indigenatului polonez²⁶. Prin scrisoarea din 3 iulie 1629, domnul Moldovei îl asigura pe Ștefan Liubomirski, voievodul Rusiei, de atașamentul său față de Polonia²⁷. Înclinarea evidentă a lui Miron Barnovschi spre Polonia a alarmat pe o parte din boierii moldoveni, care l-au denunțat pe domn la Poartă, cerând sultanului înlocuirea lui Miron Barnovschi. Motivele invocate de cei care îl pârau pe domn erau înțelegerile lui Miron Barnovschi cu polonezii precum și căsătoria acestuia cu fiica Przerembski²⁸. În scrisoarea solului francez, Przerembski era numit castelan al Camenețului și nu al Sieradzului cum era de fapt, dar acest lucru era de o importanță mai mică. Important este că Miron Barnovschi se căsătorea cu fiica unui nobil polonez și nu cu Ecaterina, fiica lui Radu Mihnea. Evident că gruparea care l-a denunțat pe Miron Barnovschi la sultan, cu argumente imbatabile, era reprezentată din persoane care nu împărtășeau linia politică promovată de domn, iar aceștia nu puteau fi decât dregătorii pe care Radu Mihnea i-a adus cu el în Moldova și care, înrundindu-se cu familiile boierești autohtone, au început să joace un rol important în viața politică a țării. Ei nu puteau vedea cu ochi buni politica de apropiere a domnului Moldovei față de Polonia și abandonarea politicii de echidistanță, promovată de înaintașul lui Miron Barnovschi. În plus, ei urmăreau aducerea pe tronul Moldovei a favoritului lor, Alexandru Coconul, fiul lui Radu Mihnea, care de aproximativ doi ani, de la sfârșitul anului 1627, aștepta ca șansa revenirii în scaun să-i mai surâdă o dată. Nu avea importanță dacă aceasta era Țara Moldovei și nu Țara Românească. Tatăl său a fost domn în ambele țări, ceea ce-i permitea conform tradiției dinastice să ocupe tronul fie la est fie la sud de Carpați. Argumentele cu care partida împământenților s-a prezentat la Poartă sunt lesne de presupus. În primul rând, persoana care obținea indigenatul trebuia să declare jurământ coroanei poloneze, or acest lucru contrazicea interesele otomane, care oricând puteau declanșa un conflict militar cu Polonia. În al doilea rând, conform principiilor acordării indigenatului, cei care îl obțineau trebuiau să cumpere moșii în Polonia pentru a se întreține în timpul aflării lor în regat²⁹, ceea ce facilita opoziția, în cazul dat, a domnilor Țării Moldovei față de Imperiul Otoman. Atunci când s-a pus problema indigenatului Movileștilor, Ieremia Movilă a cumpărat o moșie în Polonia, la Ustia. După dezastrul din anul 1616, a impunerii convertirii la islam a fiilor lui Ieremia Movilă și a vinderii într-un harem a Elisabetei Movilă³⁰, moșia de la Ustia a rămas văduvită de simbolul de moșie domnească. Or, credem că nu întâmplător, anume această moșie a căzut în atenția lui Miron Barnovschi pentru a îndeplini condițiile obținerii indigenatului polonez. Prin cumpărarea acestei moșii de la descendenții lui Ieremia Movilă pe linie feminină, Miron Barnovschi o dată în plus demonstra calitățile sale de membru al unei dinastii domnești³¹.

După toate probabilitățile, tratativele privitoare la acordarea indigenatului pentru Miron Barnovschi s-au dus și în perioada anterioară. O dovadă în acest sens ar fi corespondența activă care s-a derulat în anul 1628 între Miron Barnovschi și Maximilian Przerembski³², castelanul de Sieradz, cel care l-a primit pe Miron Barnovschi în cadrul herbului Nowina, și care avea să-i devină și socru. Prin urmare, Miron Barnovschi pleca în Polonia așteptând acolo o nouă posibilitate de a reveni în scaun, iar în locul lui sultanul a numit domn în Moldova pe Alexandru Coconul³³. Despre același lucru Sebastian Vernier raporta dogelui la 7 iulie 1629³⁴. Instalarea lui Alexandru Coconul însă a întârziat un timp. Miron Costin ne oferă un tablou oarecum diferit de cel prezentat mai sus. Conform cronicii sale, vizirul i-ar fi cerut lui Miron Barnovschi 40 de pungi, i-ar acesta nevrând să le dea “i-au venit mazilie, neîmplându bine patru ani de domnie”³⁵. Posibil că acești bani i-au fost ceruți lui Miron Barnovschi pentru a nu da curs acuzațiilor de infidelitate față de Poartă, venite din partea adversarilor lui. De-abia la 15 august 1629, Ioan Dzik scria lui Ioan Jwaskowicz că turcii aduc în scaun pe Alexandru³⁶, iar la 18 august 1629, ambasadorul Veneției la Viena raporta dogelui că Husain pașa stă la hotarele Moldovei, hotărât să gonească pe principele de acolo, care era bănuț că are o înțelegere cu tătarii și polonezii³⁷. La 1 septembrie 1629, Sebastiano Vernier raporta de la Constantinopol despre o întâlnire a sa cu Alexandru Coconul, care n-a vrut să pornească spre Moldova înainte de a sta de vorbă cu dânsul, asigurându-l de atașamentul lui față de “Serenisima Republică”³⁸. La 28 septembrie 1629, fiul lui Radu Mihnea, Alexandru Coconul, comunica lui Gabriel Bethlen că a preluat scaunul Moldovei la 22 septembrie 1629³⁹, în urma unei lupte care s-a dat între susținătorii săi conduși de Lupu vistiernicul, viitorul domn Vasile Lupu și armata fostului domn, aceasta din urmă a fost învinsă, iar toți acei care îl susțineau pe fostul domn au trecut de partea sa, cu excepția lui Nicoară hatmanul, care în viitor avea să-și piardă moșiile pentru un asemenea devotament.

Miron Costin ne informează și el de o bătălie, la Toporăuți, care a avut loc între hatmanul Nicoriță, pe de-o parte, și vornicul Vasile Lupu și stolnicul Grama, pe de altă parte, în urma căreia “l-au împensu pre Nicoriță de la marginile țării”⁴⁰. Avem știri de atunci din care rezultă că numirea lui Alexandru Coconul domn al Țării Moldovei a fost primită cu mare bucurie de către moldoveni, care sperau că așa vor avea în sfârșit liniște⁴¹. Iar această stare de spirit și așteptările moldovenilor erau alimentate de memoria unui domn drept și înțelept, precum a fost Radu Mihnea. Sugestive sunt și alte mențiuni din referirile la personalitatea și autoritatea domnului decedat. Așa, la 16 octombrie 1629, senatorul George Apafi scria lui Gabriel Bethlen din București despre știrile pe care le avea din Moldova: “Voievodul cel nou <Alexandru Coconul *n.ns.*> e în scaun, celălalt vodă s-a dus la Hotin cu o sută de ai săi, dar nu ca dușman, ci așteaptă - așa e vestea aici - ca tătarii să plece din Polonia; așa a spus că pleacă, nu atacă niciodată pe fiul Domnului său”⁴².

Cu toate că moldovenii și-au pus speranțe mari în noul domn, domnia lui Alexandru nu a reușit să pacifice această țară. Incursiunile tătărești au produs mari pagube, iar fostul domn nu era deloc încântat de posibilitatea ca altcineva să fie stăpân în Țara Moldovei, chiar dacă acesta era fiul “Domnului său”.

Domnia lui Alexandru Coconul în Moldova a durat aproape jumătate de an. Povara domniei într-o țară ca Moldova a fost mult prea mare pentru tânărul domn, chiar dacă el era fiul lui Radu Mihnea. Miron Costin afirmă că decizia de a-l înlocui pe Alexandru a fost determinată de convingerea otomanilor că această țară “de margine” nu poate fi guvernată de el⁴³. La 28 aprilie 1630, ambasadorul Mihai Tholdalagi scria principelui Ștefan Bethlen că în locul lui Alexandru Coconul domn al Moldovei a fost numit Moise Movilă. Fiul lui Radu Mihnea, conform informației furnizate de ambasadorul amintit, a fost învinuit că “șade acolo în scaun ca un fier și alții, unii greci, unii români, pustiesc țara”⁴⁴. La 30 aprilie 1630, același lucru îl comunica ambasadorul francez, Cesy⁴⁵. De fapt, aceste acuzații par mai mult un pretext pentru schimbarea domnului. Mult mai probabil pare ideea conform căreia fiul lui Radu Mihnea a căzut pradă aceluiași retractări diplomatice polono-otomane care au convenit ca scaunul Țării Moldovei să fie oferit unui favorit polonez. În acest context apar și unele știri venite de la Constantinopol. Conform acestora, la intervenția regelui polonez, Alexandru a fost scos din scaun, iar în locul lui a fost pus Moise Movilă: „În sfârșit a precumpănit voința regelui pentru depunerea principelui Moldovei, care a fost încercată, așa cum am mai scris, și în locul lui a fost ales Moise, fiul lui Simion care a fost principele provinciei de care am vorbit și Valahiei”⁴⁶. Afirmatia este confirmată și de faptul că în timpul în care era mazilit Alexandru Coconul, la 3 mai 1630, spre Constantinopol pleca solia lui Alexandru Piaseczyński⁴⁷.

Pentru a se asigura din partea noului domn, Poarta a pretins ca din Transilvania să vină la Constantinopol Ion Movilă⁴⁸, iar, probabil, pentru garantarea echilibrului pentru noua domnie s-a convenit ca Moise Movilă să se căsătorească cu Ecaterina, fiica lui Radu Mihnea, cea care trebuia să se căsătorească cu Miron Barnovschi în anul 1626 și să devină elementul garant al noii domnii. Proiectul alianței dinastice eșuat în cazul lui Miron Barnovschi avea să fie realizat în cazul lui Moise Movilă, iar fiica lui Radu Mihnea de aici înainte avea să-și lege destinul de noile conjuncturi politice, care aveau să-i determine soarta soțului ei.

Nu cu mult timp după urcarea lui Moise Movilă în scaunul Moldovei, de la Constantinopol a survenit o știre despre o răscoală a moldovenilor⁴⁹. Totodată, la 30 iunie 1630, din capitala Imperiului Otoman venea știrea despre sosirea la Constantinopol a lui Alexandru Coconul, deja în calitate de cumnat celui care a fost numit în locul său⁵⁰. Mențiunea de mai sus stabilește și termenii căsătoriei lui Moise Movilă cu Ecaterina, fiica lui Radu Mihnea, care a avut loc în momentul urcării lui Moise Movilă și acceptat de noul domn ca unul dintre compromisurile pe care el trebuia să le accepte pentru obținerea scaunului mult râvnit.

Dar și această domnie nu avea să reziste mult. Acceptată ca formulă de compromis în relațiile polono-otomane și cu condiția unei alianțe dinastice, domnia lui Moise Movilă avea să fie amenințată din altă parte. A câta oară scaunele Țărilor Române aveau să fie revendicate de Alexandru Iliaș, care își terminase nu chiar reușit primele două domnii: prima oară scos de răscoala lui Lupu Mehedințeanu din Țara Românească⁵¹, iar a doua oară de însuși sultanul turc în persoană nemulțumit de îndeplinirea obligațiilor militare în cadrul campaniei de la Hotin din anul 1621⁵². Știrea despre numirea lui Alexandru Iliaș în scaunul Moldovei a ne-

mulțumit profund pe boierii moldoveni⁵³. Ei au creat o delegație pe care au trimis-o la Constantinopol să-i convingă pe demnitarii otomani să renunțe la intenția numirii lui Alexandru Iliaș ca domn al Țării Moldovei.

De remarcat că odată cu instalarea lui Miron Barnovschi în scaun, boierimea moldovenească s-a divizat în două tabere: una susținătoare a lui Miron Barnovschi, formată cu precădere din boierimea locală, cea de-a doua formată, în special, din acei pe care Radu Mihnea i-a adus în Moldova și care s-au împământenit aici. Această divizare, așa cum vom arăta mai jos, se va manifesta și mai târziu, dar, deocamdată, numirea lui Alexandru Iliaș ca domn al Moldovei a nemulțumit pe toată lumea și reprezentanții celor două grupări au format un front comun în acțiunea lor împotriva lui Alexandru Iliaș. La scurt timp va izbucni răscoala împotriva noului domn, terminată cu victoria răsculaților.

Odată cu izgonirea din domnie a lui Alexandru Iliaș, conflictul între cele două grupări boierești din Moldova a reizbucnit. Miron Barnovschi a fost obligat să meargă la Constantinopol pentru a fi confirmat în domnie de către sultan. Având precedentul refuzului căsătoriei cu fiica lui Radu Mihnea și primirea indigenatului polonez prin jurământul acordat regelui polonez nu era chiar atât de greu de a plăsmui o nouă acuzare. De aceea, în urma intrigilor lui Vasile Lupu, Miron Barnovschi a fost spânzurat⁵⁴. Acolo la Constantinopol fiind conștient de finalul său scria testamentul⁵⁵. Mama lui, Elisabeta Barnovschi, fiica Scheaucăi Movilă și a lui Melentie Balica, care trăia în Polonia la Ustia, moșia Movileștilor, la sfârșitul anului 1632 scria frăției Stavropighiei din Liov despre speranța în revenirea în scaun a fiului său, mai trăia în anul 1634, când trimitea la 13 februarie un mesaj aceleiași frății scuzându-se că nu le-a trimis ajutoare, dar promițându-le că le va trimite în sfântul post⁵⁶.

În locul lui Miron Barnovschi a fost numit Moise Movilă. Cumnatul său, Alexandru Coconul murise în anul 1632⁵⁷, iar partida împământenită nu mai avea un alt candidat pe care să mizeze. De aceea alegerea, încă odată cu alungarea lui Alexandru Iliaș, căzuse pe Vasile Lupu, care știa deja cum trebuie să acționeze în asemenea situații. Colaborarea cu polonezii în anul 1634 i-a pecetluit soarta domniei lui Moise Movilă care înainte de 2 mai 1634, se retrăgea în Polonia⁵⁸. De la Moise Movilă cunoaștem câteva acte prin care el a corespondat cu frăția Stavropighiei din Liov. Prin 1650 – 1651 încredința Stavropighiei niște lucruri spre păstrare. La 1 februarie 1659 întocmea un registru al lucrurilor sale lăsate spre păstrare, iar la 1660 își lua o parte din lucruri înapoi. Nu mai era în viață la 18 martie 1664⁵⁹, când verișoara sa, Ana Mohilanka-Potocka, lua de la Stavropighie ce i-a mai rămas de la verișorul ei⁶⁰.

În Țara Moldovei, în 1634, începea domnia lui Vasile Lupu, fost copil de casă al lui Radu Mihnea, crescut și educat, a fost adus în Moldova de către acesta și a urcat rapid treptele ierarhiei boierești, devenind ginerele lui Coste Băcioc⁶¹. A devenit unul dintre conducătorii partidei grecești, iar când aceasta a pierdut ultimul său reprezentant, și-a propus el însuși să devină domn, iar domnia lui în Țara Moldovei a devenit una dintre cele mai strălucite, dacă nu chiar cea mai strălucită din secolul al XVII-lea.

Projects of dynastic alliances after the death of Radu Voda Mihnea

In 1626, after the death of Radu Voda Mihnea, Moldovan boyars chose hetman Miron Barnovschi as ruler of Moldova. The formula "native, without children" with what he had been appointed acquired the meaning that by this choice it was tried to weaken the dynastic tradition. Actually, Barnovschi presented himself as being of the Movileshti Dynasty, bearing, as ruler, their name, showing them as predecessors of the same blood; on the other hand, the dead ruler fated him as wife a daughter of his. But the orientation to Poland, where he seemed to look for a wife among the high aristocracy, lead to his replace in 1629 with Alexandru Coconul, also replaced next year by Moise Movila (Simion's son) shown – he too – as being married with a daughter of Radu Mihnea. In both cases there is no a single detail about this young lady.

Note:

1 * Acest studiu a fost prezentat în cadrul Sesiunii de comunicări din 12 februarie 2008 la Institutul de Genealogie și Heraldică „Sever Zota” din Iași.

Miron Costin, *Opere*, ediție critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice și glosar de P.P.Panaiteșcu, București, Editura de stat pentru literatură și artă, 1958, p.92.

2 *Istoria Țării Românești 1290-1690. Letopiseșul cantacuzinesc*, ediție critică întocmită de C.Grecescu și D.Simonescu, București, Editura Academiei, p.95.

3 *Istoriile domnilor Țării Românești de Radu Popescu vornicul*, introducere și ediție critică întocmite de Const. Grecescu, București, Editura Academiei, 1963, p.92.

4 Miron Costin, *op.cit.*, p.92.

5 Este vorba de conflictul din anul 1621.

6 Miron Costin, *op.cit.*, p.92-93.

7 Despre personalitatea acestui domn, vezi: Aurel H. Golimaș, *Un domnitor - O epocă. Vremea lui Miron Barnovschi voievod al Moldovei*, București, Editura Sport-turism, 1980.

8 Până în prezent nu s-a observat că piatra de mormânt conține o greșeală. Vezi considerațiile: Valentin Constantinov, *Țara Românească și Țara Moldovei în timpul domniilor lui Radu Mihnea*, Iași, Editura Universității „Al.I.Cuza”, 2007, p.342.

9 Un document a fost emis la 13 ianuarie 1626. Prin acest act lui Gavril Capșa i se întărea a treia parte din satul Stroiești (*Documenta Romaniae Historica (DRH)*, A. Moldova, vol.XIX (1626-1628), volum întocmit de Haralambie Chirca, București, Editura Academiei, 1968, p.8-10, nr.5). Printr-un alt act, din 14 ianuarie 1620, lui Gheorghică Jorea i se întărea jumătate din satul Bleșcinăuți și a patra parte din Zubriceni, cumpărate de la călugării mănăstirii Sf. Sava din Iași (*Ibidem*, p.10-11, nr.6). Printr-un act emis în numele lui Radu Mihnea, la 18 ianuarie 1626, lui Toma postelnic îi era întărit satul Bădeni (Paul Mihail, *Alte acte românești de la Constantinopol (1596 -- 1860) IV*, în AIIA, "A.D.Xenopol" Iași, XII (1975), p. 238 - 241), iar la 20 ianuarie 1626, tot în numele lui Radu Mihnea, lui Pătrașco diac îi sunt întărite mai multe ogoare la Zăbrăuți (*DRH*, A, vol.XIX, p.11-13, nr.7). De remarcat că, în afară de documentul publicat de Paul Mihail care este o copie din 1779, toate celelalte acte sunt originale. Mai cunoaștem un rezumat al unui act, pretins de la Radu Mihnea, datat cu 21 ianuarie 1626 (D.Agache, *Adenda et corrigenda*, în AIIA "A.D.Xenopol", 1983, p.433) referitor la o parte din Brăteni cu moară, care este menționat în condica lui M.Sturza, dar posibil să se fi greșit în acest caz data, deoarece în aceeași condică, la 11 ianuarie este menționat un alt act referitor la Brăteni tot de la Radu Mihnea (*Ibidem*, p.433).

10 Autorul monografiei lui Miron Barnovschi, Aurel H. Golimaș, admite că primul act emis de Miron Barnovschi datează "probabil din 17 ianuarie 1626" (Aurel H. Golimaș, *op.cit.*, p.49), totuși spune că "ultimul document al lui Radu Mihnea se pare a fi din 7134 <1626 n.ns.> ianuarie 20" (*Ibidem*, p.52, nota 4), fără a încerca însă o explicație a acestei situații destul de ciudate.

11 *DRH*, A, vol.XIX, p.14-15, nr.9.

12 *Ibidem*, p.15.

13 P.P.Panaiteescu, *Regimul nobiliar în Moldova (1621-1629)*, în *Istoria României*, vol. III, București, Editura Academiei, 1964, p.133-137.

14 Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova. sec. XIV-XVII*, București, Editura Enciclopedică Română, 1971, p.343.

15 Documentele Stavropighiei din Liov, LXIX. Act de la 12 mai 1627, emis la Iași. (Hurmuzaki, supliment II, vol. II (1600-1640), p.536, nr.CCXLI).

16 *Documente privitoare la Istoria Românilor culese de Eudoxiu Hurmuzaki*, volumul IV, partea 2 (1600-1650), București, 1884, p.413, nr.CCCCLXIV (în continuare se va cita *Hurmuzaki*, IV/2).

17 21 februarie 1626, Zorzi Giustiniani raporta dogelui despre posibilitatea impunerii pe tronul Moldovei a unui favorit al hanului: "Girai voia să-l aducă <în scaun n.ns.> prin forța armelor pe unul Roditi, favoritul său, care fugise anul trecut și se adăpostise la acesta (*Ibidem*, vol.IV/2, p.413, nr.CCCCLXIV).

18 la 7 martie 1626, Zorzi Giustinian, bailul Veneției la Constantinopol, raporta că spre Moldova a plecat un călăreț care duce bereta și stindardul noului domn al Moldovei, dar dacă Sain Ghirai ar încerca să-l impună cu forța pe Roditi, "în acest caz, să-i dea lui însemnele amintite, cai-macamul arătându-se lipsit de intenția de a avea cu tătarii ceartă. (*Ibidem*, p.413, nr.CCCCLXV). O parte din moldoveni au părăsit Moldova din cauza temerii unor jafuri tătărești (*Ibidem*, p.413-414, nr.CCCCLXVI), temeri care erau cunoscute și în Ardeal (*Hurmuzaki - Iorga*, XV/2, p.951-952, nr.MDCCCXXXI; p.952-953, nr.MDCCCXXXII; p.953-954, nr.MDCCCXXXIII).

19 Aurel H. Golimaș, *op.cit.*, p.240.

20 *Ibidem*, p.49.

21 N. Stoicescu, *Un aspect al relațiilor politice dintre Țara Românească și Moldova în secolele XVI-XVII: mutarea dregătorilor dintr-o țară în alta*, extras din "Anuarul Institutului de Istorie și Arheologie "A.D.Xenopol" din Iași", XI(1974), p.252-255; I. Caproșu, *Despre politica internă a lui Radu Mihnea și războaiele țărănești din prima lui domnie în Moldova (1616-1619)*, în "Studii și cercetări științifice". Iași. Istorie, XIII (1962), p.16-17.

22 Nicolae Stoicescu, *Dicționar al marilor dregători din Țara Românească și Moldova*, p.400-401, p.413-414, p.428, p. 317, 426-428.

23 *Ibidem*, p.369, p.377-378, p.404, p.422.

24 După cum se știe, la sfârșitul anului 1627 Miron Barnovschi a intermediat încheierea păcii între turci și polonezi (*Hurmuzaki-Bogdan*, p.574-575, nr.CCLIX.)

25 Veniamin Ciobanu, *Politică și diplomație în secolul al XVII-lea. Țările Române în raporturile polono-otomano-habsburgice (1601-1634)*, București, Editura Academiei, 1994, p.215.

26 Ilie Corfus, *Documente privitoare la Istoria României culese din arhivele polone. Secolul al XVII-lea*, București, Editura Academiei, 1983, p.126-127, nr.67.

27 *Hurmuzaki*, supl.II, vol.II, p.584-586. nr.CCLXIII.

28 La 8 iulie 1629, Cesy scria regelui francez despre scoaterea lui Miron Barnovschi din domnie la cererea boierilor moldoveni ("Les Moldaves qu'y estoient a cette defaytte ont donné suiet au Grand Seigneur de changer le prince de Moldavie nommé Bernolsky, pour estre soupçonné d'avoir trop d'intelligence avec les Polonnois, et pour l'estre marié avec la fille d'un Seigneur de Pologne, gouverneur de Camenits", în *Hurmuzaki*, supliment I, vol.I (1518-1750), documente culese de Gr. G. Tocilescu și A. I Odobescu, București, 1886, p.230, nr.CCCXXXIV - în continuare *Hurmuzaki*, supl. I, vol.I).

29 Zygmunt Wdowiszewski, *Regesty przywilejow indygenatu w Polsce (1519-1793)*, Buenos-Aeres-Paryz, 1971, p.12.

30 N. Iorga, "Doamna lui Ieremia Vodă", în *Analele Academiei Române. Memoriile Secțiunii Istocice*, seria II, tomul XXXII, 1910, p.1019-1067.

31 Cu puțin timp înaintea executării sale la Constantinopol, Miron Barnovschi redacta testamentul său. Din acest testament rezultă că moșia de la Ustia a fost cumpărată de la descendenții lui Ieremia Movilă pentru ca aceasta "să nu cadă în mâini străine". Neavând toată suma la dispoziție, Miron Barnovschi s-a îndatorit de la diferiți negustori și Furtună comis care i-au dat niște boi pentru acoperirea sumei necesare (*Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I (1408-1660), editate de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Iași, 1999, p.310-313, nr.233). Datoria față de Furtună

comis a fost pusă în seama soției lui Nicoriță. În 1643, ea se afla încă în Polonia, iar în țară o parte din averile ei erau cedate în contul datoriilor lui Furtună comis și răscumpărate de Gavrilaş Mateiaș fost mare logofăt (*DRH*, A, vol.XVII, întocmit de Petronel Zahariuc, Cătălina Chelcu, Marius Chelcu, Silviu Văcaru, Nistor Ciocan, Dumitru Ciurea, București, Ed. Academiei, p.168-172, nr.181-183), căsătorit cu Sârbca, sora lui Miron Barnovschi.

32 Ilie Corfus, *op.cit.*, p.122-123, nr.63; p.124-125, nr.65.

33 "seluy quy a esté mis en sa place s'apelle Alexandre, fils de Radulo prince de Vallacquey, lequel doit partir d'icy dans peu de jours" *Hurmuzaki*, supl. I, vol.I, p.230, nr.CCCXXXIV.

34 *Hurmuzaki*, IV/2, p.427, nr.CCCCLXXXVI.

35 Miron Costin, *op.cit.*, p.94.

36 Ilie Corfus, *op.cit.*, p.128, nr.68.

37 *Veress*, IX, p.291, nr.233.

38 *Hurmuzaki*, IV/2, p.433, nr.CCCCXCI.

39 *Veress*, IX, p.292, nr.234.

40 Miron Costin, *op.cit.*, p.95.

41 N.Iorga, "Coconul" lui Radu Mihnea și capuchehaiaua Curt Celebi - cu prilejul unui document inedit de la Alexandru Coconul, în "Revista istorică", XVIII (1932), nr.4-6, p.97-102, p.99.

42 *Veress*, IX, p.296-297, nr.236.

43 "Care lucru înțelegându împărăția că nu este de domniia țării de margine ca aceasta neîmplindu bine giumătate de anu, i-au venit maziliia" (Miron Costin, *op.cit.*, p.95).

44 *Veress*, IX, p.306-307, nr.242.

45 *Hurmuzaki*, supl. I, vol.I, p.231, nr.CCCXXXV.

46 *Hurmuzaki*, IV/2, p.445, nr.DV.

47 Prin această solie, Republica nobiliară confirma dorința de a rămâne în prietenie cu Înalta Poartă, îi asigura pe otomani de eforturile depuse pentru potolirea cazacilor și totodată cerea pedepsirea lui Cantemir și a calgăi, pentru incursiunea tătarilor din toamna anului 1629 (*Historia dyplomacji polskiej*, tom II (1572-1795), pod redakcją Zbigniewa Wójcika, Warszawa, 1982, p.82-83). În acest context, mazilirea lui Alexandru Coconul și numirea în scaun a lui Moise Movilă sunt în directă legătură cu solia lui Alexandru Piaseczyński din anul 1631.

48 Vezi în acest sens scrisoarea lui Ioan Hazi către Ștefan Bethlen, din 28 mai 1630, în care îi comunica guvernatorului că Poarta ar dori ca Ion Movilă să vină la Poartă spre mai mare cheazășie a fratelui său, Moise Movilă (*Veress*, IX, p.308, nr.244).

49 *Hurmuzaki*, VI/2, p.445-446, nr.DVI.

50 *Ibidem*, p.446-447, nr.DVIII.

51 Despre situația creată în Țara Românească în timpul răscoalei lui Lupu Mehedințeanu vezi: Valentin Constantinov, *op.cit.*, p.236-237; răscoala a fost descrisă cu lux de amănunte de Matei al Mirelor, *Istoria celor petrecute în Țara Românească de la Șerban voievod până la Gavril voievod*, în Al. Papiu-Larian, *Tesauru de monumente istorice pentru România*, I, p.344-353.

52 M.Costin, *op.cit.*, p.85.

53 "Cum au venit știre de domniia lui Alexandru vodă la boieri, mare mîhniciune și voie rea în toată curtea, mai ales în boieri, știindu cu toții hirea acelu domnu" (Miron Costin, *op.cit.*, p.96).

54 *Ibidem*, p.103.

55 *Documente privitoare la istoria orașului Iași*, vol. I (1408-1660), editate de Ioan Caproșu și Petronel Zahariuc, Iași, Editura Dosoftei, 1999, p.310-313, nr.233.

56 Documentele Stavropighiei, nr. LXXI-LXXII.

57 La 18 octombrie 1632, Giovanni Capelo raporta dogelui despre moartea lui Alexandru Coconul (*Hurmuzaki*, IV/2, p.454-460, nr.DXX).

58 *Hurmuzaki*, IV/2, p.477, nr.DXLIII.

59 Miron Costin știa că Moise Movilă a murit în timpul domniei lui Eustratie Dabija (Miron Costin, *op.cit.*, p.108).

60 Documentele Stavropighiei, nr.LXXV-LXXIX.

61 Despre cariera de dregător a lui Vasile Lupu vezi, Ion Zaborovschi, *Vasile Lupu ca dregător înainte de domnie*, în "Revista Istorică Română", XV (1945), fasc. II, p.157-170.

STAREA SOCIAL-ECONOMICĂ A SATULUI MOLDOVENESC CĂTRE MIJLOCUL ANILOR '40 AI SEC. AL XX-LEA

Leonid BULMAGA

Evenimentele care au marcat cel mai profund destinul satului moldovenesc în cea de-a doua jumătate a anilor '40 – începutul anilor '50 – foametea, deportările, colectivizarea au fost la rândul lor în mare măsură produsul situației social-economice ce s-a creat în localitățile rurale ale Moldovei către toamna anului 1944, după terminarea operațiunilor militare în spațiul dintre Nistru și Prut.

Istoricii care abordează această problemă, în marea lor majoritate văd principala cauză a situației extrem de dificile în care s-a pomenit satul moldovenesc către acea vreme în războiul care numai ce luase sfârșit, în fenomenele de care el a fost însoțit – distrugeri, rechiziții, dereglarea relațiilor sociale, de producție etc. Referindu-se la pagubele, pe care războiul le-a produs economiei țării, ramurii ei de producție agricolă, cunoscutul istoric Vladimir Țaranov scria că aceste pagube au fost enorme. Ele au avut un impact extrem de negativ asupra nivelului de dezvoltare a forțelor de producție în această ramură, asupra stării materiale și a nivelului de trai al populației rurale. Conform calculelor comisiei republicane de estimare a prejudiciilor cauzate economiei naționale de către ocupanți pe parcursul anilor 1941-1944 au fost distruse 275 mii ha de culturi agricole, scoase din funcțiune sistemul de irigație, numeroase sere și răsadnițe, substanțial reduse suprafețele de terenuri agricole prelucrate. În acest interval de timp au fost scoase din țară 1285 de tractoare, combine și automobile, cca 4,8 mii de mașini agricole, peste 51,8 mii unități de diferit inventar agricol, peste 194,5 mii capete de cabaline și vite cornute mari, peste 200,6 mii de oi și capre, peste 93,1 mii de porcine, cca 817,3 mii de păsări de casă, peste 18,4 mii familii de albine etc¹.

Extragerea bunurilor materiale în proporții atât de mari n-a putut să nu-și lase amprenta în modul cel mai dezastruos asupra situației din această ramură de producție, asupra nivelului de trai al oamenilor muncii de la țară, stării generale a gospodăriilor țărănești. Conform estimărilor aceluiași autor, către toamna anului 1944, 65 la sută din gospodăriile țărănești rămaseră fără pluguri, 74 – fără cabaline, 60 – fără vaci și 24 la sută, în general, fără nici un fel de animale domestice². În plus, inventarul pe care-l aveau la dispoziție era în mare măsură uzat, vitele ce se aflau în posesia țăranilor erau afectate de diferite boli și de un nivel de productivitate foarte scăzut³.

Noi vom reveni la subiectul în cauză. Daunele suportate de către gospodăriile țărănești, agricultura Moldovei în ansamblu de pe urma războiului vor fi calcula-

te în modul cel mai exhaustiv. Până atunci, am considera necesară o trecere în revistă, fie ea și foarte sumară, în baza datelor deja publicate, a situației în care se aflau gospodăriile țărănești către finele anilor '30, înainte de război. Fapt ce ne-ar permite de a vărsa o rază nouă de lumină asupra acestei probleme extrem de importante în elucidarea cât mai amplă și mai obiectivă a circumstanțelor ce au determinat în cele din urmă situația dificilă în care s-a pomenit agricultura Moldovei, satul moldovenesc în primii ani de după război. Lărgirea spectrului de circumstanțe ce au influențat această situație, punerea de noi accente asupra unor aspecte legate de ea este dictată și de faptul că atât în literatura de specialitate, cât și în cea politică, în publicistica moldovenească contemporană, lucrurile acestea sunt cam trecute cu vederea. Cel puțin, asupra lor se insistă mai puțin, accentul, de regulă, fiind pus doar pe condițiile concrete de la mijlocul anilor '40, pe politica organelor de conducere din republică în acea perioadă de timp. Bunăoară, în cartea sa „De la Basarabia Românească la Basarabia Sovietică. 1939-1945”, istoricul Veaceslav Stăvilă, referindu-se la evoluția economică a Basarabiei în perioada celui de-al doilea război mondial evită să facă o analiză măcar cât de cât sumară a situației reale în care s-a pomenit satul Moldovei către finele anilor '30, adică, înainte de război, limitându-se doar la niște constatări complementare, privind gradul de dezvoltare în regiune a gospodăriilor agricole de stat „În pofida unei slabe înzestrări tehnice (regiunea dispunea de 361 tractoare sau 1/10 din numărul total pe țară), agricultura cunoștea o semnificativă dezvoltare a sistemului de gospodării agricole de stat. În 1939, de exemplu, în Ținutul Nistru existau 63 de ferme agricole, în care, pe lângă diferite culturi agricole demonstrative, erau îngrijiți în grajduri model reproducători de rasă pentru porcine, ovine, cabaline și bovine. În același an s-a decis crearea în fiecare județ a unei asociații agricole țărănești cu caracter demonstrativ. Conform datelor de care dispunem, în toamna-primăvara lui 1939-1940 a fost înființată doar o singură asociație compusă din 20 de membri cu teren agricol comun de 59,5 ha”⁴. Rezultate mai mult decât modeste dacă luăm în calcul perioada de timp pe parcursul căreia ele au fost dobândite.

Date mai exacte despre situația reală a satului moldovenesc în perioada interbelică depistăm în studiul monografic al lui Neculae Enciu „Populația rurală a Basarabiei în anii 1918-1940”⁵. Însuși titlul acestei lucrări denotă necesitatea unei analize largi a situației social-economice a satului basarabean din acea perioadă, a condițiilor reale de existență a populației lui. Din păcate, nu știm din care motive, în baza căror raționamente, autorul se eschivează de la ea, limitându-se la o abordare doar tangențială a acestor probleme, atunci când face referire la cauzele emigrării populației rurale. Lucru, de altfel, ușor de înțeles, luând în considerare amploarea acestui fenomen la începutul anilor '20 și rolul primordial pe care-l deținea în acest context situația materială reală a populației de la sate în acea perioadă. E semnificativ faptul că, în pofida acelor realități ce se deduceau din analiza datelor concrete referitor la starea economică a țăranilor moldoveni din acea perioadă, autorul caută în tot chipul să „explice” aceste realități, să le interpreteze în termeni atenuanți, punând accentul nu atât pe factorii politici, social-economici interni, adică să deducă aceste realități din acea politică concretă pe care o promova guvernul României de atunci față de țăranul basarabean, ci, mai degrabă, să pună acele realități în raport cu unii factori de natură

externă. De exemplu, analizând situația reală ce s-a creat în viața social-economică a țăranilor basarabeni în perioada interbelică, autorul este nevoit să constate că provincia dintre Prut și Nistru în acea perioadă se zbătea într-o cruntă sărăcie, de aceea către a doua jumătate a anilor '30 agricultura României a ajuns la un adevărat impas⁶. Mai mult decât atât, presat de conținutul real al documentelor vremii, autorul este nevoit să constate atitudinea absolut iresponsabilă, disprețuitoare a guvernului regal față de problemele satului. „Dacă până la 1929, scria el, statul rezerva agriculturii 4-5% din buget, în perioada ce a urmat cota a fost coborâtă la numai 2,0%, cu tendință spre reducere. În același timp, Cehoslovacia aloca necesităților agriculturii cca 80% din buget, Ungaria – 11%, Franța – 12,0; Bulgaria – 13,0; Polonia – 7,0 și Italia – 12,0%, fapt ce ilustra în mod elocvent „de ce agricultura noastră rudimentară, în loc să fi mers pe o linie ascendentă, a decăzut până la desconsiderare”⁷. Însă atunci când se referă la cauzele acestei triste realități, stăruie mai mult asupra efectelor „crizei economice mondiale”, iar, ulterior și a apropierei celui de-al doilea război mondial⁸. De parcă aceste evenimente își exercitau influența negativă doar asupra României.

Mult mai consistente la acest capitol se prezintă unele studii ale istoricilor moldoveni, efectuate încă pe timpul Puterii Sovietice. Un loc aparte printre acestea, după numărul de surse investigate, volumul de date acumulate, nivelul de pătrundere în problemă, îi revine pe bună dreptate răposatului Mihail Condratievici Sâtnic, autorul studiului monografic fundamental - „Colectivizația seliscogo hoziaistva i formirovanie classa colhoznoho creștianstva v Moldavii”, scoasă de sub tipar la editura academică „Știința” în anul 1976 și lui Ion Țurcanu, autorul unui studiu la fel de valoros „Relații agrare din Basarabia în anii 1918-1940”, pusă la îndemâna publicului cititor în anul 1991 de către editura chișinăuiană „Universitas”⁹.

Ambii autori acordă o atenție deosebită evoluției relațiilor agrare în spațiul dintre Prut și Nistru în perioada anilor 1918-1940. Ambii scot în evidență rolul ce-i revine în această privință reformei agrare, înfăptuită între anii 1918-1924. Și, deși în termeni diferiți, primul în expresii dure și intrasigente, cel de-al doilea, într-un limbaj mai academic, mai reținut, în concluzie ambii sunt de părere că, în esență, țăranii basarabeni, în marea lor majoritate, n-au avut de câștigat de pe urma acestei reforme, ci, dimpotrivă, pentru ei ea a constituit un pas înapoi față de acele avantaje, pe care ei le-au căpătat de pe urma revoluțiilor ruse din februarie și octombrie 1917, viața țăranului basarabean în acea perioadă înrăutățindu-se evident.

Reforma agrară, scria Mihai Sâtnic, supranumită de către economiștii, sociologii, istoricii burghezi „marea revoluție pașnică” care a rezolvat radical problema agrară în folosul „agricultorului basarabean, n-a fost în realitate decât o tâlhărie nerușinată a ocupanților, a căpeteniilor organului contrarevoluționar Sfatul Țării”¹⁰. Deja către finele anului 1924, menționa același autor, an în care reforma a fost declarată înfăptuită, terminată, țăranii basarabeni pierduseră 2/3 din terenurile agricole, căpătate în posesie de pe urma realizării în practică a Decretului lui Lenin „Cu privire la pământ”¹¹.

Reforma respectivă, în general, politica agrară a guvernului regal, conform opiniei acestui autor, au avut drept consecință înrăutățirea sub toate aspectele a condițiilor de muncă și de trai a țăranimii truditoare din Basarabia. Înzestrarea tehnică a gospodăriilor țărănești, dacă ar fi îndreptățită folosirea unei atare expresii

pentru a descrie utilajul de producție, ce se afla la dispoziția țăranului basarabean în acea perioadă, era la un nivel foarte scăzut. În anul 1939, adică după două decenii de existență în cadrul României regale, de la 40 până la 60 la sută din gospodăriile țărănești din Basarabia nu dispuneau nici de pluguri. Inventarul agricol de care dispuneau gospodăriile țărănești sărace prezentau mai degrabă unelte de chin și necaz decât unelte de muncă¹².

Conform datelor statistice, specifica autorul în cauză, majoritatea lucrărilor agricole – semănatul, îngrijirea culturilor agricole, recoltatul erau înfăptuite manual. Mijloace tehnice de tipul tractoarelor, treierătoarelor puteau fi întâlnite doar în gospodăriile moșierilor sau ale unor chiaburi¹³.

Starea grea a gospodăriilor țărănești către finele anilor '30 a fost în mare măsură cauzată și de politica fiscală a guvernului român. Impozitele directe și indirecte la care erau supuși țăranii basarabeni constituiau de la 25 până la 75 la sută din veniturile gospodăriilor țărănești sărace și mijloace¹⁴.

Către anul 1940, datoriile a cca 70 la sută din țăranii Basarabiei față de moșieri, chiaburi și cămătari se ridicau la 5 miliarde de lei¹⁵. Plus la toate, Basarabia în acea perioadă era grav afectată de șomaj. În anul 1940, în ajun de restabilirea Puterii Sovietice în regiune, numărul șomerilor rurali ajunsese la cca 550 de mii, aproape o treime din numărul sătenilor apti de muncă. Din cauza lipsei de pământ, condițiilor grele de viață, doar pe parcursul anilor 1926-1927 din Basarabia au emigrat peste 300 de mii de persoane. În principal din rândul celor săraci¹⁶.

Condițiile precare de existență, nevoia și sărăcia țăranilor basarabeni din acea perioadă se desprinde foarte clar și din acele produse alimentare de care dispuneau majoritatea lor. Principalele produse alimentare a majorității țăranilor erau: fasolele, varza, usturoiul și mămliga. Ultima, conform cercetărilor sociologilor români, constituia 50 la sută din rațiunea populației rurale¹⁷. Făcând trimitere la unul din studiile privind condițiile de existență a țăranului român către finele anilor '30, în care se constata că „Alimentația țăranului nostru prezintă o problemă dificilă aparte. Nici carne, nici grăsimi, nici legume. Mămăligă și doar atât”. Reputatul nostru istoric ține să menționeze că marea majoritate a țăranilor basarabeni trăiau mai rău decât țăranii din alte regiuni ale statului român¹⁸. În afirmațiile sale el face trimitere la spusele directorului sucursalei Băncii Naționale din Hotin, care recunoștea în anul 1938, că dacă marea majoritate a țăranilor continuă să supraviețuiască, apoi asta se datorează doar faptului, că țăranul are facultatea, mai bine zis este nevoit să-și reducă cerințele sale până la cele mai mici limite¹⁹. În majoritatea lor, casele țăranilor basarabeni erau de lut, mici, cu ferestre mici și podele de lut cu acoperișul de paie²⁰. Pentru a avea o închipuire reală cum arătau casele țăranilor basarabeni în acea perioadă e suficient de a reproduce un singur pasaj din cartea lui Geo Bogza „Basarabia, Țara de Pământ, „rod și dare de seamă a unor anchete personale”, apărută în 1939 și reeditată în 1991 la editura ARA din București²¹.

„Aproape toate casele din Hotin și mai apoi acele din întreaga Basarabie, se învechesc, se ruinează înainte de a fi apucat să fie terminate. Atunci când le încheagă în forma lor primă, oamenii sunt atât de sleiți de efortul făcut pentru aceasta, încât pe urmă trec anii și ei nu sunt în stare să adauge nimic pentru completarea casei.

Și casele rămân cu pereții netencuiți, cu locuri pentru burlane de scurs apa de ploaie, cu lemnăria ferestrelor și a ușilor dată numai cu primul fel de vopsea, cu grundul galben al tâmplarilor. Pe dinăuntru, rămân tot atât de neterminate, cu lipsuri la pereți, la tavan și podele. Oamenii se mută în ele și încep să locuiască. Trec anii, casele se învechesc, se dărâmă și rămân neterminate”²².

Satul basarabean era aproape completamente lipsit de asistență medicală. La finele anilor ‘40, un medic revenea la 50 de mii de săteni. Tuberculoza, pelagra și alte boli contagioase anual cauzau zeci de mii de decese printre țăranii basarabeni²³. Deosebit de mare era numărul deceselor printre cei nou-născuți – peste 60 la sută²⁴. După acest indice Basarabia anilor ‘30 ocupa locul întâi în Europa și al doilea în lume, după Egipt²⁵.

Istoricul englez P. V. Seton-Uotson, referindu-se la situația materială a țăranilor basarabeni s-a văzut nevoit să constate că Basarabia era o colonie destinată exploatării, în care populația murea de foame și în care nivelul de viață era unul din cele mai scăzute în Europa²⁶.

Un indice important al nivelului de trai îl constituie nivelul cunoașterii de carte. Conform datelor academicianului Artiom Lazarev, la care face trimitere Mihai Sâtnic, către finele anilor ‘30 ponderea celor neștiutori de carte printre țăranii basarabeni se ridica până la 80 la sută printre bărbați și 95-96 la sută printre femei²⁷.

Se știe că răposatul Mihai Sâtnic era un istoric cu viziuni preponderent de stânga, singur fiind comunist și o anumită perioadă de timp aflându-se chiar în fruntea Institutului de Istorie a partidului de pe lângă Comitetul Central al Partidului Comunist al Moldovei. Unii cititori, fiind la curent cu acest lucru, se pot socoti în drept să pună la îndoială obiectivitatea afirmațiilor, concluziilor lui în ceea ce privește situația reală a țăranilor basarabeni în perioada respectivă. Pentru a reduce din aceste dubii, care desigur nu pot fi eliminate definitiv, dat fiind faptul neputinței depășirii cu desăvârșire a punctului personal de vedere, oricât nu ne-am strădui noi în această privință și pentru a completa într-o anumită măsură tabloul general al situației reale în care s-a pomenit țăranul basarabean după așa-numita unire, vom face referire la concluziile și constatările privind această situație ale unui alt istoric, care nicidecum nu poate fi bănuir de viziuni comuniste ori de careva sentimente antiromânești. Este vorba de istoricul Ion Țurcanu, autorul unor studii serioase și documentate la cele mai diverse teme, printre care un loc de seamă îi revine monografiei: „Relații agrare din Basarabia în anii 1918-1940”. Referindu-se la modul cum a fost înfăptuită reforma agrară, impactul pe care l-a avut ea asupra condițiilor de existență a țăranilor basarabeni, analizând datele statistice la acest subiect, opiniile și investigațiile contemporanilor, Ion Țurcanu se vede nevoit să constate că „în majoritatea cazurilor loturile lăsate țăranilor erau mai mici decât minimul prevăzut de lege”²⁸ și că „Situația agricultorilor basarabeni, considerați de oficialitățile române împroprietăriți, era cu atât mai grea cu cât după reformă lotul mediu era de fapt mult mai mic decât acest indice”²⁹. Și mai grea era viața țăranilor fără sau cu prea puțin pământ. Abordând acest subiect, autorul concluzionează fără echivocuri „starea agricultorilor fără sau cu prea puțin pământ **era cu adevărat disperată** (sublinierile ne aparțin – L. B.) odată ce documentele vremii atestă zeci de mii de țărani doritori să-și părăsească baștina numai pentru a obține oriunde un lot de pământ care să le asigure cât de cât existență”³⁰.

De menționat că autorul în cauză nu se limitează doar la constatarea acelei mizerabile situații în care s-au pomenit mulți țărani basarabeni după înfăptuirea reformei agrare. El scoate în evidență și unii factori ce au contribuit în mod direct la crearea ei. „Mari suprafețe de pământ, sublinia el în acest context, ce aparținuseră până la reformă țăranilor, au fost folosite pentru împrăștierea funcționarilor militari și civili. Au fost mulți din acei, mai ales ofițeri ai armatei române, care în paguba țăranilor săraci basarabeni și chiar în pofida prevederilor legilor agrare, au primit de la guvernul român cadouri mari, în unele cazuri până la câteva milioane de lei fiecare, sub formă de bunuri funciare basarabene”³¹. Documentele vremii atestă, scrie el în continuare, zeci de nume de ofițeri români, care au primit în Basarabia între 25-100 ha chiar și în cazurile când nu trăiau aici și n-aveau nici o legătură cu regiunea. Au fost împrăștiți judecători, foști membri ai Sfatului Țării. Se cunosc cazuri de împrăștiere a jandarmilor. Într-un cuvânt, conchide autorul, au avut acces la fondul funciar cultivabil basarabean prea mulți funcționari, pe când multe mii de gospodării țărănești erau fie complet lipsite de pământ, fie că aveau loturi prea mici³².

Posibilitățile de dezvoltare ale gospodăriilor țărănești au fost reduse simțitor și de condițiile puse pentru cedarea pământului moșieresc. Una dintre ele fiind răscumpărarea pământului, condiție, care conform opiniei aceluiași autor a constituit „o povară grea pentru țăranii basarabeni”. „Mulți țărani, considerați oficialmente împrăștiți erau datori statului cu sume mari pentru pământul ce li s-a lăsat”³³.

Știindu-se că țăranii săraci, lipiți pământului, nu vor fi în stare să răscumpere loturile lăuate lor în proprietate, statul a promis în 1918 că va lua asupra sa achitarea a 25 la sută din cost. Însă cu doi ani mai târziu s-a dezis de această promisiune. Proprietarilor urma să li se plătească timp de 40 de ani prin titluri de rentă cu dobânda de 5% anual³⁴. De fapt, specifică autorul în acest context, în majoritatea cazurilor dobânda anuală la prețul pământului lăsat țăranilor era în medie de două ori mai mare față de cota legală³⁵. În ansamblu, prețul nominal de împrăștiere cu pământ, împreună cu dobânzile, amortismentele, restanțele de plată, spezele de măsurătoare și cu multe alte cheltuieli legate de împrăștiere, „deveneau de nesuportat pentru împrăștiți”³⁶.

Starea grea a țăranului basarabean era determinată nu numai de lipsa de pământ, ci și de lipsa acută de unelte productive de muncă, de vite de tracțiune. Nemaivorbind de careva mașini agricole – tractoare, semănători, treirătoare, care puteau fi întâlnite doar în gospodăriile mari boierești însă și acolo într-un număr destul de redus. Abordând acest subiect, istoricul Ion Țurcanu scria: „De cele mai multe ori loturile rămase țăranilor în urma reformei nu erau în stare să asigure minimul necesar de trai și chiar atunci când aveau câte 6 ha, deoarece, în afară de faptul că trebuiau răscumpărate, deținătorii lor erau lipsiți de semințe, unelte agricole, de vite de muncă, plus povara fiscală din partea statului”³⁷. În confirmarea celor spuse, el aduce niște date statistice extrem de concludente. Către finele anilor '30 o mare parte din plugurile, raretele ce se aflau în folosința țăranilor basarabeni erau din lemn. Statistica inventarului agricol din 1937 demonstrează că în Basarabia revenea teren cultivabil la un plug – 6,7 ha, la o semănătoare – 438,9 ha, la o battoză – 1492 ha, la un tractor – 8385 ha.³⁸

Cercetările efectuate în anii '30 în diferite localități ale Basarabiei de către specialiștii Institutului de cercetări agronomice al României și de la facultatea de agronomie din Chișinău au constatat că și pe marile moșii erau aplicate doar niște asolamente triennale rudimentare. Cât privește gospodăriile țărănești care predominau atât numeric cât și ca suprafață totală cultivabilă, cazuri de organizare și folosire rațională a fondului funciar se întâlneau foarte rar. În sprijinul acestei constatări Ion Țurcanu face trimitere la cunoscutele „Aspecte din reforma agrară basarabească” ale lui A. Cardas, fost director general al Casei Noastre, instituție prin care s-a realizat reforma agrară, care scria în acest context: „Agricultura o face bietul moldovean ca și acum câteva secole”³⁹.

Doar pe parcursul unui deceniu și jumătate, din 1914 până în 1929 suprafața terenurilor degradate în Basarabia (fără județele Ismail și Cahul) a crescut cu peste 43%, în mare măsură și de pe urma distrugerilor masive de păduri și de pomi fructiferi, practicate de către guvernul român în scopul exportului. Numai între anii 1921-1939 suprafața pădurilor în Basarabia s-a redus cu peste 30 mii ha. Plus la aceasta, majorității absolute a lucrătorilor agricoli din Basarabia le lipsea nu numai minimul necesar de cunoștințe, dar și cele mai simple elemente ale științei de carte, apoi ne putem da seama ușor care a fost situația reală a satului basarabean înainte de război. Și, deci, cu atât mai mult, în perioada imediat următoare după încetarea ostilităților militare pe acest teritoriu, care prin toate manifestările lor nicidecum n-au avut cum s-o amelioreze. Circumstanța este extrem de importantă și concludentă, care trebuie neapărat luată în calcul atunci când analizăm cauzele situațiilor de calvar prin care a trecut satul moldovenesc în primii ani de după război, dat fiind, că anume de ea nu țin cont mulți din acei care, abordând aceste probleme, caută să le prezinte într-o lumină falsă, punând accentul doar pe factorul subiectiv, insistând doar asupra greșelilor celor ce se aflau în fruntea puterii la acea vreme.

Să revenim însă la război și la impactul pe care acesta din urmă l-a avut asupra economiei țării, în general, și asupra satului moldovenesc, în particular. Conform estimărilor efectuate de către unii cercetători doar pierderile de vieți omenești pe care le-a suferit Moldova în perioada celui de-al doilea război mondial se cifrează la cca 650 de mii de oameni.

Dintre care în jurul la 200 de mii (L. B.) au murit de foame și de pe urma epidemiilor doar în perioada de la 1 august 1941 până în luna mai 1943⁴⁰. Fenomen care, incontestabil, prezintă prin sine și acea stare de sărăcie și mizerie în care se afla satul basarabean, Basarabia, în ansamblu înainte de război. Toate ramurile economiei au suferit de pe urma războiului. Daune mari a pricinuit acest flagel și satului moldovenesc. La cele menționate mai sus putem adăuga că, doar de pe urma operațiunilor militare ce s-au desfășurat pe teritoriul republicii numai colhozurile s-au ales cu peste 4800 de construcții distruse, inclusiv peste 1700 de case de locuit și peste 200 de depozite pentru cereale și legume, sere, alte obiecte de infrastructură⁴¹. Din avutul obștesc al gospodăriilor agricole colective au fost nimicite sau confiscate cca 30 de mii de vite cornute mari, peste 33 de mii de cai, cca 40 de mii de porcine, cca 80 de mii de oi și capre, peste 137 mii de păsări, în jurul la 9400 familii de albine⁴². Trupele de ocupație au confiscat din colhozuri peste 30 mii tone de cereale, peste 2 mii tone de cartofi, 623 tone de legume etc. Operațiunile militare ce s-au desfășurat pe teritoriul acestor gospodării au dus la pierderea

unor mari suprafețe de semănături agricole, la distrugerea unor mari suprafețe de vii și livezi⁴³.

De la cetățenii republicii ocupanții au confiscat cca 60 mii de vite mari cornute, peste 60 mii de cai, peste 47 mii de porcine, cca 94 mii de oi și capre, peste 600 mii de păsări de casă, peste 5300 familii de albine, cca 283 mii tone de cereale, peste 23 mii tone de cartofi etc. Au fost distruse 23842 case de locuit și 4358 de construcții auxiliare⁴⁴.

Suma daunelor pricinuite doar gospodăriilor colective (colhozurilor) din județul Cahul a atins cifra de cca 348 milioane ruble. Suma prejudiciilor cauzate agriculturii republicii în ansamblu a constituit 6 miliarde de ruble⁴⁵. Deosebit de grele au fost pierderile gospodăriilor agricole din raioanele Tiraspol, Bender, Orhei, Chișinău, peste care a trecut tăvălugul operațiunilor militare. Aici linia frontului s-a menținut din aprilie până la sfârșitul lunii august 1944. Majoritatea gospodăriilor din spațiul respectiv au pierdut toate vitele și păsările, au rămas practic fără semănături, vii și livezi, le-a fost distrusă întreaga infrastructură, multe familii rămânând fără case de locuit⁴⁶. Au fost distruse complet centrul raional Criuleni, satele Ustia, Ohrincea, Slobozia-Dușca. Până la război în raioanele din stânga Nistrului existau 12 stații de mașini și tractoare în care se numărau – 767 de tractoare. Către vara a. 1944 numărul lor s-a redus de 6 ori⁴⁷. Suprafața terenurilor înșămânțate cu culturi cerealiere în cele 233 de colhozuri, atunci existente, era de 79,7 mii de hectare. În a. 1943 ea s-a redus până la 35,5 mii ha⁴⁸. Însă cel mai mult a avut de suferit de pe urma ocupației ramura de creștere a animalelor. Din cei 31,2 mii de cai, pe care îi aveau gospodăriile agricole colective din raioanele Camenca, Râbnița, Dubăsari, Grigoriopol, Tiraspol și Slobozia la 1 ianuarie 1941 către vara 1944 rămăseseră doar 12,7 mii⁴⁹. Ocupanții au rechiziționat din colhozurile regiunii transnistrene peste 18 mii de vite cornute mari, ceea ce constituia 94 la sută din numărul lor total și practic toate ovinele și porcinele, cca 48 mii de ovine și cca 25 mii de porcine, care constituiau respectiv 99 și 98 la sută din numărul lor total⁵⁰.

Pentru a ne crea o imagine mai clară despre situația reală în care s-au pomenit gospodăriile agricole colective din stânga Nistrului după război, e suficient a lua în calcul datele privind reducerea numărului de animale în perioada anilor 1941-1944 în doar două raioane din această regiune (vezi *Tabelul nr. 1*).

*Tabelul nr. 1*⁵¹

Numărul de animale în colhozurile raioanelor Camenca și Râbnița

	La 01.01.1941 (capete)	După eliberare (capete)
R-nul Camenca		
Vite mari cornute	2243	204
Ovine	7230	25
Porcine	3719	289
Cabaline	4113	2203
R-nul Râbnița		
Vite mari cornute	5453	123

Ovine	12518	–
Porcine	5368	–
Cabaline	8697	2280

În raioanele din dreapta Nistrului gospodăriile agricole colective și cele de stat (sovhozurile) au fost lichidate. De asemenea au fost lichidate și stațiile de mașini și tractoare⁵².

Potențialul de producție, infrastructura acestor gospodării îndată după eliberare se aflau la pământ. Bunăoară, în sovhozul „Romanești”, r-nul Orhei, plantațiile de vie erau părăsite, neprelucrate și pline de buruieni. Spalerele și sârma lipseau. Beciurile, stația de pompare a apei și secțiile de producere a coniacurilor au fost dinamitate. Au fost de asemenea dinamitate locomobila și treierătoarea. Casa directorului, ospătăria și brutăria incendiate. Unele construcții de menire productivă și socială s-au păstrat. Însă majoritatea dintre ele necesitau reparație capitală. Lipseau cu desăvârșire orice utilaj de producție, orice obiect de mobilă⁵³. Au fost rechiziționate toate animalele de tracțiune și jefuită completamente ferma de creștere a păsărilor. Preluarea activităților de producție trebuia practic începută de la zero⁵⁴.

Cam la fel era situația și în sovhozul „Chișinău” din suburbia capitalei. Aici s-au păstrat plantațiile de vii și livezi. O parte din ele se aflau într-o stare satisfăcătoare. Erau prelucrate și îngrijite. Însă o bună parte din construcțiile cu menire de producție (cca 30 la sută) erau distruse, cca 50-60 la sută din ele necesitau reparație capitală. Lipseau cu desăvârșire orice utilaj, mecanism de producție, orice obiect de mobilă. Toate animalele productive și de tracțiune au fost rechiziționate și duse în România⁵⁵.

În sovhozul „Ciurmai” r-nul Cahul s-au păstrat în întregime plantațiile de vii. Ele erau prelucrate și îngrijite și se aflau într-o stare satisfăcătoare. S-au păstrat chiar și construcțiile cu menire de producție cu excepția beciului și a grajdului de cai, care au fost incendiate. Ele erau într-o stare bună și necesitau doar niște lucrări de reparație de rutină. Însă și această gospodărie, la fel ca și cele menționate mai sus, după eliberare s-au pomenit fără inventarul de producție necesar, fără vite productive și de muncă. Motoarele de la stația electrică au fost demontate și duse în România. O parte din inventarul viu și mort la fel a fost dus în România. O parte a fost furat de localnici⁵⁶.

Situația era similară în toate gospodăriile de acest gen. Exemple asemănătoare am putea aduce referitor la orice gospodărie agricolă de stat, atunci existentă, orice gospodărie colectivă sau individuală. Însă deja cele expuse mai sus, credem, sunt destul de concludente și nu trezesc nici un dubiu privind scara și proporțiile pagubelor înregistrate de către gospodăriile agricole ale statului nostru de pe urma războiului. Suprapuse situației reale precare în care se afla marea majoritate a gospodăriilor țărănești din Basarabia înainte de război, ele scot în evidență cauzele principale ce au stat la originea tuturor greutăților, cataclismelor sociale, ce au zguduit satul moldovenesc în primii ani de după război. Pentru a ne convinge de acest lucru, e suficient a analiza unele aspecte ale condițiilor reale de existență a oamenilor muncii de la țară în primii ani de după război. Să vedem, mai întâi, care era situația

gospodăriilor țărănești la capitolul asigurării cu pământ. Pentru a scoate în evidență dinamica acestei situații, caracterul evoluției ei în cei patru ani de război, e necesar a stabili coraportul asigurării gospodăriilor agricole cu pământ după reforma agrară din 1940 și la momentul eliberării în 1944 (vezi *Tabelul nr. 2*).

*Tabelul nr. 2*⁵⁷

**Repartizarea gospodăriilor țărănești ale Moldovei din raioanele
din dreapta Nistrului conform suprafețelor de pământ, avute în posesie
după reforma agrară sovietică și la momentul eliberării în a. 1944**

Grupurile de gospodării	Gospodăriile				Pământ în posesie			
	după reformă		la momentul eliberării		după reformă		la momentul eliberării	
	numărul	%	numărul	%	numărul	%	numărul	%
Fără pământ	–	–	17399	3,6	–	–	–	–
Cu lot de până la 2 ha	–	–	117283	24,5	–	–	175748	9,1
2-3 ha	210652	45,48	95073	19,6	599251	25,72	244399	12,7
3-5 ha	103724	22,39	152660	31,2	409120	17,17	630772	32,8
5-10 ha	122078	26,35	89559	18,2	890342	38,54	649668	33,7
10-15 ha	13771	2,97	10135	2,1	167423	7,24	138238	7,2
15-20 ha	13022	2,81	2572	0,5	248554	10,76	49086	2,6
20-25 ha	–	–	771	0,2	–	–	16949	0,9
25-30 ha	–	–	306	0,06	–	–	8576	0,4
Peste 30 ha	–	–	226	0,04	–	–	11732	0,6
În total:	463247	100,0	486974	100,0	2314690	100,0	1925108	100,0

Analizând datele din acest tabel, istoricul Mihai Sâtnic susține că primul lucru, pe care trebuie să-l menționăm în acest context, este creșterea bruscă a extremelor satului moldovenesc – „rezchii rost poliusov derevni”⁵⁸, avându-se în vedere, probabil, creșterea sporită a numărului gospodăriilor țărănești fără pământ sau cu un lot de pământ de până la 2 hectare, pe de-o parte, și, concomitent, majorarea în același ritm a numărului gospodăriilor ce aveau în posesie loturi de pământ de la 20 ha în sus, pe de alta. Incontestabil, au fost suficienți doar trei ani de reinstaurare a vechilor relații de producție în agricultură, cele care dominau în cadrul regatului în perioada de până la război, pentru ca cca o treime din gospodăriile țărănești să se pomenească iar fără pământ sau cu loturi mici de până la 2 ha, care, evident lucru, nu le puteau nicidecum asigura existența. Cât privește creșterea bruscă a numărului de gospodării de la celălalt pol, adică, cu loturi mari de pământ despre care lasă să se înțeleagă prin afirmația sa acest autor, apoi trebuie să constatăm că el nu prea are dreptate. Într-adevăr, în acești trei ani au apărut peste 1300 de gospodării care aveau în posesie peste 20, 25 și chiar peste 30 de hectare de pământ. Însă ponderea lor în numărul total al gospodăriilor agricole era infimă și nu constituia decât 0,3 la sută. De menționat că o evidentă tendință de reducere a numărului și ponderii lor au manifestat-o gospodăriile țărănești, s-ar părea cele mai viabile în condițiile de atunci, cu loturi de pământ de la 10 până la 20 ha de pământ. Mai ales acelea ce aveau în posesie după reforma agrară sovietică din anul 1940 de la 15 până la 20 ha de pământ. De la 13 mii până la cca 2600.

Se cere menționată de asemenea scăderea bruscă a numărului de gospodării țărănești care aveau în posesie de la 2 până la 3 hectare de pământ. De la 210 mii până la 95 de mii. Fapt, care la fel poate fi ușor explicat, luând în considerație vulnerabilitatea acestui tip de gospodării în timp de pace, cu atât mai mult în condiții de război. Considerabil s-a redus pe parcursul acestor 3 ani și numărul gospodăriilor țărănești ce aveau în posesie de la 5 până la 10 ha de pământ, de la peste 120 de mii în 1940 la cca 90 de mii în 1944. Dovadă concludentă a degradării condițiilor de existență. Singura categorie de gospodării, avem în vedere dintre acelea cu răspândire largă, numărul și ponderea cărora a crescut în acești ani sunt acelea care aveau în posesie de la 3 până la 5 hectare de pământ. Numărul a crescut respectiv de la cca 104 mii până la cca 153 de mii, constituind aproximativ o treime din numărul total al gospodăriilor țărănești către vara anului 1944. Fapt care la fel scoate în evidență starea grea generală în care s-au pomenit gospodăriile agricole țărănești către sfârșitul războiului. Și doar luând în calcul această situație noi am putea pretinde la o analiză obiectivă și la o apreciere cât de cât adecvată a măsurilor întreprinse de către organele puterii sovietice, abia restabilite, pentru combaterea, depășirea ei.

Deja în luna aprilie 1945, în urma măsurilor îndeplinite de către comisiile funciare sătești, raionale și de județ, în raioanele din dreapta Nistrului au fost scoase în evidență 4874 de gospodării agricole ce aveau în posesie loturi de pământ ce depășeau normele stabilite de la care conform legilor în vigoare trebuiau confiscate 25943 hectare de pământ⁵⁹. Concomitent, în urma activității comisiilor respective, au fost depistate 1088 mii de hectare de terenuri agricole părăsite. De notat că în cadrul celor 54 de raioane din dreapta Nistrului la acea vreme existau peste 18 mii de gospodării țărănești fără nici un petec de pământ și cca 96 mii de gospodării cu foarte puțin pământ, care simțeau o stringentă nevoie de a-și mări loturile⁶⁰.

În baza confiscării surplusurilor de pământ de la gospodăriile agricole cu mult pământ și luării sub control a terenurilor agricole părăsite a fost creat un fond funciar în mărime de 213 mii de hectare, din care au fost împrăștiate 16679 de gospodării țărănești fără pământ și 88733 de gospodării țărănești cu puțin pământ⁶¹. În funcție de regiune și de resursele funciare existente, loturile acordate gospodăriilor țărănești au variat de la 2 până la 5 hectare. De exemplu, familia țăranului Toader Clinița din satul Răuțel, județul Bălți, compusă din 6 persoane fără pământ, a primit 5,2 ha de pământ. Familia lui Vladimir Costelnic din același sat, la fel fără pământ, compusă din 3 persoane, a primit 3,75 ha⁶². Clar lucru că țăranii erau mulțumiți, mai ales acei care în general n-au avut în posesie lotul lor, sau din anumite motive l-au pierdut. În materialul informativ al Comisiei funciare se conțin multe exemple de recunoștință profundă a celor împrăștiți față de Puterea Sovietică „Mulțumesc pentru pământ, cu lacrimi de fericire în ochi își manifesta satisfacția locuitorul satului Taraclia din județul Cahul Mihai Dorogan. Timp de 30 de ani am fost batrac la moșier și n-am avut nici un petec de pământ. În anul 1940 Puterea Sovietică mi-a dat pământ însă românii mi l-au luat. Acum eu am primit 6 ha de pământ și voi munci pentru familie și pentru Statul Sovietic”⁶³.

„Anterior eu am avut 6 ha de pământ, spune Dumitru Burcă, locuitor al satului Aluat din același județ, însă autoritățile românești mi l-au confiscat în 1930 pentru

neachitarea impozitelor. Acum mi-au dat 6 ha de pământ. Rămân foarte recunoscător Puterii Sovietice care are grijă de noi cei săraci”⁶⁴.

Noi am stabilit deja care era situația gospodăriilor țărănești din raioanele din dreapta Nistrului la capitolul asigurării cu pământ în toamna anului 1944. Să vedem acum ce schimbări au intervenit în ea după punerea în practică a Hotărârii CCP al RSSM și al Biroului CC al PC (b) al Moldovei din 8 ianuarie 1945 „Cu privire la stabilirea normelor limită de folosire a pământului în cadrul unei gospodării țărănești în raioanele din dreapta Nistrului ale RSS Moldovenești”⁶⁵.

Tabelul nr. 3

Repartizarea gospodăriilor țărănești conform suprafețelor de pământ după aplicarea în practică a Hotărârii CCP al RSSM și a biroului CC al PC (b) al Moldovei din 8 ianuarie 1945

Gruparea gospodăriilor conform suprafețelor de pământ avute în posesie	Numărul gospodăriilor		Pământul în posesie, ha	
	Până la 8 ianuarie 1945	La data de 25 iunie 1946	Până la 8 ianuarie 1945	La data de 25 iunie 1946
Fără pământ	17399	716	–	–
%	3,5	0,14	–	–
Până la 2 ha	117283	87637	175784	146060
%	24,5	18,0	9,1	6,9
De la 2 până la 3 ha	95073	105293	244339	282363
%	19,6	21,1	12,7	13,6
De la 3 până la 4 ha	81172	95714	294779	352677
%	16,6	19,6	15,3	16,9
De la 4 până la 5 ha	71488	85192	335993	408743
%	14,6	17,5	17,4	19,5
De la 5 până la 7 ha	55473	64163	346636	399452
%	11,3	13,1	18,9	19,0
De la 7 până la 10 ha	34086	38944	303032	344445
%	6,9	7,9	15,7	16,4
De la 10 până la 15 ha	10135	7646	138238	102006
%	2,1	1,5	7,1	4,8
De la 15 până la 20 ha	2572	2599	49086	47825
%	0,67	0,5	2,5	2,3
De la 20 până la 25 ha	771	102	16949	2160
%	0,15	0,02	0,9	0,1
De la 25 până la 30 ha	306	–	8576	–
%	0,05	–	8576	–
De la 30 ha	226	–	11732	–
%	0,03	–	0,6	–
Total:	486137	487933	1924496	2095790

Primul lucru care se cere menționat la analiza acestui tabel este dispariția practică a fenomenului gospodăriei țărănești fără pământ. Din cele cca 17,4 mii de gospodării țărănești, care la momentul eliberării rămăseseră fără nici un petec de pământ, după aplicarea în practică a prevederilor Hotărârii Consiliului Comisarilor Poporului al RSSM și a biroului CC al PC (b) al Moldovei din 8 ianuarie 1945, numărul unor astfel de gospodării s-a redus până la 716. De asemenea s-a redus considerabil, cu aproape 30 de mii, numărul gospodăriilor țărănești care aveau în posesie loturi mici de pământ – până la 2 ha. Concomitent, pe parcursul acestei perioade scurte de timp a crescut numărul gospodăriilor țărănești cu loturi de pământ de la 2 ha în sus, ponderea cărora în numărul total al gospodăriilor țărănești din aceste raioane depășea 60%. La celălalt pol au fost reduse la minimum sau totalmente lichidate categoriile de gospodării cu loturi de pământ de la 10 ha în sus. Către vara anului 1946 în raioanele Moldovei din dreapta Nistrului practic n-au mai rămas gospodării care ar fi avut în posesie de la 25 ha de pământ în sus. Iar din cele 771 de gospodării, care la 1 ianuarie 1945 aveau în posesie de la 20 până la 25 ha, către vara anului 1946 rămăseseră doar 102.

Rezumând cele expuse mai sus, putem constata că politica Statului Sovietic, dacă e să folosim o astfel de formulă pentru a simplifica ansamblul de măsuri, elaborate și aplicate în practică de către diferite organe de stat și de partid, în domeniul agriculturii la acea vreme, era clară și univocă. Ea nu urmărea decât un singur obiectiv – asigurarea păturilor nevoiașe de țărani cu cel puțin condiții minimale de existență, reieșind, bineînțeles, din condițiile și posibilitățile reale atunci existente. Au contribuit aceste măsuri ale conducerii de stat și de partid din republică la amortizarea, diminuarea acelor greutăți, nenorociri ce aveau să se abată asupra țăranilor în anii 1946-1947? E greu de spus. Un lucru e cert. Aceste măsuri n-au putut nicicum să complice situația în această privință, fiindcă șansele de supraviețuire în condițiile vitrege ce s-au creat în republică la acea vreme erau cu mult mai mari atunci când aveai în posesie un lot de pământ, fie el cât de mic, decât atunci când tu, la figurat vorbind, erai lipit pământului. Adică, n-aveai în proprietate decât lotul de pe lângă casă.

Toate aceste constatări sunt importante și concludente. Luate în ansamblu, ele scot în evidență diferite aspecte ce caracterizează viața economică a satului moldovenesc în acea perioadă, denotă unele componente ale politicii Statului Sovietic față de țăranul moldovean. Însă concluzia principală ce se cere dedusă din analiza materialului mai sus expus, ține, după părerea noastră, de conștientizarea aceluia fapt că, în pofida măsurilor efectuate de către organele abilitate în privința împrumutării păturilor nevoiașe de țărani cu pământ, perspectiva unor metamorfoze radicale în condițiile lor de viață continua să rămână incertă. Lucru pe care l-au și demonstrat evenimentele ulterioare. Cauza era una – insuficiența de terenuri agricole în raport cu numărul de gospodării țărănești. Și după reinstaurarea, re-implementarea normelor sovietice de împrumutarea a gospodăriilor țărănești, peste 76 la sută din numărul lor total aveau în posesie loturi în mărime de la 2 la 5 ha de pământ. De supraviețuire încă se mai putea de vorbit. De ascendență, de propășire economică – nici într-un chip. Acesta-i adevărul de la care trebuie să pornim, încercând să apreciem toate transformările economice și sociale, înfăptuite sub conducerea organizației de partid republicane în cea de-a doua jumătate a anilor '40 – începutul anilor '50.

Terenurile agricole, imașurile, pășunile constituie fundamentul, chezașia existenței gospodăriilor țărănești. Un rol important însă în evoluția acestor gospodării, sporirea potențialului lor economic și social revine uneltelor de muncă de care dispun ele. Și dacă în privința asigurării gospodăriilor țărănești cu pământ, cu toate dificultățile atunci existente deja în primele câteva luni după eliberare, fie și parțial, situația a putut fi totuși schimbată în bine, fie nu până la capăt, dată fiind lipsa de terenuri agricole disponibile, apoi în ceea ce privește asigurarea gospodăriilor țărănești cu inventar agricol în primele luni de după război și chiar în primii câțiva ani de după terminarea ostilităților militare pe acest teritoriu, situația era aproape catastrofală. Către vara anului 1944 în raioanele din dreapta Nistrului se numărau 101 tractoare, dintre care funcționau doar 83. Și acelea nu puteau fi folosite la arat ci doar la treierat⁶⁶. Despre gradul de înzestrare a gospodăriilor țărănești din raioanele din dreapta Nistrului cu inventar agricol în primii ani de după război ne putem crea o imagine adecvată analizând datele din tabelul nr. 4. Dacă ne referim la tractoare, locomobile, motoare, apoi situația-i clară. Luând în calcul numărul gospodăriilor țărănești din dreapta Nistrului, atunci existente, apoi aceste importante pentru acea vreme mașini agricole putem să le considerăm inexistente.

Tabelul nr. 4⁶⁷

Inventarul agricol al gospodăriilor țărănești ale Moldovei în raioanele din dreapta Nistrului
(către 1 ianuarie 1946, unități)

Județele	Tractoare	Locomobile	Motoare	Pluguri	Cultivate toare	Boroane	Semănă- tori	Treieră- tori	Ferării
<i>Soroca</i>	35	–	580	25624	1802	24922	1132	752	217
<i>Bălți</i>	8	42	229	31180	1737	6707	824	437	392
<i>Orhei</i>	–	31	80	17549	1414	13190	274	184	192
<i>Chișinău</i>	–	22	51	26280	2483	18270	148	146	193
<i>Bender</i>	–	–	–	19228	5410	12864	89	150	115
<i>Cahul</i>	–	–	–	18552	8164	12160	109	–	90
Total:	43	95		138413	21037	88113	2576	1669	1199

Propriu zis, când analizăm situația privind înzestrarea gospodăriilor țărănești cu inventar agricol în perioada respectivă, putem vorbi doar de pluguri, boroane, semănătoare, cultivate și treierători. Numărul total al gospodăriilor țărănești ale Moldovei în raioanele din dreapta Nistrului la 25 iunie 1946, după cum am constatat mai sus (vezi *Tabelul nr. 2*) era de 487933. Deci, aplicând niște calcule simple, ce caracteristici descoperim noi privind situația reală a înzestrării gospodăriilor țărănești din aceste raioane cu inventar agricol? Caracteristici șocante. Un plug revenea la 3,5 gospodării, o boroană – la 5,5, un cultivator – la 23; o semănătoare la 189 și o treierătoare la 292 de gospodării. Dacă e să simplificăm și mai mult tabloul real al situației în care s-au pomenit gospodăriile țărănești ale Moldovei din raioanele din dreapta Nistrului îndată după război, apoi suntem nevoiți să constatăm că practic doar fiecare a 4 gospodărie avea plug și doar fiecare a șasea – boroană. Care mai pot fi comentariile la acest capitol? Despre ce fel de indici de producție se mai poate vorbi? Situația gospodăriilor țărănești devine și

mai dramatică dacă luăm în calcul și gradul de asigurare a lor cu vite de tracțiune și animale productive.

Conform notei informative a împuternicitului Gosplanului URSS în RSS Moldovenească F. V. Uhin adresată secretarului CC al PC (b) al Moldovei N. L. Sologor la data de 31 mai 1946, 26,2% din numărul total al gospodăriilor țărănești din republică n-aveau în proprietate nici un animal domestic, 62,7% n-aveau vaci; 42,3% - vite cornute mari; 57,9% - ovine și caprine; 77,1% - porcine; 78% - cabaline; 86,6% - boi; 65,0% n-aveau vite de tracțiune⁶⁸.

Din cele 463274 de gospodării țărănești la acea vreme existente, câte 2 vaci aveau doar 4144 de gospodării (8,9%), câte 3 și mai multe – doar 61 de gospodării. Câte 2 cai – doar 3,4% din gospodării, câte 3 și mai mulți – doar 263 de gospodării⁶⁹. Și mai concludentă devine situația la acest capitol atunci când analizăm asigurarea gospodăriilor țărănești în raport cu suprafața de teren avută în posesie (vezi *Tabelul nr. 5*).

Tabelul nr. 5⁷⁰

Numărul animalelor domestice în gospodăriile țărănești ale Moldovei la data de 31 mai 1946

Toate speciile de animale	Gospodăriile cu loturi de pământ de la până la (în medie gospodării-capete)							În medie pe republică în toate categoriile de gospodării țărănești
	Până la 1 ha	De la 1 până la 5 ha	De la 5 până la 10 ha	De la 10 până la 15 ha	De la 15 până la 20 ha	De la 20 până la 30 ha	De la 30 în sus	
Cai de tracțiune	7	19	41	74	104	95	96	26
Boi	9	16	36	52	56	78	128	22
Vaci	17	34	52	66	76	64	68	38
Caprine și ovine	65	140	305	573	927	1144	936	191
Porcine	13	26	39	54	59	66	52	29

La o sută de gospodării țărănești cu loturi de pământ până la 1 hectar reveneau doar 7 cai, 9 boi, 17 vaci, 65 de ovine și caprine și 13 porcine. Evident că starea unor astfel de gospodării era dezastruoasă. Bucură faptul că ele erau foarte puține la număr. La data de 25 iunie 1946, numărul lor era de 716⁷¹. Însă situația la acest capitol nu era cu nimic mai bună nici pentru gospodăriile care aveau în posesie de la 1 până la 5 hectare de pământ. Peste 80 la sută din aceste gospodării nu dispuneau de vite de tracțiune, peste 60 la sută – de vaci și peste 70 la sută de porcine. Situația nu poate fi apreciată ca suficientă pentru existență nici chiar pentru gospodăriile care aveau în posesie câte 20-30 hectare de pământ. După cum o demonstrează datele din acest tabel nici acest tip de gospodării nu dispuneau sută la sută de o pereche de boi sau de o pereche de cai. Iar fiecare a treia din ele n-avea nici vaci, nici porcine.

Aceasta era situația la capitolul asigurării gospodăriilor țărănești în perioada imediată de după război cu pământ, unelte, vite de muncă și animale productive. La fel, dacă nu și mai dezastruoasă era situația în ceea ce privește componența intelectuală a acestei ramuri de producție – asigurarea cu cadre de specialiști în domeniul agronomiei, zootehniei, veterinariei. De menționat că chiar și cu doi ani mai

târziu, în iulie 1946, după ce în republică au revenit o parte din specialiștii ce au activat aici până la război, au fost invitate cadre respective din alte republici unionale, numărul agronomilor, zootehnicienilor, lucrătorilor veterinari cu studii superioare și medii de specialitate era de 1255. Dintre care, implicați nemijlocit în procesul de producție, adică își exercitau funcțiile în raioane și gospodăriile agricole de stat, erau doar 1043⁷². De asemenea, luând în calcul situația reală în care s-a pomenit satul moldovenesc în acea perioadă la capitolul nivelul de dezvoltare a forței de muncă nu trebuie să scăpăm cu vederea nici faptul că peste 48 la sută din bărbați și cca 75 la sută din femei erau analfabeți, erau neștiutori de carte⁷³. Caracteristică extrem de concludentă a situației reale în care s-a pomenit satul moldovenesc în perioada imediată de după război.

Criticii socialismului, atât cei din trecut, cât și cei de astăzi au o predilecție deosebită atunci când caută cu tot dinadinsul să demonstreze că, chipurile, această orânduire socială este din start incapabilă să facă față problemelor cu care se confruntă societatea la o etapă sau alta de dezvoltare, apelează tot timpul la exemplul țărilor așa-numite dezvoltate. Deși avem convingerea că atunci când se urmărește aprecierea obiectivă a gradului de soluționare a oricărei probleme de ordin economic sau social trebuie de luat în calcul în primul rând condițiile de start, punctul de plecare în soluționarea lor. Altfel am putea și noi afirma că în timp ce în țările dezvoltate s-a ajuns la dezagregarea atomului, în Basarabia cel puțin jumătate din populația rurală nu știa să citească și să scrie. Scopul compartimentului respectiv în formula în care ni l-am propus inițial este constatarea simplă a faptelor, stabilirea și descrierea situației reale în care s-a pomenit satul moldovenesc în perioada imediată de după război fără a face vreo trimitere, vreo mențiune la acele măsuri pe care le-au întreprins organele puterii întru ameliorarea ei. În cazul dat, când facem referință la nivelul științei de carte a oamenilor muncii de la țară, ne vedem totuși nevoiți să atragem atenția cititorului asupra faptului că, în pofida aceluși număr mare de probleme de cea mai stringentă actualitate cu care se confruntau reprezentanții Puterii Sovietice, investiți cu funcții de conducere în localitățile rurale, deja pe parcursul anului de învățământ 1944/1945 ei au reușit să organizeze peste 8 mii de cercuri de lichidare a analfabetismului, care întruneau în rândurile lor cca 76 de mii de țărani și muncitori⁷⁴. Fapt ce ne vorbește despre gravitatea situației la acest capitol.

De menționat că deja la 27 iulie 1944, adică în perioada când erau eliberate doar raioanele din nord-estul republicii, Consiliul Comisarilor Poporului din RSSM și Comitetul Central al PC (b) al Moldovei adoptă hotărârea nr. 159 care prevedea reluarea activității Institutului Agricol din Chișinău în baza tehnicumului agricol din Soroca⁷⁵. Concomitent, hotărârea respectivă prevedea și reluarea activității de pregătire a cadrelor de specialiști în agricultură a tehnicumului respectiv⁷⁶. În hotărârea Consiliului Comisarilor Poporului al RSSM și a CC al PC (b) „Cu privire la restabilirea tehnicurilor agricole ale Comisariatului Agriculturii al RSSM în raioanele eliberate”, adoptată în zilele de 7-8 decembrie 1944, era prevăzută reluarea activității tehnicumului zooveterinar din Cricova, tehnicumului de culturi legumicole din Tiraspol, a școlii de vinificație și cultivare a viței-de-vie din Chișinău⁷⁷. Aceeași hotărâre prevedea în scopul asigurării stațiilor de mașini și tractoare cu cadre de mecanizatori calificați, pregătirea pe parcursul anului 1945 în cadrul școlilor de

mecanizatori a 1500 de tractoriști, 100 de combaineri, 100 de ajutori de combaineri, 200 de brigadieri pentru brigăzile de tractoare, 60 de mecanici, 200 de șoferi auto și 120 de specialiști în reparația tehnicii agricole⁷⁸.

Măsuri urgente, concrete au fost adoptate de către organele superioare de partid și de stat ale Republicii Sovietice Socialiste Moldovenești și în scopul depășirii situației dezastruoase ce s-a creat către acea vreme în domeniul învățământului școlar.

În urma operațiunilor militare ce s-au desfășurat pe acest teritoriu, au fost distruse sau au avut de suferit serios multe imobile școlare. Doar în raioanele din nordul republicii au fost complet distruse 47 de astfel de imobile, 109 au fost serios avariate. Peste o mie de școli necesitau lucrări de reparație. Din multe din ele erau scoase podelele, ferestrele, ușile. Lipseau băncile, scaunele, orice altfel de mobilier. Erau devastate bibliotecile școlare, nu existau manuale, cele mai simple materiale ilustrative didactice⁷⁹.

O problemă dintre cele mai acute și mai greu de soluționat în condițiile atunci existente era lipsa cadrelor didactice. Marea majoritate a profesorilor s-au refugiat în România. Pe teritoriul republicii a rămas doar o mică parte din ei. Dacă în județul Soroca până la război activau 980 de învățători, după eliberare, în toamna anului 1944 rămăseseră doar 83. În județul Bălți din cei 2180 de învățători care erau până la război rămăseseră doar 124⁸⁰.

Pentru a depăși această situație, organele de resort s-au văzut nevoite să încadreze în sistemul de învățământ școlar persoane care n-aveau studii pedagogice dar posedau un anumit nivel de cultură generală, cel puțin de la 7 clase în sus.

În cadrul unor seminare raionale de scurtă durată au fost familiarizați în linii generale cu principiile și metodele de educație ale școlii sovietice peste 1500 de astfel de persoane, fapt ce a permis relansarea procesului de învățământ în unele școli din aceste raioane deja către 15 aprilie 1944⁸¹. Către 16 mai 1944 în raioanele respective funcționau deja toate școlile (vezi *Tabelul nr. 6*).

*Tabelul nr. 6*⁸²

**Rețeaua de școli și numărul de elevi cuprinși de ea
în raioanele de nord ale republicii la 16 mai 1944**

Județul, raionul	Numărul școlilor restabilite	Numărul elevilor	Cadrele didactice		În anul de învățământ 1940/1941 erau:		
			Numărul celora care au rămas	Numărul celora care au fost încadrați	Școli	Elevi	Profesori
<i>j. Soroca</i>	225	27994	82	491	257	54929	980
<i>j. Bălți</i>	245	38533	94	848	–	–	–
<i>or. Bălți</i>	6	874	18	12	21	6263	240
<i>r-nul Camenca</i>	25	4671	95	49	28	5953	212
<i>r-nul Râbnîța</i>	50	5911	115	65	52	9405	390
<i>j. Orhei</i>	30	3580	12	60	–	–	–
În total:	581	81563	416	1525	358	76550	1822

După cum o demonstrează datele din acest tabel, într-un termen foarte scurt de timp practic a fost restabilită rețeaua școlilor existente în anul de învățământ

1940/1941. Problema majoră rămânea cea a cadrelor didactice. Mai ales pentru clasele a V-a – a X-a. La 1 septembrie 1944 în ansamblu pe republică pentru clasele respective erau lipsă cca 500 de profesori de diferite specialități⁸³. Lipseau cele mai simple rechizite școlare – stilouri, rigle, caiete, cerneală etc. Lipseau cu desăvârșire manualele pentru clasele ruse. Pentru înfăptuirea procesului de învățământ erau necesare peste 200 de mii de manuale pentru școlile ruse și peste 660 de mii de manuale pentru clasele moldovenești. Întreprinderile industriale din republică au primit comandă de stat să confecționeze 1000 de bănci, 10000 de scaune, 12000 de stilouri, 10000 de rigle, 500 litri de cerneală, haine în valoare de 100 mii ruble, 250 perechi de încălțăminte. Din lipsă de materie primă, comanda respectivă a rămas practic neîndeplinită. A fost începută doar confecționarea riglelor și a stilourilor⁸⁴.

Extrem de gravă era starea materială a învățătorilor. Conform unui extras dintr-un proces verbal al ședinței biroului CC al PC (b) al Moldovei din 15 decembrie 1944, asigurarea materială a învățătorilor din raionul Vadul-lui-Vodă, precum și din orașul Chișinău, este sub orice nivel. Pedagogii din aceste așezări administrative stau zile în șir în rând după pâine și nu întotdeauna reușesc s-o cumpere. Ei nu sunt asigurați cu gaz lampant, n-au lemne pentru a fierbe apa pe care o beau copiii în condițiile când băntuie fel de fel de boli. Uneori se ajunge până la cazuri ridicele – lipsesc banii pentru procurarea unor cărpe de spălat podeaua. Profesorii sunt nevoiți să cumpere aceste cărpe pe banii lor⁸⁵.

Însă cu adevărat tragică se prezintă starea țăranului moldovean la acea vreme prin prisma sănătății lui. Dacă până la începutul războiului, cu toate greutățile de existență, specifice perioadei interbelice, anului de cotitură în soarta sa – 1940, starea lui de sănătate mai era cum era, apoi cei patru ani de ocupație militară l-au vlăguit definitiv, nu numai fizic, rupându-i din trupul lui pe cei mai viguroși, apti de muncă, capabili să facă față intemperiei ce s-au abatut asupra lui, ci și moral, psihologic, aducându-l la o stare plină de deznădejde, făcându-l să creadă că necazurile nu mai au sfârșit. Stării psihice și morale la sigur că i-a aparținut nu un ultim rol în suita de circumstanțe nefericite ce au cauzat foametea cumplită din anii 1946-1947. Până în perioada imediat de după eliberare, satul moldovenesc, după cum ne-o atestă numeroase documente ale timpului, era băntuit de fel de fel de epidemii – tiflul exantematic, bolile venerice, cele gastro-intestinale etc. Despre gravitatea situației la acest capitol ne vorbește și faptul că deja la începutul lunii iulie 1944, adică la doar două luni de la eliberarea raioanelor din nord-estul republicii într-o notă informativă a CC al PC (b) al Moldovei pe numele secretarului CC al PC (b) al Uniunii Sovietice G. Malencov, principala problemă asupra căreia se atrăgea atenția, în legătură cu starea generală a lucrurilor în zona eliberată, era situația epidemiologică. În nota respectivă, printre altele, se menționa că doar pe parcursul a trei luni, aprilie-iunie, în raioanele respective au fost depistate cca 5500 cazuri de îmbolnăvire de tif exantematic. Cele mai afectate s-au dovedit a fi județele Orhei – 2968 de cazuri, Bălți – 1121, Soroca – 465 de cazuri⁸⁶.

O răspândire și mai largă în raioanele eliberate au căpătat-o bolile venerice. În raionul Râbnita au fost depistate 2814 persoane bolnave de sifilis și 5154 de persoane bolnave de gonoree. În raionul Soroca numărul celor bolnavi de sifilis era de 5463 de persoane⁸⁷. De notat că nu toate persoanele contaminate de aceste boli au putut fi depistate și luate la evidență. Pentru aceasta nu exista nici numărul de medici necesar, nici condițiile prielnice unui control frontal al tuturor celor bănuți în mediul real de atunci.

Cauza principală a acestei situații, conform opiniei autorului acestei note informative, secretarul de atunci al CC al PC (b) al Moldovei N. Salagor, rezida în starea generală a condițiilor de existență în timpul ocupației, în urma căreia sistemul de ocrotire a sănătății, dacă putem califica în felul acesta ceea ce exista în acest domeniu la vremea respectivă, adică înainte de război – clădiri, cadre, aparate, medicamente, pe parcursul a 3 ani de ocupație au fost distruse, irosite, însușite. Utilajul, instrumentele, aparaturajul medical au fost scoase din țară și expediate în România. Cadrele medicale s-au refugiat, unii în raioanele de est ale Uniunii Sovietice după începerea ostilităților militare, alții, către sfârșitul acestor ostilități, în România. La începutul lunii iulie în republică se numărau în total 13 medici, dintre care în raioanele din dreapta Nistrului doar 2 și 350 de lucrători medicali⁸⁸.

Situația epidemiologică a continuat să rămână extrem de tensionată și pe parcursul următoarelor luni. Conform datelor, des menționate în nota informativă a Comisarului Poporului pentru ocrotirea sănătății I. Bobanov pe numele secretarului CC al PC (b) al Moldovei N. Sologor și președintelui Consiliului Comisarilor Poporului al RSS Moldovenesti T. Constantinov „Situația privind aria de răspândire a tifosului exantematic și măsurile de combatere a lui la data de 5 februarie 1945, date ce erau departe de a fi complete, dat fiind condițiile reale în care ele au fost culese, condiții marcate de lipsa acută de cadre de specialiști, capabili să testeze și să aprecieze competent situația la acest capitol, numărul celor bolnavi de tifos exantematic deja în noiembrie 1944 se ridicase la cca 6 mii de persoane (5889), în luna decembrie el a crescut până la cca 8 mii de persoane (7899), iar pe parcursul lunii ianuarie 1945 el a depășit 11 mii de persoane (11068)⁸⁹. Deosebit de grea era situația în această privință în raioanele județelor Chișinău, Bălți și Cahul⁹⁰.

Desigur, nu există dubii referitor la situația reală ce domina viața țăranului moldovean în perioada imediată de după război când iei cunoștință de asemenea cifre. Însă această situație se prezintă pe de-a întregul dramatică atunci când din documentele timpului începi să extragi și să sistematizezi datele privind mortalitatea copiilor. Anume acest indice sinistru scoate în evidență în modul cel mai de netăgăduit proporțiile reale ale situației catastrofale în care se zbătea satul moldovenesc în acea perioadă, condițiile extrem de dificile, în care un număr însemnat de oameni – lucrători de partid, funcționari de stat, medici și lucrători medicali se străduiau s-o combată.

Conform datelor publicate în culegerea de documente „Golod v Moldavii (1946-1947)”, în anul 1945 mortalitatea printre copiii în vârstă de până la un an față de numărul total al celor nou-născuți a constituit 29,4 la sută. În primul semestru – 35,4%, în al doilea – 31,7, în al treilea – 22,9 și în al patrulea – 25,8%⁹¹. Practic din trei copii nou-născuți șanse de supraviețuire în condițiile de atunci aveau doar doi. Proporții aproape ca-n lumea animală, care sunt în direct determinate de legile dure ale naturii. Deosebit de grea era situația la acest capitol în județul Cahul, în care numărul deceselor printre cei nou-născuți atingea cifra 33,8%⁹². Pentru a da o anumită explicație acestui fenomen a fost inventată și o formulă specială „slăbiciune înăscută”. În județul Soroca ponderea celor decedați de pe urma acestei „slăbiciuni” a constituit 33%, în județul Chișinău – 26,9%⁹³.

Pe parcursul semestrului I al anului 1945 în ansamblu pe republică s-au născut 11109 copii. Au decedat 4450. Aproape fiecare al doilea. Inclusiv în localitățile rurale s-au născut 9905 copii. Au decedat 4193. Deci, majoritatea celor decedați erau copiii de la sate⁹⁴.

La drept vorbind, e greu de imaginat ce se mai poate adăuga la aceste cifre. Cert lucru, toate datele, privind asigurarea țăranului basarabean cu pământ, animale de casă, vite de tracțiune, inventar agricol etc. sunt importante și concludente atunci când căutăm să stabilim situația reală în care s-a pomenit el în perioada imediată de după război. Însă când ajungi să constăți că din cei cca 10 mii de nou-născuți în satele republicii pe parcursul unui semestru cca jumătate din ei au decedat, orice comentariu devine de prisos. Doar cu o singură remarcă, că în toate cazurile când încercăm să dăm o apreciere evenimentelor istorice ulterioare ce s-au manifestat mai pronunțat și au lăsat o urmă mai adâncă în memoria neamului ar fi extrem de potrivit să pornim de la aceste cifre, să luăm în calcul tot sensul sinistrului adevăr ce se reflectă în ele.

Note:

- 1 Țaranov V. I. *Očerchi soșialino-ăkonomicescogo razvitia Moldovî (1940-1960 gg.)*, Chișinău, 2002, s. 100.
- 2 *Ibidem*.
- 3 *Ibidem*.
- 4 Stăvilă V., *De la Basarabia Românească la Basarabia Sovietică 1939-1945*, Chișinău, 2000, p. 68.
- 5 Enciu N., *Populația rurală a Basarabiei în anii 1918-1940*. Editura EPIGRAF, 2002.
- 6 *Ibidem*, p. 119.
- 7 *Ibidem*, p. 120.
- 8 *Ibidem*.
- 9 Sătnic M. C., *Colectivizația seliscogo hoziaistva, formirovanie classa colhoznogo creștianstva v Moldavii*, Chișinău, „Știința”, 1976; Țurcanu L., *Relații agrare din Basarabia în anii 1918-1940*, Chișinău, Universitas, 1991.
- 10 Sătnic M. C., *Opera citată* p. 78.
- 11 *Ibidem*. p. 79.
- 12 *Ibidem*. p. 81.
- 13 *Ibidem*.
- 14 *Ibidem*, p. 82.
- 15 *Ibidem*, p. 83.
- 16 *Ibidem*, p. 91.
- 17 *Ibidem*.
- 18 Sătnic M., *Opera citată*, p. 91.
- 19 *Ibidem*, p. 92.
- 20 *Ibidem*.
- 21 Bogza Geo. *Basarabia – Țară de Pământ*, București, ARA 1991.
- 22 *Ibidem*, p. 38.
- 23 Sătnic M., *Opera citată*, p. 92.
- 24 *Ibidem*.
- 25 *Ibidem*.
- 26 *Ibidem*, p. 93.
- 27 *Ibidem*.
- 28 Țurcanu Ion. *Relații agrare din Basarabia în anii 1918-1940*, Chișinău, Universitas, 1991, p. 23.
- 29 *Ibidem*.
- 30 *Ibidem*. p. 30.
- 31 *Ibidem*. p. 28-29.
- 32 *Ibidem*, p. 29.
- 33 *Ibidem*, p. 37.
- 34 *Ibidem*.
- 35 *Ibidem*, p. 38.
- 36 *Ibidem*, p. 42.
- 37 *Ibidem*, p. 98-99.
- 38 *Ibidem*, p. 114.
- 39 *Ibidem*.
- 40 Șornicov P. M., *Factori demograficeschih poteri Moldavii v godî Velicoi Otecestvennoi voinî. 50-letie Velicoi pobeđi nad fașizmom: istoria i sovremennosti. Materiali naucinoi conferenții*, M., 1995, s. 329-330.
- Pasat V. I., *Poteri Moldovî v godî Velicoi Otecestvennoi voinî. Liudschie poteri SSSR v Velicoi Otecestvennoi voine*, Sb. st. B. 1996.

- 41 *Golod v Moldove*. Chișinău, „Știința”, 1993, s. 65.
- 42 *Ibidem*.
- 43 *Ibidem*.
- 44 *Ibidem*, p. 66.
- 45 *Sbornic documentov. Colectivizația creștianschih hoziaistv v pravoberejnâh raionah MSSR*, Chișinău, „Cartea Moldovenească”, 1969, p. 92-93.
- 46 AOSP, F. 51., In. 2. D. 11. F. 440; D. 75. F. 39.
- 47 AOSP, F. 51. In. 2. D. 36. F. 125.
- 48 *Ibidem*.
- 49 *Ibidem*.
- 50 *Ibidem*.
- 51 *Ibidem*, F. 86.
- 52 *Ibidem*, F. 125.
- 53 *Ibidem*.
- 54 AOSP, F. 51. In. 2. D. 40. F. 93.
- 55 *Ibidem*, p. 94.
- 56 *Ibidem*.
- 57 Sâtnic M. C., *Opera citată*, p. 109.
- 58 *Ibidem*, p. 108.
- 59 *Sbornic documentov. Colectivizația creștianschih hoziaistv v pravoberejnâh ...*, p. 94.
- 60 *Ibidem*.
- 61 *Ibidem*.
- 62 *Ibidem*.
- 63 *Ibidem*, p. 95.
- 64 *Ibidem*.
- 65 Sâtnic M. C., *Opera citată*, p. 119.
- 66 AOSP, F. 51., In. 2; D. 12; F. 131.
- 67 AN a RM, F. 3013; In. 4; D. 81; F. 1. ЦГА.
- 68 *Golod v Moldove (1946-1947)*, Chișinău, „Știința”, 1993, p. 198.
- 69 *Ibidem*.
- 70 *Ibidem*.
- 71 Sâtnic M. C. *Opera citată*, p. 119.
- 72 AOSP, F. 51, In. 4, D. 240. F. 24.
- 73 *Culturnoe stroitelstvo v Sovetscoi Moldavii*, Chișinău, „Știința”, 1974, p. 52.
- 74 Sâtnic M., *Opera citată*, p. 173.
- 75 AOSP, F. 51, In. 2. D. 11. F. 343.
- 76 *Ibidem*.
- 77 AOSP, F. 51. In. 2. D. 16. F. 40; 79.
- 78 AOSP, F. 51. In. 2. D. 16. F. 106.
- 79 AOSP, F. 51. In. 2. D. 36. F. 163; 181.
- 80 *Ibidem*.
- 81 *Ibidem*, F. 164; 182.
- 82 *Ibidem*, F. 182.
- 83 *Ibidem*, F. 165.
- 84 *Ibidem*, F. 166.
- 85 AOSP, F. 51. In. 2. D. 16. F. 165-166.
- 86 *Голод в Молдове*, Chișinău, 1993, p. 26.
- 87 *Ibidem*, p. 27.
- 88 *Голод в Молдове*, p. 26.
- 89 *Ibidem*, p. 43.
- 90 *Ibidem*.
- 91 *Ibidem*, p. 117.
- 92 *Ibidem*.
- 93 *Ibidem*.
- 94 *Ibidem*, p. 202.

SUMMARY

The author tries to demonstrate that the difficult situation in the villages of Soviet Moldavia in late 1940 was determined by the conditions and policies pursued by the Soviet government in the previous decade.

The article includes a vast material unpublished yet.

ВИЗАНТИЗМ КОНСТАНТИНА ЛЕОНТЬЕВА

В. Я. ГРОСУЛ

Константин Леонтьев относился к числу мыслителей, о которых стали писать и говорить, в основном, уже после его кончины. Как отмечал один из литераторов, при жизни Леонтьевым интересовалось разве что несколько десятков человек. Он, однако, не раскрывал, что это были за люди. Но стоит обратиться к списку тогдашних почитателей Леонтьева, как сразу можно сделать вывод о том, что не количество читателей определяет действительную ценность литературного наследства.

В числе сторонников Леонтьева были крупнейшие русские писатели – Ф.Достоевский и Л.Толстой. Толстому принадлежат следующие слова о Леонтьеве: «Я его знал...Леонтьев стоял головой выше всех русских философов». Уже одно это достаточно, чтобы обратиться к творчеству мыслителя. Но можно пойти дальше. Другой великий русский писатель – И.С.Тургенев помог молодому литератору и благодаря этой помощи вышли в свет первые произведения Леонтьева.

Еще при жизни, в начале 80-х гг. позапрошлого века о нем специально писал русский писатель Н.С.Лесков и примерно тогда же творчество Леонтьева нашло отражение в публикациях известного русского философа Владимира Соловьева. К числу сторонников Леонтьева относился и Л.Тихомиров, некогда один из руководителей народолюбцев, а затем один из столпов русского консерватизма конца XIX-начала XX вв. Тихомиров непосредственно познакомившийся с Леонтьевым в 1890 г. признавал сильное воздействие на себя концепции леонтьевского византизма.¹ Интересовались, таким образом, личностью Леонтьева и его литературными трудами люди выдающиеся и имевшие в русском обществе вес многократно больший чем, он сам.

Но в целом неуспех Леонтьева в тогдашнем русском обществе был запрограммирован заранее. Его называли «философом реакционной романтики», российским Ницше и в ту эпоху, когда шло неуклонное полевание русского общественного сознания, он становился источником осуждения и, порой, насмешек. Даже славянофил И.С.Аксаков, один из крупнейших идеологов славянофильства, относился к воззрениям Леонтьева не просто отрицательно, а откровенно враждебно. Именно Аксакову принадлежат слова о том, от сочинений К.Леонтьева исходит «сладкокрастный вкус палки».

И это реакция представителя славянофилов, к которым Леонтьева нередко причисляют и с которыми у него были некоторые элементы сходства. Но при всем этом ряд ведущих писателей страны с большим пониманием относился к творчеству Леонтьева. Секрет этого внимания очень прост, он объясняется

самостоятельностью автора, его, несомненно, оригинальным творчеством и тем, что, в действительности, он не входил ни в одно из тогдашних общественно-философских течений. Он, похоже, был безразличен к успеху и писал то, что считал нужным, не стремясь подлаживаться под вкус и моду тогдашней России. В 1868 г. в письме к послу России в Стамбуле Н.П.Игнатьеву Леонтьев, однако, писал: «Журналисты и публика вообще были до сих пор несправедливы к моим литературным трудам, первые потому, что я не подчиняюсь ни одному из господствующих у нас направлений, вторые потому, что ждут от первых разрешения ценить или нет писателя».²

Он прямо называл себя принципиальным или идейным консерватором и его консерватизм был не заказным, не приспособленческим, а искренним выражением его душевных порывов. Поэтому и в консервативном течении русской общественной мысли и общественного движения, течении довольно мощном, он занимает особое место, стоит как бы особняком, что позволяло ему говорить в полный голос без каких-либо поправок на партийность или кастовость.

Тема данной работы предполагает не изучение наследия Леонтьева в области истории Византии, а, прежде всего, ознакомление с его особой теорией, которую он называет византизмом, кстати, предпочитая термин византизм, а не византинизм. Прежде всего, конечно, речь идет о его крупной работе «Византизм и славянство», в которой, как пишут издатели его собрания сочинений, Леонтьев «раскрыл с наибольшей полнотой и логической последовательностью свое культурно-историческое мировоззрение».³

Однако чтобы разобраться в византизме Константина Леонтьева недостаточно подвергнуть анализу это его, можно сказать центральное, произведение. В его воззрениях трудно разобраться без учета всего творческого наследия, без обращения к некоторым вехам его биографии, а также без учета имеющейся историографии. В ней взгляды мыслителя уже неоднократно подвергались анализу, хотя специально византизм Леонтьева не был предметом целостного изучения. Даже в примечательной статье Н.А.Рабкиной так и называющейся «Византизм» Константина Леонтьева» (причем слово византизм ею взято в кавычки), собственно его византизм занимает подсобное место и больше внимания уделяется взаимоотношению Леонтьева с другими мыслителями страны.⁴

Кстати, творчество К.Леонтьева, отнюдь, не было обделено вниманием. Еще в 1911 г. его памяти был посвящен специальный исследовательский сборник.⁵ Несколькоми годами позднее выходит работа А.Закржевского.⁶ Свою книгу о К.Леонтьеве издает в эмиграции и один из виднейших русских философов Н.А.Бердяев,⁷ за рубежом, в Пекине издается и работа Л.Зандера⁸, ряд работ посвящают ему и иностранные авторы.⁹ Нельзя также сказать, что в Советском Союзе был какой-то заговор молчания вокруг фигуры Леонтьева, хотя за рубежом число работ о нем было большим. Им занимались и в 20-е гг., а в таком солидном издании, пользующимся всемирной известностью, как «Литературное наследство» в 1935 г. была опубликована литературная биография К.Леонтьева, которой была предпослана основательная вступительная статья Н.Мещерякова, назвавшего Леонтьева реакционнейшим из всех русских писателей второй половины XIX столетия.¹⁰

О Леонтьеве писали в изданиях различного рода,¹¹ специально изучались в советской литературе его социологические взгляды,¹² вышел и ряд работ ему непосредственно посвященных.¹³ Значительно усилился интерес к его творчеству с конца 80-х гг.¹⁴ После большого перерыва стали публиковаться его сочинения,¹⁵ уже в 1991 г. вышли две книги ему специально посвященные, первые в современной России - А. Королькова и А.Ф. Сивака,¹⁶ а затем и многие другие работы подобного плана, как статьи, так и специальные монографии.¹⁷ Защищен по творчеству Леонтьева, прежде всего философами, также и ряд диссертаций, где он предстает как социолог, культуролог, специалист в области философии истории и т.д.¹⁸ Особо следует выделить публикацию его дипломатических донесений 60-х - 70-х гг. XIX в. до этого известных лишь ограниченному кругу исследователей и архивистов¹⁹ и, конечно полное собрание его сочинений в 12-ти томах, которое начало публиковаться в Петербурге с 2000 года и к 2008 г. доведенное до 8-го тома. Леонтьеву в настоящее время посвящено столь значительное количество разного рода работ, что в литературе не без основания стали писать о «леонтьевском буме», «леонтьевском возрождении», «леонтьевском ренессансе».²⁰

Обращаясь к биографии Леонтьева, родившегося в 1831 г. и скончавшегося в 1891 г., следует подчеркнуть, что он происходил из калужских помещиков и был дворянином и по линии отца, и по линии матери. Его идеологию трудно понять без учета психологии разоряющегося помещика, хотя выводы из этого явления делались различными слоями дворянства по-разному. Образование Леонтьева было многообразным, можно сказать разносторонним. Как многие дети помещиков он изначально получил домашнюю подготовку, затем учился в Смоленской гимназии, далее следует петербургский кадетский корпус при Дворянском полку и снова гимназия, на сей раз Калужская, а также ярославский Демидовский лицей. Продолжил свою учебу Леонтьев уже в Московском университете, причём на медицинском факультете. Именно как медик он начинает свою трудовую деятельность, отправившись врачом в один из крымских военных госпиталей, и добровольно принял участие в Крымской войне.

К тому времени он уже начал заниматься литературным творчеством, а несколько позднее, в самом начале 60-х гг. он переходит на службу в Министерство иностранных дел²¹. Несомненно, что этот шаг определялся рядом причин и не последнюю роль сыграло заметное изменение его взглядов. До начала 60-х гг. он был человеком относительно левых настроений. Но как раз в эпоху реформы 1861 г. он явно качнулся вправо и постепенно правееет все больше и больше. Впоследствии он вспоминал: « Да, исправился скоро... Я идеями не шутил, и нелегко мне было сжигать то, чему меня учили поклоняться и наши, и западные писатели».²²

На Балканах Леонтьев прожил 10 лет. Был секретарем консульства на острове Крит, служил в Кандии, Адрианополе, где был секретарем консульства, вице-консулом в Тульче и консулом в Янине и Салониках. Среди русских дипломатов он был одним из лучших знатоков балканской действительности. Он оставил о жизни на Балканах не только официальные бумаги, но и литературные произведения, достойные всяческого внимания. Леонтьев, таким образом, был официальным представителем России и на территории, которая вскоре войдет в состав Румынии (Тульча вошла в состав Румынии в 1878 г.,

когда Леонтьев уже покинул дипломатическую службу). Он знал румын лично и в его наследии есть о них интересные материалы. Частично мы на них остановимся при разборе его концепции византизма, потому что при всем большом внимании к этой концепции со стороны многих исследователей наследия Леонтьева, румынский компонент как-то в поле их зрения не попадал.²³ Так, в упоминавшейся статье А.Рабкиной о «византизме» Леонтьева о румынском компоненте не сказано ни слова, а без его учета эта концепция представляется неполной и даже искаженной. Интересно, что в одном из своих писем посланных из Тульчи в августе 1867 г. он писал, что желает одного « свить навеки мое гнездо в Тульче » и далее поясняет почему. В России, по его мнению, нет живой политической деятельности, свои неудобства, как Петербурге, так и в Москве, а о Европе «тошно подумать» . Что касается Тульчи то « здесь есть и движение, и покой, и восток, и запад, и север, и юг, встречи беспрестанные на дунайских пароходах, можно устроиться помещиком, как в деревне, здесь и Россия, и Молдавия, и Турция, и Австрии, и простор деревенский, и вместе с тем как бы в центре Европы! Прелесть!». ²⁴

Интересно в этом письме применение термина «Молдавия». Кстати, в своем донесении из Тульчи от 20 января 1868 г. он дал приблизительную численность населения Тульчинского округа (мутессарифлыка), определив ее в 90-100 тыс. человек. Там же он дал и национальный состав этого населения. Турок по его данным было 11.445, молдаван -15.430, татар- 10.825, болгар- 9.825. Городское население в 11 города составляло 36.060, кроме того, число иностранцев в Добрудже он определял в 15 тыс. человек.²⁵ Примечательно, что в этом донесении фигурируют молдаване и ничего не говорится о румынах , валахах или задунайских влахах. Здесь нет, впрочем, ничего удивительного, поскольку именно молдаване Добруджи отмечаются и в других источниках, например в записках известного экономиста И.Ионеску де ла Брада.²⁶

И еще один, на наш взгляд, важный штрих из его биографии. Среди русских дипломатов и, вообще, представителей русской общественной мысли, он был одним из немногих, кто в греко-болгарском церковном споре взял сторону не болгар, а греков. Считают, что в этом предпочтении немалую роль сыграла его женитьба на гречанке. Однако, такое объяснение явно одностороннее и неправильное. Он женился в 30 лет, будучи уже довольно зрелым человеком, женился на гречанке российской, крымской, дочери торговцев. Впоследствии она заболела душевной болезнью и никак не могла оказывать идейного воздействия на своего супруга. Нет, концепция византизма, органически вытекала из развития взглядов самого Леонтьева и если говорить о каком-либо воздействии, то наибольшее влияние на него оказал Н.Данилевский и, как ни странно, А.И.Герцен, представитель совсем другого идейного течения.

Сама концепция леонтьевского византизма складывалась постепенно и, несомненно, определялась его политическими воззрениями. Еще в 1873 г. он публикует в «Русском вестнике» статью под названием «Панславизм и греки», где подчеркивал, что немцы это нация, а славяне это племя, разделенное на отдельные нации и что немцы смогли соединиться в одно союзное государство, а славяне могут составить только союз отдельных государств.²⁷

В этой статье К.Леонтьев, среди прочего, писал: « Россия знает, что кроме чехов, болгар и т.д., есть румыны, мадьяры, и греки; она знает, что две первые

несоплеменные ей нации самою природой вещей вставлены, так сказать в славянскую оправу, принуждены быть инородными островами в этом славянском море, и будут вынуждены разделить его судьбы волей и неволей, то-есть теснее или свободнее примнут, в случае распада Австрии и Турции, к тому союзу государств, о котором я (Леонтьев-В.Г.) говорил выше».²⁸

Более того, Леонтьев там же неоднократно подчеркивает, что Россия не была и не будет чисто славянским государством и «что чисто славянское содержание слишком бедно для ее всемирного духа».²⁹ Он высказывает соображения совершенно непривычные для славянофилов и многих других представителей русской тогдашней общественной мысли о том, что греки, румыны (он также применяет термин молдо-валахи), и может быть даже и венгры будут согласнее с Россией более чем южные и западные славяне.³⁰ В этой связи русское государство, по Леонтьеву, «будет вынуждено нередко, если не постоянно, поддерживать всеми силами своими иноплеменников и этнографических сирот Востока греков, румын, быть может, мадьяр и азиатских мусульман».³¹

Уже в этой статье Леонтьев задумывается о необходимости создания объединительной идеи для всех этих этносов. Эта идея в концентрированном виде еще не изложена, к ней намечены только подходы и, самое главное, поставлена цель, чтобы Восток встал заодно всем оплотом против безбожия, анархии и всеобщего огрубления.³² Эту идею Леонтьев будет впоследствии проводить неоднократно, будет он возвращаться и к месту румын в этом проектируемом им единстве. Через 15 лет, в статье «Плоды национальных движений на православном Востоке » он следующим образом обрисует свои представления о месте Румынии и румын среди четырех наций, как он писал, «родного нам Юго-востока» - греков, румын, сербов и болгар.

«Румыны, менее всех других народов Востока родственные России по крови, языку и по западным своим претензиям, со стороны социального строя, зато более всех этих народов напоминают Россию. У них, как у нас, было крепостное право, были сословия, было дворянство знатное и дворянство низшее; реформы, положим, и у них, как и у нас, смешали все это в одну либерально-равенственную болтушку; но нравы, предания, привычки привилегированных сословий надолго еще переживают права и привилегии их и влияют на жизнь. В Румынии поэтому какая-то тень дворянского духа и дворянских привычек должна иногда почти невидимо тормозить все то, что так неудержимо рвется вперед в Болгарии, более дикой, молодой и лишенной всяких осязательных преданий».³³

Таково мнение Леонтьева о месте Румынии в создаваемой им концепции. Несколько позднее, в 1889 г. он специально писал о Румынии в статье « Национальная политика как орудие всемирной революции »³⁴. Румынские мотивы нашли также отражение в воспоминаниях Леонтьева о его пребывании на Нижнем Дунае – в Тульче, Галаце, Измаиле, получившие отклик в таких его сочинениях как «Мой приезд в Тульчу», «Польские эмиссары на Нижнем Дунае», «Консульские рассказы», «Поединок»³⁵.

Таким образом, в самом начале 70-х гг. Леонтьев подошел к разработке единой объединительной идеи для стран и народов Восточной и Юго-Восточной Европы, идеи явно наднациональной. Непосредственную реализацию этого нового идейного здания Леонтьев предпринимает в уже упоминавшейся статье «Византизм и славянство» опубликованной в 1875г.

Что же понимал Леонтьев под термином византизм? Ответ на этот вопрос дается буквально в первых строках этого нового сочинения мыслителя. «Византизм есть, прежде всего, особого рода образованность или культура, имеющая свои отличительные признаки, свои общие, ясные, резкие, понятные начала и свои определенные в истории последствия».³⁶

Дав общее определение этого понятия, Леонтьев затем разбивает его на отдельные составляющие. Византизм в государстве, по его утверждению, это самодержавие. Религиозный византизм – это христианство, но такое, которое его отличает и от западных церквей, и от ереси и расколов. Особое значение придает Леонтьев нравственной стороне византизма. Он считает, что германский феодализм придал слишком большое значение земной личности человеческой. Наоборот, византийский нравственный идеал покоится на разочаровании во всем земном, в человеческом счастье и отрицает способность полного нравственного совершенства, здесь, на земле.

Леонтьев подчеркивает отвержение византизмом всякой надежды на всеобщее благоденствие народов. Он противопоставляет византизм идее всечеловечества в смысле всеравенства, земной всесвободы, земного несовершенства и вседозволения. Моральную сторону византизма мыслитель подчеркивал в дальнейшем неоднократно, чем дальше, тем больше понимая под ней византийский монашеский аскетизм. Не случайно, выйдя в отставку, Леонтьев поселился, затем в Оптиной пустыни, переезжает в Сергиев Посад, где и скончался. Непосредственно же после выхода в отставку он более года провел на Афоне, основательно изучив тамошнюю монашескую жизнь.

Леонтьев усматривает в византизме определенный эстетический и педагогический идеалы. Эти идеалы наложили определенный отпечаток на моду, обычаи вкусы, одежду, зодчество, утварь. Что же касается византийской образованности, то Леонтьев подчеркивает то, что она сменила греко-римскую и предшествовала романо-германской. Леонтьев применяет термин «византийская цивилизация» и дает ей свою собственную интерпретацию. По его мнению, началом полного торжества византизма следует считать воцарение Константина в IV в., что же касается воцарения в IX в. Карла великого, то «его венчание императорское, которое было делом папства, можно считать первой попыткой Романо-германской Европы выделить резко свою образованность из общевизантийской, которая до тех пор подчиняла себе, хотя бы только духовно, и все западные страны».

Популяризация истории Византии не входила в задачу этой работы Леонтьева, но, тем не менее, он время от времени ею занимался и более того, по существу, выступает апологетом Византии. Он не без удовлетворения отмечает, что Византия пережила западный языческий мир более, чем на 1000 лет, то-есть, по его мнению, почти на самый долгий срок государственной жизни народов, поскольку, как он утверждал, более 1200 лет не продержалась ни одна государственная система.

Касаясь также византийской истории, Леонтьев подчеркивает, что российская образованная публика имеет о ней превратное представление. Он объясняет это незрелостью русской исторической литературы и тем, что она находилась под вильным влиянием западноевропейских писателей, которые обладали пристрастием к республиканству, феодализму или католицизму и потому

не имели ни малейшего сочувствия к Византии – самодержавной, православной и, как он подчеркивал, вовсе не феодальной. Наоборот, в византийской церковной литературе, вообще в византийстве, Леонтьев усматривает искренность, теплоту, геройство и поэзию. Собственно, современные исследования подтверждают, несомненно, обоснованные выводы Леонтьева,³⁷ но не следует забывать, что его работа была написана в 70-х гг. прошлого столетия.

Это сочинение Леонтьева было весьма крупным, объемом с целую книжку и весьма многоаспектным. Мы вычленим только вопросы византизма. Разбирая их, Леонтьев последовательно рассматривал его характерные черты. Примечательно, что он счел необходимым выделить и такую сторону византийской жизни как дисциплину. Он писал, что с приходом христианских императоров к этим новым чиновническим властям прибавляется еще одно, несравненно сильное средство общественной жизни, а, именно, власть церкви, власть и привилегии епископов. Древний Рим не имел этого орудия, не было у него и такого сильного жреческого привилегированного сословия. Леонтьев особо подчеркивает, что «у христианской Византии явилось это новое и чрезвычайно спасительное орудие дисциплины».³⁸

В византийском кесаризме Леонтьев видел много жизненности и естественности, сообразных с обстоятельствами и потребностями времени. Кесаризм по его словам опирался на две мощные силы. Он опирался на новую религию, лучшую, по мнению Леонтьева, из всех до нашего времени существовавших, и на древнее государственное право, сформулированное так хорошо, как не было сформулировано ни одно из тех, которые бытовали до него.

Именно эти качества – римская диктатура и муниципальность и христианство дали Византии – первому христианскому государству так долго устоять в условиях самых неблагоприятных государств. Кесарей меняли, но святых кесаризма никто не касался.³⁹ Таким образом, Леонтьев выступает как крайний и абсолютно искренний адепт византийского аскетического религиозного идеала и, вместе с тем, как сторонник византийского государственного устройства. Он сторонник жесткости и насилия и в надобности христианства видит не столько нравственную силу, сколько силу предназначенную « для сдерживания людских масс железной рукавицей ». Реакционность Леонтьева выявляется здесь в своих самых обнаженных формах. Он ее, собственно, и не скрывает, а как бы бравирует ею.

Но Леонтьев свой византизм без всяких экивоков противопоставляет славизму, объявляя последний сфинксом и загадкой. «Славизм можно понимать только как племенное этнографическое отвлечение, как идею общей крови (хотя и не совсем чистой) и сходных языков»⁴⁰. Так Леонтьев забросил камень в огород славянофилов и панславистов и полностью обрубил всякую с ними идейную связь. По его мнению, кровнородственные славяне пронизаны духом гибельного европеизма, всеравенства и всеблага, они демократы и конституционалисты и помощь, им оказанная Россией потрясет авторитет византизма и нанесет удары по основам русского государства. Он и далее продолжает настаивать на своих идеалах и принципах. Леонтьев подчеркивает, что для существования славян необходима мощь России, а для силы России необходим византизм.⁴¹ Более того, он убежден, что славизм отвлеченный так

или иначе с византизмом должен сопереживать, ибо другого дисциплинирующего начала у славян нет. «Нравится ли нам это или нет, худо ли это византийское начало или хорошо оно, но оно единственный надежный якорь нашего не только русского, но и всеславянского охранения».⁴² Продолжая дальше эту мысль, можно обоснованно предположить, что подобное охранение он видит и для греков и для румын, поскольку это вытекает из его предыдущих и последующих конструкций.

«Византизм и славянство» - сложная и большая работа. Там есть специальная глава под названием «Что такое процесс развития?», где автор излагает свой взгляд на общественное развитие, вообще на исторический процесс в целом, к которому он обращается и в некоторых других главах. «Все вначале просто, - пишет он, - потом сложно, потом вторично упрощается... Этот триединый процесс свойственен всему существующему в пространстве и времени». Всякие стремления к равенству отдельных лиц, сословий, провинций, наций, Леонтьев считает губительными, но главного врага видит не в нигилистах и анархистах, а в либералах, по его словам, якобы мягких и добропорядочных.

Имеется также в этой работе глава «О государственной форме» и отдельная глава «О долговечности государства», как и глава «О возрасте европейских государств» и др. Им разобраны вопросы проникновения византизма в Россию и обратное его пришествие в Западную Европу, он занимается и темой славяно-византийских отношений и многим другим. Построив общий каркас и заполнив его своими внутренними конструкциями, он вновь находит в нем почетное место для своей Византии. «Как государство Византия провела, однако, всю жизнь лишь в оборонительном положении. Как цивилизация, как религиозная культура она царила долго повсюду и приобретала целые новые миры, Россию и других славян. Как государство Византия была немолода. Она жила вторую жизнь – доживала жизнь Рима. Она была молода и сильна религией».

К. Леонтьев считал эту свою работу главной. Привез он ее первую часть в Москву в 1874 г. и безуспешно пытался опубликовать в журнале «Русский вестник», а также в славянофильских изданиях и выпустил ее лишь при содействии М.П. Погодина в «Чтениях Общества истории и древностей российских» в 1875 г.⁴³ Пожалуй, первым кто на нее печатно откликнулся, был видный литературный критик и философ Н.Н. Страхов,⁴⁴ тоже представитель консервативного крыла российской общественно-политической мысли, один из апологетов почвенничества.⁴⁵

Проблем византизма и Византии К. Леонтьев, однако, касался и в более поздних своих работах, например, в статье 1882 г. под названием «Наши окраины»⁴⁶ и др. Но дело даже не в упоминании терминов. И в дальнейшем К. Леонтьев подчеркивает, что является сторонником не только того, чтобы Россия стала во главе ново-восточной государственности, но и того, что она «должна дать миру и новую культуру, заменить этой новой славяно-восточной цивилизацией отходящую цивилизацию Романо-Германской Европы».⁴⁷ По Леонтьев, именно в России византизм обрел вторую жизнь чуть ли не более могущественную и прекрасную нежели в самой Византии, в свою очередь пережившей благодаря этой общей идее западный Рим более чем на 1000 лет.

К.Леонтьев непримиримый противник европейского либерализма. С ним он ведет долгую и упорную словесную борьбу, часто осознавая все ее трудность и, возможно, бесперспективность. Он подчеркивал: «...когда подумаешь до чего еще трудно «выколотить» из нас либерального «европейца», то станет очень грустно! А из болгар, из сербов, из греков и румын «вытравить» Ласкера, Вирхова, Брайта, Гладстона, Гамбетту и Эмиля-Жирардена – еще много труднее !!».⁴⁸

В разработанной К.Леонтьевым концепции византизма, конечно, не могла не быть решена и судьба Стамбула – Константинополя, Византия, Царьграда. Вообще Леонтьев считал, что необходимо перенести столицу России из Петербурга даже не в Москву, а в Киев. Что же касается Константинополя, то он является, по мнению Леонтьева естественным центром всех славянских наций, предназначенных составить с Россией во главе великий восточно-православный союз.⁴⁹ Им также применяется и термин «славяно-азиатская цивилизация», которую он мыслит как оригинальную и отличную от европейской или романо-германской.⁵⁰

Поворотным пунктом в деле создания этой новой цивилизации Леонтьев видит взятие русскими Царьграда (он предпочитает именно это название), но, отнюдь, не для того, чтобы он стал административной столицей типа Петербурга. Он считает, что Царьград должен лично принадлежать русскому императору, то-есть находиться в личной унии с русской короной. Задача Царьграда быть культурным центром целого греко-славянского союза, который он также называет и Великим Восточным Союзом.⁵¹

Консервативно-утопическая теория Леонтьева достигает здесь как бы своего апогея. Он восклицает: «Перед лицом всей конституционной Европы и всей республиканской Америки мы объявили, что не намерены больше жить чужим умом и приложим все старания, чтоб у нас самодержавие было крепко и грозно и чтоб о «конституции» и помину бы больше не было»⁵². И присоединение Константинополя – Царьграда нужно ему «не только из честолюбия, корысти или какого бы то ни было политического эгоизма, но и в смысле культурного долга». Его цель – положить предел мещански либеральному прогрессу и, как он считает, кто в силах это сделать, тот будет прав и перед судом истории.⁵³

Примечательно, что вслед за разгулом европейского либерализма, по мнению Леонтьева, наступит коммунистическая реакция и верх возьмут противники западных либералов-социалисты. Это повлечет за собой феодализм нового типа, основанный на «жесточайшем подчинении». Леонтьев был знаком с некоторыми социалистическими учениями, например, идеями П.Ж.Прудона, Ф.Лассаля, А.И.Герцена, но делал на их основе свои выводы, действительно предсказывая победу социализма, но описывал его как «феодализм будущего», как новое принудительное закрепощение человеческих обществ, как новое рабство. То-есть в социалистическом будущем победит весьма близкое сердцу К.Леонтьева насилие и новый византизм. Но это уже не тот византизм, которого добивается Леонтьев, опасавшийся широких народных движений и ратовавший за победу христианства в смысле «личного спасения аскетизмом».⁵⁴

Примечания

- 1 Милевский О.А. Лев Тихомиров: две стороны одной жизни. Барнаул, 2004, с.257.
- 2 Леонтьев К. Избранные письма. 1854 - 1891. СПб., 1993, с.61.
- 3 Леонтьев К. Собрание сочинений. Том первый. М., 1912, с. 111.
- 4 Рабкина Н.А. « Византизм» Константина Леонтьева // История СССР. 1991, № 6, с. 28-44.
- 5 Памяти К.Н.Леонтьева. Литературный сборник. СПб., 1911.
- 6 Закржевский А. Одиноким мыслитель (Константин Леонтьев). Киев, 1916.
- 7 Бердяев Н.А. Константин Леонтьев: Очерк из истории русской религиозной мысли. Париж, 1926.
- 8 Зандер Л. Константин Леонтьев о прогрессе. Пекин, 1921.
- 9 Gasparini E. Le previsioni di Constantino Leontiev. Venezia, 1957; Ivanov A. K.N. Leontiev. Il pensiero, l'uomo il destino. Pisa, 1973; Kologrivov I. von. Von Helles zum Monchtum. Leben und Denken Konstantin Leontjews. Regensburg, 1948; Mondry H. , Thompson S. Konstantin Leontiev. An Examination of His Major Fiction. М., 1993.
- 10 Преображенский П.Ф. А.Герцен и К.Леонтьев (Сравнительная морфология творчества) // Печать и революция. 1922, № 2; Леонтьев К.Н. Моя литературная судьба. // Литературное наследство. Т.22-24. М., 1935.
- 11 Страницы воспоминаний Константина Леонтьева. Ред. и пред. П.К.Губера. СПб., 1922; Кувакин В.А. Религиозная философия в России. М., 1980; Гросул В. Я. Российские революционеры в Юго-Восточной Европе (1859-1874 гг.), Кишинев, 1973.
- 12 Социологическая мысль в России. Лг., 1978, с. 244-254.
- 13 Янов А.Л. Славянофилы и Константин Леонтьев // Вопросы философии. 1969, № 8; Гайденок П.П. Наперекор историческому прогрессу (Константин Леонтьев – литературный критик) // Вопросы литературы. 1974, № 5; Рабкина Н.А. Исторические взгляды К.Н.Леонтьева // Вопросы истории. 1982, № 6; Бажов С.И. Некоторые аспекты проблемы культурно-исторического самоуправления России в творчестве К.Н.Леонтьева // Актуальные проблемы истории русской философии XX в. М., 1987; Лилияли Н.В. К вопросу о сущности консервативного общественного идеала К.Н.Леонтьева // Актуальные проблемы истории русской философии XX в. М., 1987; Рубцова Т.Н. Культура как предмет философского анализа К.Н.Леонтьева. Гомель, 1990.
- 14 Бибихин В. Константин Николаевич Леонтьев // Литературная газета. 1989, № 14
- 15 Леонтьев К. О всемирной любви // Русская идея. М., 1992, с. 147-170; Леонтьев К. Цветущая свежесть. Избранные статьи. М., 1992; Константин Леонтьев. Избранное. М., 1993; Леонтьев К.Н. Моя литературная судьба. Воспоминания. М., 2002.
- 16 Корольков А. Пророчества Константина Леонтьева. СПб., 1991; Сивак А.Ф. Константин Леонтьев Л., 1991.
- 17 Глушкова Т. Преждевременный Константин Леонтьев // Домострой. 1991, № 4; Кремнев Г. Константин Леонтьев и русское будущее // Наш современник. 1991, 12; Рабкина Н. « Хищный эстет » и аристократ духа // Московский комсомолец. 27 февраля 1992, № 39 (16289); Новиков А.И., Григорьева Т.С. Консервативная утопия Константина Леонтьева // Россия глазами русского. Чаадаев, Леонтьев, Соловьев. СПб., 1991; Тихомиров Л.А. Русские идеалы и К.Н. Леонтьев. Публикация и комментарии Е.Ивановой // Литературная учеба. 1992, № 1/ 3; Шестаков Н.А. Константин Леонтьев и русский либерализм // Вестник Московского университета. Сер.12. Социально-политические исследования. 1993, № 2; Янов А.Л. Три утопии (М.Бакунин, Ф.Достоевский и К.Леонтьев) // Искусство кино. 1992, № 9; Козлов С.Я. Этнологические мотивы и проблемы в сочинениях Константина Леонтьева // Этнографическое обозрение. 2002, № 3; Володихин Д.М. « Высокомерный странник». Философия и жизнь Константина Леонтьева. М., 2000; Гоголев Р.А. « Ангельский доктор » русской истории: философия истории К.Н.Леонтьева: опыт реконструкции. М., 2007; Гревцова Е.С. Философия культуры А.И.Герцена и К.Н.Леонтьева. М., 2002; Долгов К.М. Восхождение на Афон. М., 1995; Жуков К.А. Восточный вопрос в историческофской концепции К.Н.Леонтьева. СПб., 2006; Зубов С.В. Парадоксы Константина Леонтьева, Саратов, 2004; Косик В.И. Константин Леонтьев: размышления на славянскую тему. М., 1997; Леонтьев, наш современник. СПб., 1993; Леонтьев: pro et contra. СПб., 1995 .Т. 1-2; Репников А.В. « Эстетический аморализм » в произведениях К.Н.Леонтьева. М., 1999; Немцев И.А. Славянофильская идеология и ее влияние на формирование мировоззрения К.Н.Леонтьева. Пермь, 1997.
- 18 Авдеева Л.Р. Религиозно-консервативная социология К.Н.Леонтьева. Автор. дис....канд. философ. наук. М., 1993; Григорьева Т.С. Концепция культурного идеала К.Н.Леонтьева. Автор.

дис...канд. филос. наук. М., 1993; Дамье Н.В. Философия истории К.Н.Леонтьева. Авт. дис.... канд. филос. наук. М., 1993; Мячин А.Г. Социально-политические взгляды К.Н.Леонтьева. Автор. дис....канд.филос. наук. М., 1998.

19 Леонтьев К. Н. Дипломатические донесения, письма, записки, отчеты 1865-1872. М., 2003.

20 Володихин Д.М.Указ.соч., с. 3; Жуков К.А. Указ.соч., с. 7.

21 Бочаров С.Г., Кремнев Г.Б. Леонтьев К.Н. // Русские писатели, биографический словарь. 1800-1917. Т.3. К-М. М., 1994, с.323-327.

22 Памяти К.Н.Леонтьева, с. 55.

23 См., например, Андронов Ю.В., Мячин Е.Г., Ширинянц А.А. Русская социально-политическая мысль XIX-начала XX века: К.Н.Леонтьев. М., 2000, с. 26-29.

24 Леонтьев К. Избранные письма, с.55-56.

25 Леонтьев К.Н. Дипломатические донесения, с. 190.

26 Analele Dobrogei. Serie noua. Anul V, nr. 2. Constanta, 1999, p. 110; Любопытно, что когда Л.Д. Троцкий в сентябре 1913 г. посетил одно из сел возле Констанцы, то обнаружил там русских, рассказавших ему, что в этом селе проживают также молдаване, греки, турки, болгары и армяне. То-есть он нашел молдаван в Добрудже в начале XX в.-Троцкий Л. и Раковский Х. Очерки политической Румынии. М., 1922, с.95.

27 Леонтьев К. Панславизм и греки // Леонтьев К. Собрание соч. Т. 5, с. 12.

28 Там же, с. 13.

29 Там же, с. 18-19.

30 Там же, с. 14.

31 Там же, с. 40.

32 Там же, с. 43.

33 Леонтьев К. Плоды национальных движений на православном Востоке // Леонтьев К. Цветущая сложность, с. 277.

34 Леонтьев К. Цветущая сложность, с. 218-219.

35 Леонтьев К. Собрание сочинений. Т. 9. СПб., 1912, с. 322-391.

36 Леонтьев К. Византизм и славянство // Леонтьев К. Собрание сочинений. Т. 5, с. 113.

37 См.: Удальцова З.В. Византийская культура. М., 1988; Медведев И.П. Византийский гуманизм XIV-XV вв. Лг., 1976; Фрейберг П.А., Попова Т.В. Византийская литература эпохи расцвета. IX-XV вв. М., 1978; Литаврин Г.Г. Византийское общество и государство в X-XI вв. М., 1977; Литаврин Г.Г. Как жили византийцы. М., 1974; Каждан А.П. Социальный состав господствующего класса Византии. XI-XII. М., 1974; Добиаш-Рождественская О.А. Культура западно-европейского средневековья. М., 1987.

38 Леонтьев К. Византизм и славянство, с. 121.

39 Там же.

40 Там же, с. 148.

41 Там же, с. 165.

42 Там же.

43 Рабкина Н.А. Исторические взгляды К.Н.Леонтьева, с.51.

44 Н.С. (Н.Н.Страхов). « О византизме и славянстве » // Русский мир. 1876, № 137.

45 Гросул В.Я., Итенберг Б.С., Твардовская В.А., Шацилло К.Ф., Эймонтова Р.Г. Русский консерватизм XIX столетия. Идеология и практика. М., 2000, с.222.

46 Леонтьев К. Цветущая сложность, с.172.

47 Леонтьев К. Дополнение к двум статьям о панславизме (1884 года) // Леонтьев К. Собрание сочинений. Т.5, с. 107-108.

48 Леонтьев К. Наши окраины, с. 176.

49 Леонтьев К. Храм и церковь // Леонтьев К. Собрание сочинений.Т.5, с.347.

50 Леонтьев К. Письма о восточных делах // Леонтьев К. Собрание сочинений. Т.5, с. 420.

51 Там же, с. 427-428.

52 Там же, с. 384.

53 Там же.

54 Социологическая мысль в России, с. 252-253.

ISTORIA RECENTĂ ȘI ISTORIA ORALĂ. PERSPECTIVE DE ABORDARE**Ion XENOFONTOV**

Suportul teoretic și metodologic al investigațiilor din ultimii ani este la contingența realizărilor actuale din domeniul științific al istoriei care marchează alinieri cu perspectivele istoriografiei postmoderne direcționate „spre o nouă paradigmă a cunoașterii și care a făcut deja demonstrația unor realizări remarcabile sub semnul benefic al pluridisciplinarității”¹. În acest perimetru s-a sintetizat o serie de discipline de frontiere cu valențe de individualizare și cu instrumente metodologice solide demonstrate prin rezultate concrete în domeniul istoriei². O astfel de cercetare semnalată în demersul istoriografic al ultimilor decenii, sub aspectul teoriei istoriei se plasează în aria istoriei recente, iar din punct de vedere metodologic aparțin istoriei orale.

Istoria recentă, istoria imediată sau istoria timpului prezent marchează proximitatea perioadei în care trăim, ca martori sau analiști ai „timpului nostru”, chestionând persoane ale acestei perioade. Formula acestor termeni, a coabitării istorice actuale, este prezentată cu convicțiune de profesorul francez Jean-François Soulet în sinteza *Istoria imediată*. Soulet delimitează „ansamblul părții terminale a istoriei contemporane, incluzând-o atât pe cea a epocii actuale, cât și pe cea a ultimilor treizeci de ani; o istorie care are drept principală caracteristică faptul că a fost trăită de istoric sau de principalii săi martori”³. Baza de cercetare a istoriei imediate a surprins și realizări consacrate în discursul istoriografic contemporan. În acest context, se circumscrie și activitatea *Institutului de Istorie a Timpului Prezent* (e’HTP) din Franța, inaugurat în anul 1980, ca parte componentă a Centrului Național de Cercetare Socială. Tehnicile și metodele de cercetare a acestui tip de istorie înglobează, alături de documentele scrise, și mărturiile orale⁴. Ca și tipuri de istorie recentă pot fi menționate lucrările scrise pe parcursul evenimentelor: memorialistica, cronici de război, jurnale sau istorii surprinse cu ajutorul participanților și al martorilor.

Deoarece se constată că în a doua jumătate a secolului al XX-lea cercetarea istorică a cunoscut, cel puțin în țările lumii aliate sub controlul ideologic comunist, o perturbare a cursului firesc, actualmente se impune ca anumite evenimente să fie analizate și abordate de istorici prin prisma unor schimbări paradigmatică în domeniul cunoașterii omului și a acțiunilor acestuia. În acest sens, se apelează la cartografierea „planetei” memoriei⁵ care oferă soluții alternative discursului istoric, documentelor convenționale în evaluarea evenimentelor istorice. Dialogul întreținut cu martorii activi la „marea istorie”, ca subiecți ai cercetării științifice, se metamorfozează din ipostaza de participanți în cea de naratori și, implicit, în cea de autori în elaborarea discursului istoriografie⁶.

Prestanța majoră în reconstituirea unei istorii trăite e marcată de martorii acesteia, adică de oamenii care au fost actorii actului istoric și care, în baza acestui considerent, sunt investiți cu funcție de informare, constituind actanții esențiali ai faptelor și evenimentelor istorice. Din dimensiunea elaborării demersului istoric asupra istoriei trăite, s-ar putea aplica un procedeu de investigație științifică configurat cu un scop prestabilit, în baza mecanismului de comunicare. Drept urmare, se recomandă apelarea, în primul rând, la ancheta orală, sub forma interviului (chestionarului), ce permite o interacțiune dintre cercetător (operator, intervievator) și intervievat (respondent), adică martori sau participanți direcți la evenimentul recent, intervențiile operatorului fiind aplicate conform principiului „*nedirijării asupra fondului și dirijării forme*”⁷. Un deziderat fundamental angrenat în demersul surselor istorice orale îl constituie validarea mijloacelor epistemice utilizate, aplicarea diversității de metode și tehnici. Astfel, în elaborarea cercetării, se pot efectua, ca procedeu de lucru, *tehnica interviului individual semistructurat*, având prestabilită tematica, cu o grilă de întrebări specifice dinainte formulate, care, pe parcursul procesului de comunicare verbală, deseori, se modifică, grație particularităților specifice ale interviului vizat⁸. Un alt instrument de lucru în aplicarea anchetei orale îl reprezintă tehnica interviului de grup semisirucului, care, spre deosebire de interviul individual semistructurat, constituie o extindere a metodei calitative, deoarece include interacțiunea participanților în baza dezbaterii deschise asupra aceluiași subiect. Acest tip de interviu, care exprimă *traducerea trăitului în reflectat și cunoașterea lumii subiectiv-simbolice a colectivităților respective și a istoriei lor* este important și grație faptului că metoda calitativă este surprinsă din considerentul că „nu ne interesează, în primul rând câți spun un lucru sau altul, ci ce anume spun oamenii, cum o spun, cum se modifică pe parcurs cele afirmate inițial”⁹. Un aspect important în elaborarea investigațiilor constituie aplicarea tehnicii *Delphy*, prin care se urmărește dezideratul de a găsi soluția unei probleme cu ajutorul experților¹⁰.

Apelul la istoria orală - domeniu consacrat în discursul istoriografic contemporan occidental¹¹ - ca metodă de investigare a trecutului imediat, este imperios, în contextul în care discursul oral, centrat în zona memoriei, ca o sursă nonclasică, neconvențională sau nescrisă, oferă soluții alternative și veridice în raport cu discursul public „ordonat” al istoriei și tendințelor de adiacență ale ideologiilor cu memoria colectivă. Istoria orală surprinde subiecte decompimate ale narațiunii istorice și remite, deseori, un tip de discurs istoriografie care este „marginalizat de pudibonderia academică”¹². Grație apelării la memorie, în baza anchetelor orale, se realizează o conexiune dintre trecut și un fapt istoric din prezent, resimțit prin reținerile personale ale martorilor, care sunt actanții principali ai actului istoric¹³. Prin filiera istoriei orale, se efectuează o *deschidere prin celebrarea democratică a istoriei lumii*, oferind „celor mulți” posibilități să nareze din propria lor viață¹⁴. Istoria orală le permite oamenilor să-și găsească locul în istorie, transgresând, astfel, hotarele unor obstacole către „în afară”¹⁵. Veridicitatea informativă a surselor scrise, în raport cu cele nescrise este, la fel, un subiect estompat, deoarece elementul major „pe care îl aduce istoria orală este subiectivitatea vorbitorului: ceea ce cred informatorii despre trecut este, într-adevăr, un fapt istoric, asemenea evenimentului în sine”¹⁶.

Această „subminare” a obiectivității, interceptată ca și o reprezentare mentală despre lume a martorului „reprezintă o realitate istorică ca oricare alta”¹⁷ sau „o formă de istorie în istorie”¹⁸. Din altă perspectivă, inerentele distorsiuni, subiectivitatea și divagația anchetelor orale pot fi dinamitate sau edulcorate prin două soluții: de a surprinde, la interviewarea martorilor, a interdependenței cauză-efect, mijloc-scop, analizarea conținutului psihic al interviewatului, realizat în baza *maximei conversaționale* (dorința și certitudinea de a expune adevărul, tonalitatea, coerența, spontaneitatea) și „*acurateței în memorie*”, iar la aceste intervenții logice se adaugă și colaționarea surselor orale cu celor scrise (materialul de arhivă, presa, actele oficiale, datele statistice etc.)¹⁹. Se va ține cont, totodată, de posibilele escaladări, prin conexarea diverselor puncte comune, aspecte și dimensiuni consensuale, dintre actorii acțiunilor istorice – martorii evenimentului, emitenții oficiali etc. care pot configura un acord intersubiectiv (consesualitatea), „acord pe care se clădește, în fond, cea mai mare parte a vieții sociale”²⁰. La contingența cu cele enunțate mai sus, în privința credibilității privind sursele convenționale și cele orale, Lucian Boia afirma: „de când este istorie, nu s-a mințit mai puțin în scris decât prin viu grai”²¹.

Rolul istoricului oralist, ca receptor al unor realități istorice văzute și trăite de către martori este acela de a transforma „documentul brut într-o sursă istorică”, de a sesiza mecanismul direcțiilor de refracție și „să ofere motivele pentru care unei părți îi este atribuită plauzibilitatea și unei alteia, îndoiala și trebuie să explice de ce abilitatea de detașare în raport cu trecutul a dat dovadă vorbitorul”²². „Datorită tehnicilor speciale pe care le presupune, și mai ales implicării pe care o cer din partea istoricului, sursele orale modifică destul de mult problematicile clasice și tradiționala distanță dintre cercetător și obiectul cercetărilor sale”²³. Din această perspectivă, cercetările de istorie orală marchează o interpretare gnoseologică de demitizare politică, de turnură, de detașare față de discursul oficial²⁴.

Având la bază o serie de metode și tehnici de cercetare, configurate prin prisma unor *întrebări signalectice* (informații despre martori), *de opinie* (relevă opinia informatorului despre tema anchetată sau recuperează o informație indirectă) și *întrebări de performanță* (intervenția cercetătorului cu ajutorul întrebărilor deschise asupra formei subiectului, pentru a extrage esențialul din actul istoric) istoricul timpului prezent elaborează structura chestionarului.

În baza considerațiilor de mai sus, surprindem interferențe între subiectele cercetate și demersul teoretic al temelor abordate din perimetrul istoriei recente. Semnalăm o continuitate dintre coordonatele temporale, atribuite timpului imediat și martorilor care au trăit și narat evenimentul și consecințele lui. O poziție importantă în acest context o are *medierea istoricilor* care își asumă responsabilitatea de a povesti „evenimente adevărate, în care actorul este omul”²⁵. Din altă perspectivă, necesitatea distanțării temporale față de eveniment este imperioasă unei cercetări istorice obiective și complexe, deoarece atât sursele documentare scrise, cât și cele orale (și agenții acestora - oamenii) resimt emoțional temei, fiind influențați de factori externi.

Fiind axată pe „dimensiunea umană a istoriei”²⁶, subiectele analizate de cercetători - memoria plasată la incidența cu „marea istorie” - ca și istoria orală, de altfel, și-a asumat o hermeneutică istorică aparte, aflată în interdependență cu

perspectivele metodologice obținute și din inter/trans disciplinaritatea socioumană, care a elaborat discursuri științifice paralele asupra unui subiect comun: istoria mentalităților colective, antropologia culturală, demografia istorică, psihologia, conflictologia, sociologia etc. În baza principiului epistemologic al unității sau *complementarității metodologice*, se înscriu și constatările lui M. Dogan și R. Pahre asupra perspectivelor de creație din domeniile științelor sociale. Autorii consideră că pornind de la centrul unei discipline, inclusiv istoria, spre periferie, transgresând hotarele și penetrând domeniul alteia, un om de știință are mai multe șanse de a inova²⁷. Din acest considerent, istoricul timpului prezent poate face apel la o serie de discipline benefice demersului istoriografic.

Istoria mentalităților colective, cu dezvoltare semnificativă de la mijlocul anilor '50 ai secolului al XX-lea, dezvoltă afectivitatea, sentimentele, atitudinile și comportamentele umane, individuale și colective, perspective care reîntregesc imaginea trecutului²⁸. Problematika specifică a imagologiei, sustrasă din perimetrul literaturii comparate, al istoriei mentalităților, antropologiei, permite restituirea și reconstituirea imaginarului identității și alterității, a raporturilor existente la nivel de individ și comunitate, până la dimensiuni generale: cultură, spațiu, străin etc.²⁹ O dimensiune aparte este configurată în *imaginar* ca „un ansamblu de reprezentări care se plasează dincolo de limitele fixate de constantele experienței și de deducțiile logice care le autorizează”³⁰. Din această perspectivă, se surprinde domeniul visului și al utopiei, tentațiile spațiilor străine, angoasele față de necunoscut etc.

Antropologia culturală (etnologia), demografia istorică conexează teme și metode de istorie ale sensibilității - familia, atitudinile vizavi de viață și moarte, descrierea modului de viață al diferitelor colectivități, religiosul, studierea și observarea unor populații și culturi „exotice”, despre care se efectuează, din prisma martorilor (observația participativă) sau a cercetătorilor, relatări interesante, dar și pertinente și obiective. Studiile etnopsihologice (Völkerpsychologie) surprind o cunoaștere a particularităților specifice ale fiecărei comunități, marcate prin conexiuni, interferențe, aculturație etc.³¹ *Etnometodologia*, în mod special cea axată pe o viziune „holistică”, surprinde metode etnografice - calitative - observația, interviul, *life history*, autobiografiile, analiza de documente materiale și simbolice - prin care cercetătorul transpune punctul de vedere al indivizilor și grupurilor studiate, oferind, însă, și *soluții* problematizărilor epistemologice³².

Dintr-o abordare diferită, psihologia întreține și ea un discurs aparte, tiradă care îmbogățește baza metodologică a temelor de cercetare. Se va ține cont de realizările din domeniile psihologiei vârștelor, psihologiei profesionale, etnopsihologiei, psihologiei conflictelor, psihanalizei etc. În acest sens, menționăm, de exemplu, monografia consacrată a psihologului militar englez Norman Copeland, *Psihologia și soldatul* (1958)³³.

Politologia, științele juridice, diplomația etc. reprezintă alte puncte de referință ale discursului istoriei recente.

În vederea înscrierii caracteristicilor generale și particulare ale faptelor și evenimentelor istorice recente, se va ține cont, totodată, și de metodele diacronice, dialectice, analiza comparativă, calitativă și cantitativă a materialului abordat.

Reconstituirea evenimentialului prezent are la bază distincția conceptuală și metodologică extrasă din perimetrul științelor socioumane și anume: *abordarea etică*, prin analizarea fenomenului din exterior și *abordarea emică*, prin studierea din interior³⁴. Din această perspectivă, în funcție de aspectul cercetat, se poate sesiza polarizarea demersurilor dintre autor și subiecții intervievați, alături fiind surprinsă complementaritatea acestora.

Istoria orală, în contextul evenimentialului recent, permite o abordare intrinsecă a actului istoric cu autorii acțiunii, iar în această ipostază un loc aparte îi revine acribiei cercetătorului de a surprinde elementele majore ale mecanismului complex de investigație. Având la bază diverse perspective teoretice și metodologice de cercetare, coroborate cu sursele documentare, am surprins un domeniu fascinant, care focalizează în perimetrul său interesul față de un domeniu pe cât de dificil, pe atât de atractiv; e o tentație, dar și un mobil pentru o dimensiune a studiilor cu astfel de valențe.

Note:

¹Simona Nicoară, *Istorie și imaginar. Eseuri de antropologie istorică*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2000, p. 57.

²Toader Nicoară, *Sub semnul interdisciplinarității. Istoria și științele sociale în secolul al XX-lea, în Identitate și alteritate 3. Studii de istorie politică și culturală*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 45.

³Jean - François Soulet, *Istoria imediată*, București, Corint, 2000, p. 7.

⁴Sidonia Nedeianu Grama, *Cum putem analiza fenomenul „Revoluția română din decembrie 1989”*, în *AIO - Anuarul Institutului de Istorie Orală*, nr. III, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 23.

⁵Alexandru Zub, *Disciplina memoriei, în Xenopoliana. Buletinul Fundației Academice „A.D. Xenopol”* din Iași, IX, nr. 3-4. 2003, p. 1.

⁶Doru Radosav. *Istoria subiectivă, Vezi Cornel Jurju, Cosmin Budeancă, „Suferința nu se dă la frați...” “: mărturia Lucreției Jurj despre rezistența anticomunistă din Apuseni (1948 - 1958)*, Cluj-Napoca, Dacia, 2002, p. 5.

⁷Petre Iluț, *Valențele interviului de grup în studierea socio-umanului, în AIO - Anuarul Institutului de Istorie Orală*. nr. III, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2001, p. 12.

⁸Petru Iluț, Traian Rotariu, *Ancheta sociologică și sondajul de opinie. Teorie și Practică*, Iași, Polirom, 1997, p. 63.

⁹Petre Iluț, *Valențele interviului...*, pp. 11 - 12, 17.

¹⁰Ibidem, p. 16.

¹¹Vezi James Hopes, *Oral History*, The University of North Carolina Press, Chaper Hill, 1979; Paul Thomson, *Histoires et histoire orale*, I, în *Memoires collectives*, Ed. De l'Universitee de Bruxelles, 1984; Paul Thomson, *The Voice of the Past. Oral History*, Oxford University Press, 1988; Alessandro Portelli, *The Dead of Luigi Traslulli and Other Stories. Form and Meaning in Oral History*, State University of New York Press, 1991; Valerie Ralieggh Yow, *Reording Oral History*, Sage Publications, Thousand Oaks, London, New Delhi, 1994; D.A. Ritchie, *Doing Oral History*, London, 1995; Alessandro Portelli, *The Battlle of Val e Giulia. Oral History and The Art of Dialog*, The University of Wisconsin Press, 1997. În acest sens, pot fi enunțate și proiectele cercetării de istorie orală ale Institutului de Istorie Orală din Cluj-Napoca, parte reflectate în *AIO - Anuarele de Istorie Orală* nr. I - VIII (publicate în anii 1998 - 2007).

¹²Doru Radosav, *Editorial la AIO - Anuarul de Istorie Orală*, V, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004, p. 5; Idem. Petrea Icoanei. *Travesti și clandestinitatea în mișcarea de rezistență anticomunistă*, în *AIO - Anuarul de Istorie Orală*, V. Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004, p. 77.

¹³Jacques Le Goff, *History and Memory*, New York, 1992, p. 95; Luisa Passerini, *Mythobiography in Oral History*, in *The Myths We Live By*, /edited by Raphael Samuel and Paul Thompson, London and New York, Routledge, 1993, p. 60.

¹⁴Doru Radosav, *Editorial la AIO - Anuarul Institutului de Istorie Orală*, nr. III, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2002, p. 6; Almira Țentea, *Discursul public al istoriei și sursele orale*, în *AIO - Anuarul de Istorie Orală*, nr. V, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004, pp. 67 - 68.

¹⁵Paul Thomson, *The Voice of the Past. Oral History*, Oxford University Press, 1988, p. 2.

¹⁶Alessandro Portelli, *The Dead of Luigi Trastulli and Other Stories. Form and Meaning in Oral History*, State University of New York Press, 1991, p. 50.

¹⁷Toader Nicoară, *Introducere în istoria mentalităților colective*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, p. 8.

¹⁸Doru Radosav, *Biografie și Istorie (sec. XX). Moș Ivănescu din Rusca în AIO - Anuarul Institutului de Istorie Orală*, nr. I, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 1998, p. 38.

¹⁹Idem, *Donbas - o istorie deportată*, Ravensburg, 1994, p. 8; Maria Aldea, *Sursele orale și credibilitatea lor. Un punct de vedere*, în *AIO - Anuarul Institutului de Istorie Orală*, nr. IV, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, pp. 26 - 33; Ticu Constantin, *Acuratețea în memoria autobiografică*, în *AIO - Anuarul Institutului de Istorie Orală*, nr. VI, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2005, pp. 19 - 45.

²⁰Petre Iluț, *Integralism și multiperspectivism în analiza socio - umanului*, în *AIO - Anuarul Institutului de Istorie Orală*, nr. II, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2001, p. 39.

²¹Lucian Boia, *Jocul cu trecutul. Istoria între adevăr și ficțiune*, București, Humanitas, 1998, p. 131.

²²Jean Paneff, *Myths in Life Stories*, in *The Myths We Live By*, /edited by Raphael Samuel and Paul Thompson, London and New York, Routledge, 1993, p. 45.

²³Cosmin Budeancă, *Imaginea etnicilor germani la românii din Transilvania după 1918*, în *Buletin științific. Revista de etnografie, Științe ale Naturii și Muzeologie*. Serie Nouă, Chișinău, 2006, vol. 5 (18), p. 155.

²⁴Măria Aldea, *Istoria orală și miturile*, în *AIO - Anuarul Institutului de Istorie Orală*, nr. V, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2004, pp. 50-51.

²⁵Paul Veyne, *Cum se scrie istoria*, București, 1999, p. 6.

²⁶Formulă care a constituit titlul lucrării lui Al. Duțu, *Dimensiunea umană a istoriei*, Direcții în istoria mentalităților, București, Meridiane, 1986.

²⁷Mattei Dogan, R. Pahre, *Noile științe sociale. Interpretarea disciplinelor*, Alternative, 1997, pp. 27, 108 - 109.

²⁸Toader Nicoară, *Transilvania. De la criza conștiinței europene la revoluția franceză (1680 - 1800). Societatea rurală și mentalități colective*. Teză de doctorat, Cluj-Napoca, 1997, pp. 5-6.

²⁹J. Le Goff, *Imaginarul medieval. Eseuri*, București, Meridiane, 1991, p. 5 - 6; Alexandru Duțu, *Literatura comparată și istoria mentalităților*. București, Univers, 1982, pp. 167 - 179; Idem, *Călătorii, imagini, constante*, București, Eminescu, 1985, pp. 212 - 223; Hugo Dyserink, *Imagologie comparată*, vezi Alexandru Duțu, *Dimensiunea umană...*, pp. 197 - 210; Toader Nicoară, *Introducere în istoria...*, pp. 188 - 212.

³⁰Evelyn Patlagean, *Istoria Imaginarului*, vezi Toader Nicoară, *Introducere în istoria...*, p. 359.

³¹Al. Zub, *De la istoria critică la criticism*, București, 1985, pp. 223 - 233.

³²Petre Iluț, *Integralism și multiperspectivism...*, pp. 28 - 31.

³³N. Copeland, *Psihologhija i soldat*, Moskva, Voenizdat, 1991.

³⁴I. Radu, P. Iluț, L. Matei, *Psihologia socială*, Cluj-Napoca, 1994, p. 310; Petre Iluț, *Integralism și multiperspectivism în analiza socio - umanului*, în *AIO - Anuarul Institutului de Istorie Orală*, nr. II, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană 2001, p. 39.

ABSTRACT

In this study was presented the generals coronations of recent history and oral history and those perspectives of approach from postmodernism perimeter. The oral history in context of recent events permit a intrinsic approach of history act with actions authors, and in this hypostasis a specifically place belong to abilities of researcher to surprise the major elements of complex mechanism of investigation.

ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИЕ ПРОЦЕССЫ В МОЛДАВСКОМ ПОСТСОВЕТСКОМ СООБЩЕСТВЕ

В. СТЕПАНОВ

Прежде чем перейти к рассмотрению проблемы, следует оговориться. Под понятием «политическое» в контексте разговора следует понимать ценности, касающиеся внеэтнических понятий. Прежде всего среди них следует назвать гражданские ценности, которые во многом взаимообусловлены с политическими приоритетами, складывающимися в современном сообществе Молдовы.

Этнические ценности также можно идентифицировать в социальном значении, но это будут социально-групповые ценности, лишь как часть многогранного социального. Гармонизация этих составляющих в полиэтническом сообществе представляет собой актуальную задачу не только для аналитиков, но и для практиков.

С трансформационными процессами в бывшем СССР и Восточной Европе связано повышенное внимание к проблеме идентичности². Идентичность относится к одному из сложных соционормативных определителей личности. В теоретико-методологической монографии «Идентификация идентичности» российский исследователь М.Н. Губогло анализирует многоликие стороны идентичности: этническую, конфессиональную, гражданскую, гендерную и многие другие, справедливо отмечая во введении, что при желании исследователи могут выделить еще целый спектр идентичностей³. Идентичность как бы аккумулирует в себе ценности, значимые для индивида и общества.

Последнее время исследователи – этнологи и этносоциологи ведут дискуссию о том, согласно какому механизму выстраивается этническое самосознание. В современной историографии выделяется несколько подходов к пониманию проблемы: примордиалистский, инструменталистский и конструктивистский. Первый делит на социобиологическое и эволюционно-историческое направления. Ярким показателем социобиологических взглядов является концепция Л.Н. Гумилева. Другие представители примордиализма отталкиваются от эволюционно-исторического направления, широко распространенного во всем мире и не имевшего альтернативы в СССР. Сторонники этого направления рассматривают этнос как реально эмоционально существующую общность, характеризующуюся определенными отличительными характеристиками, такими как язык, культура, психо-эмоциональные показатели и др. Эту позицию отражал в своих исследованиях известный

этнолог советского периода – Ю.В. Бромлей. Среди целого ряда современных специалистов, стоящих на позициях этого направления, можно назвать М.Н. Губогло.

Конструктивисты утверждают, что прерогативой этничности является плод деятельности национальной элиты, которая и выступает в качестве конструкта⁴. К сторонникам данного подхода в Европе относятся Э. Геллнер, Э. Хобсбаум⁵, в России ярким примером выступает В.А. Тишков.⁶

Еще один подход, называемый в этносоциологии инструменталистским, можно рассматривать с нескольких точек зрения: с одной стороны как самостоятельное направление, с другой – как попытку примирения примордиализма и конструктивизма. Сторонники инструменталистского подхода объясняют сохранение этнических групп необходимостью обеспечить членов определенного сообщества равными правами. Они реконструируют идентичность посредством анализа усваиваемых в процессе жизни индивида и общества ценностей и возможностей, которые в конечном итоге и формируют комплекс устойчивых ценностей. Исходя из попытки примирения этих двух концепций, можно утверждать, что изначально индивидуум и сообщество должны обладать определенными исходными или заложенными ценностями, которые с развитием и эволюцией могут меняться, в том числе и под воздействием конструктивистских сил.

Одну из попыток найти консенсус между сторонниками примордиализма и конструктивизма осуществил американский исследователь Д. Лейтин. В уже названной работе «Теория политической идентичности» он поддерживает свои аргументы ссылками на работы психологов З. Фрейда и Э. Эриксона, особенно цитируя последнего. Э. Эриксон, в частности, пришел к выводу, что индивиду присущи определенные ценности, которые он усваивает с рождения. Например, семья, общество. Вместе с Э. Эриксоном Д. Лейтин полагает, что эти и другие распространенные типологии идентичностей, которые окружают человека с детства, в конечном итоге ограничивают возможности самоидентификации личности⁷. С другой стороны, личность, развиваясь в коллективе, наряду с врожденными ценностями формирует в себе и целый комплекс приобретенных или выбранных идентичностей.

Автор не случайно остановился на теории идентичности, дабы лишний раз подчеркнуть, что эта проблема уже перестала быть просто научной, она выходит на широкие практические горизонты. Вопросы «Кто мы», «Куда идем», «с Кем» и «с чем» мы будем, являются вечными и особенно остро начинают волновать людей в период трансформации, с которой столкнулись постсоветские страны, в том числе и Республика Молдова.

Характеризуя полиэтническое сообщество, прежде всего, необходимо остановиться на ситуации, сложившейся в среде мажоритарного этноса. Этнические ориентиры мажоритарного этноса действительно можно охарактеризовать как феномен. Пережив, наряду с другими бывшими союзными республиками в начале 90-х гг. XX в. всплеск национально-политических вызовов, Молдова выделилась среди них тем, что, по сути, только в ней наиболее радикальная часть мажоритарного этноса отказалась от этнического

имени и провозгласила свою идентичность с мажоритарным этносом соседней Румынии. Годы молдавской независимости позволяют констатировать, что проблема раскола в идентичности мажоритарного этноса Молдовы сохраняется⁸. Исследователь Д. Лейтин пишет о происходящем кризисе идентичности в Молдове. В этом нельзя не согласиться с автором, но одновременно необходимо отметить, что это далеко не первый кризис, который переживает мажоритарное население Молдовы, а равно с ним и представители национальных меньшинств, проживавшие на этой территории. Кризис идентичности прослеживается уже в факте деформации национального сознания на начальном этапе создания буржуазной молдавской нации в XIX в. под влиянием русской культуры и новорумынской культуры (речь идет о территориях запрутской Молдовы, вошедших в состав образованной тогда усиленными сильнейших государств Европы современной Румынии).

Последние годы исследователи уделяют серьезное внимание проблеме региональной идентичности. Особую актуальность проблема приобретает в многонациональном сообществе. Следует отметить, что региональная идентичность может носить как ярко выраженную этническую окраску, так и выступать в качестве характеристики общих представлений жителей многонационального региона. Особую устойчивость региональная идентичность приобретает в границах исторически сложившихся географических и политических областей государства. В Румынии, например, это исторические области Ардял, Банат, Запрутская Молдова и др. Причем у жителей этих регионов, граждан одного государства, одновременно выделяются представления о себе, как общности, равно как и характеристики соседей. Аналогичная разница прослеживается и у населения разных исторических территорий Франции: Бургундии, Шампани, Прованса и др. Подобных примеров на просторах Европы немало.

Говоря о молдавской идентичности, следует считаться с фактом того, что значительные по численности, компактно расположенные массы молдавского населения проживают в нескольких государственных образованиях.

Запрутские молдаване, входившие ранее вместе с бессарабцами в состав молдавского княжества, в настоящее время находятся в составе соседней Румынии и обладают иной политической и гражданской идентичностью. Этноним «молдаван» – «moldovean» превратился у них в регионализм с преобладанием общераспространенного сознания румынской идентичности. В немалой степени данному процессу способствовала официальная политика румынского государства, направленная на румынизацию сознания национальных меньшинств, чему в немалой степени способствовал период правления Н. Чаушеску⁹. Необходимо отметить, что государственная идеология Румынии и, соответственно, официальная историография не признают молдавскую этническую идентичность. Молдаване Румынии, как и молдаване Республики Молдова, считаются румынами. Сложилась парадоксальная ситуация: Румыния, первой признавшая независимость молдавской государственности после развала СССР, одновременно не признает право на независимость этнолингвистической идентичности титульного этноса Республики Молдова.¹⁰

Молдаване, живущие в междуречье Прута и Днестра, оказались в иных условиях. После 1812 г., попав под прямое влияние России, местные жители оказались в условиях, когда с одной стороны на них обрушилась волна русификации, а с другой, в силу внутренней политики Российской империи (и перенявшего эту практику СССР), сохранялись местные устои и традиции регионов (позже союзных республик).

Такая политика привела к сохранению молдавской идентичности, которая, однако, находилась на пограничье восточнороманской и восточнославянской культур. Это наложило соответствующий отпечаток на маргинализацию сознания местных жителей. Процесс усилился событиями XX в.

На его протяжении местное население дважды с перерывом находилось под имперским и советским влиянием и испытало на себе воздействие политики румынской идентификации. Речь идет о межвоенном периоде и годах независимости. Это не могло не сказаться на результатах трансформации идентификационных ценностей.

В Республике Молдова, в свою очередь, можно выделить несколько исторически сложившихся регионов, в которых сформировались региональные идентичности – это Правобережная Молдова¹¹ (в настоящее время это территория, где *de iure* и *de facto* действуют законы Республики Молдова). Основная часть территории Правобережной Молдовы, ранее называемая Бесарабией, в свою очередь включает в себя часть исторической территории Буджака (который в исторических источниках еще известен как «Старая Бессарабия», «Древняя Бессарабия»). Опять же, события XX в. разделили эту территорию между двумя союзными республиками. В годы советской власти, на первый взгляд, это не ощущалось в связи с отсутствием внутренних границ и таможен, но это лишь на первый взгляд. Так или иначе, население попадало под влияние местных «правил игры». Районы Рени, Измаила, Аккермана на юге Молдовы и пограничные с Молдавской ССР районы Черновицкой обл., тоже ранее входившие в состав Бесарабии, были включены в состав Украины. Это не могло не повлиять на формирование идентификационных ценностей у проживающего там украинского и молдавского населения.

Наконец, еще одна компактно проживающая общность молдаван присутствует на Левобережье Днестра. По мнению молдавского историка В.Н. Стати, этому способствовала не только переселенческая политика, это «даже было ускорено включением населения этих краев в сферу интересов молдавской церкви»¹². Историк констатирует тенденцию того, что численность молдаван, селившихся в левобережных районах в XIX в., растет, а доля их в этническом составе сокращается в сравнении с численностью представителей др. национальностей, которые селятся здесь в этот период: украинцев, русских, евреев, немцев и др.¹³. Молдавское население Левобережных районов исторически имеет наиболее тесные контакты с восточнославянским населением. О чувствах региональной идентичности населения Приднестровья показательно свидетельствуют результаты исследований американских, российских и приднестровских ученых.¹⁴

Все исторические периоды с начала XIX в. и вплоть до провозглашения молдавской независимости объединены одной общей характеристикой – зависимым характером территории. В русский период с 1812 по 1918 г., в румынский период 1918-1940, 1941-1944, в советский период 1940, 1944-1989, в каждый из них мажоритарный этнос, по сути, подавлялся внешним фактором (пусть даже и более прогрессивным). Совсем на иных условиях проистекали консолидационные процессы в среде мажоритарного населения Нового румынского королевства, отличающегося от Бессарабии, а позже МССР, своей самостоятельной государственностью. В условиях новой румынской государственности, созданной в условиях капиталистической трансформации Европы XIX в., стала формироваться идея румынской государственной и, соответственно, румынской политической идентичности. Национальная политика румынского государства осуществлялась таким образом, что к концу правления режима Н. Чаушеску идея румынской идентичности (прежде всего в гражданском смысле, равно как и в политическом) прочно превалировала даже среди национальных меньшинств Румынии. В Бессарабии, а позже в МССР молдавское население не ощущало себя в состоянии доминирующей в идеологическом плане силы, сказывалось сильное внешнее турецкое, русское, румынское, советское влияние. Это ставило мажоритарный по численности, но практически мало чем отличающийся от национальных меньшинств (которых в отличие от Румынии целенаправленно никто не ассимилировал) на одни условия существования, когда национальную политику осуществляли не внутренние силы (логично допустить, что превалировать должны при этом представители мажоритарно этноса), а внешний фактор. Историческая несамостоятельность породила у местного населения, как мажоритариев, так и национальных меньшинств, ряд общих психологических черт, одной из которых является умение выживать и приспосабливаться.

Учитывая резкие смены и социальные жернова эпох, можно сказать, что местное население оказалось не только в условиях активно действующей этноконтактной зоны, пограничья культурных традиций, но и под сильным прессингом маргинального фактора, проявлявшегося наиболее ощутимо и наглядно во времена перемен.

Считаю целесообразным обратить внимание на факт того, что, обладая государственностью, молдаване не являются вплоть до настоящего времени доминирующей нацией в плане идеологии этноса и поддержания чувства патриотизма (отчего-то принято считать, что данный термин является исключительно пережитком советской системы). Это объясняется и так называемым синдромом «малой нации», не излечившись от которого, можно потерять и собственную государственность.

Немалую роль играет и экономическая ситуация. До тех пор, пока экономика государства будет ориентирована на поступления от трудовых мигрантов, чувство стабильности у населения будет неустойчивым.

Говоря о молдаванах, следует учитывать, что речь идет о самом многочисленном в Республике Молдова этносе, а в силу этого можно утверждать, что их этнические проблемы становятся общими для всего населения. Отсю-

да вытекает еще один прослеживаемый в последнее десятилетие вывод: национальные меньшинства более целенаправленно заинтересованы в сохранении молдавской идентичности мажоритарного этноса, нежели сами молдаване с разрозненной и полярно ориентированной элитой (при этом нельзя однозначно утверждать, что сами национальные меньшинства представляют собой единую массу населения с общими интересами)¹⁵. Общее прошлое в период формирования современных наций, которое объединяет и молдаван, и не молдаван на одной территории, свидетельствует об их едином статусе во внешнем восприятии. И те, и другие должны были играть по одним правилам, диктуемым в разное время Турцией, потом Россией, затем, непродолжительное время Румынией, потом снова Россией, но уже в лице СССР. По сути, ни у молдаван, ни у национальных меньшинств края не выработалось чувства независимости и государственной самостоятельности. Ведь даже за обозримые последних два с лишним века наши территории находились либо в фанариотской зависимости, либо входили в состав России и Румынии. Таким образом, молдавская независимость, за последние более чем двести лет по возрасту походит на 16-летнего подростка (собственно столько лет республика и является независимой). А люди в этот период жизни весьма подвержены внешнему влиянию.

Украинский исследователь И. М. Варзар справедливо обратил внимание на проблему современной терминологии. В частности, на понятия «нация», «народ», «гражданство», «подданство», «национальность» и «гражданин» - терминологию, которая с одной стороны не отработана, а с другой не должна копироваться с Запада у нас. Там далеко не все народы-этноты достигли стадии нации, – а потому и недопустимо «размазывать» вышеозначенные понятия. По мнению исследователя, концептуально недопустимо, чтобы все народы назывались «национальностями», отождествлялись «этничность» и «гражданственность», «народ-этнос» и «народ-население» и др.¹⁶

Феноменальные трансформации, проистекающие в среде мажоритарного этноса, привели к тому, что современные исследователи пришли в определенное замешательство. Одним из фундаментальных вопросов стала проблема этнической и гражданской идентификации молдаван по обе стороны Днестра. «Все смешалось, – пишет московский исследователь М.Н. Губогло, – где «центр» молдавского народа, где его диаспора. На правом или левом берегу Днестра? Увы, несмотря на парадоксальность, эти вопросы обрели далеко не шуточное значение»¹⁷. Молдавский этнолог В.С. Зеленчук в своем последнем выступлении на международной конференции, посвященной 100-летию Российского этнографического музея в 2002 г. высказал следующую мысль: «Будут ли молдаване самостоятельным этносом или же они составят часть румынской нации – покажет будущее».¹⁸

Исходя из факта сохранения в сообществе дискуссионности проблемы существования молдавской нации в качестве самостоятельной, возникает еще одна сторона вопроса: об этническом имени мажоритарного этноса и политическом имени молдавского сообщества. Практически с начала 90-х гг. в Молдове то возникали, то на время затихали дискуссии об общем имени,

объединяющем всех граждан республики, вне зависимости от национальности, политически и географически. В этой связи ряд молдавских ученых и политиков¹⁹ высказали соображение о необходимости возвращения к историческим корням и реанимации политонима «бессарабцы». Позже в основательной статье другого молдавского историка О. Галущенко «О так называемом „бессарабском“ этническом сознании»²⁰, было доказано, что данный термин «применительно к нашим дням является атавизмом»²¹. Если быть исторически корректным, то часть территории бывшей Бессарабии в настоящее время входит в состав соседней Украины (часть Одесской и Черновицкой обл.). Получается, что жители этих территорий тоже могут именоваться бессарабцами. Но, являясь историческим, этот термин (бессарабцы) продолжает использоваться в качестве регионального определителя вплоть до настоящего времени. Его также пытаются возродить и как официальный термин.²²

Во избежание этого, в том числе как этнополитического термина, могут прозвучать ряд аргументов. Во-первых, понятие бессарабцы несет под собой определенный дух зависимости, за последние два столетия этот термин использовался как в Царской России, так и в Румынии, подчеркивая, в том числе, и несамостоятельность населения, объединенного этим словом. В годы советской власти использовалось имя молдаване, как жители молдавской советской социалистической республики.

Региональный определитель может перерасти в понятие более высокого порядка. Это видно на примере термина «приднестровцы». Выступая в качестве регионального определителя, данное понятие в настоящее время, после образования непризнанной ПМР, превратилось в политоним (по крайней мере на уровне властей Приднестровья и в приднестровских СМИ).

Возвращаясь к термину «бессарабцы», следует отметить, что если даже допустить его использование на уровне политонима, это сразу ограничивает представление о Республике Молдова, отделяя от нее и так реально отторженное Приднестровье, т.к. последнее никогда Бессарабией не было, и одновременно привлекая земли, уже находящиеся в Украине, которые соответственно Молдовой, в настоящее время, тоже не являются.

Процесс идентификации определяется и внешним фактором. Автор должен констатировать, что последние годы жители ближнего зарубежья, в частности украинцы и белорусы, используют политоним «молдовці» (молдовцы), применительно ко всем жителям Республики Молдова.

В современной Молдове зачастую можно услышать термин «молдоване», который тоже иногда пытаются использовать в качестве политонима (по мнению молдавского академика А. М. Лазарева, правильное звучание этнонима молдавского народа – «молдовень»).

Думается, что искусственное изобретение этнонимов и названий для всего населения Республики Молдова – дело малоперспективное. Исторический опыт свидетельствует, что именно время вырабатывает наиболее устойчивые этнические и региональные имена. Нельзя также забывать специфику произношения того или иного термина на разных языках.

Близкие проблемы переживает и современная Украина. Украинский исследователь И.М. Варзар в своей работе «Політична етнологія як наука»

обращает внимание на выступление экс-президента Украины Л. Кравчука 12 января 1993 г. в Кнессете Израиля, в котором подчеркивается, что «Каждая этническая общность на Украине развивается по своим традициям, обычаям. Но, одновременно, все они... представляют собою одну политическую нацию – украинский народ»²³. Исследователь делает справедливое замечание о том, что, говоря о «политической нации», правильнее было использовать выражение «народ Украины»²⁴. Аналогичный термин «народ Молдовы» применим и к Молдове.

Озабоченность построением политической нации в Молдове и Украине понятна. Но думается, что это процесс еще не законченный и однозначно болезненный²⁵.

Одним из ярких определителей личности и этносоциальной группы является язык. Краткий анализ лингвистической ситуации в преломлении к разговору о сохранении этнических и формировании общих (надэтнических) ценностей просто необходим.

В годы независимости в Республике Молдова лингвистический фактор приобрел поистине знаковую роль. Следует подчеркнуть особое влияние, которое оказали на развитие этнолингвистических процессов два последних столетия – период, за который местное население прошло путь нескольких формаций.

С 1812 г. Бессарабия включена в состав Российской империи. В XIX в. в Бессарабии практически только элита, в том числе и молдавская, владела русским языком. В силу того, что Бессарабия была аграрным краем, основная масса населения общалась на этнических языках. Знание русского было престижно и дало свои плоды уже во второй половине XIX столетия. Особенность заключается еще в том, что Бессарабия, в отличие от стран Закавказья, была присоединена к России мирным путем, без многолетней войны. Таким образом, население края, видя в лице Российской империи избавителя от гнета турок и единоверца, не воспринимала Россию в качестве оккупанта. Дореволюционная Россия характерно отличалась от других могучих держав тем, что ее колонии находились в составе империи и социально-экономический статус многих из них, в частности Бессарабии, значительно улучшился.

Бессарабия Российского периода была известна в качестве вольницы. Здесь, по сути, отсутствовало крепостное право, жителям края были дарованы многочисленные льготы. Изменился статус местной знати. Пустующие земли Новороссии, в которую входила Бессарабия, притягивали к себе не только лиц, официально переселяемых на новые территории, но и наиболее пассионарных личностей, беглых от крепостничества и панщины из центральных регионов Украины и России. Полиэтничность края и полилингвизм, исторически сложившиеся в нем, отличали данную территорию от ряда других окраинных земель империи. Эти и другие факторы способствовали осознанию жителями края себя единой общностью – бессарабцами (региональная идентификация). В Бессарабии XIX – первой половины XX в., а позже в Советской Молдавии со стороны государства не уделялось внимание

региональным языкам. Их никто не запрещал и никто не поощрял. Они сохранились в силу естественной защитной реакции этнических групп в составе иноэтничного окружения с одной стороны, и в связи с аналогичной реакцией по отношению к государственному – русскому языку. В силу специфики исторических процессов и национально-психологического климата, распространенного в крае, а позже и в МССР, в отличие от других союзных республик (например, Грузии, Узбекистана) знание молдавского языка, равно как и языков национальных меньшинств, оказалось как бы на втором плане. Это стало необязательным, особенно в городской среде. Произошла парадоксальная ситуация: тянущиеся к высокой русской, единоверческой культуре молдаване считали обязательным обучить своих детей русскому языку. Что же касается представителей национальных меньшинств – они поступали также, но при этом выпадал сам молдавский язык, как язык большинства, который стал во многих сферах заменяться русским. Последняя волна распространения русского языка имела место в период восстановления народного хозяйства 40-70 гг. XX в. Ситуация начала меняться к середине 80-х гг. XX в., когда было подготовлено достаточное количество специалистов – представителей мажоритарного этноса. В сложившейся ситуации русский язык стал терять основу своего статуса.

Общедоступный русский язык стал неудобен национал-радикалам Молдовы начала 90-х годов в качестве языка, претендующего на какой-либо статус. Ведь статус русского как языка межнационального общения ни к чему не обязывает. Элита не боится языков без статуса, не боится она и бесписьменных языков.

Начало 90-х годов связано в Молдове с приходом к власти национал-радикалов и жесткой чисткой аппарата управления республики. Этому способствовали и такие глобальные политические события, как конфликт с Приднестровьем и гагаузское противостояние. В основе этих, до сих пор неурегулированных региональных проблем, лежало, прежде всего, отсутствие политического решения языковой проблемы.

Во многих работах уже говорилось, что за годы независимости в Молдове, Приднестровье и Гагаузии выросли целое поколение новых людей, которые знают о прошлом уже лишь понаслышке. Но лингвистический вопрос и вопрос идентичности переходят к детям от родителей, которые не решили эти животрепещущие вопросы современности, а оставляют их в качестве наследства за свободу и демократию своим потомкам. Жить в переходный период ответственно и непросто, а уж быть рожденным и подавно.

Примечания

1 С докладом близким освещаемой проблеме автору довелось выступить на международной конференции, «Интеграционные процессы в Республике Молдова. Разработка национальной стратегии», проходившей в Кишиневе в марте 2000 г.

В своем докладе «Проблема этнической и национальной идентичности сообщества Молдовы» было обращено внимание на историю освещения вопроса, были рассмотрены молдавские историко-этнографические области с анализом этнополитической ситуации в среде мажоритарного этноса и представителей других национальностей. Факт того, что

практически все аспекты, на которых остановился автор в докладе 2000 г. не потеряли своей актуальности через семь лет, заставили автора еще раз обратить внимание на некоторые аспекты проблемы.

2 David D. Laitin. Identity in Formation: The Russian-speaking Population in the Near Abroad. Ithaca and London, 1998. Более доступным исследованием Дэвида Лейтина является его исследование, переведенное на русский язык, с которым известный американский аналитик выступил на конференции в Кишиневе в 1998 г. См. Лейтин Д.Д. Теория политической идентичности//Этническая мобилизация и межэтническая интеграция. М. 1999. С. 65- 102 .

3 См. Губогло М.Н. Введение к книге «Идентификация идентичности». М., 2003.

4 Подробнее См. Арутюнян Ю.В., Дробижева Л.М., Сусоколов А.А. Этносоциология. Москва. 1999. С. 32-35 и др.

5 Геллнер Э. Нации и национализм. М. 1991; Хобсбаум Э. Нации и национализм. Спб. 1998.

6 Тишков В.А. Концептуальная эволюция национальной политики в России// Исследования по прикладной и неотложной этнологии. М., 1996. № 100.

7 См. Лейтин Д.Д. Теория политической идентичности. С. 81 и др.

8 На эту проблему неоднократно обращалось внимание не только зарубежными, но и молдавскими историками, писавшими в разные годы независимости. См., например, Шорников П.М. Покушение на статус. Кишинев, 1997. С. 6-21. Нельзя не назвать свежую монографию автора, которую можно охарактеризовать, как одну из лучших работ, посвященных анализу молдавизма – «Молдавская самобытность» (Тирасполь, Изд-во Приднестровского ун-та, 2007). Много о данной проблеме писал молдавский историк В. Н. Стати. См. Стати В. История Молдовы. Кишинев, 2003. На анализе проблемы останавливались и авторы первой коллективной «Истории Республики Молдова. С древнейших времен до наших дней» (Кишинев, 2002). Здесь же можно указать доклад И.Ф Грека: Грек И. Ф. Национальные отношения в Республике Молдова на современном этапе и пути их оптимизации// Национальные отношения в Республике Молдова на современном этапе и пути их оптимизации (материалы круглого стола). Кишинев, 1999. С. 14-15; Степанов В.П. Указ. раб. и мн. др.;

9 Историческая наука не любит сослагательного наклонения, однако гипотетически вполне допустимо, что при сохранении системы правления периода Н. Чаушеску и его самого до настоящего времени, перековка этнорегионального сознания молдаван Румынии в общерумынское продолжалось бы.

10 Впрочем, похожих ситуаций в мировой практике не так уж мало. В качестве примера хотелось бы привести гагаузскую проблему. В ряде стран, в том числе в Украине, России, непосредственно в Республике Молдова, гагаузы официально признаны как тюркский этнос. В Республике Молдова учреждена гагаузская автономия (подробнее в тексте). По иному гагаузов расценивает Турция и Болгария. Официальная историография этих государств расценивает гагаузов соответственно в качестве турок и болгар. В качестве третьего примера можно привести проблему искусственного возрождения русинства, речь идет о попытке внесения раскола в историческую украинскую этническую группу, вторую по численности после молдаван в Республике Молдова. Из сказанного видно, что независимая Молдова подвергается испытаниям в устойчивости этнической идентичности в разных этносоциальных средах и со стороны как внутренних, так и внешних составляющих.

11 В определенной степени сложилась парадоксальная ситуация: сейчас существует как бы две «Правобережные Молдовы», одна исторически с 1812 г. входит в состав Валашского государства (ныне территория Румынии)

12 Стати В.Н. История Молдовы. Кишинев, 2003, С. 229.

13 Там же С. 231.

14 Бабилунга В., Бомешко Б. Приднестровский конфликт. Исторические, демографические, политические аспекты. 1998, С.35-37 и др.; Губогло М.Н. Тяжкое время конкурирующих идентичностей. Опыт Приднестровья// Ежегодный исторический альманах Приднестровья №4, 2000 С. 13-35; Он же Идентификация идентичности. М., 2003; См. также Ștefan Troebst „Noi suntem Transnistrienii!” Istoria politicii în „PMR”

15 Подробнее с предварительными данными этносоциологического исследования можно познакомиться в докладе автора «Динамика гражданской и этнической идентичности в современной Молдове», прозвучавшем на международной конференции «Национальные образы мира: единство – разнообразие – справедливость», проходившая в 22-23. X. 03. в Кишиневе. Кишинев, 2003. С. 254-269.

16 Політична етнологія як наука. Історіологія, теорія, методологія, праксеологія. Київ. „Школяр”, 1994. С. 167.

17 Губогло М. Н. Тяжкое бремя конкурирующих идентичностей. Опыт Приднестровья// Ежегодный исторический альманах Приднестровья. Тирасполь, 2000. № 4. С. 14.

18 Зеленчук В.С. Проблемы внутренней структуры этноса (румыны – молдаване)// Музей. Традиции. Этничность. Спб-Кишинев, 2002. С. 183.

19 Например, В. Солонярь. Я бессарабец! // Молодежь Молдавии, 1 февраля 1990 г.

20 Галущенко О. О так называемом „бессарабском” этническом сознании Мысль, № 1 (5) март 1999. С. 52-54.

21 Там же. Указ раб. С. 54.

22 Бремя нашей мифологии: «Каин, где твой брат Авель?» - Дух румынизма и дух молдовинизма – проблема синхронизации. Статья доктора наук Виктора Боршевича// Независимая Молдова, вторник, 28. 02. 2007 г.

23 Варзар І.М. Указ. раб. С. 135 со сноской на Выступление Президента Украины Л.М. Кравчука на заседании Кнессета Израиля // Еврейские вести. 1993, № 2(22), январь.

24 Там же.

25 Толочко П. Мы уже договорились до того, что Иисус Христос был щирим украинцем, гуцулом»// Бульвар Гордона, март, 2006, № 10(46).

SUMMARY

This article considers the problem of ethno-political identity in polytechnic society. The phenomenon of development of ethno-political consciousness of Moldovan and national minorities in contemporary Moldova is analysed. This article also debates the problem of values of the political nation and the modern transformations in the denomination of the dominant nation. The problem of the regional identity is analysed as well as that of regional ethno-political values. The author understands the debatable character of many displayed statements and will welcome the discussion.

АГИТАЦИОННО-ПРОПАГАНДИСТСКИЕ АКЦИИ КОМИНТЕРНА В СВЯЗИ СО ВСЕОБЩЕЙ СТАЧКОЙ ГОРНЯКОВ ВЕЛИКОБРИТАНИИ В 1926 ГОДУ

Елена ГАПИОНОК,

ст. преподаватель, УО «ВГУ им. П.М. Машерова»

Летом 1924 г. V конгресс Коминтерна, говоря о начавшейся стабилизации капитализма, стал трактовать ее как одну из форм, которой «маскируется дальнейшее обострение всемирной буржуазной реакции» [4, с.32]. Считая, что могущество буржуазии ослабевает, а «демократически-пацифистская» полоса является одной из последних фаз капитализма, Коминтерн перенес центр идейно-политической и пропагандистской работы в секции III Интернационала. После неудачной попытки выступления КПГ в 1923 г, советское руководство обращает внимание на Великобританию, страну, где рабочий класс имел богатый опыт борьбы за свои права, при этом оставаясь на реформистских позициях. Коминтерн поставил перед Коммунистической партией Великобритании задачу «организационной перестройки на основе производственных ячеек, завоевание большинства рабочего класса на сторону принципов и целей коммунизма» [4, с.35].

Однако, на выборах в парламент 1924 г. консервативная партия получила 413 мест в Палате общин. Правительство С. Болдуина понимает, что британские компании не выдерживают свободной конкуренции с американскими и германскими монополиями даже на внутреннем рынке, и перешло к политике жесткой бюджетной экономии. Были прекращены реформы в сфере социального обеспечения, снижена реальная заработная плата, во многих отраслях увеличен рабочий день. Ответом на эти шаги стал быстрый рост стачечного движения, толчком к которому послужило противостояние правительства и профсоюза горняков по вопросу сохранения государственных субсидий в горноугольной отрасли.

Председатель Исполкома Коминтерна Г. Зиновьев делает из сложившейся ситуации вывод, что «к маю 1926 года в Англии ожидается громадный конфликт горнорабочих; конфликт, который приобретет необычайный размах, еще невиданный до сих пор» [1, с.26]. Вопрос о назревающем конфликте между шахтерами, с одной стороны, и владельцами угольных компаний и правительством - с другой, был вынесен для обсуждения на заседание Политбюро ЦК ВКП (б) 4 марта 1926 года. После его рассмотрения, основываясь на информации Г. Зиновьева, Политбюро постановило выделить «от рабочих организаций СССР до одного миллиона рублей, если бы борьба разгорелась» [5, с. 29]. Тем самым руководство ВКП(б) поощряло британских шахтеров на выступление, а «английских товарищей» – на поддержку этого выступления. Тогда же подотдел агитации и печати Агитпропа ИККИ стал рассматривать предстоящую кампанию как интернациональную.

5 марта 1926 года, т.е. на следующий день после заседания Политбюро ЦК ВКП(б), принявшего рекомендацию о возможной помощи британской горнякам, Л.Троцкий написал письмо о назревающем конфликте в английской угольной промышленности, в котором утверждалось о наступлении в Великобритании «целой исторической полосы величайших потрясений». Британская компартия же, констатировал Троцкий, слаба, она «не может ставить себе самостоятельные задачи и неизбежно обнаружит в решительный момент элементы пассивности»; вся «надстройка» английского рабочего движения является «аппаратом революционного торможения» [11, с. 50-54]. Опасения Л. Троцкого были обоснованы, КПВ к концу 1925 года насчитывала около 6 тыс. чел., причем 60% из них были безработными. Поэтому в конце апреля в секции Коминтерна было направлено письмо, определяющее агитационно-пропагандистские задачи в связи с предстоящим угольным конфликтом; с этого момента Агитпроп организует в «Inprekorr» серию публикаций западных и советских корреспондентов о положении рабочего класса.

Работой с рабкорами занималась Кетэ Поль, которой удалось организовать поступление писем рабкоров в коммунистические издания. Пропагандистский характер данной корреспонденции отчетливо виден на примере письма П.Д. Ульяненко: « К братьям- рабочим Англии. ... Рабочего не выбрасывают на произвол судьбы, на то она и рабочая власть. Пьянство, картежные игры, драки и т.д. преследуются законом рабочей власти. В школах, вместо закона божьего, учат арифметике, химии, физике, практикуются на заводах. Мы добились 8-часового рабочего дня; двухнедельного, а при вредных работах, месячного оплачиваемого отпуска в год. Бесплатное курортное лечение, дома отдыха уставшим от труда рабочим. Заболевший рабочий не выбрасывается за борт, как делала буржуазия, а получает свой средний заработок. Рабочий получил свободную печать, за которую нас буржуазная власть вешала и сажала в тюрьмы. За посягательство на жизнь рабкора власть рабочих и крестьян преследует законом. Советская власть ликвидировала безграмотность, заставляя каждого рабочего учиться. Женщина получила равноправие, женщину можно видеть в Советах, заводских и фабричных комитетах, в банках и т.д., куда она никогда не допускалась... Стройте свою жизнь так, как строит Рабочий СССР!» [7, с. 115-116].

Еще в июле 1925 г. правительство Великобритании было вынуждено заявить об удовлетворении требований рабочих, что усилило левое крыло Конгресса тред-юнионов, но рост социальной напряженности в стране привел к началу мая 1926 г. первой в истории страны всеобщей стачки. Требования, выдвинутые рабочими, носили преимущественно экономический характер - гарантии против сокращения заработной платы, увеличения рабочего дня. Многие участники стачечного движения открыто выражали поддержку лейбористской партии. Руководство же Коминтерна придерживалось совершенно иной точки зрения. Вопрос стачечного движения в Великобритании снова был вынесен на заседании Президиума ИККИ 6 мая 1926 г., который утвердил предложения Агитпропа по усилению организационной работы и широкой пропагандистской поддержке всеобщей стачке горняков. Принятый план мероприятий предусматривал подготовку проекта совместного воззвания от Коминтерна и Профинтерна «о едином фронте на помощь борющемуся пролетариату Англии»; текста письма к английским коммунистам, утвержденного комиссией Политбюро; Г. Зиновьеву поручалось составить «закрытое письмо для английской компартии».

Руководство ИККИ предлагало направить телеграмму от Коминтерна и Профинтерна соединенному заседанию II и Амстердамского Интернационала для «организации совместной помощи английским рабочим». На себя руководство Агитпропа брало вопросы информирования иностранных компартий о событиях в Великобритании, создав для этого отдельную комиссию в составе Д. Мануильского, П. Шубина и О.Пятницкого. Президиум ИККИ также принял предложение Пятницкого о выделении «английской компартии 20.000 золотых рублей сверх сметы на экстраординарные расходы в связи с забастовкой» [6, с. 1-2]. Но Генсовет, стоящий на реформистских позициях, отказался от денежных средств исходящих от Коминтерна, после чего тактика ИККИ была изменена и денежная помощь предлагается уже по линии профсоюзов. Одновременно, в странах Западной Европы была развернута агитация среди рабочих, особенно стоящих на позициях социал-демократии, о соблюдении принципа международной солидарности пролетариата и о «праве борющегося пролетариата принимать помощь от профсоюзов СССР». Результатом пропагандистской кампании стало согласие в мае 1926 г. Исполкома федерации горняков принять 260 тыс. ф. ст. и 2,6 млн. рублей от профсоюзов СССР, а также 1 млн. рублей от ВЦСПС [3, с. 62-81].

В ответ позднее британский парламент обвинил руководство ВКП(б) в финансировании всеобщей стачке, вмешательстве во внутренние дела и пропаганде идей мировой революции. Лидерам ВКП (б) через контролируемые Коминтерном органы печати, пришлось объясняться, что компартия не имеет никакого отношения к этим финансовым поступлениям приводя в качестве доказательства заявление руководителя делегации английских железнодорожников: «Мы, английская делегация железнодорожников, были свидетелями не принужденной готовности, с которой российские рабочие собирали средства в пользу рабочих, втянутых в индустриальный конфликт в Англии. Мы хотим отметить, что мы искренне сожалели, когда узнали, что деньги не были приняты Генеральным Советом тред-юнионов. Не зная причин этого решения, мы все же вполне уверены, что масса рядовых рабочих Англии полностью почувствует подлинное чувство международной солидарности, которое так определенно было выражено российскими рабочими» [9,с.144].

Помимо оказания финансовой помощи ИККИ принял решение о выпуске Агитационно-пропагандистским отделом бюллетеней на период проведения стачки. Бюллетени были предназначены для международной коммунистической прессы, в них, по задумке Коминтерна, должна содержаться информация о «могучей волне симпатий к борющемуся английскому пролетариату, которая прокатилась по СССР, о той энергичной кампании сбора средств в пользу английских стачечников, которую ведут советские профсоюзы». Редакция местных партийных изданий даже предоставили право корректировать материал для «усиления качества пропагандистского влияния» в своей стране. Всего Агитпропом было выпущено 13 номеров, которые и сейчас хранятся в архиве [10, с. 3-86]. Вопросам проведения агитации и пропаганды в рабочей среде были посвящены номера «Inprekorr» и «Коммунистического Интернационала», подготовленные Агитпропом. Подотдел пропаганды настаивал на широком освещении в зарубежных изданиях материалов, выходящих в советской прессе в отношении всеобщей стачки и кампании солидарности в СССР» [8, с.28]. Официальные печатные органы ИККИ убеждали руководство профсоюзов и рабочих в «крахе реформистских методов борьбы»; «невозможности решить ни один крупный экономический

вопрос, не ставя вопроса о борьбе за государственную власть». «Трагедия английского пролетариата», по мнению Коминтерна, и состояла в том, что он не понимал этого [9, с. 28].

Несмотря на указание ИККИ британской компартии, о превращении забастовки из экономической в политическую, осуществить это не удалось. 12 мая Генсовет пошел на компромисс и завершил стачку, а через два дня Политбюро ЦК ВКП(б) единодушно расценило окончание забастовки как предательство вождей британских профсоюзов. Причины отсутствия поддержки линии Коминтерна среди английских рабочих были вынесены на отдельное заседание Исполкома. Выводы сделанные руководством ИККИ о причинах поражения заключались в следующем:

«1. Отсутствие настоящего агитационно-пропагандистского аппарата почти у всех партий, зачастую это перепечатывание главных партийных документов, поэтому каждый член партии должен стать активным агитатором.

2. Недостаточная связь между ЦК партиями и АПО ИККИ.

3. Наличие провинциальных уклонов в образе мысли даже членов коммунистической партии.

4. Недостаточно внушительное представительство на крупных предприятиях и слабая связь имеющихся там ячеек с заводской массой. Члены партии не завоевали на предприятиях доверия и влияния, позволяющего им быстро мобилизовать их для проведения широких кампаний.

5. Численная слабость и недостаточная организованность коммунистического представительства в профсоюзах» [9, с.148].

24 августа 1926 года секретарь ЦК ВКП(б) В. Молотов направил письмо секретарю ИККИ О. Куусинену, где содержались прямые указания компартии Великобритании. В них предлагалось создать программу экономических и политических требований, которые смогли бы объединить широкие массы рабочих. Британским коммунистам также рекомендовалось изменить свою тактику. Теперь лозунг «о перевыборах парламента» следовало увязать с отменой закона о восьмичасовом рабочем дне для шахтеров и добавить политический аспект – «всякий парламент является на деле орудием буржуазии и поэтому, не способен осуществить основные требования рабочего класса». Основным политическим лозунгом стачечного движения Великобритании должен стать призыв: «Долой правительство консерваторов! За подлинное рабочее правительство!».

Что касается международной пропагандистской кампании в зарубежной коммунистической и лояльно настроенной к СССР прессе по освещению уроков всеобщей стачки, то Агитпроп настаивал на проведении ее по трем направлениям: 1) «прекращение стачки явилось предательством по отношению к горнякам»; 2) «стачка была прекращена без всяких условий, хотя Генеральный Совет неоднократно заявлял, что он прекратит стачку лишь на «почетных условиях»; 3) капитуляция Генерального Совета, внеся разброд в ряды рабочего класса, «сделала предпринимателей необычайно наглыми» [9, с.28]. Агитационная кампания КПВ должна была разъяснить британским рабочим, что «только тогда рабочее правительство является подлинным правительством, когда возьмет на себя осуществление рабочих требований: национализация шахт без вознаграждения шахтовладельцам с установлением организованного в национальном масштабе рабочего контроля над управлением ими, работу безработным и т.д.» [12, с. 17]. Таким образом, руководство ВКП(б), отказавшись от ленинской трактовки единого фронта в

Европе, свело его к шагам, нацеленным на откол социал-демократических рабочих от руководства реформистских партий. Тактика «единого фронта» стала пропагандироваться на производстве, в борьбе против войны, дороговизны и безработицы. «Нужно прямо указать, - писал И.В. Сталин, - что лозунг рабочего правительства является лишь агитационным лозунгом, питающим идею единого фронта, что он в своем окончательном виде (правительство коалиции коммунистов и социал-демократов), вообще говоря, неосуществим, что если бы он, паче чаяния, все же осуществился, то такое правительство было бы правительством паралича и дезорганизации, правительством, обреченным ввиду своей слабости на неминуемое падение в самый непродолжительный срок» [2, с.117-118.].

Исход всеобщей стачки 1926 года показал, что большинство британских рабочих поддержало призыв лидеров лейбористской партии отказаться от социальной конфронтации в форме революционного насилия. Касаясь планов Коминтерна в отношении Великобритании, Р. Макдональд писал: «Рассчитывать на революцию не приходится. Английское рабочее движение стремиться усилить другую тенденцию - тенденцию к конструктивному преобразованию общества тем единственным путем, который может гарантировать успех; то есть путем политического действия, направленного к достижению экономического переустройства, к установлению контроля над хозяйственной жизнью страны, к защите и укреплению общественного благосостояния в условиях всеобщего сотрудничества» [13, с. 76.].

Примечания

1. Г. Зиновьев о работе Коминтерна. Отчет делегации РКП(б) в Коминтерне XIV съезду РКП(б). М., Л., 1926.
2. «Источник». 1995. №5.
3. «Проблемы британской истории» // отв. ред. Жигалов М.. М., 1987.
4. Пятый Всемирный конгресс Коммунистического Интернационала. 17 июня – 8 июля 1924 г. Стенографический отчет. Ч.2. Л., 1925.
5. Российский архив социально-политической истории.(далее- РГАСПИ). Ф.17. Оп. 162. Д.3.
6. РГАСПИ. Ф.508. Оп.1. Д. 24.
7. РГАСПИ. Ф.495. Оп. 30. Д. 86.
8. РГАСПИ. Ф. 495 Оп. 30. Д. 237.
9. Там же. Ф.495. Оп. 30. Д. 276.
10. Там же. Ф. 495. Оп.30. Д. 294.
11. Там же. Ф. 324. Оп.1. Д.508.
12. Там же. Ф. 495 Оп. 2. Д. 626.
13. Л. Троцкий. Куда идет Англия. Вып. 2. М.-Л., 1926.

SUMMARY

The article is devoted to the Comintern policy in the period of the growing strike movement in Great Britain in 1926. In the summer of 1924 Comintern transformed the propaganda's work in its sections. The Soviet authority paid special attention to the communist party of Great Britain, offering it to win the majority of working class. The growth of the strike movement in the period of the activity of conservative government Comintern used it for the creation of political crisis. The assistance of 260 000 pounds was rendered to the miners' executive federation of Great Britain. There was the support of general miners' strike of Great Britain controlled by the Comintern communist press and in the magazines "Inprekorr" and "Communist Internatiotral" the was the wide propaganda compaign. 13 bulletin numbers were issued. The results of the general strike of 1926 showed that the majority of Britain workers supported the social- reformist positions and refused from social- confrontation in the form of revolutionary violence.

INFLUENȚELE OCCIDENTALE ÎN PICTURA MURALĂ A MOLDOVEI ÎN A DOUA JUMĂTATE A SECOLULUI AL XV-LEA

Stela PURICE

Din veacul al XV-lea Moldova devenise un centru însemnat al culturii ortodoxe, întemeiat pe premisele unei vieți economice și social-politice stabile. Relațiile economice cu Polonia, cu Transilvania, cu țările balcanice și cu centrele adriatice, îndeosebi cu Veneția, erau strânse. Aceste relații au generat nu numai creșterea producției și tranzitului de mărfuri, dar și tranzitarea ideilor și formelor artistice, stimulând în mod inevitabil și realizările originale ale artei plastice moldovenești, îndeosebi ale picturii murale.

Înflorirea picturii moldovenești din a doua jumătate a sec. al XV-lea se întemeiază pe curentul bizantin, dar pe parcursul dezvoltării artei în pictura moldovenească pătrund și influențe apusene.

Problema influențelor apusene în pictura moldovenească din epoca lui Ștefan cel Mare a atras atenția a mai multor specialiști în istoria artei medievale moldovenești: D. Ștefănescu¹, P. Henry², V. Vătășeanu³ și alții. Dar acești autori au prezentat aceste influențe doar în procesul descrierii contextului general al unor monumente de artă. În viziunea noastră este necesar de a selecta aceste influențe, a le compara între ele, a trasa o evoluție a procesului de pătrundere a lor în pictura moldovenească, a stabili corelația lor cu elementele tradiționale și caracterul tendinței de afirmare a lor în perioada cercetată.

În prezenta comunicare vom încerca să evidențiem elementele apusene în contextul general al picturii murale din epoca lui Ștefan cel Mare, urmînd ca alte aspecte ale problemei să fie evidențiate în alte studii.

Vorbind despre influențele apusene, este necesar de a reține că ele prezintă contactele dintre două confesiuni: ortodoxă și catolică. Influențele nu puteau să se refere la principiile cu caracter canonic caracteristice ortodoxiei. Dar pictorii educați în centrele artistice apusene introduceau elemente ale picturii caracteristice școlilor pe care le reprezentau în redarea unor figuri umane, în primul rînd, a ctitorilor, dar și a unor figuri sacre.

Un început al influenței apusene în pictura murală din Moldova este prezentat la biserica din Lujeni⁴, ctitorie a lui Teodor Vitolt. Modestă în dimensiuni și ca concepție arhitecturală (dar nelipsită de interes), biserica de la Lujeni păstrează un ansamblu de picturi murale, deși foarte fragmentare, dar extrem de valoroase. Înalta lor valoare se explică nu numai prin faptul că provin dintr-o epocă atît de săracă, dar și prin excepționala calitate de execuție.

Anticipat de descrierea generală a bisericii din Lujeni efectuată de P. D. Dan⁵ și analiza arhitecturii înfăptuită de G. Balș⁶, studiul lui I. D. Ștefănescu rămîne, de

fapt, unica prezentare specială, științifică a picturilor murale de la Lujeni⁷. Fiind un important punct de pornire ca primă elucidare iconografică a acestor fresce, studiul lui I. D. Ștefănescu se impune și ca primă tentativă de a explica unele subiecte iconografice deloc familiare picturii murale atât din Moldova (imaginea chipului Sf. Nedelia), cât și pentru întreg ansamblul de pictură ortodoxă (portretul funerar ce-l reprezintă pe ctitorul bisericii, Teodor Vitolt, călare pe un cal alb cu harnașament roșu)⁸.

O analogie plauzibilă asupra portretului lui Vladislav Jaghello, călare, din capela Sf. Treime din Ljublin (1418)⁹ a fost invocată de V. Vătășianu. În portretul ctitoricesc al lui Vladislav Jaghello s-au remarcat două semnificații: 1) *signi nostri regales*, cu repere în imaginea lui Wilhelm II de la Monreale și în tabloul votiv al regelui Milutin la Gracianitza¹⁰; 2) *Pogoni*, adică stema ducilor lituanieni, iar mai târziu și a Lituaniei însăși, deci o semnificație heraldică, discutată în istoriografie. Cea de a doua semnificație a fost respinsă de M. Walicki din următoarele motive: în Lituania din această perioadă, după părerea sa, nu s-au generalizat încă stemele senioriale și deci reprezentarea pe sigiliile lituaniene a unui călăreț în armură cu spada avîntată, n-ar desemna decît personalitatea marelui duce; de asemenea în imaginea respectivă Jaghello (ca și Teodor Vitolt la Lujeni) ține în mînă lancea și nu spada¹¹. A. Rozycka-Bryzek, într-o lucrare mai recentă, vede în această imagine și semnificația heraldică, fără a face însă precizări adăugătoare¹².

În altar, în partea inferioară, în registrul pe care sunt reprezentați sfinții părinți, se mai văd cinci episcopi cu obișnuitele sacoșe albe, împodobite cu mari cruci negre, iar în capetele teoriei apare cîte un diacon. În nișa ce servește drept proscomidie se văd urmele unei reprezentări ale lui Iisus în mormînt, iar în registrul superior se mai distinge figura lui Iisus. Acesta este singurul fragment dintr-o scenă după I.D. Ștefănescu, care ar fi reprezentat Spălarea Picioarelor¹³, sau Cina cea de Taină.¹⁴

Coloritul picturilor executate pe un substrat compus din var fin cu fibre subțiri de in, e vioi dat, fiindcă multe costume sunt albe cu umbre gălbui și sure, iar altele cărămizii și brune. Pictura ne deschide dintr-o dată perspectivele largi și vădește încrucișări de influențe pe care le putem lămuri numai cu greu și ipotetic, deși premisele nu ne sunt cunoscute decît sub aspecte limitate. Prezența tipurilor elenistice învăluite într-o atmosferă de grație feminină aparține, fără doar și poate, școlii cretane, care a putut pătrunde în Moldova prin Țara Românească și prin atelierele rusești.¹⁵

La Voroneț, figura sfîntului Gheorghe prezintă aceeași frăgezime tinerească pe care am întîlnit-o și la unele figuri din biserica din Lujeni, iar în linii generale și desenul ctitorilor, cu bogate costume de brocart, corespunde picturii originale. În fața lui Iisus, condus de Sfîntul Gheorghe, apare Ștefan, ținînd în mîini modelul bisericii, urmat de doamna Maria și de unul sau doi copii. Lipsa altui ctitor, alături de marele voievod, dovedește că și pictura inițială se datorează tot întemeietorului acestei biserici și că zugrăveala trebuie să fi fost executată după terminarea zidirii. Rezervele pe care le formulează în această privință I. D. Ștefănescu privind tencuiala de calitate inferioară, nu par concludente,¹⁶ deoarece după cum observase și P. Henry, nu cunoaștem încă îndeajuns de multe monumente ale picturii moldovenești din ultimele decenii ale veacului al XV-lea, pentru ca să putem face concluzii asupra particularităților tehnice.¹⁷

La Pătrăuți în pronaos se vede figura Ciclul vieții Sfântului Procopie, și în această pictură par a se fi afirmat câteva influențe apusene, fiindcă Podlacha¹⁸ observase unele caractere pe care le considera venețiene. Programul stilistic al picturii bisericești în vremea lui Ștefan cel Mare apare, astfel, definitiv fixat în principiile sale și evoluția ulterioară nu va aduce modificări esențiale, ci va contribui numai la îmbogățirea treptată a ciclurilor reprezentative.

Perioada ștefaniană este reprezentată prin influențe apusene în mai multe ctitorii ale marelui voievod. Un exemplu de contact cu o provincie învecinată ne oferă pictura bisericii din Dolheștii Mari¹⁹. Tema prezentă aici e unită în iconografia noastră ca și în cea bizantină. Cunoscută pînă acum, ea pledează în favoarea unei oarecare manifestări de independență și de inițiativă destul de neobișnuită. După I.D. Ștefănescu avem în fața noastră o ilustrare a slujbei proscomidiei sau a sfintei jertfe. Pe pereții nișei sunt trei registre: în cel superior sunt zugrăviți cei patru evangheliști, în registrul al doilea apostolii Petru și Pavel, de o parte și de alta a ferestrei urmați de cîte doi episcopi, în ultima fază se văd patru busturi de mucenici. Dispoziția acestei frize dezvăluie, firește, relații cu picturile transilvănene (picturile din Densuși și Feleac), pe care le substituie, însă aici apare o tematică nouă. Starea de conservare a picturii însă e foarte rea, ceea ce nu permite a stabili proporțiile figurilor. Nu știm, însă, dacă picturile din Dolheștii Mari au fost un caz izolat în Moldova, așa cum apare azi sau dacă ele se încadrează într-o mișcare absolută prin consolidarea atelierelor animate de sîrguința ctitorească a lui Ștefan cel Mare.

După 1487, începe seria numeroasă a fundațiilor domnești și astfel alături de șantierelor meșterilor constructori, înfloresc atelierelor zugravilor, care vor reuși să întemeieze prima școală de pictură moldovenească. Această școală la început este caracterizată printr-un program iconografic, adoptat interiorului unei biserici moldovenești.

Prima realizare a acestui program o întîlnim în pictura bisericii Sfintei Cruce din Pătrăuți²⁰. Pictura pare a fi fost executată după 1487, putîndu-se distinge următoarele reprezentări: „Cina cea de taină”, „Împărțășirea apostolilor”, „Spălarea picioarelor”, iar dedesubt friza „Sfinții părinți”. Aceasta din urmă e mai bine păstrată și figurile sunt zvelte, cu fețe blinde, expresive, modelate peste caracteristicul fon oliv. În calota turlei din nava se păstrează fragmente ale Pantocratorului, inaugurat de heruvimi, iar pe pereții tamburului apar trei zone, cea de sus rezervată îngerilor, cea de mijloc profeților și cea de jos apostolilor. Pe arhivolte sunt zugrăvite medalioane cu busturi de sfinți. Pereții sunt decorați cu o friză ilustrînd Patimile²¹.

Programul iconografic din altar și din navă, descris pînă acum, va deveni, cu mici variante neînsemnate, tipic pentru pictura moldovenească din anii următori. În pronaos pictura e refăcută cu excepția unei frize de pe peretele apusean, reprezentînd o cavalcadă de 16 sfinți conduși de arhanghelul Mihail, deasupra căruia se lipește pe cer o stea făcută din ocră albă. Această scenă este totodată și cea mai bine păstrată din toată pictura bisericii din Pătrăuți și ne permite să apreciem iscusița zugravului, cu excepția cavalcadei în care am putea eventual vedea o oarecare înrîurire din partea picturii rusești (Novgorod).

Toate particularitățile iconografice și stilistice, ca și inscripțiile, în mod cu totul excepțional grecești, pledează în favoarea presupunerii că meșterul ar fi emigrat undeva în sud. Într-adevăr, programul din biserica de la Pătrăuți a fost repetat

aidoma în biserica Sfântul Procopie din Milășăuți, distrusă în războiul din 1914-1918. Din fericire, datorită lui Podlacha ni s-a păstrat cel puțin descrierea picturii. În altar, în rîndul superior, erau zugrăviți heruvimii, iar dedesubt o serie de scene ce țin de taina culminantă a liturghiei, Cina cea de taină și Spălarea picioarelor. Pe peretele apusean, se vede Iisus pe tron, căruia Sfântul Procopie îi prezintă familia ctitorului, în frunte cu Ștefan cel Mare.

La mănăstirea Voroneț²³, în picturile din altar și din navă, pot fi depistate câteva particularități ale influențelor occidentale. Asupra datării acestei picturi nu se pronunță nici o însemnare veche, dar e semnificativ că mărturiile păstrate ne arată că picturile din pronaos s-au făcut în 1550, iar cele din exonartex și din exterior datează din 1547. Se presupune că picturile din altar și din navă au fost executate mai curînd imediat după terminarea zidirii, adică după 1488. În calota absidei se vede Maica tronînd cu Iisus în brațe, încadrată de doi îngeri. Scena următoare reprezintă Împărtășania Apostolilor. Fizionomiile sunt lipsite de personalitate, dar artistul strecoară unele inovații occidentale, ca de exemplu, apostolul cu plete din spatele lui Petru. Aici pledează prezența fonului oliv, deasupra căruia modelarea e realizată cu brun și roz și cu foarte multe lumini albe. Draperiile reprezintă și aici forme ample cu falduri de-a dreptul tăioase, caracter ce apare iarăși cu o oarecare constanță, constituind o particularitate stilistică a acestei picturi.

Mult mai bine s-au păstrat semnele, precum și friza Patimilor de pe pereți. În fiecare calotă a absidelor laterale sunt zugrăvite cîte două scene, una lîngă alta: în sud „Schimbarea la Față” și „Rugăciunea pe muntele Măslinilor”, în nord „Intrarea în Ierusalim și învierea lui Lazăr”. Scenele „Rugăciunii și Schimbării la Față” pot fi comparate cu cele din biserica domnească din Curtea de Argeș, cu deosebirea însă că redacțiile de la Voroneț sunt ceva mai simple și mai arhaice, derivînd fără îndoială dintr-o tradiție mai veche,²⁴ conform spiritului conservator al școlii cretane pe care o întîlnim încă în capela Sfînta Treime din Cetatea Ljublinului, unde redacția scenei „Învierea lui Lazăr” prezintă multe asemănări cu reprezentarea din Voroneț.²⁵ Înrudirile cu aceste picturi poloneze nu sunt însă numai de ordin iconografic, dar și de ordin stilistic. Unele draperii din pictura din Ljublin, tratate amplu, însă cu specifice cîte tăioase și totodată și decorative, par a aparține precursorilor noului sistem de drapare de la Voroneț.

Nu poate fi vorba, cel puțin deocamdată, de o filiație directă, dar nu e greu să întrevădem un mediu comun, care va fi îmbrățișat înainte de toate de Moldova. De vreme ce mărturiile poloneze trebuie considerate mai curînd ca dovezi ale puterii de iradiere a acestei regiuni cu legături directe spre centrele bizantine. Pe peretele apusean al pereților superiori sunt zugrăvite scenele: „Urcarea pe Cruce”, „Iisus pe Cruce”, „Coborîrea de pe Cruce” și „Plîngerea”. Prima scenă reprezintă o redacție care se aseamănă cu cea din bisericile din Kremilovski și Poganovo din Bulgaria²⁶, zugrăvite ambele cu cîțiva ani mai tîrziu.

Spiritul narativ al acestei interpretări lasă să se vadă un izvor de inspirație occidentală, iar Moldovei îi revine poate rolul de mediator înspre Balcani. Aceleași elemente apusene se regăsesc în scena Coborîrii de pe cruce.

O iconografie aproape identică cu cea de la Voroneț se găsește în biserica Sfîntul Gheorghe din Hîrlău, deși picturile au suferit refaceri radicale.²⁷ Din zugrăveala originală, care va fi executată curînd după anul 1492 nu s-au păstrat decît un altar,

urmele figurilor expresive din rîndul medalioanelor de sub boltă formează aici pentru prima dată o friză decorativă continuă în partea superioară a pereților, sub piciorul bolților, constituind o inovație occidentală adoptată de aici înainte în toate bisericile moldovenești²⁸.

Schema și liniamentele principale ale figurilor, cu Iuda întorcînd capul, aparțin indiscutabil stratului original și se poate recunoaște fondul oliv ce suporta modelarea cu tonuri galbene și brune. Elementele vechi se mai găsesc și în schemele alăturate spre nord – Cina cea de taină, spre sud – Spălarea picioarelor. În prima scenă se disting și unele potire gotice tîrzii și aceeași formă în patrilob o reprezintă și vasul destinat ritului pe care îl îndeplinește Iisus în scena a doua²⁹.

Dintre retușările amintite s-a păstrat mai bine numai reprezentarea lui Iisus pe cruce între cei doi tîlhari. Figurile lui Iisus și ale personajelor principale corespund schemei cunoscute, dar tîlharul nepocăit care se zvîrcolește, întorcînd spatele, e o realizare viguroasă a acestei perioade, creată sub influența dramatismului apusean (notează și goliciunea totală a timpului)³⁰.

O scenă cu totul asemănătoare a fost zugrăvită în catoliconul de la Iravra prin 1535, dar acolo sunt elaborate după schema elenistică și macedoniană spatele tîlharului din dreapta, care reproduce forma toracelui.³¹

Suntem, astfel îndreptățiți să recunoaștem în Moldova un prototip mai aproape de redacția originală, căreia i se datorează, tot sub influența picturii apusene și popularea scenei cu soldați și spectatori. În adevăr, în arta occidentală, odată cu noul spirit al renașterii, se introduce o notă dramatică în interpretarea figurii tîlharului din dreapta. Încă în Florența,³² în capela spaniolă de la Santa Maria Novella, trupul tîlharului se arcuiește într-o mișcare crispată de durere și revoltă. Se pare, însă, că dramatismul artei germane a făcut un pas nou și în scena Răstignirii, zugrăvită de Ioan din Roseman în biserica Sfînta Maria din Sibiu, tîlharul din dreapta se întoarce în profil, cu spatele spre Iisus și încolăcește crucea cu piciorul stîng.

Exact aceeași redacțiune apare cu puțini ani în urmă pe scena Luării de pe cruce din altarul poliptic din Chamronice (Muzeul din Tîrnovo) dotat în sfertul al treilea al veacului al XV-lea³³.

Ne găsim, deci, pe linia unei evoluții căreia îi aparține și figura din Hîrlău, dar nu suntem în măsură să precizăm dacă formula de la Sfîntul Gheorghe e o creație moldovenească sub influența apuseană sau dacă ea a fost împrumutată de-a gata din această sursă. Sigur e că formule similare apar cu cîteva decenii mai în urmă la Athos, ca și în icoanele școlii italo-cretane.

Dispoziția iconografică și decorativă precum și frizele de medalioane de la sfîntul Gheorghe din Hîrlău se repetă în biserica de la Sfîntul Nicolae din suburbia Popăuți a Botoșanilor. În turla navei regăsim aproximativ orînduirea iconografică de la Voroneț. În calotă e bustul Pantocratorului, pe tambur se văd două rînduri de îngeri, un registru de figuri de profeți și altul cu apostoli. Pandantivi mici sunt rezervați evangheliștilor, arcurile piezișe sunt decorate cu figuri simbolice pentru profeți, iar lunetele lor cuprind Bunavestire, Nașterea și Botezul³⁴.

Picturile, însă, nu prezintă nici un interes artistic relativ, deoarece și ele au suferit nenumărate restaurări. Cîteva amănunte de arhitectură de costume, care au fost puse în legătură cu influența apuseană, sporesc și ele regretul în fața desfigurărilor pe care le-a suferit pictura.

Zugrăveala din biserica domnească Sfântul Nicolae din Dorohoi³⁵ se pare că nu este tocmai contemporană cu întemeierea bisericii, deoarece cel puțin în altar, în partea de nord-est a absidei s-au descoperit urmele unui strat inferior, împodobit cu o imitație de parament de cărămizi colorate, roșii și albastre³⁶.

Va trebui deci să admitem un oarecare interval între terminarea zidirii și pictura stratului al doilea pe un suport de var alb, amestecat cu fire de in foarte fin, interval care pare a fi fost mult mai redus decât credea P. Henry³⁷.

Toate picturile, de la scena Judecării și pînă la Răstignire, au suferit relativ puțin de pe urma restaurației. În schimb, în ultimele picturi, Iosif din Arimatrea lui Pilat cere îngăduință de a înmormînta trupul lui Iisus, Luarea de pe cruce și Plîngerea. Pe peretele de pe navă se vede Iuda spînzurat de copac, iar apoi cortegiul spre Golgota, condus de Simion cu Crucea, urmat de Iisus cu mîinile legate și de un grup de călăreți în costume bogate. Cu toate acestea, friza patimilor din biserica din Dorohoi e de o valoare excepțională, fiindcă nicăieri în Moldova spiritul occidental n-a pătruns atît de adînc³⁸.

Alături de naturalismul școlii macedoniene, a cărui tradiție e încă vie în majoritatea scenelor descrise, influența occidentală alimentează la rîndu-i gustul pentru povestirea dramatică, încurajînd unele libertăți în tratarea motivelor iconografice. Se resimte apoi străduința zugravului de a dezvolta valoarea fondului, înlocuind culisele obișnuite cu forme arhitectonice mai masive și mai corect interpretate.

Retușările nu au alterat cu nimic fondul original, fiindcă nicăieri nu se întîlnesc elemente din perioada barocului. În fața acestei arhitecturi figurile zvelte și lungi se mișcă cu o neobișnuită libertate, se grupează ușor fără să fie supuse schemei. Draperiile sunt și ele lipsite de formele stereotipe de odinioară³⁹.

Pe de altă parte, stilul picturilor nu permit o datare către mijlocul secolului al XVII-lea, cum propusese Henry, așa încît ne vedem constrînși să găsim altă explicație pentru particularitățile semnalate.⁴⁰ L. Reau menționează o corespondență în care țarul moscovit se plînge venețienilor că zugravii care i-au fost trimiși ar fi fost opriți de voievodul Moldovei. Această corespondență dovedește că zugravii cu școli cretano-venețiene au lucrat în Moldova pe la anul 1500⁴¹.

Epocii lui Ștefan cel Mare mai poate fi atribuită și pictura din capelă amenajată în clopotnița ridicată de ilustrul voievod la mănăstirea Bistrița, capela pe care o pomenește și inscripția slavonă din 1498. Deci, probabil că decorul pictural se întemeiază mai mult pe asemenea considerent logic, fiindcă zugrăveala este foarte ștearsă. Pe bolta semisferică se mai văd fragmente din reprezentarea Mariei cu Iisus în brațe, iar în pandantivul dinspre nord-vest se păstrează un evanghelist. Picturile sunt executate pe un strat de calitate bună, compus dintr-un var fin și alb, amestecat cu paie. Canonul figurilor corespunde proporțiilor pe care le întîlnim în general în picturile din secolul al XV-lea și de la începutul secolului următor, în modelarea îngrijită cu umbre de o tonalitate olivă și lumini vioaie în deplină concordanță cu asemenea dotare⁴².

În decorul pictural din bisericile din vremea lui Ștefan cel Mare, de la Pătrăuți și pînă la Sfântul Nicolae din Dorohoi, am putut recunoaște o orînduire decorativă simplă și precisă.

O trăsătură nouă, care este proprie acestei epoci și poate fi surprinsă în pictura murală, este tendința de a realiza portrete. Aceasta corespunde picturii murale de

tradiție bizantină, dar este în legătură totodată și cu influența picturii occidentale, mai ales italiene, care se întâlnește și în alte manifestări de artă ale epocii lui Ștefan cel Mare.

Tendința de a reda figurile ctitorilor și ale unora dintre sfinți mai aproape de realitate, mai depărtate de canon, mai expresive, cu o viață lăuntrică proprie, se manifestă în pictura murală în două moduri. În unele figuri artistul se străduiește să încadreze în tipul iconografic clasic, impus de canon, trăsăturile noi, însuflețite de viață, mai aproape de realitatea umană, așa cum este, de pildă, chipul Maicii Domnului cu pruncul din timpanul de deasupra ușii de intrare de la Sf. Ilie, Moldovița, Humor,⁴³ sau chipul lui Hristos din tabloul votiv de la Bălinești, chipul Sf. Mina de la Arbore sau al arhanghelului Gavriil de la Moldovița.

Mai multă libertate încă își ia artistul în redarea portretelor de ctitori, grupuri de personaje din diferite scene. Astfel detaliile costumelor unora dintre sfinți sau în grupurile de demnitari care participă la diferite ceremonii în scenele religioase apar costume locale, pălării italienești (dintre care cunoaștem sigur că se purtau în Moldova în această perioadă) și costume militare de modă apuseană.

În redarea figurilor este sensibilă vârsta, personalitatea, expresia, iar în redarea costumului se simte materia, greutatea catifelei cu fir de aur sau finețea vâului de pe părul jupînițelor și linia dată de croiala hainei, care deși rigidă, lasă să reiasă vârsta și vigoarea trupului. Totuși mișcarea și întreaga atitudine a personajelor sînt însă influențate de pictura occidentală. Această tendință de redare a realității înconjurătoare dă culoare locală acestor picturi și se manifestă într-o serie de detalii.

Pictura murală, cel mai strîns legată de tradiție și de textele pe care le ilustrează, prezintă și note de evoluție în ultima etapă a domniei lui Ștefan cel Mare. În această artă unele trăsături noi prind viață în timpul lui Ștefan cel Mare, dezvoltîndu-se în domnia lui Petru Rareș. Ele se datorează contactului picturii moldovenești de tradiție bizantină cu pictura occidentală, fapt ce se resimte mai ales în maniera de lucru a artiștilor.

Meșterii zugravi din timpul lui Ștefan cel Mare și a urmașilor săi au un dublu merit. În primul rînd, acela de a fi păstrat în Moldova, ca într-o insulă, tradiția vie a picturii monumentale aproape două veacuri după stingerea centrului de viață artistică pe care îl reprezintă Bizanțul. Apoi de a fi manifestat tendința îmbogățirii cu teme noi inspirate din pictura occidentală.

Note:

- 1 Ștefănescu I.D., *L' evolution de la peinture religieuse en Bucovine en Moldavie*, Paris 1928.
- 2 Henry P., *Les eglises de la Moldavie du Nord origines a la fin du XVI siècle*, Paris 1930.
- 3 Virgil Vătășeanu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, București 1959.
- 4 Ibidem p. 802; Ștefănescu I.D., *L' evolution de la peinture religieuse en Bucovine en Moldavie*, Paris 1928, p. 90-91; Idem, *L' eglise de Lujeni, les peintures murales*, București 1949, p. 10; Henry P., *Les eglises de la Moldavie du Nord*, Paris 1930, p. 90.
- 5 Dan P. D., *Lujeni, Biserica, proprietarii moșiei și locuitorii ei*, Cernăuți 1893.
- 6 Balș Gh., *Biserica din Lujeni*, în „Analele Academiei Române”. Memoriile secției istorice. Ser. a II-a, Tom. IX (1930), p. 35 și următoarea.
- 7 Ștefănescu I.D., *L'eglise de Lujeni. Les peintures murales*, în „Analecta”, III, București 1946.
- 8 Ibidem, p. 5-6.
- 9 Virgil Vătășeanu, op. cit. p. 805.

- 10 Rozycka-Bryzek A., *Bizantynsko-ruskie malowidla w kaplicy zamke Lubelskiego*, Warszawa 1983, p. 123.
- 11 Walicki M., *Malowidla scienne kosciola sw. Trójcy w Lublinie (1418)*//*Studia do dziejow sztuki w Polsce*. T. III, Warszawa 1930, p. 22; vezi și studiul citat de Walicki M., *Piekosinski F. Heraldyka polska Wiwlow srednich*, Krakow 1898, p. 389.
- 12 Rozycka-Bryzek A., op. cit., p. 125; vezi și Filipowicz-Osieczkowska K., *Ze studjow nad szkola polska malarstwa bizantynskiego*, Krakow 1936; precum și lucrarea citată de Rozycka-Bryzek A.: W. Semkowicz, *Sfragistyka Witolda*// *Wiadomosci Numizmtyczno-Arheologiczne*, T. 13, 1930.
- 13 Ștefănescu I.D., *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine en Moldavie*, p. 90-91.
- 14 Idem, *L'église de Lujeni*, p. 13.
- 15 Virgil Vătășeanu, op. cit., p. 804.
- 16 Henry P., op. cit., p. 84.
- 17 Virgil Vătășeanu, op. cit., p. 813.
- 18 Ibidem, p. 166.
- 19 Ștefănescu I.D., op. cit., p. 245.
- 20 N. Iorga, *Histoire de l'art romaine*, Paris 1922, p. 44; Gh. Balș, *Bisericile lui Ștefan cel Mare*, București 1925, p. 22-23.
- 21 Virgil Vătășeanu, op. cit., p. 805.
- 22 Wladislaw Podlacha, *Umanismul picturii murale postbizantine*, București 1912, p. 162-165.
- 23 Balș Gh., op. cit., p. 34-36; Idem, *Bisericile moldovenesti din veacul XVI*, București 1928, p. 68; Ștefănescu I.D., op. cit., p. 130-131.
- 24 Henry P., *Les eglises de la Moldavie du Nord*, p. 169-170.
- 25 Virgil Vătășeanu, *Istoria artei feudale în Țările Române*, p. 811.
- 26 Ștefănescu I.D., *Bucovine et Moldavie*, p. 134.
- 27 Henry P., op. cit., p. 198-200.
- 28 Virgil Vătășeanu, op. cit., p. 813-816.
- 29 Ibidem, p. 817.
- 30 Millet G., *Monuments de l' Athos*, Paris 1925, p. 129.
- 31 Ibidem, p. 130.
- 32 Virgil Vătășeanu, op. cit., p. 818.
- 33 Balș Gh., op. cit., p. 41.
- 34 Ștefănescu I.D., op. cit. *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine en Moldavie*, p. 92-93.
- 35 Henry P., op. cit., p. 160-161.
- 36 Ibidem, p. 170.
- 37 Ibidem, p. 170.
- 38 Ibidem, p. 171.
- 39 Ibidem, p. 174.
- 40 Balș Gh., op. cit. *Biserica veacului XVI*, p. 276.
- 41 Ștefănescu I.D., op. cit. *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine en Moldavie*, p. 96-97; Ibidem, p. 100.
- 42 Ibidem, p. 102.
- 43 Ștefănescu I.D., op. cit. *L'évolution de la peinture religieuse en Bucovine en Moldavie*, p. 265-266.

SUMMARY

The occidental influences in the wall list of Moldova in the second half of the XVth century

During the second half of the XVth century the wall list was influenced by the occidental art. The occidental influences were presented in the pictures of the majority of churches founded by Shtephan the Great. The most occidental elements were manifested through the figures of angels, saints and founders, through the olive and brown colours. In Moldova the occidental influences in the wall list penetrated thanks to the neighborhood good relationship whence were sent, at the demand of the Moldavian rulers.

ПОХИЩЕНИЕ ИЗ КОНСТАНТИНОПОЛЯ. ИЗ ИСТОРИИ ВЗАИМО- ОТНОШЕНИЙ АНТИОХА И ДМИТРИЯ КАНТЕМИРОВ

Виктор ЦВИРКУН

Среди многочисленных исследований посвященных жизни и деятельности одного из выдающихся просветителей 1-ой четверти ХУШ в., князя и господаря Молдовы, Дмитрия Кантемира(1), мы не обнаружим, вплоть до настоящего времени, ни одной специальной работы освещающей характер и историю его взаимоотношений с членами семьи, близкими и дальними родственниками, друзьями и недругами, подчиненными и вышестоящими лицами. Лишь в ряде исследований последних лет прочерчены контуры этой перспективной для кантемирологов темы (2).

В рамках настоящей публикации представлены итоги разысканий по поводу одного из эпизодов истории взаимоотношений двух братьев, двух господарей княжества Молдавского – Антиоха и Дмитрия Кантемиров - проекту похищения первого из них из столицы Османской империи.

После неудачного завершения совместного выступления молдавско-русских войск против турецко-татарских сил руководимых Мехметом Балтаджи-пашой, молдавский господарь, обремененный многочисленной семьей, чадами и домочадцами, вынужден был покинуть родину и переселиться в Россию.

Многочисленные заботы об обустройстве семьи на новом месте, проблемы связанные со здоровьем детей и супруги, смерть последней в мае 1713 г., - все вместе взятое не позволяли Д.Кантемиру вплотную заняться судьбой брата оставшегося в Константинополе, где он «еще Жив есть, но по все дни аки умирает, ибо по штрафовании великою денег сумою повелено ему, да никожди (никогда = ВД.) в улицах явится или из дому своегоизыйдет... и в церковь изытии не может.»(3) Редкие известия о состоянии дел в семействе Антиоха, находившегося под домашним арестом, Дмитрий получал от своих родственников и корреспондентов из Молдовы, Валахии и Трансильвании(4). Однако, с началом войны между Турцией и Австрией (1715-1717 гг.) эта переписка прервалась, возобновившись только к концу 1717 года. Помимо собственных семейных проблем, была и другая объективная причина, препятствовавшая освобождению Антиоха из турецкого плена - продолжительное отсутствие в стране царя Петра 1, посещавшего во главе второго Великого посольства европейские государства. Однако, едва в ноябре 1717 г. монарх возвратился в Россию, планы Д.Кантемира относительно вызволения

своего брата начали обретать реальные очертания. В конце этого же года он отправляет на имя царя письмо полученное от Антиоха из Константинополя. Помимо перечисления всех невзгод, которые пережил тот вместе с семейством после перехода Д.Кантемира на сторону России - потеря имущества, выплаты турецким чиновникам огромных денежных сумм, наложение на многие годы домашнего ареста, проситель объявлял следующее: «...Просит Вашего Царского Величества высочайшей милости и милосердия дабы хотя подаванием годовой милостыни споможествовать ему соизволил ...Аз же прошу, дабы мне позволил брата моего со всею его фамилиею, аще возможно будет, из Царяграда (Константинополя - В.Ц) украсти и привести под протекцию Вашего Царского Величества...»(5) Настоящее письмо не только дошло до рук Петра 1, но и послужило основой секретного распоряжения царя данного Д.Кантемиру и другим сановникам с тем, чтобы представили суждения о возможных способах решения проблемы. Следствием этого распоряжения явилась интенсивная переписка между молдавским князем, руководителем внешнеполитического ведомства России канцлером Г.И.Головкиным и кабинет-секретарем царской канцелярии А.В.Макаровым. В одном из писем, датированных январем 1718 г. Д.Кантемир сообщал: « „...Понеже Его Царское Величество к освобождению брата моего из турецкой неволи свободу мне милостивейше позволил, инако того учинить мне что невозможно, разве приближуся в Польшу или в Трансильванию, откуду чаще и безопаснее возмогу к нему писать и от него письма получать, и о способе освобождения совет с ним сообщать, чего ради особливо прошу Его Царского Величества рекомендательного письма к экстраординарному послу королевского величества французского в Голландию, господину де Шаткове, нашему древнейшему и отеческому приятелю. Тако же и к Его Королевскому христианнейшему величеству. Не мню бо дабы брат мой безопаснейшее свободиться оттуду мог, как в кораблях под протекциею королевского величества французского сущим, оным бо токмо в настоящем времени свободно в Царьград приходить и отходить...

К тому яко освобождение кго есть вещь трудная, явно есть, что без великого кошту не может, по моему мнению недовольну к тому быть приемлю, того ради для сего освобождения от Его Царского Величества прошу милостыни, сколько Бог вложит в сердце Его Царского Величества...»(6) Если идея похищения князя Антиоха из столицы Османской империи, в принципе, была одобрена и поддержана царем, то способ ее осуществления предложенный Д.Кантемиром, в особенности его желание выехать в Европейские страны, были категорически отвергнуты монархом.

Более трех лет Д.Кантемир не решался возобновить в общении с царем тему освобождения брата. И только тогда, когда коренным образом изменились условия его пребывания в России, когда после венчания с княжной А.И.Трубецкой он породнился с именитыми родами российского дворянства, получил чин тайного советника и место в Правительствующем Сенате, он осмелился вернуться к прежней теме. Поводом послужило письмо Антиоха Кантемира адресованное Петру 1, в котором он писал: «Державнейший и всемилостивейший Царь Государь. По отлучении отсюду брата моего во услу-

ги Вашего Царского Величества верно доношу, что я от всех государства сего начальников в вечной имеюся ненависти. Чего ради ни коя же мне остася надежда у оных каковый либо получитьи чин или достоинство к довольствованию в жизни потребных паки восприяти. От которыхы их ненависти и презрения ныне в крайнюю я пришел нишету. Того ради припадаю к ногам величества вашего монаршеские всенижайше прося милости, да благоволит нечто на повседневную мне пишу милостыню подати. А я до кели же жив буду обязуюся величеству вашему во всем елико могу служить со всякою верностию(7)». В течение нескольких месяцев Кантемиры тщетно дожидались ответа, беспокоя письмами кабинет-секретаря Алексея Васильевича Макарова(8) Истоштив запас терпения и выждав удобный момент, летом 1721 г. Д.Кантемир вновь обращается к прежним планам высвобождения брата из Константинополя и переезда его совместно с семейством в Россию, изложив их в письме к царю. Однако, и это послание осталось без ответа(9). В своем следующем письме к Петру 1, датированным сентябрем 1721 г. князь Кантемир представляет новые версии и пособы их осуществления, видевишиеся ему следующим образом: «...Державнейший и всемилостивейший Царь Государь:

1. Бедной брат мой, который в Константинополе в крайней живет бедности, текущего года в феврале месяце писал суплику \письмо = В.Ц.\ к Вашему Царскому Величеству, в которой изъявля состояние своего нешастия все-нижайше просил Вашего Царского Величества милосердия, дабы по не повседневную пишу мог имети, на которую \письмо = В.Ц.\ еще никакой учинено резолюции.
2. Пишет также ко мне, аше милосердие Вашего Царского Величества будет некое годовое определить жалование, то пакамест в Константинополе будет иметь прибывание имеет верно служить, токмо чтоб никто \не\ знал кроме Вашего Величества и резидента и меня.
3. Обещается же, аше угодно будет величеству вашему, по возможности служить в Тайнейших Порты Оттоманской, которые случитися могут, вешах, а наипаче, которые принадлежат к величеству вашему и прочим христианским патентантам.
4. А когда Бог соизволит, что он получит окказию уехать из одного тиранства, просит дабы получил милостивейшее величества вашего обещание, что мог иметь в православной сей империи по своей кондиции, свою и своих детей жизнь препровождати.
5. Ко избавлению же его из Константинополя иной путь едва обрестись может, разве чрез цесарскую империю \Австрийскую империю = В.Ц.\ понеже оная Мунтянской земли часть, которая близ Дуная цесарь одержал \имеется в виду Трансильвания = В.Ц.\ Близостию места и тамошних обывателей знание мест удобнейший ему в христианские страны подадут проезд.
6. Того ради как прибудет посол цесарский и Богу споспешествуюшу добре устроятся в обоих империи дела, аше угодно будет величеству вашему

позволить мне с оным послом о том говорить чтоб возмог получить от Цесарского величества пашпорт, дабы позволен был брату моему чрез Цесарскую империю свободный проезд

7. Ныне же Всемилостивейший государь понеже не токмо верно величеству вашему служащим, но и нарушившим верность благотворити и милостиво их примати и щедрою рукою милостыню подавати соблаговолявшей, всемирно прошу, да приимеши и бедного брата моего, и да подаши ему милосердия десницу, да некако голодом и безчестием между приятелями и неприятелями величества вашего исчезнет...»(10) В отличие от обращений 1718 года, предложения Д.Кантемира представленные в сентябре 1721 года уже не предусматривали его поездки в европейские страны. По-видимому эта, несущественная на первый взгляд, деталь сыграла определяющую роль, т.к. через непродолжительное время он получил известие о монаршем одобрении идеи высвобождения из «агарянского плена» князя Антиоха не сухим, а морским путем, используя посредничество короля Франции. Вместе с тем, Д.Кантемиру царь отдал поручение в кратчайший срок представить памятную записку относительно конкретных действий реализации упомянутого плана. В скором времени «промемория» князя была составлена и отослана А.В.Макарову с просьбой «...подать Его Царскому Величеству Государю нашему всемилостивейшему кратко изображенные по его ж величества повелению пункты. Того ради прошу благородие ваше дабы сегодня, аще возможно, улучи способный час, соблаговоли оные донести Его Царскому Величеству \которые при сем прилагаю, чтоб мне получить милостивейшее ответствие покамест господин доктор Поликала отсюда отправится. Понеже без того не знаю, что писать к брату моему. Для которого ответствия я завтра, аще Бог изволит, сам приеду к благородию вашему. О чем паки и паки прошу, дабы не упустить сей всячески способной окказии...»(11). В тот же день, 19 сентября промемория была отослана Петру I, в которой предлагалось, в первую очередь: «...Указ к князю Василию Лукичу Долгорукову... написать, и ему таким образом... быть надлежит 1. Что Ваше Царское Величество на покорнейшие мои прошения милостивейше склонива, соизволил обещати всячески попешися. Да брат мой князь Антиох Кантемир, обретающийся до ныне в Константинополе под игом турерцким с фамилиею своею свободится оттуду. 2. И того ради повелевает светлейшему князю Василию Лукичу Долгорукову дабы чрез посредствие королевского величества французского благоразумным советом потшался от Его Королевского Величества испросить один военный корабль, чтоб на оной приняв брата моего из Константинопольского порту с его фамилиею привести Средиземным морем во Францию. 3. О способах же, какими удобнее и безопаснее оттуду свободитца может повелено брату его \Антиоха Кантемира = В.Ц.\ князю Димитрию Кантемиру да о всякой и каждой циркумстанции пространнее напишет к его сиятельству \графу Г.И.Головкину = В.Ц.\. Которые способы из письма его выразумев, могут ли которые быть и которые не могут, о том как наискорее да уведомить и повторного Ваше-

го Царского Величества указу да ожидает. 4. Да хранится прилежно, чтоб оное дело отнюдь не разславилось. И буде уразумеет, что в глубочайшей скрытности того учинить невозможно, как оное будет дабы писал имянно.»(12).

Буквально на следующий же день, 20 сентября, Д.Кантемир в письме к

А.В.Макарову, наряду со словами благодарности в адрес кабинет-секретаря за оказанное содействие по делу брата, напоминал ему о том, что во время представленного доклада «...Его Царское Величество явил государскую свою милость, повелел несколько денег определить, а сколько именно и откуда, того не объявил. Чего ради я, вышед из Сенату и быв на Адмиралтейской стороне, дважды посылал в дом благородия вашего, дабы не мог получить \ответ = В.Ц.\. Прошу ибо чрез сие дабы соизволил мене уведомить, когда и где могу видеть благородие ваше, чтобы прежде отъезду отсюда господина доктора Поликала(13) подлинно мог известиться о высочайшей Его Царского Величества к брату моему милости, сколько и откуда определить изволил и каким образом послано к нему быть имеет...»(14)

Очевидно просьбы Д.Кантемира были удовлетворены, поскольку в последующих письмах от 2 и 18 октября 1721 г. адресованных А.В.Макарову он настоятельно просит: «...Которое письмо Его Царское Величество Государь наш всемилостивейший написать к князь Василию Лукичу Долгорукову милостивейше обещать изволил, пожалуй по любви своей постарайся дабы без продолжения \т.е. без промедления = В.Ц\ окончено было ...и дело высокородию вашему уже известное...дабы кончалось прежде наступающего празднества (имеется в виду празднование Св. Рождества Христова = В. Ц.)»(15). Обращения Д.Кантемира возымели действие и уже 29 октября в персональном письме к послу В.Л.Долгорукову Петр 1 выслал инструкции, как тому поступать в деле А.Каитемира: «...Просил нас тайный наш советник князь Дмитрии Кантемир, что брат его князь Антиох Кантемир, который ныне обретається в Константинополе под гнетом турецким желает оттуда выехать в нашу землю, но не знает, каким образом освободиться, ибо турки на него зело подозрительны за помянутого брата его, князя Дмитрия, что он к нам уехал. Однако ж он, князь Дмитрий, писал к брату своему, чтоб он о выезде своем из Константинополя чрез письма свои согласился с тобою (т. е. списался с ВДолгоруковым = В.Ц.), когда он тебе отпишет о способе и о месте, каким образом и куда лутче ему наперед из Царяграда к турецким портам выехать, в том чинить ему всякое вспоможение. А по нашему мнению, иного способу не находим, что когда прилучится Франции к турецким портам идти какому=нибудь кораблю, а лучше, чтоб из воинских, о чем можно там им добро постараться, понеже, что только о свободе одного христианина от бусурман. Тогда договориться там того корабля с капитаном или шкипером, чтобы он его из того порту, которой он, князь Антиох, вам назначит, вывез. И для того, хотя дачу некоторую обещайте. О прочем о всем он, князь Дмитрий, обстоятельно писать к вам сам, которое письмо при сем прилагается.»(16) Реакция В.Л. Долгорукова на распоряжение царя и письмо князя Кантемира последовала незамедлительно и уже в своей депеше на имя П. П.Шафирова от 1 декабря он сообщал, что «...о деле князя Волосского, о

котором он (Кантемир - В.Ц.) ко мне писал стараться буду...только прежде проведу о способе к тому...»(17)

Наряду с поручениями к российскому послу в Париже Петр 1, выполняя просьбу Д.Кантемира, привлек к осуществлению плана похищения семейства Антиоха из Константинополя полномочного министра Франции при российском дворе де Кампредона. В конце ноября, отправляясь в дом молдавского господаря, император отдал распоряжение пригласить туда и французского министра. В своем донесении от 1 декабря в Париж на имя кардинала Дюбуа, главы внешнеполитического ведомства, де Кампредон сообщал о встрече и содержании беседы с монархом следующее: «...В прошлый четверг у меня обедали иностранные министры и несколько московских генералов, как вдруг князь Волошский прислал сказать мне, что Царь будет у него в 3 часа и что за мною будет прислана шлюпка. Было уже темно, я объявил гостям, что мне надо съездить к князю Меншикову, но через час я вернусь. Я приехал, когда царь толькочто вошел к князю Волошскому. Там монарх разломил, согласно обычаю, предлинный хлеб над головою одного гвардии офицера, праздновавшего в этот день своего рождения и, посвятив несколько минут общему разговору, пригласил нас с князем одних в отдельную комнату. Он сказал мне, что позвал меня для того, чтоб попросить меня сделать ему удовольствие, именно написать его королевскому величеству, чтобы он соблаговолил приказать тайно принять на какое-нибудь французское судно, находящееся в Константинополе, брата князя Волошского. Он находится на свободе, но его тем не менее страшно мучают там, хотя он совершенно невинен. Царь сказал, что князь Волошский объяснит мне все обстоятельства этого дела, которое он желал бы сохранить в глубокой тайне...Я уверил их в своей преданности и готовности исполнить его волю. Прибавив, что не примину тотчас же уведомить Его Королевское Величество о выраженном желании насчет брата князя Волошского, о чем, впрочем, если он (Петр 1 - В.Ц.) пожелает того, могу и прямо написать королевскому послу в Константинополе. Он (Петр 1 - В.Ц.) отвечал, что это было бы не худо, но все таки нужно, чтобы был и приказ Его Королевского Величества, на дружбу которого он сильно рассчитывает. Князь Волошский добавил, что заедет ко мне объяснить положение дел своего брата и пошлет даже нарочно одного из своих сыновей во Францию, хлопотать за него (Антиоха Константиновича - В.Ц.). Царь остался ужинать, я же возвратился к гостям, что было не без риска = река вздулась и все погребла наполнились водой...»(18). Исполняя повеление государя Д.Кантемир уже на следующий день нанес визит французскому послу, с которым обсудил «...дело своего брата и попросил написать о нем (Антиохе - В.Ц.) частное письмо к кардиналу Дюбуа, которое царь желает сам переслать министру своему в Париж...»(19).

В своем послании министру иностранных дел от 2 декабря 1721 г. де Кампредон сообщал, что уже «...сегодня вручил это письмо князю...»(20) Поражает скорость, с которой составлялись документы по делу князя Антиоха, и оперативность передачи их по инстанции. Так, уже 4 декабря Д. Кантемир отправляет копию письма де Кампредона кабинет-секретарю А.

В.Макарову, который, в свою очередь, тотчас же представил этот документ императору(21). Буквально на другой день, 5 декабря, в Париж на имя В.Л.Долгорукова, за собственноручной подписью Петра 1 ушло письмо следующего содержания: «...Пред сим по прошению князя Дмитрия Кантемира писали мы к вам о способе, каким бы образом брат его Антиоха из Константинополя выручить. А ныне о том деле писал французский, ныне здесь обретающийся, министр Кампредон ко двору своему в следующих терминах. Первое, чтоб для него определен был воинский или посылаемый для конвою корабль, который бы до самого порту Константинопольского дошел. И чтоб за ранее дано было ему (князю Антиоху = В.Ц.) известие, в которое время оной корабль определится из порта Марселя и пустится (т.е. выйдет в море = В.Ц.). И о коем времени в Константинополь прибытие оному надеется. Второе, чтоб того корабля означено было число пушек и имя капитана, который бы один о том деле знал, что надлежит взять из Константинополя такого человека, и как возможно скорей привести во Францию. И для того надобно королевской паспорт под скрытным именем, который бы мог ему служить в европейских странах, покамест бедства избудет. И то его Кампредоново письмо при сем к вам посылаем(22). Того для, приложите свое старание о том, и к нам о том пишите.

Петр

Цыдула. И понеже князь Антиох кроме греческого языка иного не знает, того для брат его Дмитрий // отправит отсель в Париж сына своего. И когда он его отправит, о том будет к вам писать.»(23).

Задуманное в начале, как секретное, сугубо конфиденциальное, дело о похищении из Константинополя и препровождении в Россию семейства А. Кантемира, превратилось к концу 1721 года в проект, вовлекший в свою орбиту коронованных особ европейских стран, сановных лиц и дипломатов, который, по сути, перестал быть секретом. Не случайно в своем письме к Петру 1 от 5 января 1722 г. В.Л.Долгоруков доносил: «...Я не думаю, чтоб удобно было чрез стольких особ такое секретное и опасное ему (А.Кантемиру - В.Ц.) дело делать. Коли многие будут ведать, то за секрет уже почесть будет невозможно. По мне, лучший способ - искать купца, ктоб взялся то сделать или искать офицера такого, чтоб на наемном корабле нарочно для того поехал. Однако ж, еще буду смотреть, чтоб мне уведомить, как то способнее сделать, буду трудиться, чтоб то учинить...»(24)

Пока российский министр в Париже изучал различные варианты и способы решения дела Кантемиров, в самой России быстрыми темпами шла подготовка к военной кампании на Каспийское море, т.н. Персидскому походу. Поскольку организация этого похода требовала максимального напряжения финансовых, людских и материальных сил страны, все остальные вопросы, автоматически отходили на второй, если не на третий план. Не стал исключением и проект освобождения князя Антиоха. Болезнь и последовавшая за ней в 1723 г. смерть Д.Кантемира, поставили окончательную точку на затее молдавского господаря перевести старшего брата с семейством под скипетр российского монарха.

Тем не менее, даже находясь на смертном одре, князь Димитрий не забывал о своем нравственном долге перед братом. В своем завещании переданном императору он просил монаршей милости и заботы для своих близких, в том числе, находящихся в Константинополе. Во исполнение последней воли Д.Кантемира 13 января 1724 года «...Всепресветлейший, Державнейший Петр Великий, Император и Самодержец Всероссийский, в присутствии высокою своею особою в Сенате... изволил слушать духовную умершего светлейшего князя волоцкого господаря Димитрия Кантемира, в которой написано прошение к Его Императорскому Величеству дабы Его Величество пожаловал брата его Антиоха, пребывающего в Цареграде, указал ему давать Его Императорского Величества жалование. И по ному его прошению Его Величество пожаловал его Антиоха, повелел ему давать свое Императорского Величества жалование из определенного оклада брата его, светлейшего князя Димитрия Кантемира, из 6 тысяч рублей по 500 рублей на год. И на нынешний 1724 год пожалованные чрез вексел к нему перевести. И впредь по все годы переводить от Коллегии Иностранных Дел. Из сего Его Величества указу сообщить в Сенат...»(25). Указанная постановлением Сената сумма выплачивалась российским правительством князю Антиоху вплоть до его кончины в 1726 г.

Примечания

1. Беер З. История о жизни и делах молдавского господаря князя Константина Кантемира. М.,1783.; Бабий А.И. Димитрий Кантемир. М., 1984; Coroban Vasile. Dimitrie Cantemir – scriitor umanist. Chişinău, 2003; Ермуратский В. Дмитрий Кантемир - мыслитель и государственный деятель. Кишинев, 1973.; Ştefan Ciobanu. Dimitrie Cantemir în Rusia. Bucureşti, 1924.; Panaitescu P. Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera. Bucureşti, 1958.; Țarălungă E. Dimitrie Cantemir. Bucureşti, 1989 .

2. Цвиркун В.И. Ион Некулче в России.// Revista de istorie a Moldovei. Nr.2(14). Chişinău, 1993.; Виктор Цвиркун. Легенды и вымыслы о жизни и деятельности Димитрия Кантемира в России. // Revista de istorie a Moldovei. Nr.2(18). Chişinău, 1994. Pag.14-20.; В.И.Цвиркун. Материалы к биографии графа Тома Кантакузино. Кишинэу, 2005.; Виктор Цвиркун. Витражи. Кишинэу, 2007.

3. Российский Государственный Архив Древних Актов (далее - РГАДА), Фонд 68 (Сношения с Молдавией и Валахией), 1718 г. Дело 1. л. 1.

4. Российский Государственный Военно-Исторический Архив (далее - РГВИА), Ф. ВУА. Ед. хр. 25. Часть 18. лл.4=4об.

5. РГАДА, Фонд 68 (Сношения с Молдавией и Валахией), 1718 г. Дело 1. л. 1

6. РГАДА, Фонд 68 (Сношения с Молдавией и Валахией), 1718 г. Дело 1. л. 3-7.

7. S. Ciobanu. Dimitrie Cantemir în Rusia. Bucureşti, 1924. Nr.38.; РГАДА. Ф. 9. Огд 2 1721 год. Д. 58: л. 232.

8. РГАДА, Ф. 9 ОТД. 2,1721 год. Д. 55. лл 10=12.

9. РГАДА, Ф. 9 ОТД. 2,1721 год. Д. 55. л.Коб.

10.РГАДА, Ф. 9 От 2,1721 гол Д. 55. ЛЛ. 15=15об.

11.РГАДА, Ф. 9 Отд 2,1721 год. Д. 55. л. 13

12.РГАДА. Ф. 9. Огд. 2 1721 год. Д. 55: л. 23

13.Григорий Поликало, лейб-медик царицы Екатерины 1, на протяжении многих лет пребывания в Константинополе, являлся, наряду с Саввой Лукичем Владиславемичем-Рагузинским, тайным осведомителем русского правительства. Во время Прутского похода 1711 г. выехал в Россию. В конце сентября 1721 г. по поручению Петра 1 выехал с дипломатическою миссией из Санкт-Петербурга в столицу Османской империи. Официальной целью поездки - являлась передача турецкому султану письменного послания российского монарха о прекращении войны и заключении в Ништадте вечного мира со Швецией. Наряду с ней ему была

поручена секретная миссия подготовить, пользуясь своими давними связями и знакомствами, условия для похищения из Константинополя и переправки в Россию Антиоха Кантемира и его семейство. Вместе с официальными бумагами ему были переданы деньги на подкуп турецких чиновников, а также отдельно 500 рублей - пенсия для князя Антиоха.

14.РГАДА, Ф. 9 Отд. 2, 1721 год. Д. 55. л. 14.

15.РГАДА, Ф. 9 Отд. 2, 1721 год. Д. 55. л. 16, 17.

16.РГАДА, Ф. 9, Отд. 1, Д. 12. Лл. 84 об. = 85. К сожалению письмо Д. Кантемира к В. Л. Долгорукову, о котором упоминает Петр 1, отыскать в российских архивохранилищах нам не удалось.

17. Архив Внешней Политики России (далее - АВПР). Фонд. Сношения России с Францией. Оп. 93/1. 1721 г. Д. 10. Лл. 56- 57.

18. Сборник Российского Исторического Императорского общества (далее - РИО). Т. 40. СПб. 1884. Док. № 103. С. 369-371.

19. РИО. Т. 40. СПб. 1884. Док. № 107. С. 397.

20. Там же.

21. 21.РГАДА, Ф. 9 Отд. 2, 1721 год. Д. 55. л. 19 22.

22. Ниже приводим копию упомянутого письма:

23.РГАДА, Ф. 9, Отд. 1, Д. 12. Лл. 91 об. = 92

24. АВПР. Фонд. Сношения России с Францией. Оп. 93/1. 1722 г. Д. 6. Л. 6 об.

25. РГАДА, Фонд 68 Сношения России с Молдавией и Валахией, Оп. 1. 1724 год. Дело № 1. Л. 2.

Копия

в каком сенте писал посланник французской ко двору короля своего

1. Что Его Императорское Величество весьма желает, дабы сие дело совершилось посредством королевского величества за состоящее между сими монархами приятство.

2. Дабы на сие дело определен был не купеческий, но военный или посылаемый для конвою корабль, которой бы до самого порту Константинопольского дошел.

3. Дабы прислано было известие, в которое время оной имущий определиться корабль из порту Морсильи \Марселя = В.Ц.\ отпустить, и о коем времени в Константинополь прибыть может.

4. Дабы означено было имя корабля и в каких пушках состояти будет, так же и имя капитана, которой бы сам один токмо надлежит взять из Константинополя такого человека. И как возможно скорее привести во Францию.

5. Дабы послан был королевский паспорт под скрытым именем, который бы мог ему служить в Европейских странах, покамест бедства избудет.

6. Что для корреспонденции на греческом языке имею послать сына моего в Париж, понеже оной человек \Антиох Кантемир = В.ЦА, которой приехать имеет, иного языка кроме греческого не знает. Для которого прошение прилагается о протекции и фаворе королевского величества.

В сноске = Получено от господаря Волосского Кантемира и отдано (Петру 1 = В.Ц.) в 4 день декабря (1721 г. = В.Ц.) - РГАДА, Ф. 9 Отд. 2, 1721 год. Д. 55. л. 20.

Rethinking History Center, Chişinău, June 2007, Volume I, Number 1

Preocupările legate de antropologia istorică sînt cît se poate de necesare în Republica Moldova, țară cu un trecut totalitar, astăzi revendicată strategic sau politic de unele puteri. Republica Moldova, poate cel mai disputat stat al Europei, parcurge o perioadă aflată sub semnul unei tranziții dramatice, la capătul căreia se așteaptă soluții mai trainice pentru multe probleme. Abordarea acestora sub unghi istoric și antropologic ar putea ajuta la perceperea și rezolvarea lor, într-o viziune raportată mai temeinic la contextul evoluțiilor de pînă acum din acest spațiu.

Demersurile pe teme de antropologie istorică sînt motivate îndeosebi în arealurile marginale, de răspîntie. Evident, Republica Moldova este la răscruce de drumuri, de culturi și aspirații. Aici, în ținutul pruto-nistrean, atestăm interferențe contradictorii și confruntări deschise. Ele se petrec sub presiunea irezistibilă a metamorfozelor ce se produc în lume, metamorfoze generatoare de noi forme de structurare politică la nivel global. Edificarea unui nou echilibru geopolitic, trasarea altor linii de demarcație teritorială atrage după sine reformularea priorităților și reevaluarea strategiilor. Politic vorbind, totul se regîndește azi. În același timp, comunitatea științifică angajată în cîmpul studiilor istorice și de antropologie istorică invocă și ea rațiuni de revizuire și restructurare a cercetărilor, aducînd contribuții valoroase la cunoașterea unor teme pe cît de complexe, pe atît de actuale. Se pornește de la premisa, că numai cunoscînd și descifrînd lecțiile neiertătoare ale trecutului, mai îndepărtat sau mai recent, se pot înțelege multe din faptele curente și se pot evita multe din greșelile prezentului. Iar istoricul, prin demersurile întreprinse, prin reconstituirile aduse contemporaneității, pe lîngă satisfacția dobîndirilor profesionale imediate, capătă certitudinea că răspunde problemelor, tot mai numeroase, pe care societatea i le pune.

147

totalitar care, din nefericire, încă o mai încătușează, să fie și mai anevoioasă. Prin cunoaștere, însă, avem șanse de a crea premise pentru depășirea mai rapidă și reală a adversităților amintite și pentru redobândirea a ceea ce populația majoritară românească a pierdut din identitate ca urmare a procesului de deznaționalizare la care pînă nu demult a fost supusă.

În condițiile actuale, post-totalitare, de recuperare a trecutului, istoricii din Republica Moldova, mai bine spus o parte a reprezentanților acestei bresle, prezintă prin studiile lor o istorie nepolitizată, o istorie alternativă celei oficiale și străină manipulării ideologice. Totodată, ei trasează noi perspective de investigare a trecutului, deschid noi direcții de cercetare istorică, recurgînd deseori la o rescriere a istoriei. Și acest lucru este cu atît mai necesar, cu cît tentativele de aservire a istoricilor și de instrumentalizare a istoriei sînt încă frecvente în acest spațiu. Ele vor continua, probabil, atît timp cît în Republica Moldova nu vor fi excluse practicile totalitare și nu va fi acceptat un alt sistem de valori, prin care spiritul național să se poată manifesta plenar. Deocamdată, însă, țara noastră se află într-o prelungită criză de entitate istorică și identitate politică, rămînînd la hotarul dintre Vest și Est.

De curînd la Chișinău a văzut lumina tiparului primul număr al revistei *Interstitio East European Review of Historical Antropology*, publicație de profil istorico-antropologic, unica în peisajul istoriografic moldovenesc. Cu siguranță, cititorii se vor întreba, ce semnifică denumirea acestei reviste? Ce relevanță ar avea pentru istorici cuvîntul *Interstitio*? Răspunsul îl aflăm lecturînd contribuțiile cuprinse în paginile publicației. Ele fac să apară credibilă și acceptabilă ideea existenței unui interstițiu dincolo de fruntariile răsăritene ale Uniunii Europene, interstițiu circumscris anumitor teritorii desprinse dintr-un ansamblu politic totalitar – fosta U.R.S.S., dar rămasă în afara hotarelor Federației Ruse. Așadar, teza interstițiului se asociază cu realitatea unui spațiu politic delimitat de vectorii occidental și oriental, din care Republica Moldova face parte, constituind împreună cu Ucraina și Belarus o zonă de hotar dintre Vest și Est, dintre Europa Unită și Rusia.

Studiile și articolele inserate în revistă aparțin unor specialiști din Republica Moldova, România, Polonia, țări ce au trăit pînă nu demult o experiență totalitară și care se află sau provin dintr-un interstițiu. Publicate în limbile română sau engleză, contribuțiile respective oferă noi orizonturi tematice și deschid noi posibilități de cercetare a unor subiecte anterior ignorate, falsificate sau tratate tendențios. Autorii contestă discursul ideologizat sau aparent științific al istoriografiei oficiale, condamnînd tentativele de răstălmăcire și îngustare a istoriei după cum dictează interesul clasei politice. Nu ne propunem aici o analiză detaliată a fiecărei contribuții în parte. Dacă le-am prezenta, fie cît de sintetic, oricum interesul pentru lectura lor integrală n-ar putea fi înlocuit. Le vom consemna doar, reiterînd că ele vin în întîmpinarea unor deziderate ale istoriografiei actuale, lărgind perspectiva de cunoaștere și asumare a trecutului și de înțelegere a prezentului. Desigur, studiile viitoare vor găsi aici date, informații și sugestii de natură să stimuleze mai departe reflecțiile pe marginea subiectelor abordate.

Cele opt contribuții găzduite de acest prim număr al revistei sînt următoarele: Dorota Malczewska-Pawelec, Tomasz Pawelec (Katowice, Poland), *False memory syndrome: the creation of a vision of nation's recent history by communist authorities in Poland* (in search of a research model), p.5-30 (autorii analizează evoluția memoriei istorice a polonezilor în perioada de după cel de-al doilea război mondial și eforturile autorităților comuniste

de reorganizare radicală a acesteia); Ludmila Cojocari (Chișinău, Republica Moldova), *Memorie colectivă în Republica Moldova: perspective de restituție istorică în spațiul post-totalitar*, p.31-49 (autoarea studiază aspectele interacțiunii dintre memoria colectivă și discursul istoriografic în arealul pruto-nistean în ultimele două decenii); Gabriela Popa (Florense, Italy), *No one is forgotten, nothing is forgotten: second world war commemoration in post-soviet Moldova. Memorial complex „Capul de pod Șerpeni”*, p.51-60 (autoarea examinează încercările de instrumentalizare a istoriei, de mobilizare socială și de legitimare statală în Republica Moldova, întreprinse de guvernarea comunistă în contextul edificării ansamblului monumental de la Șerpeni și a ceremoniilor menite să evoce amintirea celei de-a doua conflagrații mondiale); Marek Woźniak (Ljblin, Poland), *How is a historical story about the revolution [or the past] possible?*, p.61-71 (autorul descrie mecanismul de creare a cunoștințelor istorice și modul de reconstituire a trecutului, avînd ca reper al cercetării sale un eveniment crucial al secolului al XX-lea, anume lovitura de stat bolșevică din anul 1917 din Rusia); Marius Rotar (Alba Iulia, România), *Murire și moarte în România, astăzi*, p.73-94 (autorul urmărește să surprindă existența în România zilelor noastre a unui specific național al evenimentului morții și al fenomenului muririi, acestea privite în raport cu lumea occidentală); Victor Tudor Roșu (Alba Iulia, România), *Rolul formativ al istoriei în școală în secolul al XIX-lea. O privire de ansamblu*, p.95-106 (autorul conturează traseele parcurse de istorie ca disciplină școlară în spațiul românesc în secolul al XIX-lea, evidențiind și coordonatele pe care s-a profilat funcția sa educativă); Virgiliu Bîrlădeanu (Chișinău, Republica Moldova), *History, ideological mythology and nation-building in the post-soviet Republic of Moldova*, p.107-118 (autorul discută tentativele repetate de creare a unei așa-numite națiuni moldovenești în ținutul dintre Prut și Nistru, diferită de cea română, relevînd și funcțiile ideologice ale narațiunilor mitologice); Adelina Oana Ștefan (București, România), *The socialist state and workers' leisure in communist Romania of the 1950s*, p.119-130 (autoarea expune formele și metodele de organizare a odihnei oamenilor muncii în România anilor '50 ai secolului trecut, analizîndu-le în contextul eforturilor autorităților românești de edificare a unei societăți socialiste).

Alături de aceste contribuții, în revistă sînt publicate și două recenzii. Prima este semnată de V. Bîrlădeanu, care analizează studiile ce derivă din tematica spațiului de hotar, apărute în primele patru volume (a.2004-2006) ale publicației *Перекрестки. Журнал исследований восточноевропейского пограничья* (Mensk, Belarus). În următoarea recenzie, L.Tihonova examinează monografia publicată în anul 2006 de V.Beșleagă, *Cruci răsturnate de regim. Mănăstirea Răciula, 1959* (Ed. Prut International), monografie ce reprezintă un amplu studiu asupra unui eveniment marcant al mișcării de rezistență anticomunistă și antisovietică din Basarabia.

Remarcăm la finalul acestor rînduri că revista *Interstitio* este editată cu concursul Centrului de Regîndire a Istoriei din cadrul Facultății de Istorie și Relații Internaționale a Universității Libere Internaționale din Moldova, avîndu-i ca redactori științifici pe dr.Virgiliu Bîrlădeanu și dr.hab. Tomasz Pawelec. Fondarea publicației a fost posibilă datorită colaborării incontestabil reușite a acestui Centru cu Facultatea de Științe Sociale a Institutului de Istorie al Universității Sileziene din Polonia și Sectorul de Istorie a Culturii din cadrul Institutului de Istorie, Stat și Drept al Academiei de Științe a Moldovei.

Sergiu Tabuncic

Andrei EȘANU, Valentina EȘANU.

EPOCA LUI ȘTEFAN CEL MARE. OAMENI, DESTINE ȘI FAPTE

Editura Institutului Român, București, 2004, 358 p.

Ștefan cel Mare și epoca sa continuă să fie obiectul preocupărilor mai multor medievști, care prin valorificarea izvoarelor de diferit ordin stăruie să aducă această perioadă cât mai aproape de realitatea istorică.

Problemele istoriei și culturii românilor sunt o preocupare constantă a cunoscuților istorici de la Chișinău Andrei Eșanu și Valentina Eșanu, care pe parcursul activității lor au publicat numeroase studii cu o asemenea tematică. Autorii sintezei au reușit să redea o imagine cât mai autentică a perioadei de domnie a Marelui Voievod al Țării Moldovei în lucrarea pe care o prezentăm.

Concepută în două părți, bine conturate cronologic, însoțite la început de Cuvânt înainte și un tabel cronologic al vieții și activității Marelui Voievod, iar la sfârșitul părții a doua de Anexe în care sunt incluși *Dregătorii cetăților și ținuturilor dintre Prut și Nistru ale Țării Moldovei* (sec. XIV - mijl. sec. XVIII), lucrarea abordează chestiuni valoroase prin tratarea, uneori inedită, a evenimentelor istorice și prezintă idei noi referitoare la activitatea unor personalități marcante ale timpului în care a domnit Ștefan cel Mare.

În *Partea I* a lucrării, după ce s-a făcut referire la unele chestiuni de ordin general referitoare la epoca lui Ștefan cel Mare, autorii tratează momente importante ca: *Activitatea politică și militară, Descendența și familia, Activitatea ctitoricească și culturală.*

În continuare, autorii se referă la unele momente interesante, prin abordarea lor, la părinții voievodului moldovean și la evenimentele care s-au produs în perioada de domnie a ilustrului domnitor. În această ordine de idei, autorii valorosului studiu, prin argumente convingătoare, demonstrează că tatăl lui Ștefan cel Mare - Bogdan II - „a fost în mod sigur fiul jupanului Bogdan, fratele lui Alexandru cel Bun”. De asemenea sunt descrise unele evenimente din viața și activitatea acestui voievod ca: *Ascendența lui Bogdan II, Bogdan II până la urcarea în tronul Moldovei, Campania din 1449 și urcarea în Scaun a lui Bogdan II, Căsătoria, Domnia, Războiul cu leșii.*

Într-un alt compartiment autorii aduc elogii, meritate de altfel, mamei ilustrului voievod - Maria-Oltea, despre care sursele documentare scrise și narative sunt destul de sumare. Se face referire la legende, originea, trăsăturile ei de caracter, personalitate care a marcat întreaga viață a fiului său. Este argumentată afirmația din sursele istorice precum că Maria-Oltea ar fi originară din Moldova și nu din Țara Românească, cum consideră unii cercetători.

Făcând referire la numeroase date documentare și la unele aserțiuni de caracter logic, Andrei Eșanu și Valentina Eșanu propun o ipoteză, argumentată minuțios, referitoare la perioada când s-a născut Ștefan cel Mare, adică „prin 1441-1442 și că în 1457, pe când urca în scaunul domnesc, abia trecuse de 15 ani”.

În următorul compartiment sunt tratate alte probleme, pe care unii istorici le-au înțeles și le-au abordat contradictoriu. Este vorba de *O nouă tâlcuire la „O samă de*

cuvinte” de Ion Neculce (*legenda a IV-a*), în care sunt descrise și apreciate la justa valoare unele evenimente istorice din această valoroasă cronică.

Destul de interesante și captivante sunt problemele care vizează raporturile lui Ștefan cel Mare cu mănăstirea Căpriană. Prin mai multe argumente, și în special, prin descrierea pertinentă a pomelnicului acestei mănăstiri, s-a ajuns la concluzia că prima biserică de piatră cu hramul Adormirii Maicii Domnului de la această mănăstire a fost ridicată de către Ștefan cel Mare între 1491-1496, și nu în perioada de domnie a lui Alexandru cel Bun, așa cum consideră arheologii Gheorghe Postică și Nicolae Constantinescu (*Căpriană. Repere istorico-arheologice*, Chișinău, 1996).

În continuare sunt descrise viața și activitatea unor mari demnitari de stat - Manoil Grecul și Vlaicul Pârcălab - care au avut un rol important în viața politică a Țării Moldovei din epoca ștefaniană. Dacă primul boier este un grec stabilit, conform opiniei cercetătorilor în Moldova, cel de-al doilea este unchiul domnitorului pe linie maternă.

În compartimentul *Boierii lui Ștefan cel Mare: Vlaicul și Galeș. O controversă a istoriografiei românești* autorii studiului demonstrează că acest Vlaicul este o altă persoană decât cea amintită mai sus.

Ulterior autorii prezintă și descriu *Un letopiseț slavo-român inedit din epoca lui Ștefan cel Mare (după un codice de la mănăstirea Hilandar)*, care, după cum reiese din titlul acestui compartiment, nu a fost cunoscut mediului științific din spațiul românesc. De asemenea sunt prezentate numeroase valori bibliofile, care se află în mănăstirea Hilandar, scrise în timpul lui Ștefan cel Mare.

Destul de captivantă este abordarea unui alt paragraf al lucrării, intitulat *Cu privire la un pretins codice din epoca lui Ștefan cel Mare*, în care se demonstrează prin argumente convingătoare că acest document poate fi datat cu secolul al XVI-lea, a fost scris în Moldova și că nu a aparținut mănăstirii Căpriană, așa cum s-a considerat la momentul identificării lui.

În capitolul *Interpretări pe marginea unor lacune din documentele din epoca lui Ștefan cel Mare* autorii aduc lumină în ceea ce privește omisiunile și lacunele din unele documente slavo-române din perioada de domnie a acestui voievod. Meritul cercetătorilor Andrei Eșanu și Valentina Eșanu constă și în faptul că au identificat pentru prima dată numele adevărat al lui Galeș pârcălab de Orhei (1476-1478).

În *Partea II* sunt tratate alte probleme ca: instituția pârcălabiei de Hotin (sec. XIV-1714), Soroca (sec. XV-mijlocul sec. XVIII), structurile militare și administrative la Orhei (sec. XV-mijl. sec. XVIII), structuri militare, administrative și ecleziastice în târgul și ținutul Lăpușna (sec. XV-mijl. sec. XVIII), Ciobărciul în sistemul de apărare din sud-estul Moldovei (sec. XV-sec. XVI), structuri administrative în târgul Chișinău (mijl. sec. XVII-mijl. sec. XVIII).

Acestea, luate împreună, constituie adevărate repere istorice pentru spațiul pruto-nistean, care, de altfel, au fost cercetate insuficient în literatura românească și străină. Autorii vin cu o inedită contribuție la cercetarea acestui spațiu.

Este o lucrare absolut necesară atât istoriografiei românești, cât și a celei străine. Scrisă într-un limbaj accesibil, poate fi lecturată și de cercetătorul neinițiat și se recomandă ca o reușită istoriografică de valoare.

Igor Cereteu

ЗАМЕТКИ О СБОРНИКЕ ДОКУМЕНТОВ: И. П. КАЛИН. ГОДЫ БОРЬБЫ И СОЗИДАНИЯ.

РЕСПУБЛИКА МОЛДОВА БЫЛА, ЕСТЬ И БУДЕТ!

Кишинев, 2007 г., 764 стр.

Для многих людей, отдавших свой многолетний труд на благо Отчества, нередко возникает потребность оглянуться на свой пройденный путь, ретроспективно оценить основные результаты своей деятельности, их значимость для людей, в том числе, что немаловажно, и для своих близких, общества в целом. Это интересно и важно.

Рассказ о делах своих, как и о себе, осуществляется, как правило, в мемуарной литературе, которая, как известно, неизбежно содержит в себе также немало субъективного. Наиболее объективно об этом повествуют отложившиеся в архивах беспристрастные официальные документы. Их анализ детальное ознакомление с ними дают возможность читателю раскрыть не только основные трудовые свершения личности, но и ее главные человеческие качества.

В представленном на суд читателя сборнике как раз и собраны подлинные документы, отражающие разностороннюю и многолетнюю, вплоть до сегодняшнего дня, деятельность известного в нашей республике и в бывшем СССР, общественно-политического и государственного деятеля, патриота своей страны И. П. Калина. Это, как отмечает он, обращаясь к читателю не избранные его произведения в известном смысле слова, а лишь отдельные хронологически расположенные «узелочки на память» о трудовом пути, характере работы и своей личной позиции по разным проблемам, с которыми ему приходилось в процессе работы сталкиваться и решать.

Предваряет корпус документов краткая автобиографическая информация об основных вехах его трудовой деятельности, начиная после завершения Кишиневского сельскохозяйственного института с заместителя председателя колхоза до Председателя Совета Министров Молдавской ССР, члена Правительства СССР, Председателя Президиума Верховного Совета Молдавской ССР и одновременно Заместителя Председателя Президиума Верховного Совета СССР, затем Советника-посланника на дипломатической службе за рубежом и сегодня депутата Парламента Республики Молдова. На всех постах, которые занимал И. П. Калин, он активно добивался повышения эффективности работы тех звеньев общественно-политических и государственных структур, руководство которыми ему было поручено.

Уже первые документы характеризуют И. П. Калина как вдумчивого и компетентного руководителя, хорошего организатора и инициативного работника, стремившегося использовать хозяйственные, организаторские, человеческие ресурсы, а также научные знания для повышения уровня аграрного производства. При этом он делал должный упор также и на повышение профессиональной подготовки кадров, воспитание нравственных качеств тружеников земледелия. Много внимания им уделялось развитию виноградарства и садоводства в республике, в т. ч. и в Каларашском районе, где одно время он возглавлял районный комитет Компартии Молдавии.

Следующий блок документов характеризует деятельность И. П. Калина после избрания в 1976 г. на пост секретаря ЦК Компартии Молдавии. Круг его обязанностей теперь значительно расширился, включая в себя руководство массово-политическим процессом в обществе, культурой, наукой, образованием и некоторыми другими сферами общественной жизни республики. Вместе с тем, как свидетельствуют документы, находясь уже на этой, новой должности, он по-прежнему продолжает уделять немало внимания, но уже на другом, более высоком уровне и в других масштабах социально-экономическим вопросам, в том числе проблемам аграрной политики государства – концентрации и специализации сельскохозяйственного производства на базе межхозяйственной кооперации в условиях научно-технического прогресса, интеграции сельского хозяйства с промышленностью, синтеза науки и производства, а также выполнению взятых на себя тружениками города и села производственных обязательств и др. Но, конечно же, основное внимание было сосредоточено на исполнении им непосредственно прямых обязанностей секретаря ЦК. Этому посвящено около трети объема документов сборника. Они содержат в себе выступления И. П. Калина перед работниками сферы народного образования, в том числе перед директорами школ и педагогами, перед участниками слета школьных трудовых коллективов, на форумах работников высшей школы, в ВУЗ-ах республики.

Интересная информация содержится в документах о работе с творческой интеллигенцией, в т. ч. выступление на объединенном пленуме творческих союзов, перед деятелями музыки, литературы, кино, на съезде Союза журналистов, перед активом республиканского общества «Знание», активом медицинских работников и др. С интересом читается документ, в котором представлен доклад на авторитетном собрании республиканского актива о задачах дальнейшего развития физкультуры и спорта в связи с подготовкой к спартакиаде народов СССР и XXV-летними олимпийскими играми 1980 г. В этих, как и в других подобных материалах, всесторонне и достаточно широко анализируется ситуация достижения и недостатки, ставятся конкретные задачи по их преодолению и улучшению дел в разных сферах общественной жизни республики, за которые он теперь по должности нес прямую ответственность.

Содержательными являются документы, касающиеся науки, жизни научных учреждений республики. В них находится информация о встречах и выступлениях И. П. Калина перед учеными на различных собраниях в Академии наук Молдовы, в Президиуме АН СССР и др. Причем, его выступления не ограничивались только анализом работы ученых в целом и ее эффективности, постановкой новых задач перед научной общественностью. Он непосредственно и сам участвовал в научно-творческом процессе. Об этом свидетельствуют его выступления на различных республиканских и общесоюзных и зарубежных научных форумах с докладами по проблемам аграрной политики, вопросам единства интернационального и национального воспитания трудящихся и др. Кроме того, в настоящий сборник помещены его научные статьи, а также рецензии на его монографические исследования и другие публикации, где он возглавлял их авторские коллективы.

В 1980 г. И. П. Калинин избирается на должность Председателя Президиума Верховного Совета Молдавской ССР и Заместителем Председателя Прези-

диума Верховного Совета СССР. Это значительно расширяет круг его служебных обязанностей, что нашло непосредственное отражение на страницах опубликованного сборника документов. Занимая столь высокие посты и являясь членом бюро ЦК Компартии Молдавии – высшего руководящего и направляющего политического звена в республике, он по прежнему уделяет много внимания, как свидетельствуют документы сборника, хозяйственно-экономическим и другим проблемам, которыми жила в то время Советская страна, в т. ч. Молдавия. В этих документах запечатлены выступления И. П. Калина в трудовых коллективах республики по важным для них вопросам, на республиканских форумах перед партийным активом по вопросам повышения эффективности работы государственного аппарата, перед народными судьями и прокурорскими работниками республики, на заседаниях Президиума Верховного Совета СССР о работе Советов народных депутатов Молдавской ССР по обеспечению строительства жилья, объектов коммунально-бытового и социально-культурного назначения, при вручении высоких правительственных наград гражданам СССР и зарубежья, при вручении ему верительных грамот зарубежными дипломатами, на юбилейных торжествах во многих советских республиках, выступления при поездках во главе официальных делегаций СССР в зарубежные страны. Обращают на себя внимание документы сборника, представляющие острокритические и вместе с тем корректные по отношению к критикуемым выступлениям И. П. Калина на Бюро ЦК КП Молдавии при рассмотрении вопросов орошения земель, о приписках в сфере общественного производства, о работе некоторых творческих коллективов и др.

Следующий блок документов сборника освещает работу И. П. Калина на посту Председателя Совета Министров Молдавской ССР во второй половине 80-х годов. В это непростое время по инициативе верховной власти страны были предприняты попытки переустройства и совершенствования жизни советского общества. Во многих национальных республиках в связи с этим стали возникать так называемые народные фронты, различные движения и проч., действия которых с помощью зарубежных доброхотов были скорректированы на разрушение социалистического строя и отрицание его исторических завоеваний. Все это накладывало своеобразный отпечаток на деятельность правительства республики, усложняя тем самым его работу. Главе правительства теперь пришлось концентрировать свое основное внимание не только на осуществлении традиционных хозяйственно-организаторских и других функций в государстве, но и на политических проблемах, связанных с перестройкой и использованных определенными деструктивными силами внутри и вне государства для разрушения страны.

Документы сборника отражают компетентные выступления Председателя Совмина МССР в Правительстве СССР при обсуждении проектов планов экономического и социального развития республики на 1986-1990 г. г., ее государственного плана и бюджета на 1989 г, проекта постановления о развитии пищевого машиностроения, в ЦК КПСС, где также обсуждались проблемы развития машиностроения для пищевой промышленности и др. Документы свидетельствуют также и о его выступлениях в коллективах предприятий, в Академии наук МССР и др. Его слово, причем на всех уровнях, отличалось не

только знанием дела, но и критичностью, смелостью. К примеру, при обсуждении на секретариате ЦК КПСС вопроса о борьбе с алкоголизмом, он как первый выступающий, которому было предоставлено слово, откровенно рассказал о том, что делается в республике на этот счет, а затем завершил свое выступление так: «Зная где я нахожусь и о возможных последствиях того, что я скажу далее, хочу со всей откровенностью, как коммунист, подчеркнуть: требуется коренной пересмотр самой стратегии борьбы с этим злом. Применяемые подходы уже завели нас в тупик. Мы в Молдавии исходим, в частности, из давно известной истины – полностью побороть потребление спиртных напитков невозможно. Самое сильное и реальное средство борьбы с алкоголизмом – замена крепких спиртных напитков натуральными виноградными винами, воспитание культуры их потребления. Раскорчевки виноградников, запрет на потребление натуральных виноградных вин – ложный антиалкогольный путь. Вот почему мы с участием видных ученых и практиков виноградарства и виноделия республики разработали интересную конкретную программу развития качественного виноградарства и виноделия Молдавии, которую вскоре намерены утвердить Постановлением Совета Министров Молдавской ССР. Надеюсь на поддержку этих наших намерений (В зале установилась продолжительная тишина)». И вопрос был снят с повестки дня.

Обращает на себя внимание документ, который представляет собой доклад главы правительства республики на XIII сессии Верховного Совета МССР в конце августа 1989 г. «О государственной комплексной программе обеспечения функционирования языков на территории Молдавской ССР». В сложных условиях «перестройки» в докладе обстоятельно была проанализирована сложившаяся языковая ситуация в республике, предложен разумный и взвешенный вариант ее компромиссного разруления. Когда эта перестройка стала набирать разрушительные обороты, выходявшие за рамки объявленных ее целей, И. П. Калин, как глава Правительства республики, не скрывал своего отношения к этому, открыто и с тревогой говорил на всех уровнях, где ему приходилось выступать, об ее угрожающей опасности для государства и его народа. «Надо действовать в это суровое и опасное время с полной отдачей сил», «Как бы не пришлось после потрясений все начинать сначала», «Находят поддержку в довольно широких кругах действия экстремистов, провокаторов, которые призывают: побольше митингов, демонстрации, забастовок – и жизнь станет краше. Какое опасное заблуждение, какая в пропасть ведущая эйфория!!» Эти и другие подобные обращения к гражданам находим мы в этом блоке документов. Выступая перед своими избирателями, народный депутат СССР И. П. Калин накануне своего отъезда на дипломатическую работу за рубеж заявил им, что он и впредь будет «бороться за то, во что верю, что отвечает интересам народа».

После возвращения из длительной заграникомандировки он активно включился в политическую жизнь республики в качестве избранного депутата Парламента Республики Молдова. Документы этого раздела сборника отражают его разнообразную депутатскую деятельность. Здесь и постоянная работа с избирателями, в т. ч. переписка с ними, оказание им советом и делом всяческой помощи, и активное вторжение им в сферу деятельности государственных,

хозяйственных, общеполитических и иных структур с целью повышения их отдачи в решении важных для республики и ее населения проблем.

Широкий резонанс в обществе получил его депутатский запрос в декабре 1998 г. тогдашнему президенту республики Петру Лучинскому «Филлоксера вандализма». В этом документе была выражена воля избирателей и тружеников виноградарско-винодельческой отрасли узнать и адресата, что намерены делать власть для восстановления разрушенной и судьбоносной для страны отрасли экономики и высказаны практические рекомендации на этот счет. Весьма интересным представляется документ, в котором содержится доклад И. П. Калина на торжественном собрании общественности республики, посвященный молдавской государственности «Спасти наш общий дом – Республику Молдова». Привлекает к себе внимание эпиграф к докладу, выражающий кредо докладчика «Республика Молдова была, есть и будет». В этом же разделе находим записку, направленную руководству ПКРМ и ее парламентской фракции «К вопросу о функционировании языков и разоблачении румынизма – унионизма». В ней содержится острокритическая оценка языковой ситуации в республике, пагубно влияющей на морально-политическую и нравственную атмосферу в обществе, что представляет прямую угрозу молдавской государственности, а также конкретные рекомендации как ее изменить к лучшему. Нельзя также пройти мимо другой записки «К вопросу об основных направлениях внешней политики Республики Молдова», направленной в начале 2004 г. в тот же адрес. В ней ее автор смело и откровенно изложил свою, взвешенную точку зрения по поводу интеграции Республики Молдова в Европу и высказал на сей счет свои рекомендации.

В настоящем сборнике документов содержится также список публикаций И. П. Калина, фотографии, иллюстрирующие документы и другие материалы.

Опубликованные документы широко характеризуют не только деятельность, но и саму личность, которой они посвящены, ее деловые, нравственные и другие качества. И это для читателя представляет несомненный интерес. Вместе с тем эти документы достаточно четко отражают так же историческую эпоху, в которой жила и трудилась эта личность. Ту эпоху, в которой такие понятия как демократия, свобода выбора, забота о человеке и др. не были пустым звуком. Красноречивым подтверждением тому является тот факт, что простой крестьянский сын И. П. Калин бесплатно и свободно, без чьего-либо покровительства сумел успешно пройти все ступени образования, включая высшее по избранной специальности, этапы трудового самоутверждения, достигнув самых высоких постов и доверия народа – главы правительства и главы государства, депутата Верховного Совета Молдавской республики, депутата Верховного Совета СССР и др. Поэтому настоящий сборник документов представляет живой интерес как для тех, кто хотел бы узнать о жизненном пути того, кому посвящен этот сборник, так и о той эпохе, том времени, в котором он жил. Думается, что сборник найдет своего читателя среди исследователей, преподавателей, студентов и других, кому не безразлична история Республики Молдова.

В. И. Царанов,
член-корреспондент АНМ

O VALOROASĂ CONTRIBUȚIE ISTORIOGRAFICĂ PRIVIND TIPĂRITURILE BISERICEȘTI*

**Maria Danilov, Cenzura sinodală și cartea religioasă în Basarabia 1812-1918 (între tradiție și politica țaristă, Chișinău. Tyragetia (Tipografia BONS OFFICES), 2007, 264 p.*

Fenomenul cărții religioase din Basarabia pe parcursul perioadei de ocupație țaristă este unul dintre principalele subiecte, asupra căruia a stăruit timp de mai mulți ani Maria Danilov. Rezultatul acestor eforturi este publicarea unui amplu studiu de sinteză, care reflectă situația tipăriturilor din Basarabia din această perioadă. Cartea are o structură complexă, fiind compartimentată în șase capitole, urmate de încheiere, bibliografie, sigle și abrevieri, anexe (documente inedite), indice alfabetic (titluri), indice cronologic (locuri și titluri), indice de nume proprii, rezumate în limbile engleză și rusă. Lucrarea este prefatăă de către academicianul Andrei Eșanu, care are perfectă dreptate atunci când susține că Maria Danilov «... a reușit să ne prezinte un amplu tablou al culturii și spiritualității basarabene, în centrul căruia s-a aflat cartea ca țărâm de cunoștințe, cultură, spirit național aflate pe linia de permanentă ciocnire cu politica țaristă, de oprimare și de ținere în întuneric a mării majorități a populației băștinașe».

În *Preliminarii (în loc de prefață)* autoarea lucrării aduce motivații convingătoare în favoarea cercetării acestui subiect, precizând că «deși literatura de specialitate înregistrează un număr relativ mare de scrieri vizând diverse aspecte din istoria cărții religioase tipărite în Basarabia în secolul al XIX-lea, și implicit la începutul secolului al XX-lea, nu întâlnim, totuși, o lucrare anume ce ar cuprinde un subiect ca al nostru».

În capitolul I sunt tratate *Izvoarele și istoriografia problemei*. Sursele izvoristice au fost împărțite în trei categorii: *izvoare de arhivă, izvoarele publicate și cărți cercetate de visu*. Este de datoria noastră să apreciem valorificarea unui număr imens de izvoare inedite în elaborarea acestei lucrări, recoltate din Arhiva Națională a Republicii Moldova și din Arhiva de Stat a regiunii Odesa. Chestiunea istoriografică este tratată destul de reușit, fiind propuse în acest sens două etape de bază – modernă și contemporană care, la rândul său, cuprind alte două compartimente, în funcție de perioada cronologică în care au ieșit de sub tipar lucrările la care s-a făcut referire.

Capitolul II abordează *Contextul confesional, cenzura sinodală și problema tradiției în cartea religioasă basarabeană*. Autoarea descrie în detalii premisele și etapele începuturilor tiparului în Basarabia și distinge câteva etape în evoluția lui: I etapă – 1814-1821, etapa II – 1821-1883 și etapa III – 1906-1918. Autoarea ajunge la concluzia că «tiparul religios din Basarabia a persistat permanent pe toată perioada dominației străine (1812-1918), sub forma unei lupte tacite și permanente: între tradiție și politica țaristă». În următorul compartiment sunt tratate atât probleme legate de contribuția Mitropolitului Gavriil Bănulescu-Bodoni la tipărirea cărților bisericești în provincia înstrăinată, cât și supraviețuirea spiritului românesc din Basarabia, prin carte, între tradiție și conformism. Doamna Maria Danilov pune în discuție o problema care necesita de mai mult timp o abordare mai pertinentă în

istoriografie: Biblia de la Sankt Petersburg din anul 1819. Autoarea susține că această ediție nu este o copie fidelă, dar parțială a Bibliei de la Blaj din anul 1795, datorită atât a intervențiilor Mitropolitului Gavril Bănulescu-Bodoni în primele două cărți ale Vechiului Testament, cât și a omiterii din cuprinsul originalului «A lui Iosip Macavei carte, adică pentru singurul țiitoriu gând».

Cărți tipărite în limba română în anii 1821-1883. Epoca supraviețuirii este titlul capitolului III, în care autoarea abordează chestiuni legate de situația Bisericii din Basarabia și editarea literaturii religioase în această perioadă. Imensul efort pe care l-a depus autoarea în elaborarea acestei lucrări a dus la apariția unor inerente confuzii¹.

Capitolul IV se înscrie în aceleași coordonate, în care este abordată *Activitatea tipografică la începutul secolului XX și problema revenirii la vechea tradiție*, în care se susține, pe bună dreptate, că «timp de aproape trei decenii, mai exact după anul 1871, în Basarabia nu a fost tipărită nici o carte în limba română». Doamna Maria Danilov susține prin argumente convingătoare că literatura religioasă din această perioadă «era sub supravegherea directă a chiriarhului local și a cenzorilor numiți de acesta». Important și captivant este compartimentul referitor la literatura didactică din Basarabia (1814-1918) care, pe parcursul secolului al XIX-lea au fost bucoavnele și gramaticile care, ca și literatura bisericească, au fost marcate de impactul politicii rusificatoare impusă de autoritățile străine.

Capitolul V *Politica autorităților țariste în domeniul tiparului și difuzării cărții. Contextul imperial și specificul local* tratează probleme referitoare la cenzura sinodală, circulația cărții și restricțiile cenzurii. Autoarea urmărește și demonstrează că tipăriturile ieșite de sub teascurile chișinăuene pe parcursul perioadei de ocupație țaristă au fost supuse unei cenzuri drastice. În ceea ce privește aspectul circulației cărții doamna dr. Maria Danilov susține că tipăriturile din alte provincii românești care au circulat în Basarabia sunt 90 la sută de factură religioasă. De asemenea sunt aduse mai multe mărturii documentare, care vădesc interesul autorităților față de cărțile trecute prin punctele de frontieră, ca de exemplu, vama Sculeni. Faptul că din a doua jumătate a secolului al XIX-lea se întâlnesc mai puține mărturii documentare despre pătrunderea cărții românești în Basarabia autoarea motivează că autoritățile guberniale au luat măsuri mai virulente, tocmai datorită Unirii Principatelor la 1859, și evident apare o îngrijorare a autorităților în acest sens.

Ultimul capitol (VI) *Cărți românești în colecții și biblioteci: între istorie și tradiție* captează atenția prin diversitatea de probleme abordate, mai ales cele referitoare la cărțile românești din bibliotecile parohiale și protopopești, din mănăstiri (modelul Hârjauca) și din colecțiile Societății Istorico-Arheologice Bisericești din Basarabia. Această lucrare câștigă în valoare prin compartimentul *Anexe*, în care autoarea a inclus 20 de copii ale unor documente inedite din Arhiva Națională a Republicii Moldova.

În *Încheiere*, autoarea face unele concluzii privind rezultatele investigațiilor. Merită atenție afirmația, potrivit căreia cartea religioasă din Basarabia a persistat «sub semnul unei lupte permanente: între tradiția și politica țaristă (cenzura sinodală)». Cu toate acestea, considerăm că cenzura sinodală avea misiunea primordială de a urmări acuratețea textului religios în ceea ce privește aspectul

dogmatic, pentru a nu permite infiltrarea în textele liturgice a unor devieri de la învățătura ortodoxă.

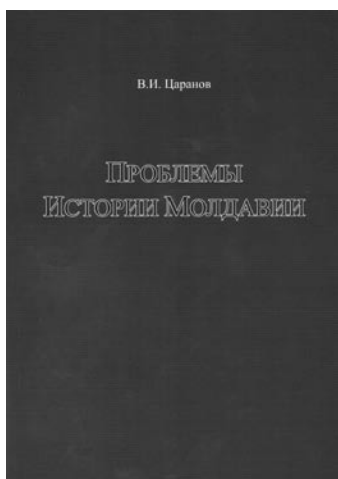
Apreciem lucrarea ca fiind foarte utilă celor interesați de situația cărții religioase din Basarabia pe parcursul perioadei de dominație țaristă, și constituie o contribuție istoriografică de mare valoare. Scrisă într-un stil științific academic, dar și accesibil în același timp, poate fi lecturată cu ușurință și de cei mai puțin inițiați în acest subiect.

Note

¹Aici se cere o precizare: Începuturile învățaturii creștinești nu apare în prima ediție la 1828, dar la 1843. Această afirmație poate fi explicată în felul următor: există cel puțin două variante a foii de titlu a acestei cărți. Prima are datarea corectă, iar cea de-a doua variantă are următorul conținut: Începuturile învățaturii creștinești sau Sfânta istorie în scurt și Catihizmul în scurt. S-au cercetat și s-au îmbunătățit de Preasfântul îndreptătoriu Sinod și s-au tipărit acum a patra oară după preaînalta poruncă a împărăteștii sale măriri spre a se întrebuița în școli. În Tipografia Sinodului cea de la Moscva 1828. S-au tălmăcit de pe limba rusă și s-au tipărit în Duhovniceasca Tipografie a Chișinăului la anul de la H(risto)s 1804. Așadar, analizând mai atent titlul acestei variante, constatăm unele contradicții în ceea ce privește anul apariției. Autorii lucrării Cartea Moldovei. Catalog general, (vol II, Chișinău, 1992, p. 93-94) susțin că «datele editoriale sunt greșite: inversându-se, obținem datele exacte, adică la 1804 s-a tipărit în l. rusă, la Moscova, iar în 1828 s-a tipărit la Chișinău», ceea ce nu este corect. Considerăm că prima ediție a acestei cărți apare la Chișinău în anul 1843 și nu în anul 1828, așa cum se consideră uneori. Această confuzie s-a produs și din considerentul că susținătorii ipotezei conform căreia ar exista o ediție din anul 1828 nu au avut ocazia să vadă și cealaltă variantă, unde titlul este scris corect. În colecțiile din Chișinău există două exemplare cu titlul corect: primul la Muzeul Literaturii Române «Mihail Kogălniceanu», iar al doilea la Muzeul de Etnografie și Istorie Naturală.

Dr. Igor Cereteu

PROBLEME ALE ISTORIEI MOLDOVEI

Cartea are peste 30 coli de autor și prezintă o sinteză a cercetărilor realizate de autor pe parcursul a mai multor decenii. Primul subiect sau, mai bine zis, primul set de probleme asupra căruia autorul își concentrează atenția, este cel legat de factorii ce au condiționat, impulsionat și caracterizat procesele dezvoltării industriei în perioada postbelică. Autorul scoate în evidență și analizează circumstanțele care au determinat caracterul acestor procese, specificul lor la noi în Moldova la diferite etape de desfășurare, demonstrând cu lux de amănunte condițiile grele în care s-a pomenit această ramură în perioada imediată de după război. Două aspecte principale îl preocupă pe autor în mod deosebit – sursele de finanțare și consecințele sociale ale proceselor de industrializare.

E știut că atît procesul de industrializare în sine, construcția de fabrici și uzine, cît și modernizarea, reutilizarea tehnică a ramurii, reprofilarea, adaptarea la cerințele reale ale societății necesită surse financiare enorme. Care-i laitmotivul lamentațiilor

adeptilor așa-numitei “economii de piață”? – Investiții. Investiții. Investiții. Pentru aceasta ei sunt gata să modifice legislația în favoarea investitorilor străini, să accepte o remunerare a muncii sub nivelul țărilor așa-zise dezvoltate, să facă multe alte concesii celor care ar binevoi, ar găsi de cuviință să investească într-o ramură sau alta a Moldovei. Pe când noi, după cum ne demonstrează concludent autorul acestei opere, avem experiența soluționării unor astfel de probleme cu mijloacele proprii în condiții mult mai grele. Desigur, resursele financiare necesare lansării procesului de industrializare n-au căzut din pod, cu atât mai mult, ele n-au venit din afară, de la investitori străini, ci au fost acumulate copeică cu copeică din veniturile altor ramuri ale economiei, din economiile populației, din veniturile însăși ale întreprinderilor industriale. Și dacă pentru acel moment ele au redus parțial din ritmul de dezvoltare al acestor ramuri, au limitat pentru o anumită perioadă posibilitățile îmbunătățirii condițiilor de trai ale populației, mai târziu, când majoritatea ramurilor industriale au reușit să se pună bine pe picioare, aportul lor real în economia țării a permis recompensarea acelor pierderi materiale pe care le-a suportat populația în perioada inițială de industrializare.

Un alt set de probleme, pe care autorul îl abordează în cartea respectivă, ține de istoria satului moldovenesc, de evenimentele ce au marcat cel mai profund destinul lui în primii ani postbelici – foametea, colectivizarea, deportările ... Dar problemele industrializării republicii, urbanizării ei n-au prea provocat discuții, decât în mediul restrâns al cercetătorilor. Opinia publică din republică, manifestînd mai puțin interes față de ele chiar și în momentele de maximă tensiune socială, poate doar cu excepția unor aspecte ale migrației din anii ‘60-’70 ai sec. al XX-lea de care industrializarea, evident nu putea să nu fie însoțită. Se creau ramuri noi, se făcea resimțită o necesitate acută de specialiști în cele mai diverse domenii, de care republica, clar lucru, nu dispunea la acea vreme.

Cît privește subiectele legate de foametea din anii 1946-1947, colectivizarea de la finele anilor ‘40 – începutul anilor ‘50, deportările din vara anului 1949, apoi opiniile nu doar ale istoricilor ci și ale celor mai largi cercuri de intelectuali, erau dintre cele mai contradictorii.

Mai ales în perioada anilor ‘80 a așa-zisei “Perestroici”, cînd masele largi ale populației trebuiau sustrate de la esența modificărilor ce urmau să aibă loc în structura politică, economică și socială a țării.

Cu timpul temele respective și-au mai pierdut din actualitate. Lucrurile s-au mai limpezit. Obiectivele trasate de regizorii “Perestroicii” au fost realizate. Opinia publică, masele au început să fie preocupate mai mult de supraviețuire decît de problemele istoriei. Cu toate acestea, interpretarea acestor subiecte continuă să mai găsească răsunset în societate. În atare condiții era nevoie de mult tact, inteligență și experiență în domeniul cercetării pentru a găsi niște formule capabile să corespundă celor mai rigide cerințe de cercetare strict științifică și totodată să satisfacă, să convingă un cerc cît mai larg de cititori. Trebuie de menționat că autorul a reușit să găsească aceste formule. Analizînd un număr mare de documente ale timpului, etalînd o serie întregă de cifre care demonstrează starea reală în care s-a pomenit satul moldovenesc, țăranul nostru la acea etapă, către mijlocul anilor ‘40, autorul demonstrează că altă soluție decît transferarea producției agricole pe baze colective nu exista. Minimum 2/3, 70 la sută din țărani, practic erau incapabili să supraviețuiască în calitate de producători individuali – neavînd nici suficient pămînt, nici unelte, nici animale productive, nici vite de muncă. Doar în comun, pe baza cooperării, cu ajutorul statului ei puteau depăși situația economică și

socială catastrofală în care s-au pomenit. Și autorul argumentează foarte convingător acest lucru.

O altă chestiune, că o anumită parte dintre ei, nițel mai înstăriți, a căror pondere în numărul total al gospodăriilor țărănești individuale constituia aproximativ 20-25 la sută, probabil ar fi putut supraviețui și ar fi scos-o la capăt de unii singuri cu greutățile ce s-au abătut asupra lor în această perioadă. Măsurile represive, presiunea psihologică asupra lor, e clar lucru, nu pot fi îndreptățite din punct de vedere moral. Însă fiecare timp își are normele sale morale, principiile sale etice. Fiecare epocă înțelege și tratează în felul său echitatea socială. Un număr mare de autori la noi în țară și peste hotare continuă să reflecte "chinurile" groaznice prin care au trecut câteva mii de familii, care au fost deportate. Și, doar foarte puțini sunt acei, care arată câte eforturi au fost depuse, câte resurse au fost folosite, câte măsuri au fost adoptate și implementate în scopul creării condițiilor decente de existență pentru milioane. Autorul constată această stranie disproporție în viziunea unui număr impunător de cercetători și reușește să explice fenomenul.

Un ultim subiect pe care-l abordează autorul acestei monografii este unul de natură metodologică. Punându-și drept scop să scoată în evidență unele trăsături de bază ale civilizației sovietice, el analizează structura politică a acestei civilizații, fără să treacă cu vederea componentele ei sociale. Însă atenția principală el și-o axează totuși asupra valorilor morale ce stau la baza ei, umanizmul real și nu cel declarat, care-i caracterizează esența. În acest context el menționează, nu fără temei, că în perioada sa scurtă de existență civilizația sovietică n-a reușit să-și etaleze din plin toate atuurile, laturile sale pozitive. A existat o gamă întreagă de circumstanțe nefavorabile care i-au atribuit în unele cazuri niște trăsături distinct negative. Cu toate acestea, ea a reușit să creeze condiții de existență nemaîntâlnite pînă atunci în istorie, plasînd în centrul atenției sale omul muncii, făuritorul, asigurîndu-i cele mai largi posibilități de realizare a potențialului creativ. Plus la toate, ea, această civilizație, aproape că a reușit să atribuie o anumită armonie relațiilor între popoare, să asigure un ritm înalt de dezvoltare economică, să creeze condiții decente de existență pentru cele mai largi pături sociale.

În opinia autorului, sistemul socialist care a dăinuit pe parcursul a șapte decenii pe a șasea parte din suprafața globului, a fost cel mai perfect, cel mai reușit sistem social din istoria omenirii.

Note

¹V.I. Țaranov. *Probleme istorii Moldaviei*. Chișinău, 2007, CEP USM.

Leonid Bulmaga

„MOLDOVA ȘI MOLDOVENII”

de Petru Lucinschi

Petru Lucinschi. Moldova și moldovenii. De ce țara noastră este mereu la răscruce? (încercare de răspuns la întrebare). Chișinău:

Cartea Moldovei, 2007, 336 p.

În anul trecut a văzut lumina tiparului și procedura lansării o nouă carte a ex-președintelui țării Petru Lucinschi, intitulată „Moldova și moldovenii”, pe care o readucem în atenția cititorului nu atît pentru popularizarea autorului (care și fără

aceasta are un renume mult mai larg decît aria de răspîndire posibilă a lucrării sale), cît pentru eventualii doritori să ia cunoștință de opera în cauză.

Cartea prezintă un demers interdisciplinar, realizat mai întîi de toate în aspect istoric, dar și sociologic, antropologic, etnopsihologic, culturologic etc. Aceste aspecte se interferează de-a lungul întregii cărți creînd o imagine complexă și nuanțată a modului cum ne-am format, cine și cum suntem, de ce suntem așa și nu altfel, cum am supraviețuit pe parcursul veacurilor, cum ne prezentăm astăzi în fața lumii și ce perspective am putea avea în viitor.

Fiind expresia unor competențe serioase, cartea conține atît evocări, descrieri și explicații ale evenimentelor cruciale din istoria Moldovei, analize teoretice ale diverselor probleme social-politice, cît și un șir de concluzii trase de autor din activitățile sale publice, desfășurate la diferite niveluri, chiar și la cele mai înalte. Meditațiile pe marginea destinului, virtuților și viciilor noastre el a avut ocazia să le verifice nu numai aici, acasă, dar și aflîndu-se în perioada sovietică departe de așa-numita patrie mică.

Anticipînd unele eventuale obiecțiuni, autorul ne avertizează că aceasta nu este o carte de istorie în sensul strict al cuvîntului. Și într-adevăr, aici expunerea materialului istoric este realizată fără o respectare riguroasă a cronologiei, fără suport metodologic, aparat științific, listă bibliografică, trimiteri (în josul paginii sau la sfîrșit), etc. Din punct de vedere al genului de creație, opera, în opinia noastră, se situează între eseistică și memorialistică, îmbinînd în mod reușit elemente caracteristice ale ambelor stiluri. Or, tocmai autorul și menționează că se va opri asupra cîtorva momente mai importante într-o ordine pur subiectivă, fără intenția de a le epuiza, cu atît mai mult, fără ambiția deșartă de a-și atribui dreptul de deținător al adevărului absolut sau de instanță morală și istorică supremă.

Merită să fie reținută încă o remarcă a autorului – cea privind strădania sa de a nu face politică, din convingerea că istoricul care se dedă partizanatului este un oaspete nepoftit în poligonul istoriei, un factor poluant al sufletelor și minților celor ce îl citesc.

Însă unii din cei care au făcut deja cunoștință cu lucrarea, sau vor lectura-o în viitor, ar putea să aibă o altă părere: că autorul nu s-a prea ținut chiar atît de ferm pe pozițiile imparțialității precum a enunțat în cuvîntul său introductiv. Careva dubii în acest sens vor fi prilejuite parțial și de unele aprecieri vizavi de actuala conducere a țării, ceea ce implică scrierii avizate anumite nuanțe politice.

Făcînd abstracție de unele incoerențe, rămîne totuși de salutat obiectivitatea și curajul autorului în tratarea unor momente devenite astăzi nevralgice, incomode de abordat, cum ar fi glotogeneza și etnogeneza noastră, influența slavă, rolul și dănuirea în timp a alfabetului chirilic în spațiul românesc, etc. „Dacă s-ar face o cronologie, scrie autorul, s-ar vedea că atît în Moldova, cît și în Țara Românească s-a scris mai multe sute de ani cu caractere chirilice decît cu cele latine. Asta nu clintește cu nimic adevărul că alfabetul latin este cel mai adecvat limbii noastre” (p.48). Și tot pe această pagină citim: „Cu toată contribuția slavă la nivel de lexic (împrumuturi de cuvinte), caracterul limbii noastre este latin, latinitatea manifestîndu-se în ceea ce are esențial o limbă: structură gramaticală, adică partea fixă a unui grai”.

În carte sunt lucruri foarte fin surprinse, plasate în contextul unor concepte ce

vin să explice fenomene și tendințe importante privind evoluțiile contemporane. Dar, uneori întâlnim și momente mai puțin elevate: de la reflecții, care denotă mult spirit de observație și imaginație bogată, se produc alunecări spre unele analogii nereușite, spre exemplificări neconvingătoare etc.

Oricum, lucrarea are o valoare euristică și practică indiscutabilă. Ca și scrierea anterioară intitulată „Viață și Moarte” la care am publicat la timpul respectiv o recenzie în „Revista de Filosofie și Drept” a Institutului de Filosofie, Sociologie și Drept, opera de față ne îndeamnă să medităm, să cugetăm, să căutăm răspunsuri și soluții, să ne promovăm activ în lume.

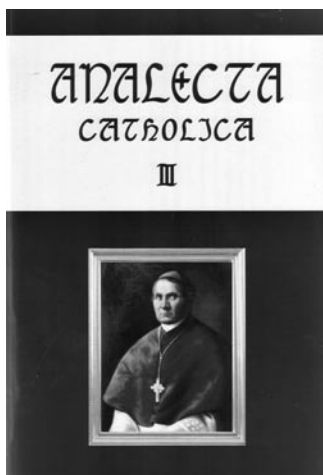
Deci, litera și spiritul cărții cheamă atât la cunoaștere, cât și la acțiune, deoarece cunoașterea fără acțiune este lipsită de folos, iar acțiunea fără cunoaștere este uneori distructivă. În acest sens lucrarea valorează mai mult decât o cercetare lipsită de pulsul vieții de toate zilele. Prezintă interes limbajul, stilul relevant, expresiile plastice, raționamentele sugestive, viziunile autorului asupra mai multor probleme majore ale timpului curent.

În fond este vorba despre o carte valoroasă, utilă pentru publicul larg și care poate să-i aducă autorului întreaga satisfacție personală a lucrului realizat.

Acad. Alexandru Roșca

ANUARUL „ANALECTA CATHOLICA”,

*editat de Episcopia Romano-catolică de Chișinău,
vol. III, 2007, Chișinău, 2008*

Varietatea cercetărilor și a modurilor de abordare a trecutului dau farmec muncii istoricului și fac ca orice subiect, oricât de mult sau puțin ar fi fost tratat, să fascineze în continuare. Odată cu perindarea anilor, înțelegem că a cunoaște mici crâmpeie din istorie înseamnă a cunoaște entitatea umană, în variatele modelări pe care viziunea omului dintr-o anumită epocă a imprimat-o gândirii, simțirii, faptelor. Acest lucru este necesar mai ales astăzi când pulsurile simțirii se nasc și mor pe loc, iar intelectul tinde să devină apter. Orice tangență cu felul în care și-au petrecut viața predecesorii noștri deschide „nebănuite trepte”, o nemărginire a iluminării, un eter purificator, având puterea de a revigora dorința zborului, a inițierii către Absolut, pe care mulți dintre noi o folosesc drept un ghid printre semnificații pentru a deschide fereastra inimii, a sufletului, a spiritului.

Trecutul, prin esența sa, a făcut loc credinței și în evoluția istorică, devenind acei piloni indiscutabili ai culturii și civilizației noastre care astăzi ne definesc. Cunoașterea lui devine treptat un ideal care ne arată rădăcinile noastre, tradiția, valența vieții noastre, care ne ridică și nu ne coboară, luminează și nu întunecă, purifică și nu întinează.

Omul cotidian, devenit funcționarul docil al automatismelor de fiecare zi, are posibilitatea de a deveni o ființă care încearcă sa-și semnifice superior fiecare act, depășind realitatea prozaică, pentru că „realitatea are duminicile sale”, după Hegel, iar Pindar susținea că, „muritorilor le sunt date zile nemuritoare”.

Anuarul „*ANALECTA CHATOLICA*”, vol. III (2007), aduce la suprafață ceea ce se ascunde în spatele afirmațiilor de mai sus, arătându-ne punctele de forță în modul de tratare a trecutului, oferind celor fascinați de istorie o viziune completă asupra existenței în timp a diasporei catolice. Începând cu anul 2005, acest anuar a devenit o publicație științifică notorie, ce a reușit să reunească în jurul său în calitate de autori, renumite personalități din rândul istoricilor conaționali, precum și nume valoroase din România, Polonia și Rusia, care au oferit publicației un caracter academic de cercetare în domeniul dat.

Volumul III debutează prin capitolul „*Statute*”, în care are loc prezentarea arheografică a Statutelor Administraturii Apostolice a Bisericii Romano-catolice din Republica Moldova, aprobate prin Hotărârile Guvernului Republicii Moldova din anii 1993 și 1994, ce argumentează baza legală a activității acestei instituții. Acest capitol prezintă interes îndeosebi sub două aspecte:

A. Prezentarea își are drept scop completarea informației oferite despre obiectivele, scopul, structura, statutul instituțiilor Administraturii Apostolice, condițiile și formele de activitate ale Episcopiei Romano-catolice din Chișinău și întregește tabloul legalizării vieții religioase și bisericești contemporane în Republica Moldova;

B. Stipulează modificările și completările operate în Statutul Administraturii Apostolice a Bisericii Romano-catolice din Republica Moldova, aprobate prin Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 523 din 19 iulie 1994, adoptate de către Administratorul Apostolic al Bisericii Romano-catolice din Republica Moldova Anton Coșa și aprobate mai târziu, prin Ordinul Serviciului de Stat pentru Problemele Cultelor pe lângă Guvernul Republicii Moldova nr. 30 din 20 august 2002.

Modificările și completările aprobate prin Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 221 din 6 martie 1997, largesc în sens juridic dreptul de proprietate asupra bunurilor procurate și create de Biserica Catolică pe seama mijloacelor proprii, precum și parvenite din alte surse, elucidează administrarea acestui patrimoniu în conformitate cu legislația Republicii Moldova, iar cele aprobate prin Hotărârea Guvernului Republicii Moldova nr. 523 din 19 iulie 1994 sunt de o deosebită importanță, deoarece înlocuiesc sintagmele „Biserică Catolică”, „Administrator Apostolic”, „Administratura Apostolică”, prin altele noi care definesc noul statut obținut de Biserica Romano-catolică în Republica Moldova: „Episcopie”, „Episcopul de Chișinău”, „Episcopia de Chișinău”, precum și desemnează organul central, numit Curia, parohii și instituții.

„*Studiile generale*” prezentate în cel de-al doilea capitol, întregesc tabloul existenței Episcopiei Romano-catolice, începând cu secolul al XIX-lea și până la momentul actual. Materialul factologic este bine structurat, prezentat într-o ordine cronologică perfectă, bazat pe o amplă analiză a documentelor inedite, aflate în fondurile arhivelor din orașele Odesa (Ucraina), Saratov (Federația Rusă), Arhiva Istorică de Stat a Rusiei etc. Cercetările din acest capitol urmăresc procesul înființării și dezvoltării coloniilor catolice din sudul Basarabiei și Transnistriei (Olga Lițenbergher, *Germanii-catolici din Basarabia și Transnistria în secolul al XIX-lea și crearea Episcopiei Romano-catolice*

de Tiraspol), influența acestora asupra parohiilor urbane din regiune, analizează activitatea preoților, prezintă scurte biografii ale episcopilor acestei episcopii. Notorie este descrierea politicii confesionale a administrației țariste față de Biserica Catolică din Basarabia în secolul al XIX-lea (Ion Gumenăi, *Politica confesională a administrației țariste față de biserica catolică din Basarabia în secolul al XIX-lea*), elucidarea vieții parohiale, prin prezentarea activității personalităților religioase ce au păstrat „taina vitalității” în momentele decisive ale episcopiei, cercetarea și evaluarea caracterului religiozității contemporane ce oferă aspecte importante ale poziției social-politice a credincioșilor diferitor confesiuni (Nelea Saganova, *Viața religioasă în Republica Moldova din punctul de vedere al minorității catolice. Retrospective și actualitate*), analizează starea contemporană și perspectivele heraldicii ecleziastice în Republica Moldova (Silviu Andrieș-Tabac, *Perspectivile heraldicii ecleziastice în Republica Moldova*). Studiile propuse în acest capitol pot fi considerate un pas important în cercetarea trecutului vieții catolice autohtone.

Un capitolul aparte este consacrat trecutului Catedralei „Providența Divină” din Chișinău, având în calitate de autori critici de artă, doctori în studiul artelor, arhitecți, preoți. Aceste cercetări fac parte integrantă din viața bisericească a Chișinăului. Icoanele acestei Catedrale (Svetlana Chiriatic, *Icoanele Catedralei Romano-catolice „Providența Divină” din Chișinău din secolele XVIII-XIX*) sfințite în anul 1843, au fost lucrate în sec. al XIX-lea și prezintă un model de înaltă ținută artistică ce reflectează conținutul profund evanghelic și exprimă dogmele Bisericii Romano-catolice. Studiile scot în prim plan celebrele reproduceri ale chipurilor Maicii Domnului de Czestochowa și de Ostra Brama, particularitățile altor șase icoane, create sub influența artei ecleziastice occidentale. Analiza icoanelor a permis dezvăluirea integrării celor două culturi artistice creștine-occidentale și orientale, cu experiențe religioase diferite, dar cu aceeași moștenire și același Adevăr Creștin.

Deosebit de prețioase sunt studiul efectuat pe marginea istoricului Capelei de la cimitirul catolic din Chișinău (Tamara Nesterov, *Capela de la Cimitirul catolic din Chișinău*), ce urmează impecabil stilul neogotic și care, după afirmația lui Gheorghe Bezviconi, a fost ridicată la cumpăna secolelor XIX-XX, pe cheltuiala armeanului de religie catolică, Ohanowicz, precum și cel ce se referă la catolicii din Chișinău din perioada interbelică (Alois Moraru, *Catolicii din Chișinău în perioada interbelică*), bazat pe documente din arhivele ieșene. Un argument în plus cu referire la calitatea cercetărilor din acest capitol ar fi noutatea opiniilor expuse, datele noi de arhivă folosite și profunzimea științifică a abordărilor. Capitolul are și o contribuție memorialistică (Tadeuș Gaidamovici, *Amintiri despre Chișinău*), prezentat conform normelor de publicare a surselor memorialistice, care completează reușit tabloul vieții parohiei catolice din Chișinău înaintea celui de-al II-lea război mondial.

Cei doi autori prezenți în capitolul „Parohiile” încearcă și reușesc să ne convingă pe lângă profesionismul cercetării materialului prezentat și de acel fapt că, pe acest teritoriu românesc au coexistat pașnic diferite parohii, inclusiv cea din Rașcov, care a trecut de la armeano-catolicism la romano-catolicism în secolele XVIII-XIX (Nela Saganova, *Documente referitoare la istoria parohiei romano-catolice din Rașcov în secolul al XIX-lea*). Revelația acestei cercetări este ilustrată prin cele două documente analizate și publicate arheografic în anexa studiului. Cel de-al doilea articol al acestui capitol (Iulia Pogrebniaia, *Viața religioasă a satului Slobozia-Rașcov, raionul Camenca,*

în anii 1917-1979) abordează viața religioasă a satului Slobozia-Rașcov, raionul Camenca, în anii 1917-1979, reflectând rezistența activă și solidară față de acțiunile represive ale autorităților sovietice. În concluzie, acest capitol argumentează etapele realizării vieții spirituale a romano-catolicilor din parohiile de pe teritoriul Republicii Moldova, ce au încercat să supraviețuiască regimului totalitar.

Capitolul „*Comunitatea germană*” este unul de debut pe paginile anuarului și s-a putut realiza datorită contribuțiilor cercetătorilor străini. Cele două studii din acest compartiment, ambele semnate de Olga Lițenbergher, încearcă și reușesc să facă o retrospectivă convingătoare a activității celor mai cunoscute colonii germane ce au existat în spațiul nostru în secolele XIX-XX și locuitorii cărora au reușit să întemeieze parohii rurale. Se argumentează locul și rolul coloniei Crasna din Basarabia (*Crasna – prima colonie catolică din Basarabia (1814-1918)*), originile catolice ale coloniei luterane germane Sarata (*Originile catolice ale coloniei luterane germane basarabene Sarata și fondatorul ei preotul Ignaz Lindl*), județul Ackerman, actualmente oraș în regiunea Odesa a Ucrainei.

Capitolul „*Comunitatea poloneză*” este consacrat căutării urmelor poloneze pe teritoriul Moldovei (Sergiu TABUNCIC, Valentin CONSTANTINOV, *Urme poloneze în trecutul satului Ruseni, raionul Edineț*). Materialele memorialistice adiacente, inserate în acest capitol (Ecaterina Sobolevscaia-Maximenco, *Din viața unei familii poloneze în Basarabia*, Ianina Ianițaia, *Salvarea în credință*, Ianina Dorohovscaia, *Calea mea spre Biserică*), sunt deosebit de informative și completează cunoștințele noastre despre neamurile poloneze stabilite și rămase pe aceste meleaguri după anul 1812. Datele cronologice expuse, stilul incitant oferă probitate materialului prezentat.

Deosebit de amplu și incitant se prezintă compartimentul „*Personalități*”, semnat de o pleiadă de autori cu experiență în acest domeniu. Reperele istorice și genealogice ale neamului Doliwa-Dobrowolski din Basarabia (Dinu Poștarencu), activitatea arhitectului Iosif Gasquet (1800-1878) (Eugenia Răbalco), păreri cunoscuților arhitecți Alexandru Bernardazzi și Leopold Szeydewandt asupra posibilei edificări a unui teatru orășenesc la Chișinău la sfârșitul secolului al XIX-lea (Ala Ceastina), a vieții actriței basarabene Ana Tansca (1896-1985) (Olga Garusova, Mariana Muratova) și a actorului și regizorului Jan Cicinowski (1922-1998) (Victoria Fedorencu), prezintă figuri proeminente de diferite naționalități adepți ai ritului romano-catolic, care au reușit să-și înscrie numele în istoria Basarabiei.

Un prețios material documentar de cercetare oferă „*Cronica*”, prezentă în această lucrare cu date despre preoții și persoanele consacrate ce au activat în cadrul Episcopiei Romano-catolice din Chișinău în anul 2007. Considerăm această achiziție drept un instrument important pentru viitoarele cercetări, care sporește valoarea științifică a acestei ediții.

Lucrarea se încheie printr-o recenzie efectuată de către Alexandru Magola, un cercetător cu vocație, la lucrarea „*Martiri pentru Hristos din România în perioada regimului comunist*”, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, apărută în anul 2007.

În concluzie, volumul recenzat se prezintă ca un anuar istoric de nivel științific, cu o tematică bine ordonată, bazat pe o largă documentare istorică, arhivistică și genealogică, expusă cronologic și coerent, și ilustrat cu anexe și fotografii, volumul constituind o remarcabilă contribuție la elucidarea evoluției comunităților religioase din Republica Moldova.

dr., conf. univ. Angela ZUBCO

SESIUNEA INTERNAȚIONALĂ DE COMUNICĂRI ȘI DISCUȚII

ISTORIE ȘI MEMORIE COLECTIVĂ ÎN SUD-ESTUL EUROPEI: DILEME ALE IMPLICĂRII DISCURSULUI POLITIC

22-23 noiembrie 2007, Chișinău

Universitatea Liberă Internațională din Moldova

Organizată de către Institutul de Istorie și Științe Politice al Universității Libere Internaționale din Moldova, Centrul de Resurse pentru Cercetarea și Predarea Istoriei în colaborare cu Facultatea de Istorie și Filosofie a Universității "Babeș-Bolyai", Cluj-Napoca, România și cu sprijinul Programului Est Est: Parteneriat Fără Frontiere" al Fundației Soros-Moldova, sesiunea a antrenat comunicări, discuții și schimb de experiență între partenerii de proiect și invitații săi: profesori, cercetători, reprezentanți ai comunității civile din România, SUA, Ungaria, Rusia, Ucraina, Macedonia, Republica Moldova.

Întregul program al sesiunii a avut drept scop promovarea discuției, schimbului de idei și de experiență, elaborarea soluțiilor și recomandărilor, luându-se în dezbateri teme importante și actuale pentru cercetarea istorică din Republica Moldova:

- Cercetarea istorică în sud-estul Europei: probleme, realizări, exigențe. Abordări comparative și schimb de experiență;
- Cercetarea istorică și domeniul politic. Probleme, procese de demitologizare și demistificare în studiul trecutului;
- Memorie colectivă, cercetare istorică și discurs ideologic în Republica Moldova: de la instrumentalizare la dialog;
- Noi metode și direcții de cercetare și predare a istoriei: oportunități de implementare în curriculumul universitar.

Sesiunea a prilejuit un dialog viu, în care s-au exprimat atât opinii convergente, cât și puncte de vedere deosebite. Între cele dintâi trebuie înregistrată aprecierea generală, potrivit căreia misiunea tot mai dificilă a istoricilor de astăzi este „de a disemina adevărul de minciună, imaginarul politic și construcția discursului politic, modele de formulare pe agenda istoricilor și a politicienilor contemporani”. În acest context de idei, prof. dr. Toader Nicoară, decanul Facultății de Istorie și Filosofie a Universității „Babeș Bolyai” din Cluj-Napoca a vorbit despre problemele istoriografiei românești post-totalitare, dar și despre abordarea istoriei prin sistemul vertical ori orizontal al cercetării academice. „Fără să mai clameze valoarea metodologică a materialismului istoric și fără să se mai revendice din marxism, istoricii români ai momentului, cea mai mare parte deja consacrați sub comunism, au continuat să scrie în aceeași manieră ca și cum nu s-ar fi întâmplat nimic sau nu ar fi avut nimic a-și reproșa lor și confrăților de breaslă. Rare au fost detașările critice față de vechiul regim comunist istoriografic.” Mai mult, refugiu

unora din materialismul istoric a fost naționalismul protocronist, în care o bună parte se exersaseră chiar dinainte de 1989, prin anii 80 ai secolului trecut. Autorul a consemnat că istoriografia română de azi are nevoie, în primul rând, de noi paradigme explicative, de noi grile de lectură, de noi întrebări puse trecutului, de metode noi capabile să identifice soluții și răspunsuri care să sincronizeze demersurile restitutive cu cele din spațiul european și mondial. Pentru asemenea deziderate contează nu neapărat ineditul și noutatea documentului, ci mai degrabă, faptul dacă el poate răspunde tipului de întrebare pusă de istoric, contează apoi metoda sau metodele cu care operează istoricul spre a degaja soluții, răspunsuri și restituiri convingătoare pentru problemele puse ca ipoteze de lucru.

Prof. dr. Paul E. Michelson de la Universitatea Huntington, SUA a vorbit despre memoria colectivă și amnezia colectivă în societatea post-comunistă, reconfirmând prin judicioase argumente utilitatea acestui studiu în Republica Moldova. Comunicarea, prezentată în baza materialului istoriografic, a abordat dimensiunea multiformă a fenomenului în Sud-estul și Estul Europei, relevând faptul că "...miturile pot induce în eroare în mod dezastruos. Un portret al trecutului care denigrează pe alții și slăvește idealurile și practicile unui anume grup în mod naiv și fără restricții poate distorsiona imaginea pe care o au oamenii despre cei din afara grupului. Iar relațiile externe pot genera o serie de surprize urâteeste evident că versiunile mitice, auto-flatante ale grupurilor rivale vor contribui pur și simplu la intensificarea potențialului de conflict." Astfel, s-a notat în concluzii că memoriile acumulate conștient și inconștient se dezvoltă odată cu generațiile, prin urmare, au implicații considerabile, deoarece alegerea unei memorii înseamnă și alegerea unui anume viitor.

Prof. dr. Marsha Siefert de la Universitatea Central Europeană, Ungaria a adus în atenție problema predării istoriei în epoca mass-media. Întâlnirile cu istoria, astăzi, ca și totdeauna, nu s-au limitat doar la cărți și lecții școlare. Diverse structuri publice, ca de exemplu monumente și memoriale militare, muzee și mausolee, au fost inaugurate și finanțate de stat și instituțiile sale pentru a-și marca locuri în istorie. O discuție despre predarea istoriei într-o lume media, de asemenea, adaugă o dimensiune importantă la înțelegerea tensiunilor în politica educațională. Cercetătorii susțin că statele post-sovietice oscilează între necesitățile legate de construcția națiunii și cele de democratizare, iar manualele de istorie rezumă această tensiune. Oricum, la ele se adaugă și a treia aspirație - cea de globalizare. „Faptul că am reușit să accesez online informații în limba engleză privind discuția despre manualele de istorie în Moldova este tocmai un exemplu de cum mijloacele media reușesc să difuzeze discursurile cu caracter istoric și analiza lor, în special debaterile din site-urile din Internet peste orice hotare administrative.”

În ceea ce privește noile metode și direcții de cercetare, s-a subliniat aportul antropologiei pentru studiul istoriei. Dr. Ulf Brunnbauer, cercetător la Institutul pentru Studii Est-europene, Universitatea Liberă din Berlin, a consemnat „antropologia istorică ca perspectivă asupra trecutului, care plasează în centrul atenției experiențele umane în condiționalitatea lor socială, în Europa de Sud-est este încă în perioada ei incipientă de dezvoltare”. Punctele de pornire ale istoriei și etnologiei în regiune nu au fost prea favorabile pentru această sarcină, deoarece cele două discipline aveau în comun aceeași lipsă de interes față de explorarea relațiilor sociale și a vieții de zi cu

zi. Nu a existat vreo paradigmă comună de structuralism la care istoricii și etnologii ar fi forțați să corespundă plasând omul în centrul narațiunilor lor. Totuși, lucrurile se schimbă și în majoritatea țărilor din regiune, deși în măsură inegală, istoricii au descoperit etnologia, iar etnologii au descoperit istoria în încercarea de a relata ceva despre modul în care societățile lor au funcționat în trecut. Potențialul antropologiei istorice a devenit deosebit de clar, în special, în studiul socialismului – domeniu, ce deschide multe oportunități de cooperare inter-disciplinară între istorici și etnologi, deoarece ambii pot aplica metodele lor pentru un beneficiu comun. Inerent, aceasta este o inițiativă eliberatoare, care îi poate învăța pe oameni *cum* și în ce circumstanțe fac ei istoria, și de ce sunt ceea ce sunt.

Dr. Olga Filippova, conferențiar universitar la Universitatea Națională „V. N. Karazin” din Harkov, Ucraina a ținut să facă o excursie discursivă a identităților în construcție și a reprezentărilor despre trecut în baza studiului de caz a unui muzeu din autoproclamata republică nistreană. Metodologia de construire a trecutului în imaginația grupurilor sociale generează întrebări fundamentale *privind semnificația istoriei* în societatea post-colonială și în ce mod trecutul este folosit pentru legitimarea acțiunilor din prezent. S-a menționat că „politica muzeului” determină *ce* și *cum* se expune în muzee. Ea se formează în limitele politicii și ideologiei existente: expozițiile muzeistice sunt diverse pe măsura varietății mediului politic în care ele există. În genere, practica muzeistică – colecționarea și păstrarea mărturiilor despre trecut, reprezentarea lui, finanțarea și sponsorizarea expozițiilor – constituie „un act politic”. Expozițiile muzeistice, prin sine, nu schimbă lumea, dar, în calitate de forme ale spațiului public, constituie arena, pe care această comunitate își poate releva valorile și sensurile verificate de timp; sau crea altele noi. Cu alte cuvinte, muzeele execută rolul unui puternic „instrument al politicii identității”. Materialele expuse în muzeul ținutului natal din or. Dubăsari sunt grupate tematic în diverse expoziții. Acestea din urmă reprezintă nu doar o viziune integrală asupra istoriei, ci și demonstrează o perioadă sau alta din trecut prin actualizarea unor anumite evenimente și oameni politici. Așa se formează semnificațiile și sensurile referitoare la trecut și prezent, în jurul cărora are loc construirea pretensei „identități transnistrene”. Reprezentarea trecutului *îndepărtat* se axează pe corelația lui cu meta-narațiunea – istoria Imperiului Rus. Exponatele trecutului sunt selecționate în așa mod, încât să demonstreze participarea orașului la „evenimentele-generatoare ale sentimentului de mândrie” din istoria imperiului: fotografia „casei, în care a făcut popas comandantul M. I. Kutuzov în timpul schimbului de ambasadori conform convenției de la Iași, 1791”. Același principiu se utilizează pentru a „înscris” orașul și în istoria perioadei sovietice: „În acest local în ianuarie, 1918 Cotovschi a luat cuvântul în fața tineretului din Dubăsari”. În așa fel, se accentuează contribuția și importanța istoriei locale pentru întreaga meta-narațiune – istoria Imperiului Rus și, mai târziu, istoria sovietică. În ansamblu, istoria sovietică și simbolurile legate de ea constituie o componentă importantă a pretensei identități.

Comunicarea cu tema *Locurile și practicile memoriei în proiectul de construcție a națiunii din Republica Moldova*, prezentată de dr. Ludmila Cojocari, conferențiar universitar, Universitatea Liberă Internațională din Moldova, a adus în atenție problema relației dintre memoria colectivă, cercetarea istorică și discursul ideologic.

În Republica Moldova, ca și în tot Estul post-sovietic, tendința de reconstituire și asumare a trecutului post-totalitar a coincis cu criza de identitate colectivă, fapt ce a reiterat în fața demersului istoric noi dileme și, totodată, posibilități, dimensiuni, surse de recuperare istoriografică. Totuși, știința istorică nu a reușit de fiecare dată să ofere viziuni exhaustive; ba mai mult, adesea s-a confruntat cu tentative de instrumentalizare din partea puterii sau s-a îndepărtat în raport cu memoria colectivă. Dincolo de „istoria oficială” dominată de paradigma ideologică, cercetarea memoriei colective constituie o oportunitate de cunoaștere și înțelegere *in integrum* a trecutului.

Comunicarea *Monumentul Ostașilor Sovietici din Tallin în anul 2007: discursul public prin prisma studiilor memoriei*, prezentată de prof., dr. Andrei Dakhin de la Academia Serviciului de Stat din Nijnii Novgorod, Rusia a reiterat interesul pentru problema aflată în dezbateri prin reflecțiile sale asupra unui conflict de memorii colective. Concluziile formulate pe marginea cazului „soldatului de bronz” indica asupra faptului că infrastructura locurilor și obiectelor memoriei social-istorice colective formată în anii 1945-1960 privind evenimentele celui de al Doilea Război Mondial pe teritoriul fostei U.R.S.S. nu mai corespunde nivelului actual al diversității și diferențierii sociale și, prin urmare, se contrazice reciproc. Adesea, practicile memoriei și contra-memoriei sunt legate de locuri comune ale memoriei. În situația de conflict creată în jurul Monumentului Ostașilor Sovietici din or. Tallin, o parte implicată în confruntare aducea flori, iar cealaltă – coroane împletite din sârmă ghimpată și vopsea albastră. Astfel, s-a constatat că infrastructura locurilor memoriilor în decurs de mai multe decenii a rămas neatinsă, în disensiune cu schimbările produse în spațiul geopolitic și cultural european.

Dr. Marius Rotar de la Universitatea ”1 decembrie 1918” din Alba Iulia, România a abordat tema relației dintre politică și moarte. În prisma istorico-antropologică, comunicarea sa *Eternitate prin cenușă. Politică și moarte în România secolului XX. Un studiu de caz*, s-a referit asupra a două episoade din istoria contemporană a României când puterea politică a căutat să se debaraseze de adversari politici, uzitând, în acest sens, de cel mai radical mijloc de eliminare a urmelor - crematoriul. Primul episod: în 1939, 20 de cadavre aparținând grupului Dumitrescu, autorii asasinării Primului Ministru Armand Călinescu, sunt arse la Crematoriul Cenușa în București, în cea mai mare taină. Cazul era descoperit câteva luni mai târziu de către Poliția Legionară, iar cenușa lor era valorizată într-o ceremonie publică un an mai târziu. Momentul este important întrucât marchează un context aparte, pe care retorica legionară l-a fructificat deplin în sensul eroizării celor incinerati în scopul cert de a se crea modele. Cel de al doilea episod devine însă mult mai important prin încărcătura simbolică ce o încorporează. Este vorba despre furtul din Morga Spitalului Județean din Timișoara și arderea a 43 de cadavre la Crematoriul Cenușa aparținând celor împușcați în orașul de pe Vega în noaptea de 17-18 decembrie 1989. Numită inițial Operațiunea *Trandafirul*, iar apoi Operațiunea *Vama*, acest episod devine esențial prin multiplele semnificații imediate și pe mai lungă durată. În acest context, este de consemnat încercarea de revalorizare a cenușii celor decedați, chestiune care duce cu gândul spre analizele

realizate de Katherine Verdery privind tratamentul simbolic al corpurilor moarte.

Totodată, sunt de consemnat aprecierile prof. dr. Alexandru-Florin Platon, decanul Facultății de Istorie de la Universitatea "Alexandru Ioan Cuza" din Iași, România privind valențele schimbării parcursă de cercetarea istorică în România și Republica Moldova. „Sunt discuții, care-și păstrează oricând relevanța și semnificațiile, mai ales în Republica Moldova, unde istoria continuă să aibă, după cum se vede, o miză politică și unde distincția care, totuși, trebuie făcută între istorie și politică, nu este întotdeauna foarte ușor de făcut. Sunt discuții care aici rămân mereu relevante, tocmai pentru că istoria, în Republica Moldova, spre deosebire de România în ultimii ani, își păstrează caracterul militant, de instrument de afirmare a identității.”

Dr. Andi Emanuel Mihalache, cercetător, Institutul de Istorie „A. D. Xenopol” din Iași, România în cadrul comunicării *Viața cotidiană din timpul lui Ceaușescu în memoria perioadei postdecembriste* a menționat că, spre deosebire de amintirile individuale, memoria colectivă prezintă avantajul că este trăită ca experiență comună. Studiind-o, descoperim măsura în care istoria oficială sau cea academică se fac auzite, modul în care discursul elitelor este retrădit în limbajul omului obișnuit. Cu alte cuvinte, studierea memoriei recente nu îi face pe oameni să vorbească, ci îi lasă pe ei înșiși să se prezinte. „Este la fel de adevărat că fenomenul în discuție, memoria, nu este mereu vizibil, cu atât mai puțin lizibil. Urmărind ceea ce oamenii își apropie sau își îndepărtează din trecut și mai ales cum fac acest lucru, avem posibilitatea de a recupera acele coduri comportamentale, omologate social, pe care individul le exprimă fâțiș, dar nu neapărat conștient.”

Gabriela Popa, doctorandă la Departamentul Istorie și Civilizație a Universității Europene din Florența, Italia în comunicarea sa *Negociere și contestare în discursurile post-sovietice de comemorare a Războiului Doi Mondial* analizează actanții impli-cați în comemorarea Războiului Doi Mondial în Moldova, negociind sau contestând discursurile oficiale și diferitele interpretări istorice ale perioadei sovietice. Fie că sunt reprezentanți ai clasei politice, fie asociații ale veteranilor de război sau organizații care se ocupa de protecția monumentelor și a cimitirelor militare, toți acești actori modelează și determină nu numai discursul despre Războiul Doi Mondial, dar în același timp complimentează discursul puterii despre identitate și istorie.

Sesiunea internațională de comunicări și discuții *Istorie și memorie colectivă în Sud-estul Europei: dileme ale implicării discursului politic*, a reprezentat un prilej deosebit de cunoaștere a diferitelor puncte de vedere exprimate de cei care au luat în dezbateri problemele enunțate. Intenția organizatorilor și participanților de a continua și extinde colaborarea transfrontalieră a determinat decizia de a publica textele comunicărilor, discuțiilor și recomandărilor într-un volum care va ieși de sub tipar în prima jumătate a anului 2008. La fel, unele materiale în limba engleză vor fi publicate în revista *Interstitio. East European Review of Historical Anthropology*, editată de Institutul de Istorie și Științe Politice, ULIM.

Virgiliu Birlădeanu

SIMPOZIONUL ȘTIINȚIFIC «COMUNITATEA POPOARELOR ȘI CULTURILOR. ÎN LUMEA RELAȚIILOR POLONO-ROMÂNE»

Suceava, 6-7 septembrie 2007

De câțiva ani, cu o anumită periodicitate, în cadrul «Zilelor Poloniei» la Suceava (România) se desfășoară simpozioane științifice sub genericul «**În lumea relațiilor polono-române**». La aceste reuniuni științifice sunt prezentate cercetările istoricilor și filologilor din Polonia, România, Ucraina și Moldova.

În zilele de 6-7 septembrie 2007, la Suceava și-a ținut lucrările simpozionul ordinar «**Comunitatea popoarelor și culturilor**». Lucrările simpozionului s-au desfășurat în trei sectoare: «În lumea istoriei», «În lumea literaturii și culturii», «În lumea problematicei minorității naționale».

Secțiunea istorică a activat în patru module. Primul modul a fost dedicat sărbătoririi a 60 ani de la repatrierea și 165 de ani de la așezarea Muntenilor polonezi în Poiana Micului. Cele patru referate s-au axat pe următoarele subiecte: *Migrațiile polonezilor bucovineni în anii 1939-1950* (Jan Bujak), *Considerații asupra repatrierii polonezilor din Bucovina (1946-1947)* (Daniel Hrenciuc), *Poiana Mikului și bucovinenii* (Krzysztof Novac), *La 60 de ani de la repatrierea din România în Polonia, Cazul unei familii din Cacica* (Marcin Marynowski).

Modulul II, avându-l moderator pe reputatul istoric Veniamin Ciobanu, a inclus 10 referate: *Pribeția boierilor moldoveni în Polonia* (sec. XV-XVII) (Tatiana Cojocar), *Rolul polonezilor în istoria bisericii catolice în Moldova* (Franz Pierszczoch), *Războiul pentru succesiunea la tronul Poloniei: cauze și implicații asupra situației politice din Europa Centrală și de Est (1733-1737)* (Veniamin Ciobanu), *Urme românești în Pomerania Gdańsk-ului, Soldații români în lagărele germane de prizonieri localizate în Pomerania Gdańsk-ului în perioada octombrie 1916-noiembrie 1918* (Zbigniew Karpus, Mariusz Wołos), *Formațiuni militare poloneze în România (1917-1919)* (Waldemar Rezmer), *Blestemul conducătorilor de samă, Portrete ale mareșalului Józef Piłsudski în opera lui Nicolae Iorga* (Florin Anghel), *Semnificația Poloniei din perspectiva românească și finlandeză (1918-1921)* (Silviu Miloiu), *Rolul României în timpul războiului polono-sovietic (1919-1920)* (Paweł Rutkowski), *Portrete ale lui I.C. Brătianu și J. Piłsudski în presa americană interbelică* (Emanuel Plopeanu).

În cel de-al treilea modul, moderator fiind distinsa doamnă Ilona Czamańska, au fost prezentate 8 comunicări: *Moneda poloneză în cadrul circulației monetare, în secolele XVI-XVII la Suceava* (Monica Dejan), *Moldova și Țara Românească în literatura polonă din secolele al XVI-lea și al XVII-lea* (Ilona Czamańska), *Vatican. Istorie, credință și artă* (Vasile Demciuc), *Poziția României față de războiul polono-ucrainean din Galiția (Małopolska) Răsăriteană în anii 1918-1919* (Michał Klimecki), *Nicolae Titulescu și Relațiile româno-polone* (Ion Constantin), *Din istoria contactelor polonezilor din România cu Polonia, înainte de 1989* (Krzysztof Nowak).

Cunoscutul istoric Ion Alexandrescu a moderat ultimul modul, în care au fost citite 6 referate: *Comunitatea catolicilor din Rădăuți* (Vasile I. Schipor), *Criza poloneză între Europa liberală și cea absolutistă (1830-1834)* (Palaghia Radion), *Internarea guvernului polonez în România - 18 septembrie 1939* (Agnieszka Kastory), *Relații româno-polone între anii 1939-1948* (Ion Alexandrescu), *Școala poloneză din Craiova 1940-1945 – câteva amintiri de familie* (Bartłomiej Sz. Szmoniewski).

Institutul de Istorie, Stat și Drept al AȘM a fost reprezentat de patru cercetători. Lilia Zabolotnaia a prezentat comunicarea *Anna Movileanca. Pagini necunoscute din biografie*, în care a remarcat legăturile dinastice dintre domnițele din Moldova și magnații polonezi și a pus în vizorul istoricilor personalitatea unei remarcabile femei a epocii. Constantin Ungureanu a relatat despre polonezii din Bucovina în perioada stăpânirii austriece, punând unele accente pe unitatea comunității poloneze. Subiectul referatului lui Mihai Tașcă au fost polonezii aleși în primul parlament al Basarabiei-Sfatul Țării (1917-1918), personalități deosebite ale diasporei poloneze din regiune. Alina Felea a vorbit despre căsătoriile și divorțurile polonezilor din Republica Moldova în perioada 2001-2005.

Paralel cu lucrul în sectoare au funcționat ateliere de traducere româno-poloneze și polonezo-române, care au permis masteranzilor și doctoranzilor să perfecțeze arta traducerii.

Rezultatele comunicărilor vor fi publicate într-o culegere separată, care va contribui esențial la îmbogățirea cunoștințelor referitoare la istoria relațiilor inrenaționale.

dr. Alina Felea

CONFERINȚA INTERNAȚIONALĂ «OD ARMII KOMPUTOWEJ DO NARODOWEJIV»

Toruń (Polonia), 13-14 decembrie, 2007

Istoria armatei este o temă frecvent întâlnită în scrierile istoricilor. Totodată numeroase subiecte rămân neelucidate. Conferința internațională de la Toruń din 13-14 decembrie 2007 a venit să completeze unele goluri în istoriografie. Conferința a întrunit peste 30 de participanți din Polonia, Rusia, Ucraina, Moldova și Marea Britanie.

Referatele prezentate s-au axat pe diverse probleme, printre care: mituri și stereotipuri în relațiile militare, în general, și în cele polono-lituanieni în special; imaginea armatei poloneze în izvoarele și istoriografia din Ucraina, Rusia și Moldova; războaiele Ryecypospolitei cu Rusia în contextul politicii de dominare în Europa; aspecte geopolitice ale războiului polonezo-sovietic din 1920, relațiile germano-poloneze în perioada postbelică; populația în contextul operațiunilor militare.

Un compartiment aparte a fost acordat perioadei interbelice. Au fost prezentate referate la temele: ucrainenii în serviciul pe bază de contract în Armata poloneză, opiniile despre URSS și potențialul ei militar la hotarele cu Lituania, Letonia și Estonia înainte de 1939. Într-un șir de comunicări a fost reflectată tematica celui de-al doilea război mondial și perioadei postbelice: Slovacia și agresiunea asupra Poloniei în anul 1939; soarta armatei poloneze la începutul celui de-al doilea război mondial, relațiile ucraineano-poloneze reflectate în istoriografie, reformarea structural organizatorică a Armatei poloneze în anii 1945-1960 etc.

Comunicările științifice prezentate la conferința internațională de la Toruń (Polonia) au accentuat rolul Armatei în societate, influențele acțiunilor militare asupra mentalității și cotidianului oamenilor, evoluarea relațiilor interstatale în contextul conflictelor militare. Studiarea unor astfel de teme sunt și de importanță practică, căci lecțiile trecutului sunt fără de preț.

dr. Alina Felea

ШТРИХИ К ПОРТРЕТУ ПАВЛА ВАСИЛЬЕВИЧА СОВЕТОВА*

Мои коллеги в своих докладах достаточно широко и полно раскрыли творческий путь и основные научные достижения Павла Васильевича Советова как ученого-медиевиста. Мне хотелось бы остановиться лишь на некоторых штрихах, характеризовавших его как личность. Познакомились мы с ним где-то в конце 1957 г. в Москве, где я проходил аспирантуру, в аспирантском общежитии АН СССР что на улице Дмитрия Ульянова. В то время стало доброй традицией, когда после годовых отчетов аспиранты и молодые научные сотрудники из Молдавии целыми группами ездили в Москву и другие научные центры страны, чтобы поработать в тамошних центральных библиотеках и архивохранилищах, повстречаться со своими коллегами, в т. ч. именитыми и обсудить с ними свои научные проблемы. Так было и на сей раз. В указанном общежитии проживали аспиранты, в т. ч. из Молдавии – археологи, историки, этнографы, филологи, экономисты, представители других научных областей. Нам заранее сообщили о своем приходе коллеги из Кишинева и в указанный день они явились группой человек пять в наш жилой блок, представлявший собой в новом общежитии достаточно просторное и уютное двухкомнатное жилище с прихожей и необходимыми удобствами. Знал я всех пришедших гостей, кроме Павла Советова. В беседах все мы провели целый день, обсуждая свои научные проблемы. Расставались с ним уже как хорошие друзья. В молодость дружба обретаются быстрее чем в зрелом возрасте. Тогда он произвел на меня впечатление незаурядного человека с широким научным кругозором, открытого для своих собеседников. У нас даже возникла некая взаимная симпатия, как много позже мы с ним вспоминали в одной из наших бесед. Гости наши вскоре уехали и мы встретились с П. Советовым вновь только через год, после завершения мною аспирантуры и возвращения в Кишинев, при неожиданных для меня обстоятельствах, раскрывших одно из важных его качеств – принципиальность.

Дело в том, что по приезду мне заявили, что в Институте истории нет свободных штатных единиц и по этой причине меня не могут принять на работу. Узнав об этом, Павел воскликнул: как нет? Ведь несколько человек из институтов зоологии, языка и литературы еще недавно приходят в наш институт и отмечаются в соответствующей книге о времени своего прихода и ухода со службы. Это несправедливо, продолжал он, нельзя отказывать в принятии на работу человеку, успешно завершившему аспирантуру в головном институте, приехавшему с обсужденной и рекомендованной к защите диссертацией. Об этом он говорил открыто и не только мне, но и другим. В итоге меня приняли

на работу. И еще один пример его принципиальности и настойчивости. В послевоенные годы в молдавской историографии утвердилось мнение, что в средневековье, в молдавском княжестве, основной отраслью хозяйства, дававшей наибольший доход, являлось земледелие, а затем уже шло скотоводство. Это точка зрения господствовала в научной литературе, вошла в учебные пособия и т. д. В конце 50-х – начале 60-х годов Институт истории Молдавского филиала АН СССР пополнился молодыми специалистами, которые на основе новых материалов стали глубже и шире исследовать исторические проблемы, в т. ч. и этот вопрос. В результате П. В. Советов и его коллеги пришли к выводу, что главной отраслью хозяйства в Молдове в указанный период являлось не земледелие, а скотоводство. Однако не так-то просто было публично отстоять эту точку зрения, уже вошедшую в широкий научный оборот и за которой стояли авторитеты известных исследователей. Тем не менее, благодаря принципиальности и настойчивости, молодым авторам удалось ее отстоять, она была признана и вошла в широкий обиход, в т. ч. и в учебники.

П. В. Советов по складу своего характера был увлекающейся натурой. Если ему по каким-либо причинам нравился человек, то он сближался с ним, завязывал с ним дружеские отношения, а иногда, узнав его поближе, охладевал к нему. Это же можно отнести и к его научной деятельности. Поступив в аспирантуру в Институт истории, он как юрист по базовому образованию, увлекся темой по истории уголовного права в средневековой Молдавии, собрал материал и даже написал текст диссертации, но не защитил ее. И только спустя много лет после его кончины, этот текст был опубликован отдельной книгой под названием «Преступление и наказание». Затем он увлекся революционными событиями в Бессарабии в 1917 г и вместе с другими издал книжечку, в которой содержалась подробная хронология указанных событий. В этот же период, оставив свою аспирантскую тему, П. В. Советов занялся проблемами социально-экономического развития средневековой Молдавии, которые изучал до конца дней своих и весьма плодотворно. Результаты своих изысканий он изложил в монографиях, докладах, статьях, кандидатской и докторской диссертациях, посвященных истории землевладения в XV – XVIII веках и истории ренты в XVI – начале XVIII веков и др. В процессе изучения этих сюжетов он обнаружил и осмыслил типологические сдвиги внутри феодализма, а в дальнейшем на более широком материале исследовал основные параметры типологии феодальной формации.

Одним из постоянных увлечений П. В. Советова, наряду с научной работой, была преподавательская деятельность, которой он занимался на юридическом факультете Кишиневского госуниверситета более четверти века. Он не просто читал лекции, он старался донести до аудитории не только тот необходимый по предмету материал, но и те крупницы нового знания, которые появлялись в ходе исследования у него самого и его коллег.

В процессе своей работы Павел Васильевич умел безошибочно отличать главное от второстепенного, отказываясь от последнего в пользу первого. Как

уже выше было отмечено, он отложил тему своей кандидатской диссертации, фиксирующую целое научное направление, в пользу другой, более масштабной и более интересной для него проблемы. Точно так же он считал, что главное в науке не защита диссертации, а добывание нового знания. Думаю, что поэтому он так долго не защищал свою кандидатскую работу. Когда же институтское начальство и мы, его коллеги, заседали на него по этому поводу, то он не выдерживал и отвечал нам: в науке не это главное. Посмотрите, в Москве В. Назаров тоже еще не защитился, зато прочно зарекомендовал себя как глубокий и интересный исследователь. (Говоря о московских историках, у которых он учился и с которыми сотрудничал, он с пиететом называл имена академика Л. В. Черепнина, члена-корреспондента АН СССР В. Т. Пашуто, профессора М. Барга, профессора В. Д. Назарова и др.). Когда же П. В. Советов, наконец, защитил свою кандидатскую диссертацию в виде недавно изданной им книги (более 500 страниц), то университетский профессор Р. Ю. Энгельгардт, как-то встретившись со мной, спросил: Это книга – кандидатская? Да, она смело «тянет» на хорошую докторскую диссертацию.

Об учениках П. В. Советова. Тех, кто учился у него, исключая студентов и были официально прикреплены к нему как к научному руководителю, было сравнительно немного, хотя реально учившихся на его публикациях было значительно больше. Он не возился со своими аспирантами как некоторые, контролируя их каждый шаг, а внимательно выслушивал, читал их изыски, давал нужные советы. Часть его учеников, в первую очередь хочу назвать ныне профессора А. И. Галбена – ректора УЛИМ, даже в период расцвета «демократии» и мифотворчества в исторической науке осталась верна своему учителю, его идеям. Более того, после его смерти А. И. Галбен помогал его семье, а также его коллегам, в т. ч. в издании научных трудов.

Одной из характерных черт П. В. Советова были его лояльность, толерантное отношение к людям, коллегам и их суждениям, если они не искажали высшие ценности общества или принципиально важные научные истины, выводы и проч. Сошлось только на один пример. Где-то в 70-е годы прошлого века на экранах кинотеатров появился новый фильм Сергея Герасимова, где были задействованы многие талантливые актеры, в т. ч. и его супруга Тамара Макарова. Герои фильма – группа молодых архитекторов – уехали в Сибирь строить новый город. Романтическая атмосфера, разные люди с разными характерами, яркие любовные коллизии и прочее живо обсуждались в обществе особенно среди творческой интеллигенции. В нашем Институте устроили коллективный поход в кино, а затем, в тот же день, его обсуждение, которое затянулось допоздна. Дискуссия была жаркой, мнения разделились, каждый диспутант старался убедить других в своей правоте. Молчал только Советов П. В., видимо, переживая что-то похожее свое. И когда его спросили кто же прав в этом споре, то он, по-детски улыбнувшись, ответил: все правы, в жизни еще круче бывают переплетающиеся ситуации, надо только оставаться порядочным человеком. И спор само собой завершился.

Увлекался Павел Васильевич не только научными проблемами, разговор о которых он всегда готов был поддержать. Интересовали его также и сюжеты международных отношений (Не зря видимо, его родители, как он рассказывал, еще со студенческих лет видели в нем будущего дипломата). Часто прогуливаясь с ним перед сном, иногда допоздна прошагивая многие километры в окрестностях нашего дома, мы говорили с ним не только о типологии феодализма и других научных вопросах, но и о политической ситуации в мире, в том числе в Европе, на Востоке и в других регионах, о причинах и вероятных последствиях ввода советских войск в Чехословакию, Афганистан и др. Расставаясь после таких прогулок, он говорил: не знаю как ты, но я пойду и еще поработаю, допишу то, что не дописал и просится на бумагу. Он был совой, а не жаворонком, любил работать по ночам и успевал многое сделать, хотя и не сидел целыми днями в библиотеках, был всегда на виду будто и не жалел свое дневное время. На самом деле очень много работал и оставил после себя значительное научное наследие.

При этом Павел Васильевич любил жизнь во всех ее проявлениях. Безумно любил свою дочку Алену. Любил театр, стараясь попасть на лучшие спектакли в Москве, бывая там во время своих научных командировок. Был тонким ценителем еды и любил вкусно поесть, хотя и не делал из этого культа. При всей своей респектабельности с удовольствием, если представлялся случай, гонял футбольный мяч, когда ему уже было под 40 лет.

Вот таким мне запомнился П. В. Советов. Жаль только, что он рано ушел из жизни.

Литература

* Выступление на 80 – летие члена-корреспондента АН Республики Молдова П. В. Советова.

***В. Царанов,
член-корреспондент АНМ***

SUMAR

STUDII

○○○○○○○○

Gh. COJOCARU. S-a întâlnit oare Pan Halippa cu Lenin la Petrograd în 1917? (Notițe pe marginea participării unui reprezentant al Basarabiei la Congresul I General al Sovietelor	3
Г. СУРДОКАЙТЕ. Крест – каравик в Литве. Происхождение, развитие, обычаи.....	22
E. CERNENCHI. Un incident diplomatic moldo-rus în timpul domniei lui Ștefan cel Mare.....	38
Н. Д. РУСЦЕВ. «В НАЧАЛЕ И В КОНЦЕ БЛАГИХ ДЕЛ».....	49
V. CONSTANTINOV. Alianțe dinastice în Țara Moldovei după domniile lui Radu Mihnea*	66
L. BULMAGA. Starea social-economică a statului moldovenesc către mijlocul anilor '40 ai sec. XX.....	76
В. Я. ПРОСУЛИ. Византизм Константина Леонтьева.....	97

COMUNICĂRI

○○○○○○○○○○○○○○

I. XENOFONTOV. Istoria recentă și istoria orală. Perspective de abordare.....	108
В. СТЕПАНОВ. Этнополитические процессы в молдавском постсоветском сообществе.....	114
E. ГАПИОНОК. Агитационно-пропагандистские акции коминтерна в связи со всеобщей стачкой горняков Великобритании в 1926 году.....	125
S. PURICE. Influențele occidentale în pictura murală a Moldovei în a doua jumătate a secolului al XV-lea.....	130

DOCUMENTAR

○○○○○○○○○○○○○○

В. ЦВИРКУН. Похищение из Константинополя. Из истории взаимоотношений Антиоха и Димитрия Кантемиров.....	138
--	-----

RECENZII

○○○○○○○○○○

S. TABUNCIC. Interstitio East European Review of Historical Antropology.....	147
I. CERETEU. „Epoca lui Ștefan cel Mare” de Andrei Eșanu, Valentina Eșanu Oameni, destine și fapte.....	150
В. ЦАРАНОВ. Заметки о сборнике документов: И. П. Калин. Годы борьбы и созидания. Республика Молдова была, есть и будет!.....	152
I. CERETEU. O valoroasă contribuție istoriografică privind tipăriturile bisericești*.....	157
L. BULMAGA. Probleme ale Istoriei Moldovei.....	159
A. ROȘCA. Moldova și moldovenii de Petru Lucinschi.....	161
A. ZUBCO. Anuarul „Analecta Catholica”.....	163

VIAȚA ȘTIINȚIFICĂ

○○○○○○○○○○○○○○○○

V. BÎRLĂDEANU. Istorie și memorie colectivă în sud-estul Europei: Dileme ale implicării discursului politic.....	167
A. FELEA. Simpozionul științific «Comunitatea popoarelor și culturilor. În lumea relațiilor polono-române».....	172
A. FELEA. Conferința internațională "Od armii computowej do narodowwwejiv"	173

IN MEMORIAM

○○○○○○○○○○○○○○

В. ЦАРАНОВ. Штрихи к портрету Павла Васильевича Советова*	174
---	-----

CONTENT

STUDIES

○○○○○○○○○○

Gh. COJOCARU. Did Pan Haippa meet Lenin at Petrograd in 1917? (Notes on participation of Basarabia representative of First General Congress of Soviets.....	3
Г. СУРДОКАЙТЕ. <i>Crest-Caravic</i> in Lithuania. Appearance, development and habits.....	22
E. CERNENCHI. A Moldo-Russian diplomatic incident that had happened in the reign of Stephen the Great.....	38
Н. Д. РЫСЦЕВ. At the begining and ending of good things.....	49
V. CONSTANTINOV. Projects of dynastic aliances after the death of Radu Voda Mihnea*.....	66
L. BULMAGA. The social-economic situation of moldavian state in the middle of 40 years of XXth century.....	76
В. Я. ГРОСЫЛ. The byzantinism of Leontiev.....	97

COMUNICATIONS

○○○○○○○○○○○○○○○○

I. XENOFONTOV. The recent and oral history. Perspectives of landing.....	108
В. СТЕПАНОВ. The problem of ethno-political identity in polytechnic society.....	114
Е. ГАПИОНОК. The comintern policy in the period of the growing strike movement in Great Britain in 1926.....	125
S. PURICE. The occidental influences in the wall list of Moldova in the second half of the XVth century.....	130

DOCUMENTARY

○○○○○○○○○○○○○○○○

В. ЦВИРКУН. The booty from Constantinopol. From the history of relation between Antioh and Dimitrie Cantemir.....	138
---	-----

REIEWS

○○○○○○○○

S. TABUNCIC. Interstitio East European Review of Historical Antropology.....	147
I. CERETEU. The period of Stephen the Great by Andrei Eșanu, Valentina Eșanu People, destines and facts.....	150
В. ЦАРАНОВ. Notes about documents: the fight years and renaissance. Republic of Moldova existed, exists and will exist.....	152
I. CERETEU. A great history contribution concerning the church printings.....	157
L. BULMAGA. The problems of Moldova History	159
A. ROȘCA. Moldova and moldavians by Petru Lucinschi.....	161
A. ZUBCO. „Analecta Catholica” periodical.....	163

SCIENTIFIC LIFE

○○○○○○○○○○○○○○○○

V. BÎRLĂDEANU. The colective history and memory in the south-east Europe: The alternatives of political disscusion implication.....	167
A. FELEA. The scientific conference «The comunity of people and cultures. In the world of polish-romanian relations».....	172
A. FELEA. The international conference "Od armii computowej do narodowwwejiv".....	173

IN MEMORIAM

○○○○○○○○○○○○○○○○

В. ЦАРАНОВ. A short story about Pavel Vasilievici Sovietov*.....	174
---	-----

Culegere și paginare computerizată. Semnat pentru tipar 25 septembrie 2008.
Format 70x100 1/16. Tipar offset. Coli de tipar conv. 14,83. Imprimat la Î.S.”Dinamo” –
M.A., 2007, mun. Chișinău, str. Șciusev, 106.